เฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษา สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ



พระไตรปิฎก

สำหรับผู้เริ่มศึกษา

๕



โครงการพระไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษา สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ

• ภาพพระราชทาน •







สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร
ทรงรับ "พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา" จากพระพรหมวชิรญาณ
ในโอกาสเสด็จพระราชดำเนินไปพระราชทานผ้าพระกฐิน ณ วัดยานนาวา
เมื่อปี ๒๕๔๖



ภาพถ่ายฝีพระหัตถ์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช

พระสัมโมทนียกถา

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

พระบรมศาสดาได้ตรัสไว้ว่า "...ดูก่อนกิมพิละ เมื่อตถาคตปรินิพพานแล้ว ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ในพระธรรมวินัยนี้ เคารพยำเกรงในพระศาสดา ในพระธรรม ในพระสงฆ์ ในการศึกษา เคารพ

ยำเกรงกันแลกัน นี้แล กิมพิละ เป็นเหตุเป็นปัจจัยที่ทำให้พระสัทธรรม (พระศาสนา) ตั้งอยู่ได้นาน ในเมื่อตถาคตปรินิพพานแล้ว"

ศาสนธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หรือที่เรียกว่าพระสัท-ธรรม เป็นแสงสว่างนำทางชีวิตของชาวโลก ให้ได้รับประโยชน์ทั้ง ๓ คือ ประโยชน์ปัจจุบัน ประโยชน์สืบๆ ไป และประโยชน์อย่างยิ่งอันได้แก่พระ-นิพพาน ศาสนธรรมนั้นได้รับการบันทึกไว้เป็นคัมภีร์พระไตรปิฎก ซึ่งเป็นหลักสำคัญและเป็นหลักฐานทางพระพุทธศาสนา ปัจจุบันมีอยู่หลายฉบับ ทั้งที่เป็นภาษาบาลีและภาษาไทย ควรที่พุทธศาสนิกชนทั่วไปจักได้ศึกษาค้นคว้าให้เกิดความรู้ความเข้าใจอย่างถ่องแท้

การเผยแผ่คัมภีร์พระไตรปิฎกโดยไม่ผิดเพี้ยนในรูปแบบต่างๆ เพื่อให้ประชาชนได้ศึกษาค้นคว้าได้โดยง่าย ย่อมจะยังผลให้ประชาชนตระหนักในคุณค่าของพระพุทธศาสนา พากันยึดมั่นในพระรัตนตรัยโดยไม่หวั่นไหว เต็มใจปกป้องรักษาพระพุทธศาสนาจากภัยทั้งปวง เป็นไปเพื่อความวัฒนาสถาพรแห่งพระสัทธรรมโดยแท้ นอกจากนี้ยังเป็นทางหนึ่งที่จะช่วยผดุงศีลธรรมของประชาชนในชาติ ซึ่งจะเป็นพื้นฐานแห่งการพัฒนาด้านอื่นๆ อีกทั้งเป็นการเฉลิมพระบารมีของพระมหากษัตริย์โดยฐานที่ทรงเป็นเอก-อัครศาสนูปถัมภก และทรงเป็นพุทธมามกะ ให้เป็นที่ปรากฏเกริกไกร นับได้ว่าเป็นกิจที่สอดคล้องต้องตามนัยพระพุทธวจนะที่ได้อัญเชิญมาไว้ในเบื้องต้น

สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ทรงบำเพ็ญพระ-ราชกรณียกิจอำนวยประโยชน์สุขแก่พสกนิกรเป็นอเนกประการ มีพระ-ราชจริยาหนักแน่นมั่นคงในพระรัตนตรัย ดำรงพระองค์อยู่ในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาอย่างสม่ำเสมอ ทรงบำรุงส่งเสริมพระพุทธศาสนาทั้งในด้านศาสนธรรมและวัตถุธรรมเป็นนิจกาล ดังนั้น ในมหามงคลสมัยเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๑๒ สิงหาคม ๒๕๔๗ คณะกรรมการโครงการพระไตรปิฎก อันมีพระพรหมวชิรญาณ (เขมงฺกรเถร) เจ้าอาวาสวัดยานนาวา กรุงเทพมหานคร เป็นประธาน จึงได้จัดทำหนังสือพระไตร-

ปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษาขึ้น เพื่อให้เยาวชนและบุคคลทั่วไปอ่านเข้าใจง่าย สามารถนำหลักธรรมไปใช้กับชีวิตประจำวันได้ ขณะเดียวกันก็ใช้เป็นหลักฐานอ้างอิงทางวิชาการได้ด้วย เพื่อเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ พระไตรปิฎกชุดนี้จะช่วยเพิ่มโอกาสศึกษาพุทธธรรมสำหรับคนทั่วไปได้อีกส่วนหนึ่ง จึงนับเป็นกุศลกรรมที่ควรสรรเสริญ

ขอกุศลบุญราศีอันจะพึงมีแต่การจัดสร้างพระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษานี้ จงสัมฤทธิ์เป็นกุศลปัจจัยเฉลิมพระเกียรติและเฉลิมพระราชสิริสวัสดิพิพัฒนมงคลพระบรมสุขแด่สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ตลอดจิรัฐติกาล.

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก*

---

* สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ "คชวัตร" สุวฑฺฒโน ป.ธ.9) สถิต ณ วัดบวรนิเวศวิหาร ได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราชองค์ที่ 19 เมื่อวันที่ 21 เมษายน 2532 (พระสัมโมทนียกถานี้ ประทาน ณ วันที่ 14 กุมภาพันธ์ 2548)



ปรมราชินยาภิฤดิกถา
พระพรหมวชิรญาณ

สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ทรงใฝพระราชหฤทัย ศึกษาและปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาอย่างเนืองนิตย์ ทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจโดยทศพิธราชธรรมอย่างเคร่งครัดและมั่นคง ทรงเจริญพระราชศรัทธาอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาอย่างต่อเนื่องตลอดมา ทรงกล่อมเกลาพระราชโอรสพระราชธิดา ด้วยขัตติยราชประเพณีและวัฒนธรรมไทยอันงดงามจากพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น พระราชกรณียกิจทั้งมวลล้วนแสดงออกถึงน้ำพระราชหฤทัยอันเปี่ยมด้วยพรหมวิหารธรรมที่พระองค์ทรงทุ่มเทและเสียสละเพื่อพสกนิกรไทย โดยมิได้ทรงมุ่งหวังประโยชน์สุขส่วนพระองค์เลยแม้แต่น้อย พระเกียรติคุณนี้เป็นที่ประจักษ์และแผ่ไพศาลไปทั่วสากล

ในมหามงคลวโรกาสพระราชพิธีเฉลิมพระชนม์ ๗๒ พรรษา แห่งสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าฯ วันที่ ๑๒ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๔๗ ซึ่งเป็นพระราชพิธีมหามงคลประวัติศาสตร์ครั้งนี้ คณะกรรมการโครงการพระไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติฯ วัดยานนาวา สำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ ที่พระองค์ทรงมีต่อพระพุทธศาสนาเป็นอเนกอนันต์หาที่สุดมิได้ จึงขอเสนอ "โครงการพระไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษา สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ" ต่อคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติฯ เนื่องในวโรกาสดังกล่าว ซึ่งมี พันตำรวจโท

ทักษิณ ชินวัตร นายกรัฐมนตรี เป็นประธานกรรมการอำนวยการฯ เพื่อพิจารณา ซึ่งก็ได้รับความเห็นชอบจากคณะกรรมการอำนวยการฯ รับโครงการฯ นี้ เป็นโครงการเฉลิมพระเกียรติในส่วนพระพุทธศาสนาด้วยโครงการหนึ่ง

คณะกรรมการโครงการพระไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติฯ วัดยานนาวา รู้สึกปีติเป็นล้นพ้น ที่ได้มีโอกาสจัดกิจกรรมสำคัญนี้ ถวายเป็นพระราช-กุศลเฉลิมพระเกียรติ ในวโรกาสมหามงคลประวัติศาสตร์ครั้งนี้ ซึ่งสอดคล้องกับพระราชกรณียกิจ และพระราชปณิธานในพระองค์ ที่ทรงปรารถนาสร้างสรรค์จรรโลงพระพุทธศาสนา ให้เจริญรุ่งเรืองและสถิตสถาพรสืบไป

ขอเดชานุภาพคุณพระศรีรัตนัตรัยได้อภิบาลและถวายพระพรชัยมงคล แด่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ขอพระองค์ทรงพระเจริญพระราชสิริสวัสดิพิพัฒนมงคลสุขทุกประการ ทรงสถิตเป็นพระมิ่งขวัญแห่งปวงชนชาวไทย สนองพระมหากรุณาธิคุณในสมเด็จบรมบพิตรพระ-ราชสมภารเจ้า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐสืบไปตลอดกาลนิรันดร์ เทอญ.

พระพรหมวชิรญาณ (ประสิทธิ์ เขมงฺกโร)*

กรรมการมหาเถรสมาคม เจ้าอาวาสวัดยานนาวา

ประธานกรรมการอำนวยการโครงการพระไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติฯ วัดยานนาวา

---

* พระพรหมวชิรญาณ (ประสิทธิ์ "สุทธิพันธุ์" เขมงฺกโร ป.ธ.3) เป็นผู้เสนอโครงการพระ-ไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติ 72 พรรษาฯ ในนามเจ้าอาวาสวัดยานนาวา เมื่อวันที่ 12 กุมภาพันธ์ 2547



อนุโมทนกถา

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต)

สมเด็จบรมบพิตร พระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ทรงเจริญพระชนมายุครบ ๖ รอบ ๗๒ พรรษา ณ วันที่ ๑๒ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๔๗

โดยพระอิสริยฐานะแห่งพระแม่เจ้าของแผ่นดินสยาม พุทธศก ๒๕๔๗ จึงเป็นบวรสมัย ที่พสกนิกร ทั้งรัฐบาลและประชาชนแห่งราชอาณาจักรไทย พร้อมใจกันจัดงานฉลองมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา เป็นการพิเศษตลอดสังวัจฉรกาล

ยิ่งเมื่อรำลึกในพระราชกรณียกิจนานัปการ ที่ได้ทรงบำเพ็ญด้วยอำนาจแห่งพระมหากรุณาธิคุณต่อประเทศชาติและราษฎร อันเป็นพระราชจริยาแห่งราชสังคหะเพื่อประโยชน์สุขแก่ประชาราษฎร์ กระจายไปในท้องถิ่นทั้งหลายทั่วทั้งแผ่นดินไทย อันเป็นพระราชธรรมและเป็นพระราชกุศลยิ่งใหญ่ องค์กร กลุ่มชนและเอกชนมากมาย ต่างจึงขวยขวายจัดกิจกรรมและสร้างอนุสรณีย์ที่เป็นการเฉลิมฉลองเพิ่มต่างหากในส่วนเฉพาะของตนๆ หลากหลายไปตามฐานานุรูป

ในส่วนแห่งวัดยานนาวา พระพรหมวชิรญาณ เจ้าอาวาสแห่งพระอารามหลวงนั้น ในฐานะที่เคยดำรงตำแหน่งประธานกรรมการสร้างวัดธัมมาราม ณ นครซิคาโก ประเทศสหรัฐอเมริกา ปรารภพระมหากรุณาธิคุณในการที่สมเด็จบรมบพิตร พระบรมราชินีนาถ ที่ได้เสด็จพระราชดำเนินไปทรงประกอบพิธีบรรจุพระบรมสารีริกธาตุในพระเกศโมลี พระพุทธชินธัมโมภาส ภ.ป.ร. เมื่อวันที่ ๑๕ พฤษภาคม ๒๕๓๘ หลังจากวัดนั้นได้ขยับขยายไปสู่สถานที่ใหม่ใหญ่กว่าเก่าในเนื้อที่ถึง ๒๕ ไร่ ในอาณาเขต

นครชิคาโกแล้ว ยังได้เสด็จพระราชดำเนินไปทรงประกอบพิธีเปิดศาลาอเนกประสงค์ที่วัดนั้นสร้างขึ้น และได้รับพระราชทานนามว่า "ศาลาเฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ" ซึ่งรัฐบาลแห่งราชอาณาจักรไทยได้รับเข้าไว้ในโครงการเฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ในมหามงคลสมัยเฉลิมพระชนม-พรรษา ๕ รอบ

ต่อมาได้เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ไปทรงประกอบพิธียกฉัตรถวาย "พระพุทธมงคล" พระพุทธปฏิมาเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในมหา-มงคลวโรกาส ๗๒ พรรษา ที่สมเด็จบรมบพิตร เสด็จพระราชดำเนินไปประกอบพิธีเททองหล่อ ณ วัดจักรวรรดิราชาวาส เมื่อวันที่ ๓๐ กรกฎาคม ๒๕๔๓ และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญไปประดิษฐานเป็นพระประธานในอุโบสถวัดพุทธาวาส นครฮิวสตัน รัฐเท็กซัส ซึ่งเป็นวัดที่พระพรหมวชิรญาณเป็นประธานก่อสร้างอีกแห่งหนึ่ง พร้อมกับทรงประกอบพิธีเปิดหน้าบันอุโบสถในพระนามาภิไธยย่อ ส.ก. ที่วัดนั้นด้วย เมื่อวันที่ ๑๕ ตุลาคม ๒๕๔๕

สำหรับในประเทศไทย สมเด็จบรมบพิตร ได้เสด็จพระราชดำเนินไปนมัสการพระพรหมวชิรญาณ และทรงบำเพ็ญพระราชกุศลที่วัดจักรวรรดิราชาวาสหลายครั้ง กับได้เสด็จพระราชดำเนินไปนมัสการและทรงบำเพ็ญพระราชกุศลที่วัดยางน้อย ตำบลก่อเอ้ อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี ที่เป็นชาติภูมิของพระพรหมวชิรญาณ พร้อมกับพระราชทานโครงการศิลปาชีพในพระองค์เพื่อประโยชน์แก่ประชาชนในภูมิภาคนั้น เมื่อวันที่ ๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๓๘ โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้โครงการศิลปาชีพในพระองค์อยู่ในความดูแลของพระพรหมวชิรญาณนับแต่นั้นเป็นต้นมา

นอกจากนั้น ยังทรงพระกรุณาเสด็จพระราชดำเนินไปเยี่ยมโครงการศิลปาชีพฯ ดังกล่าว พร้อมกับทรงพระกรุณาประกอบพิธียกช่อฟ้าอุโบสถวัดยางน้อย อำเภอเขื่องใน จังหวัดอุบลราชธานี เมื่อวันที่ ๑๕ ธันวาคม

ต่อมาเมื่อพระพรหมวชิรญาณ ได้รับพระบัญชาจากพระเดช-พระคุณเจ้าประคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหา-ปริณายก ให้ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสพระอารามหลวง วัดยานนาวา โดยย้ายมาอยู่ประจำ เมื่อวันที่ ๒๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๕ แล้ว สมเด็จบรมบพิตรยังได้เสด็จพระราชดำเนินมานมัสการ และทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเป็นการส่วนพระองค์ที่วัดยานนาวาอีกหลายครั้ง

โดยปรารภพระราชจริยาในสมเด็จบรมบพิตร พระบรมราชินีนาถทั้งในส่วนทั่วไป ที่ได้ทรงบำเพ็ญด้วยพระราชศรัทธาในพระบวรพุทธศาสนาและด้วยพระมหากรุณาธิคุณต่อทวยราษฎร์ และในส่วนเฉพาะ ที่ได้ทรงมีพระเมตตานุทัยโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระราชวโรกาสทรงบำเพ็ญพระ-ราชกุศลในหลายวาระที่ได้อัญเชิญเสด็จนั้น วัดยานนาวาจึงได้จัดตั้งโครงการ "พระไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษา สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ" เพื่อถวายเป็นพระราชกุศล

พระไตรปิฎก คือ คัมภีร์สามหมวด ที่รวบรวมไว้ซึ่งพระพุทธพจน์อันเป็นแหล่งแห่งพระธรรมวินัย พร้อมทั้งบรรจุไว้ซึ่งเรื่องราวชั้นเดิมของพระพุทธศาสนา

"พุทธพจน์" คือพระดำรัสของพระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นพระบรม-ศาสดาแห่งพระพุทธศาสนา ที่ได้ทรงกล่าวสั่งสอน คือได้ตรัสแสดงธรรมและทรงบัญญัติวินัยไว้

พระพุทธพจน์ เท่าที่รวบรวมเก็บรักษาไว้ได้ มีอยู่ในพระไตรปิฎก บุคคลใดต้องการรู้ว่า พระพุทธเจ้าได้ตรัสอะไรไว้อย่างไรหรือไม่ บุคคลนั้นจึงต้องค้นหาในพระไตรปิฎก

อนึ่ง พระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อจะเสด็จดับขันธปริ-นิพพาน ได้ตรัสว่า

โย โว อานนฺท มยา ธมฺโม จ วินโย จ
เทสิโต ปญฺญตฺโต, โส โว มมจฺจเยน สตฺถา.–
ดูกรอานนท์ ธรรมและวินัยใด เราแสดงแล้ว

บัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย ธรรมและวินัยนั้น
จักเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย โดยกาลที่เรา
ล่วงลับไป

เนื่องจากพระพุทธพจน์ ที่ทรงแสดงธรรมบัญญัติวินัยไว้นั้น อยู่ในพระไตรปิฎก ดังนั้น จึงถือว่าพระไตรปิฎกเป็นที่ธำรงสถิตของพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่จะประกาศพระพุทธศาสนาแทนพระพุทธองค์ เป็นที่อันถือว่าพุทธศาสนิกชนยังสามารถเข้าไปเฝ้าพระบรมศาสดาของตน และเป็นเครื่องยืนยันความยังดำรงอยู่แห่งพระพุทธศาสนา

พระไตรปิฎกมีความสำคัญสูงสุดดังนี้ จึงเป็นหลักของพระพุทธศาสนา ผู้นับถือพระพุทธศาสนาจะต้องยึดถือพระไตรปิฎกเป็นหลัก คือถือพระพุทธศาสนาตามธรรมวินัยอันปรากฏด้วยพระพุทธพจน์ในพระไตรปิฎกนั้น

โดยนัยนี้ พระไตรปิฎกจึงเป็นหลักฐานอ้างอิงขั้นสุดท้ายและสูงสุด ที่ชาวพุทธได้ใช้เป็นมาตรฐานที่ตรวจสอบหรือเป็นเกณฑ์ตัดสินว่า คำกล่าว คำสอน ความเชื่อ หรือการปฏิบัติอย่างหนึ่งอย่างใด เป็นของพระพุทธศาสนาจริงหรือไม่ กับทั้งถือเป็นหน้าที่และความรับผิดชอบของพุทธบริษัท ที่จะสืบต่ออายุพระพุทธศาสนา ด้วยการศึกษาและรักษาไว้ซึ่งพระไตรปิฎก

"พระไตรปิฎก" ที่กล่าวในที่นี้ หมายถึงพระไตรปิฎกบาลีของพระพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งเป็นที่รู้และยอมรับกันทั่วไปว่า เป็นประมวลบันทึกคำสอนของพระพุทธเจ้า ที่เก่าแก่ดั้งเดิมที่สุด ครบถ้วนสมบูรณ์ที่สุด และถูกต้องแม่นยำที่สุด เท่าที่มีมาถึงปัจจุบัน

เป็นที่น่ายินดีว่า เวลานี้ พุทธศาสนิกชนในต่างถิ่นต่างแดนต่างนิกาย นอกจากรู้และยอมรับกันทั่วไปว่า พระไตรปิฎกบาลีของพระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นแหล่งคำสอนของพระพุทธเจ้า ที่เก่าแก่ดั้งเดิมและครบถ้วนสมบูรณ์ที่สุดแล้ว แม้ยังถือว่าตนมีคำสอนส่วนที่สูงพิเศษเหนือขึ้นไป แต่ได้มีแนวโน้มหันมาถือว่า พุทธศาสนิกชน ไม่ว่าในถิ่นแดนหรือนิกายใด จะต้องหรือควรจะศึกษาพระไตรปิฎกบาลีเป็นพื้นฐาน เพื่อเข้าถึงคำสั่ง

สอนดั้งเดิมของพระพุทธศาสนา

เมื่อเป็นเช่นนี้ พระไตรปิฎกบาลีเถรวาทนั้น ก็จะทำให้พระพุทธศาสนาทุกสาขานิกาย แม้แต่ในมหายานที่ประกอบด้วยอาจารยวาทแห่งยุคสมัยต่างๆ อันแตกแยกกระจายกันไปมากมาย มาตั้งอยู่บนฐานร่วมอันหนึ่งอันเดียวกัน*

อย่างไรก็ตาม พระไตรปิฎกบาลีนั้นเป็นคัมภีร์ใหญ่ มีปริมาณแห่งเนื้อหามากมายอย่างยิ่ง ดังที่พิมพ์ด้วยอักษรไทยเป็นเล่มหนังสือมีจำนวนถึง ๔๕ เล่ม นับได้เกินกว่า ๒๐,๐๐๐ หน้า ยากนักหนาที่จะมีผู้ใดรู้ได้ทั่วถ้วน หรือได้อ่านแม้เพียงส่วนหนึ่ง จึงปรากฏว่า แม้พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย อย่างในประเทศไทยนี้จำนวนมาก เข้าไม่ถึง และแม้แต่ไม่รู้จักพระไตรปิฎก

ดังได้กล่าวแล้วว่า ถ้าปรารถนาจะดำรงรักษาสืบต่อพระพุทธศาสนาไว้ให้ยั่งยืน พุทธบริษัทจะต้องศึกษาและต้องรักษาพระไตรปิฎกไว้ให้ได้ ดังนั้น จึงจะต้องเพียรพยายามหาทางที่จะทำให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลายเข้าถึงพระไตรปิฎก หรือมีโอกาสรู้จักพระไตรปิฎก อย่างน้อยพอให้เกิดมีศรัทธาที่เป็นญาณสัมปยุต

วิธีการอันสำคัญที่จะให้สัมฤทธิ์ผลดังกล่าวนั้น คือท่านผู้รู้ช่วยเลือกสรรพระสูตร ข้อความ และคาถาภาษิตต่างๆ จากพระไตรปิฎกมาให้พุทธศาสนิกชนทั่วไปได้อ่านได้ศึกษา แม้คราวละเล็กน้อยค่อยทยอยไปโดยลำดับ

ในวิธีการเช่นว่านี้ การปฏิบัติอย่างเป็นหลักฐานที่สุด ได้แก่การเล่าสรุปและเลือกสรรเนื้อความในพระไตรปิฎกนั้นมาแสดงตามลำดับ

---

* หนังสือของท่านผู้รู้ฝ่ายมหายาน ซึ่งน่าอ่าน สำหรับผู้ที่สนใจใคร่รู้เรื่องนี้ ที่เด่นเล่มหนึ่งคือ Kogen Mizuno, **Buddhist Sutras** (Tokyo: Kosei Pubishing Co., ๑๙๘๒), pp.๓๐-๓๔; ๔๓๐-๔๓๓. อนึ่ง ในประเทศญี่ปุ่น ได้มีการแปลพระไตรปิฎกบาลีเป็นภาษาญี่ปุ่นเสร็จแล้ว (ที่ลงท้ายว่า พ.ศ. ๒๕๒๔)

คัมภีร์จนครบถ้วนทั้งหมด ดุจทำพระไตรปิฎกฉบับย่อหรือฉบับองค์แทนขึ้นมา

การที่วัดยานนาวา โดยกุศลปณิธานของท่านเจ้าคุณพระพรหมวชิรญาณ ได้จัดตั้งโครงการ "พระไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษา สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ" ขึ้นนี้ เป็นสัมฤทธิการอันจะให้บรรลุผลที่หมายอย่างประเสริฐนั้น

โครงการนี้ ทำให้เกิดมีพระไตรปิฎกขนาดย่อม ชุดหนึ่งๆ จำนวน ๑๘ เล่มเล็ก อันเป็นฉบับย่อหรือฉบับองค์แทน ของพระไตรปิฎกฉบับสมบูรณ์ที่มีจำนวนชุดละ ๔๕ เล่มขนาดใหญ่ ดังนั้น จึงช่วยให้ผู้เริ่มศึกษาหรือผู้มีเวลาจำกัด สามารถเข้าถึงแหล่งแห่งพระธรรมวินัยได้โดยไม่ยากนัก

งานแห่งโครงการพระไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติฯ นี้ เห็นได้ง่ายว่าเป็นงานที่ยากยิ่งนัก จะสำเร็จมิได้หากมิใช่เพราะอาศัยทั้ง *วิริยะ* คือความพากเพียรมุ่งแน่วที่ต่อเนื่องมั่นคงตลอดกาลเวลายาวนาน และทั้ง *ปัญญา* คือความรู้ความเข้าใจทั้งด้านพระธรรมวินัยและภาษาบาลี พร้อมทั้งวิชาการร่วมสมัย กับทั้งความฉลาดสามารถที่จะจำแนกแยกแยะจัดตั้งวางระบบลำดับหมวดหมู่ เป็นต้น แต่ที่เป็นมูลฐานสำคัญลึกซึ้งที่สุด คือความมีน้ำใจรักต่อพระพุทธศาสนา และมุ่งหวังประโยชน์สุขแก่ประชาชนด้วยศรัทธาและฉันทะอันแรงกล้า

ด้วยเหตุดังกล่าวมา บุญกิริยาของ อุบาสกอุทัย บุญเย็น ผู้จัดทำพระไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษา นี้ จึงเป็นมหากุศลที่ควรแก่การชื่นชมสดุดีอย่างยอดยิ่ง

ผลงานนั้น แสดงให้เห็นว่า อุบาสกอุทัย บุญเย็น ผู้จัดทำพระไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษา นี้ ซึ่งเป็นเปรียญธรรม ผู้ได้เล่าเรียนมาในระบบการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลี และเป็นศาสนศาสตรบัณฑิต ผู้จบการศึกษาจากมหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย แม้จะได้ไปศึกษาเล่าเรียนวิชาการสมัยใหม่จบปริญญาชั้นสูงจากต่างประเทศมาแล้วด้วย ก็ได้นำเรี่ยวแรงความเพียรและสติปัญญาของตน มาใช้ในการทำงานที่เป็นแกนเป็นฐานของพระพุทธศาสนาอย่างเต็ม

กำลังความสามารถ

จึงควรจะกล่าวย้ำเน้นไว้เป็นที่สังเกตอันสำคัญ โดยพึงถือได้ว่า อุบาสกอุทัย บุญเย็น นั้น เป็นนิทัศนะแห่งการสัมฤทธิ์จุดหมายของสถาบันปริยัติศึกษาและมหาวิทยาลัยสงฆ์ ที่มุ่งให้นิสิตเล่าเรียนแตกฉานซ่ำซองในพระธรรมวินัยเป็นหลักและรู้เท่าทันวิทยาการสมัยใหม่และร่วมสมัยเป็นเครื่องแวดล้อม แล้วสำเร็จเป็นบัณฑิตผู้ใฝ่ใจและสามารถใช้วิทยาการแวดล้อมนั้น เป็นเครื่องมือที่จะนำพระธรรมวินัยออกสื่อสารสำแดงให้โลกประจักษ์ในคุณค่าของพระพุทธศาสนธรรมโดยรู้เข้าใจ ได้ศรัทธา และสามารถนำไปปฏิบัติให้สัมฤทธิ์ประโยชน์สุขแก่ชีวิตและสังคมอย่างสมสมัย

งานจัดทำพระไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษา นี้ นอกจากสื่อความหมายในวงกว้าง ที่จะนำพระธรรมวินัยออกเผยแผ่เพื่อประโยชน์สุขแก่ชาวโลกแล้ว ในวงใกล้ ก็ช่วยแนะนำแนวทางและเสริมกำลังย้ำเตือนความคิดแก่บัณฑิตแห่งสถาบันอุดมศึกษาในพระพุทธศาสนา ที่จะบำเพ็ญกิจกรณียให้สัมฤทธิ์ผลตามวัตถุประสงค์แห่งสถาบันการศึกษาของตน

ดังได้กล่าวข้างต้น พระไตรปิฎกบาลีเป็นจุดร่วมของความเป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนาเถรวาท และกำลังขยายวงออกไปที่จะเป็นจุดร่วมของพระพุทธศาสนาทั้งหมดทั่วทุกนิกายในโลก แต่ด้วยเหตุว่าพระไตร-ปิฎกบาลีนั้นมีขนาดใหญ่มหึมา คนทั่วไปแทบไม่มีโอกาสเข้าถึง และคนจำนวนมากไม่รู้จักเลย ความเป็นจุดร่วมนั้น จึงยากที่จะเริ่มเพื่อก้าวไปสู่ความเป็นจริงอย่างนั้น

บัดนี้ งานมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๗๒ พรรษา ในพระองค์สมเด็จบรมบพิตร พระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ อันเป็นจุดกำเนิดแห่งโครงการ "พระไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษา สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ" นี้ ได้ทำให้พระไตรปิฎกฉบับย่อหรือฉบับองค์แทนสำหรับผู้เริ่มศึกษาเกิดมีขึ้นแล้ว และจะเผยแพร่แผ่ขยายออกไปอย่างกว้างขวางทั่วพระราชอาณาจักรไทย ควรจะเป็นนิมิตหมายว่า ได้ถึงวาระเป็นจุดเริ่มแห่งการก้าวสู่ความเป็นจริง แห่งการมีจุดร่วมอันเป็นสากลของพุทธศาสนิกชนทั่วทั้งมวลดังได้กล่าวมา

"พระไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษา สมเด็จพระนางเจ้า-สิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ"นี้ เป็นมหาธรรมทานบุญกิริยา อันเป็นนิมิตหมายแห่งพระราชศรัทธา และพระบรมราชูปถัมภ์ ในพระองค์สมเด็จบรมบพิตร พระบรมราชินีนาถ ต่อพระบวรพุทธศาสนา ที่ผสานเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับพระราชจริยาที่ได้ทรงบำเพ็ญเพื่อประโยชน์สุขแก่ปวงประชาราษฎร

ด้วยเดชานุภาพแห่งคุณพระรัตนตรัย และโดยผลแห่งพระราช-กุศลธรรมทานาทิจริยา ขอสมเด็จบรมบพิตร พระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรม-ราชินีนาถ จงทรงเจริญพระชนมายุยิ่งยืนนาน ทรงพระเกษมสำราญ เสด็จสถิตสถาพรในพระสิริราชสมบัติ คู่พระบารมีในพระองค์สมเด็จบรมบพิตร พระราชสมภารเจ้า สมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชธรรมิกมหา-ราชาธิราช ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ พร้อมด้วยพระราชโอรส พระราชธิดา และพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งปวง กับทั้งขอให้มวลประชานิกร ภายใต้ฉัตร-ชัยแห่งพระบารมี จงเจริญงอกงามด้วยประโยชน์สุข และทั่วทั้งพระราช-อาณาจักรร่มเย็นชื่นบานเกษมศานต์สถาพร

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต)*

---

* พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ "อารยางกูร" ปยุตฺโต) ป.ธ.๙. พธ.บ.(เกียรตินิยมอันดับหนึ่ง) วัดญาณเวศกวัน อ.สามพราน จ.นครปฐม (อนุโมทนกถานี้ มอบให้ ณ วันที่ ๖ มิถุนายน 2548)





คำนิยม
พันตำรวจโททักษิณ ชินวัตร

พระไตรปิฎกเป็นคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่ทรงคุณค่าอย่างยิ่ง เนื่องจากเป็นแหล่งรวมคำสอนของพระพุทธศาสนาที่เป็นพื้นฐานของวัฒนธรรมไทย และเป็นเบ้าหลอมจิตวิญญาณวิถีชีวิตไทยให้สามารถผ่านพ้นวิกฤตการณ์สำคัญทั้งในทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมของชนชาติไทยตลอดระยะเวลาอันยาวนานที่ผ่านมา การศึกษาพระไตรปิฎกจึงมีความจำเป็นสำหรับชาวพุทธและเป็นหนทางหนึ่งที่ช่วยให้เข้าถึงหลักธรรมคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้อย่างถูกต้องแท้จริง ซึ่งจะก่อให้เกิดประโยชน์สุขทั้งแก่ตนเองและสังคมโดยส่วนรวม

การจัดพิมพ์พระไตรปิฎกเฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษา สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เป็นหนึ่งในโครงการเฉลิมพระเกียรติในส่วนพระพุทธศาสนาเพื่อถวายเป็นพระราชกุศลแด่สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๑๒ สิงหาคม ๒๕๔๗ เป็นพระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา มีเนื้อหาที่ช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจในพุทธธรรมและสาระคำสอนที่เป็นแก่นแท้ได้ง่ายขึ้น

สะดวกต่อการศึกษาและเหมาะสมกับประชาชนทุกระดับ เป็นพระไตร-ปิฎกอีกชุดหนึ่งที่จะเอื้อประโยชน์ต่อการจรรโลงพระพุทธศาสนาให้ยั่งยืนสถาพรในประเทศไทยและในสังคมโลกสืบไป

ผมหวังเป็นอย่างยิ่งว่าพระไตรปิฎกชุดนี้จะเป็นประโยชน์แก่ผู้ที่ได้ศึกษาและทำให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธาในหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าที่มุ่งให้ทุกคนตั้งมั่นกระทำความดี เพื่อความสุขความเจริญงอกงามทั้งแก่ตนเองและส่วนรวมตลอดไป

พันตำรวจโท

(ทักษิณ ชินวัตร)*

นายกรัฐมนตรี

---

* พ.ต.ท. ดร.ทักษิณ ชินวัตร นายกรัฐมนตรีคนที่ 23 ของไทย (9 มี.ค. 2544-19 ก.ย. 2549) ประธานอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ 12 สิงหาคม 2547. ลงนามอนุมัติเห็นชอบโครงการพระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา เฉลิมพระเกียรติฯ เมื่อวันที่ 30 มิถุนายน 2547 (คำนิยมนี้ มอบให้ ณ วันที่ 21 กุมภาพันธ์ 2548)



คำโสมนัส
นายสุขพัฒน์ ทองเพ็ง

การทำสังคายนาพระธรรมวินัยมีมาเป็นลำดับ สมัยแรกๆ พระอริยเจ้าทั้งหลายท่องจำสอบทานสืบต่อกันมาด้วยปากเปล่าที่เรียกว่ามุขปาฐะ ต่อมาได้มีการจารึกเป็นอักษรบาลี จัดหมวดหมู่คำสอนเป็นชุดพระคัมภีร์ (ปิฎก) ๓ ชุด เรียกว่า พระไตรปิฎก

พระไตรปิฎกประกอบด้วย ๑. พระวินัยปิฎก เนื้อหาว่าด้วยวินัยสงฆ์และระเบียบวิธีปฏิบัติต่างๆ ของภิกษุและภิกษุณี ๒. พระสุตตันตปิฎก เนื้อหาว่าด้วยพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าและพระสาวก รวมถึงคติธรรมต่างๆ ของบุคคลในสมัยพุทธกาล มีเรื่องราวเหตุการณ์สะท้อนข้อมูลทางภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมประเพณี ฯลฯ ในสมัยพุทธกาลเชื่อมโยงอยู่ในคำสอน ๓. พระอภิธรรมปิฎก เนื้อหาว่าด้วยสภาวธรรมของรูป จิต และเจตสิกล้วนๆ มีลักษณะเป็นวิชาการอธิบายคำสอนของพระพุทธเจ้าให้แจ่มชัดขึ้น

การจารึกพระไตรปิฎกเป็นลายลักษณ์อักษร เริ่มขึ้นที่ประเทศลังกาเมื่อพุทธศตวรรษที่ ๕ (ราว พ.ศ. ๔๓๓-๔๕๐) ประเทศไทยมีการจารึกพระไตรปิฎกลงใบลานครั้งแรกที่เมืองเชียงใหม่ ประมาณ พ.ศ.

๒๐๒๐ และเริ่มมีการพิมพ์เป็นเล่มหนังสือครั้งแรกที่กรุงเทพฯ สมัยรัชกาลที่ ๕ (เมื่อพ.ศ. ๒๔๓๑-๒๔๓๖) โดยปริวรรตจากอักษรขอมเป็นอักษรไทย ได้พระไตรปิฎก ๓๙ เล่มหนังสือในการพิมพ์ครั้งแรก ๑.๐๐๐ ชุด. พิมพ์จบบริบูรณ์ทั้ง ๔๕ เล่มในสมัยรัชกาลที่ ๗ (ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๖๘-๒๔๗๓)

พระไตรปิฎกที่จัดพิมพ์ในสมัยรัชกาลที่ ๗ นี้เอง ได้มีการส่งไปเผยแพร่ในต่างประเทศ ทำให้มีผู้พยายามอ่านอักษรไทยเพื่อจะได้อ่านพระไตรปิฎกฉบับนี้ได้ พระเถระชาวเยอรมันในลังการูปหนึ่ง คือพระนยานติโลก ได้เขียนยกย่องพระไตรปิฎกของไทยฉบับนี้ว่า มีความสมบูรณ์กว่าฉบับที่พิมพ์ด้วยอักษรโรมันของสมาคมบาลีปกรณ์(P.T.S.) ในประเทศอังกฤษเป็นอันมาก

โดยที่พระไตรปิฎกฉบับดังกล่าว เกิดจากพระราชทรัพย์บริจาคของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ และเงินบริจาคโดยเสด็จในพระราชกุศลของพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ ทวยราษฎร์ชาวสยามทั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์ ที่ประชุมชำระพระไตรปิฎกครั้งนั้น จึงขนานนามพระไตรปิฎกฉบับนั้นว่า"สยามรฏฐสฺส เตปิฏกำ" ซึ่งมีชื่อเป็นไทยว่า "พระไตรปิฎกสยามรัฐ" อันหมายถึงพระไตรปิฎกฉบับของประเทศไทย

การมีพระไตรปิฎกของประเทศครั้งนั้น มีแต่ฉบับภาษาบาลี ผู้ที่จะเข้าถึงเนื้อหาของพระไตรปิฎกยังจำกัดวงผู้อ่านเข้าใจความในพระไตรปิฎกอยู่นั่นเอง เพราะคำสอนในพระไตรปิฎกเป็นภาษาของพระอริยเจ้า ซึ่งเต็มไปด้วยอรรถและพยัญชนะอันพิเศษ ผู้ศึกษาจะต้องอาศัยคัมภีร์ไขความไขศัพท์เป็นเครื่องมือที่จำเป็น หาไม่แล้วก็ยากที่จะเข้าใจความได้ หรือถ้าคิดว่าเข้าใจ ก็อาจจะเป็นความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนได้โดยง่าย

ด้วยเหตุนี้ จึงได้มีหนังสือแนวพระไตรปิฎกฉบับเรียบเรียงโดยท่านผู้รู้ ให้เห็นอยู่ประปราย แต่ก็ทำได้เป็นบางส่วนบางตอน ที่ทำได้ครอบคลุมเนื้อหาของพระไตรปิฎกมากกว่าทุกฉบับ คือหนังสือ"พระไตรปิฎกฉบับ

สำหรับประชาชน" โดยอาจารย์สุชีพ ปุญญานุภาพ แต่ก็ทำในรูปสรุปความพอได้เป็นแนวทางสืบค้น บางช่วงตอนก็แจ้งไว้แต่เพียงชื่อหมวดหมู่ (เช่น หมวดสังยุตตนิกาย ในฉบับบาลีมี ๕ เล่ม ก็แจ้งชื่อหมวดหมู่ให้จบใน ๕ หน้า เป็นต้น) ทั้งนี้ เป็นเพราะข้อจำกัดด้านการจัดพิมพ์ กระนั้นก็นับเป็นอุปการคุณอันใหญ่หลวงที่ผลงานดังกล่าวมีส่วนอย่างสำคัญในการนำพาผู้คนให้ได้สัมผัสพระไตรปิฎกที่พอจะทำความเข้าใจได้สวนหนึ่ง

และหนังสือพระไตรปิฎกฉบับนั้นเอง ได้จุดประกายให้เกิดโครงการพระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษาชุดนี้ขึ้นมา โดยเริ่มงานกันเงียบๆ ตั้งแต่ปี ๒๕๔๓ เป็นต้นมา

หนังสือพระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษาชุดนี้ อุบัติขึ้นในห้วงเวลาที่พระไตรปิฎกมีเครื่องมือให้ศึกษาเข้าใจได้มากขึ้น มีท่านผู้รู้ฝากคำอธิบายภาษาธรรมไว้มากขึ้น มีคอมพิวเตอร์ช่วยงานอีกทางหนึ่ง จึงสามารถสร้างระบบเนื้อหาสนองความต้องการได้มากขึ้นอีกระดับหนึ่ง

ลักษณะผลงานหนังสือชุดนี้คือ เป็นหนังสือสำหรับให้ชาวบ้านทั่วไปอ่านได้ ขณะเดียวกันก็ให้เป็นหนังสือสำหรับวงการนักเรียน นักศึกษา ครูบาอาจารย์ ใช้ประกอบการเรียนการสอนและการศึกษาค้นคว้าได้ จึงได้จัดทำระบบสารบัญ ดรรชนี และนามานุกรม ไว้ละเอียดเป็นพิเศษ จัดทำระบบให้อิงกับพระไตรปิฎกบาลีอย่างเคร่งครัด ให้สามารถใช้อ้างอิงและสอบทานเนื้อหาได้โดยตลอด

เป็นโอกาสประจวบเหมาะที่งานหนังสือชุดนี้ขับเคลื่อนอยู่ในบรรยากาศอันเป็นมหามงคลของประเทศ คือบรรยากาศแห่งการเฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษาสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เป็นพระคุณอย่างยิ่งที่ "คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระเกียรติพระชนมพรรษา ๖ รอบ ๑๒ สิงหาคม ๒๕๔๗" ได้มีมติเห็นชอบรับหนังสือ

"พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา" เป็นหนังสือที่ระลึกร่วมเฉลิมพระเกียรติฯ และอนุญาตให้พิมพ์ตราสัญลักษณ์ของงานเฉลิมพระเกียรติฯ บนปกหนังสือ

เป็นบุญหาที่สุดมิได้ ที่ได้น้อมเกล้าน้อมกระหม่อมร่วมเทิดพระ-เกียรติสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ องค์มหาอุบาสิกาแห่งแผ่นดิน ในวโรกาสอันพิเศษยิ่งนี้ ด้วยงานอันเป็นธรรมบูชาครั้งนี้

(นายสุขพัฒน์ ทองเพ็ง)*

บรรณาธิการบริหาร

---

* สุขพัฒน์ ทองเพ็ง ป.ธ.6. ศน.บ., M.A., ศาสนศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์, อดีตที่ปรึกษาของผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานคร(2548-2549), ผู้ก่อตั้ง "สำนักพิมพ์โพธิเนตร" เพื่อดำเนินงานจัดทำพระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา และบริหารโครงการในตำแหน่ง "บรรณาธิการบริหาร"

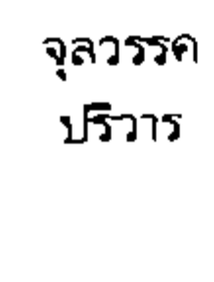
หนังสือ"พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา" เรียบเรียงตามลำดับเนื้อหาในพระไตรปิฎกบาลี(ฉบับสยามรัฐ) 45 เล่ม โดยการสรุปเนื้อหาให้เป็นที่เข้าใจง่าย, โดยการแสดงประเด็นเนื้อหาให้เห็นชัดขึ้น, โดยการขยายความ-เสริมความในส่วนที่เข้าใจได้ยาก หรือที่มีข้อมูลน่าสนใจทางวิชาการ, และโดยการเก็บรวบเนื้อหาเข้าด้วยกันในส่วนที่เป็นคำกล่าวซ้ำๆ จึงกลายเป็นหนังสือชุดจำนวน 18 เล่ม มีระบบเนื้อหาสำหรับให้ตรวจสอบเทียบเคียงกับเนื้อหาในพระไตรปิฎกบาลีโดยตลอด

เพื่อให้รู้ว่า พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษานี้ ในแต่ละเล่มมีเนื้อหาอะไรบ้าง และเป็นเนื้อหาของพระไตรปิฎกบาลี(ฉบับสยามรัฐ)เล่มไหนบ้าง จึงได้จัดทำตารางแสดงเนื้อหาของพระไตรปิฎกทั้ง 2 ชุด ให้สามารถใช้เทียบเคียงกันเล่มต่อเล่มตามลำดับ

ตารางเทียบเคียง

พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา(18 เล่ม) กับ พระไตรปิฎกบาลี(45 เล่ม)

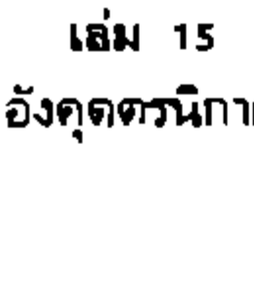
พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา 4 เล่ม พระวินัยปิฎก	พระไตรปิฎกบาลี 8 เล่ม	อักษรย่อ	เนื้อหา	ภาคผนวก(ไตร.รศ.)
		วินย.		• อักษรย่อสำหรับพระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษาคือ"ไตร.รศ."
เล่ม 1 มหาวิภังค์ (ภาค 1-2)	เล่ม 1 มหาวิภังค์	วิ.มหาวิ.	สิกขาบทของภิกษุ(227 สิกขาบท) : ปาราชิก 4-สังฆาทิเสส 13-อนิยต 2	วิธีอ่านภาษาบาลีอักษรไทย-เทียบพยัญชนะบาลีกับอักษรโรมัน-บาลีอักษรไทยในอดีต-สถานที่ทรงจำพรรษาใน 45 พรรษา-แนะนำหนังสือที่ใช้อ้างอิง
	เล่ม 2 มหาวิภังค์		นิสสัคคิยปาจิตตีย์ 30-ปาจิตตีย์ 92	
 เล่ม 2 มหาวิภังค์ (ภาค 2 ต่อ) ภิกขุนีวิภังค์ มหาวรรค (ภาค 1)	เล่ม 2 มหาวิภังค์ (ต่อ)		ปาฏิเทสนียะ 4-เสขิยะ 75-อธิกรณสมถะ 4	
	เล่ม 3 ภิกขุนีวิภังค์	วิ.ภิกฺขุนี.	สิกขาบทของภิกษุณี (311 สิกขาบท)	ประมวลสิกขาบทของภิกษุและภิกษุณี-แนะนำหนังสือที่ใช้อ้างอิง : พระไตรปิฎกสยามรัฐ-พระไตรปิฎกภาษาไทย-พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย-พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน
	เล่ม 4 มหาวรรค	วิ.มหาวคฺ.	มหาขันธกะ : พุทธประวัติตอนต้น: อุปัชฌาย์-อาจารย์: บรรพชา-อุปสมบท	
 เล่ม 3 มหาวรรค (ภาค 1 ต่อ)	เล่ม 4 มหาวรรค (ต่อ)		มหาขันธกะ(ต่อ) : อันตรายิกธัมมกถา อุโปสถขันธกะ : การทำอุโบสถของภิกษุ วัสสูปนายิกาขันธกะ : เข้าพรรษา-ออกพรรษา ปวารณาขันธกะ : การปวารณาของภิกษุ	แสดงแผนที่ชมพูทวีป-แนะนำหนังสือเพื่อศึกษาเพิ่มเติม : สมุดข่อยเรื่องสีมากถา

	เล่ม 5 มหาวรรค (ต่อ)		จัมมขันธกะ : รองเท้า-หนังสัตว์ เป็นต้น เภสัชชขันธกะ : ยารักษาโรค กฐินขันธกะ : ผ้ากฐิน จัมเปยยขันธกะ : หลักการพิจารณาในสังฆกรรม โกสัมพิขันธกะ : ความแตกแยกของภิกษุชาวโกสัมพี	
 **เล่ม 4** จุลวรรค ปริวาร	**เล่ม 6** จุลวรรค	วิ.จุล.	กัมมขันธกะ : สังฆกรรมเกี่ยวกับการลงโทษภิกษุ ปาริวาสิกขันธกะ : การอยู่ปริวาส สมุจจยขันธกะ : วิธีออกจากอาบัติ สมถขันธกะ : วิธีระงับอธิกรณ์	
	เล่ม 7 จุลวรรค (ต่อ)		ขุททกวัตถุขันธกะ : เรื่องเบ็ดเตล็ดเกี่ยวกับวินัยสงฆ์ เสนาสนขันธกะ : ที่อยู่อาศัยของภิกษุ สังฆเภทขันธกะ : พระเทวทัตทำสังฆเภท วัตตขันธกะ : วัตร(ระเบียบปฏิบัติ)ต่างๆ ของภิกษุ ปาฏิโมกขฐปนขันธกะ : การสวด-การฟังปาฏิโมกข์ ภิกขุนีขันธกะ : เรื่องเกี่ยวกับภิกษุณี ปัญจสติกขันธกะ : การสังคายนาครั้งที่ 1 สัตตสติกขันธกะ : การสังคายนาครั้งที่ 2	แนะนำคัมภีร์ "สมันตปาสาทิกา" (อรรถกถาแห่งพระวินัยปิฎก โดยพระพุทธโฆส)
	เล่ม 8 ปริวาร	วิ.ปริวาร.	ภาคผนวกของพระวินัยปิฎก	
12 เล่ม พระสุตตันตปิฎก 25 เล่ม		สุ.ตนฺ.		
 **เล่ม 5** ทีฆนิกาย	**เล่ม 9** สีลขันธวรรค	ที.สี.	พรหมชาลสูตร-สามัญญผลสูตร-อัมพัฏฐสูตร-โสณทัณฑสูตร-กูฏทันตสูตร-มหาลิสูตร-โปฏฐปาทสูตร-สุภสูตร-เกวัฏฏสูตร-โลหิจจสูตร-เตวิชชสูตร	แนะนำคัมภีร์อรรถกถาแห่งพระสุตตันตปิฎก-บัญชีชื่อและผู้แต่งคัมภีร์อรรถกถา

	เล่ม 10 มหาวรรค	ที.ม.	มหาปทานสูตร-มหานิทานสูตร-มหาปรินิพพานสูตร-มหาสุทัสสนสูตร-ชนวสภสูตร-มหาโควินทสูตร-มหาสมยสูตร-สักกปัญหสูตร	แห่งพระสุตตันตปิฎก
เล่ม 6 ทีฆนิกาย (ต่อ)	เล่ม 10 ทีฆนิกาย : -มหาวรรค(ต่อ)		มหาสติปัฏฐานสูตร-ปายาสิราชัญญสูตร	แนะนำบทสวด "อาฏานาฏิยปริตร"-ตารางแสดงจำนวนพระปริตร(ทั้งเจ็ดตำนานและสิบสองตำนาน)
	เล่ม 11 ทีฆนิกาย : -ปาฏิกวรรค	ที.ปา.	ปาฏิกสูตร-อุทุมพริกสูตร-จักกวัตติสูตร-อัคคัญญสูตร-สัมปสาทนียสูตร-ปาสาทิกสูตร-ลักขณสูตร-สิงคาลกสูตร-อาฏานาฏิยสูตร-สังคีติสูตร-ทสุตตรสูตร	
เล่ม 7 มัชฌิมนิกาย	เล่ม 12 มัชฌิมนิกาย : -มูลปัณณาสก์	ม.มู.	มูลปริยายวรรค(10 พระสูตร)-สีหนาทวรรค(10 พระสูตร)-โอปัมมวรรค(10 พระสูตร)-มหายมกวรรค(10 พระสูตร)	อธิบายเจโตวิมุตติ-ปัญญาวิมุตติ-ลำดับกาลแห่งเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์พุทธศาสนา
เล่ม 8 มัชฌิมนิกาย	เล่ม 12 มัชฌิมนิกาย : -มูลปัณณาสก์ (ต่อ) เล่ม 13 มัชฌิมนิกาย : -มัชฌิมปัณณาสก์	ม.มู. ม.ม.	จูฬยมกวรรค(10 พระสูตร) คหปติสูตร(10 พระสูตร)-ภิกขุวรรค(10 พระสูตร)-ปริพาชกวรรค(10 พระสูตร)	อธิบาย"เวทนา"
เล่ม 9 มัชฌิมนิกาย	เล่ม 13 มัชฌิมนิกาย : -มัชฌิมปัณณาสก์ (ต่อ)		ราชวรรค(10 พระสูตร)-พราหมณวรรค(10 พระสูตร)	เรื่อง"องคุลิมาล"ในอรรถกถา

	เล่ม 14 มัชฌิมนิกาย : -อุปริปัณณาสก์	ม.อุ.	เทวทหวรรค(10 พระสูตร)-อนุปทวรรค (10 พระสูตร)	* อีก 4 พระสูตร ในอนุปทวรรคลันไปอยู่ ใน ไตร.รส. เล่ม 10
 เล่ม 10 มัชฌิมนิกาย	เล่ม 14 มัชฌิมนิกาย : -อุปริปัณณาสก์ (ต่อ)		อนุปทวรรค(อีก 4 พระสูตร)-สุญญตวรรค(10พระสูตร)-วิภังควรรค(12 พระสูตร)-สฬายตนวรรค(10 พระสูตร)	พุทธประวัติ ในอรรถกถา
 เล่ม 11 สังยุตตนิกาย	เล่ม 15 สังยุตตนิกาย : -สคาถวรรค	ส.ส.	เทวตาสังยุตต์(8วรรค)-เทวปุตตสังยุตต์(3วรรค)-โกสลสังยุตต์(3 วรรค)-มารสังยุตต์(3 วรรค)-ภิกขุนีสังยุตต์(1 วรรค)-พรหมสังยุตต์(2วรรค)-พราหมณสังยุตต์(2วรรค)-วังคีสสังยุตต์(1วรรค)-วนสังยุตต์(1วรรค)-ยักขสังยุตต์(1 วรรค)-สักกสังยุตต์(3 วรรค)	เรื่องฤดูกาล ในชมพูทวีป-ปัพพโตปมคาถา และธชัคคปริตร (พร้อมคำแปล)
 เล่ม 12 สังยุตตนิกาย	เล่ม 16 สังยุตตนิกาย : -นิทานวรรค	ส.นิ.	อภิสมยสังยุตต์(10 วรรค)-ธาตุสังยุตต์(4วรรค)-อนมตัคคสังยุตต์(2 วรรค)-กัสสปสังยุตต์(1 วรรค)-ลาภสักการสังยุตต์(4 วรรค)-ราหุลสังยุตต์(1 วรรค)-ลักขณสังยุตต์(2 วรรค)-โอปัมมสังยุตต์(1 วรรค)-ภิกขุสังยุตต์(1วรรค)	
	เล่ม 17 สังยุตตนิกาย : -ขันธวารวรรค	ส.ข.	ขันธสังยุตต์ : มูลปัณณาสก์(5 วรรค)-ขันธสังยุตต์ : มัชฌิมปัณณาสก์(5 วรรค)-ขันธสังยุตต์ : จุลปัณณาสก์(5 วรรค)	

	เล่ม 17 สังยุตตนิกาย : -ขันธวารวรรค (อีก 12 สังยุตต์)		ราธสังยุตต์(2วรรค)-ทิฏฐิสังยุตต์(4 วรรค)-โอกันตสังยุตต์(1วรรค)-อุปปาทสังยุตต์(1วรรค)-กิเลสสังยุตต์(1วรรค)-สาริปุตตสังยุตต์(1วรรค)-นาคสังยุตต์(1วรรค)-สุปัณณสังยุตต์(1วรรค)-คันธัพพกายสังยุตต์(1วรรค)-วลาหกสังยุตต์(1 วรรค)-วัจฉโคตตสังยุตต์(1วรรค)-สมาธิสังยุตต์(1วรรค)	
เล่ม 13 สังยุตตนิกาย	เล่ม 18 สังยุตตนิกาย : -สฬายตนวรรค	ส.สฬ.	สฬายตนสังยุตต์ : ปฐมปัณณาสก์(5วรรค)-ทุติยปัณณาสก์ (5วรรค)-ตติยปัณณาสก์ (5วรรค)-จตุตถปัณณาสก์(4 วรรค)-เวทนาสังยุตต์(3วรรค)-มาตุคามสังยุตต์(2วรรค)-ชัมพุขาทกสังยุตต์(1วรรค)-สามัณฑกสังยุตต์(1วรรค)-โมคคัลลานสังยุตต์(1วรรค)-คามณิสังยุตต์(1วรรค)-อสังขตสังยุตต์(2วรรค)-อัพยากตสังยุตต์(1วรรค)	
	เล่ม 19 สังยุตตนิกาย : -มหาวารวรรค	ส.ม.	มัคคสังยุตต์(13วรรค)-โพชฌังคสังยุตต์(7วรรค)-สติปัฏฐานสังยุตต์(6วรรค)-อินทริยสังยุตต์(8วรรค)-สัมมัปปธานสังยุตต์-พลสังยุตต์-อิทธิปาทสังยุตต์(4วรรค)-อนุรุทธสังยุตต์(2วรรค)-ฌานสังยุตต์-อานาปานสังยุตต์(2วรรค)-โสตาปัตติสังยุตต์(7วรรค)-สัจจสังยุตต์(7 วรรค)	
เล่ม 14 อังคุตตรนิกาย	เล่ม 20 อังคุตตรนิกาย : -เอกนิบาต	องฺ.เอก.	ว่าด้วยธรรมชุดต่างๆ 2 ชุด-ว่าด้วยกุศลธรรมต่างๆ	เรื่องเมืองมถุรา(มถุรา)กับพุทธศาสนา
	-ทุกนิบาต	องฺ.ทุก.	ปฐมปัณณาสก์(5วรรค)-ทุติยปัณณาสก์(5วรรค)-ตติยปัณณาสก์(5 วรรค)	
	-ติกนิบาต	องฺ.ติก.	ปฐมปัณณาสก์(5วรรค)-ทุติยปัณณาสก์	

			(5วรรค)-ตติยปัณณาสก์(5วรรค)-จตุตถปัณณาสก์(10วรรค)	
	เล่ม 21 อังคุตตรนิกาย : -จตุกกนิบาต	องฺ.จตุก.	ปฐมปัณณาสก์(4วรรค)-ทุติยปัณณาสก์(5วรรค)-ตติยปัณณาสก์(5วรรค)-จตุตถปัณณาสก์(10วรรค)	
	เล่ม 22 อังคุตตรนิกาย : -ปัญจกนิบาต	องฺ.ปญฺจก.	ปฐมปัณณาสก์(5วรรค)-ทุติยปัณณาสก์(5วรรค)-ตติยปัณณาสก์(5วรรค)	
	เล่ม 22 อังคุตตรนิกาย : -ปัญจกนิบาต (ต่อ)		จตุตถปัณณาสก์(5วรรค)-ปัญจมปัณณาสก์(5วรรค)	
	-ฉักกนิบาต	องฺ.ฉกฺก.	ปฐมปัณณาสก์(5วรรค)-ทุติยปัณณาสก์(4 วรรค)	
 เล่ม 15 อังคุตตรนิกาย	เล่ม 23 อังคุตตรนิกาย : -สัตตกนิบาต	องฺ.สตฺตก.	(7 วรรค)	
	-อัฏฐกนิบาต	องฺ.อฏฺฐก.	(7 วรรค)	
	-นวกนิบาต	องฺ.นวก.	(5 วรรค)	
	เล่ม 24 อังคุตตรนิกาย : -ทสกนิบาต	องฺ.ทสก.	ปฐมปัณณาสก์(5วรรค)-ทุติยปัณณาสก์(5วรรค)-ตติยปัณณาสก์(2วรรค)-จตุตถปัณณาสก์(4วรรค)-ปัญจมปัณณาสก์(1วรรค)	
	-เอกาทสกนิบาต	องฺ.เอกาทส.	(2 วรรค)	
 เล่ม 16 ขุททกนิกาย	เล่ม 25 ขุททกนิกาย : -ขุททกปาฐะ	ขุ.ขุ.	บทสวด-ธรรมบท-อุทาน-อิติวุตตกะ-สุตตนิบาต	
	เล่ม 26 ขุททกนิกาย : -วิมานวัตถุ	ขุ.วิมาน.	อิตถีวิมานวัตถุ-ปุริสวิมานวัตถุ	

-เปตวัตถุ	ขุ.เปต.	(4 วรรค)
-เถรคาถา	ขุ.เถร.	จัดลำดับเนื้อหาตามจำนวนชุดคาถา ตั้งแต่ 1 คาถา ถึง 60 คาถา และ มหาคาถา
-เถรีคาถา	ขุ.เถรี.	มีชุดคาถาตั้งแต่ 1 คาถา ถึง 30 คาถา และ มหาคาถา
เล่ม 27 ขุททกนิกาย : -ชาดก(ภาค 1)	ขุ.ชา.	ว่าด้วยพระโพธิสัตว์ใน 550 พระชาติ
เล่ม 28 ขุททกนิกาย : -ชาดก(ภาค 2)		ปัญญาสนิบาต-สัฏฐินิบาต-สัตตตินิบาต-อสีตินิบาต-มหานิบาต(มหาทศชาติ 10 ชาดก)
เล่ม 29 ขุททกนิกาย : -มหานิทเทส	ขุ.ม.	คำอธิบายของพระสารีบุตรในอัฏฐกวรรคแห่งสุตตนิบาต
เล่ม 30 ขุททกนิกาย : -จูฬนิทเทส	ขุ.จู.	คำอธิบายของพระสารีบุตรในปารายนวรรคและอุรควรรคแห่งสุตตนิบาต
เล่ม 31 ขุททกนิกาย : -ปฏิสัมภิทามรรค	ขุ.ปฏิ.	คำอธิบายของพระสารีบุตรมี 3 วรรค คือ 1. มหาวรรค 2. ยุคนัทธวรรค 3. ปัญญาวรรค
เล่ม 32 ขุททกนิกาย : -อปทาน (ภาค 1)	ขุ.อป.	ประวัติแห่งจริยาวัตรของพระพุทธเจ้า, พระปัจเจกพุทธเจ้า, และพระสาวกของพระพุทธเจ้า
เล่ม 33 ขุททกนิกาย : -อปทาน(ภาค 2)		ประวัติของพระอรหันต์(พระเถระ 151 เรื่อง พระเถรี 40 เรื่อง)
-พุทธวังสะ	ขุ.พุทธ.	พุทธประวัติของพระพุทธเจ้า 25 พระองค์ ในเชิงเปรียบเทียบกัน-เรื่องแจกพระบรมสารีริกธาตุ
-จริยาปิฎก	ขุ.จริยา.	พุทธจริยาในการบำเพ็ญบารมี 10 ของพระพุทธเจ้า

 เล่ม 17 ธัมมสังคณี วิภังค์ ธาตุกถา ปุคคลบัญญัติ กถาวัตถุ	เล่ม 34 ธัมมสังคณี	อภิ.ส.	มาติกา(หัวข้อธรรมที่เป็นแม่บท)-จิตตุปปาทกัณฑ์(การเกิดขึ้นของจิต)-รูปกัณฑ์(อธิบายเรื่องรูป)-นิกเขปกัณฑ์(อธิบายมาติกา)	แนะนำคัมภีร์เพื่อศึกษาเพิ่มเติม : อรรถกถาแห่งพระอภิธรรมปิฎก, คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ และคัมภีร์อภิธัมมัตถวิภาวินี
	เล่ม 35 วิภังค์	อภิ.วิ.	ขันธวิภังค์-อายตนวิภังค์-ธาตุวิภังค์-สัจจวิภังค์-ปัจจยาการวิภังค์-สติปัฏฐานวิภังค์-อิทธิบาทวิภังค์-โพชฌังควิภังค์-ฌานวิภังค์-อัปปมัญญาวิภังค์-ญาณวิภังค์-ขุททกวัตถุวิภังค์-ธัมมหทยวิภังค์	
	เล่ม 36 ธาตุกถา ปุคคลบัญญัติ	อภิ.ธา. อภิ.ปุ.	อธิบายเรื่องขันธ์-อายตนะ-ธาตุ การบัญญัติชื่อเรียกธรรมและบุคคลเพื่อให้รู้ความหมายของธรรม	
	เล่ม 37 กถาวัตถุ	อภิ.ก.	แก้ความเห็นผิดของนิกายต่างๆ โดยพระโมคคัลลีบุตร ติสสเถระ มี 219 หัวข้อ	
 เล่ม 18 ยมก ปัฏฐาน กรรมฐาน	เล่ม 38 ยมก(ภาค 1)	อภิ.ย.	มูลยมก-ขันธยมก-ธาตุยมก-สัจจยมก-สังขารยมก-อนุสยยมก	โคตรภูญาณ-ประวัติพระพุทธโฆส-พระอภิธรรมปิฎกในทัศนะของพระพุทธโฆส-พุทธทาสภิกขุ อธิบายปรมัตถธรรม
	เล่ม 39 ยมก(ภาค 2)		จิตตยมก-ธัมมยมก-อินทริยยมก	
	เล่ม 40-41-42-43-44-45 ปัฏฐาน	อภิ.ป.	อธิบายปัจจัย 24 ที่เป็นเหตุให้เกิดธรรมทั้งหลาย เรื่องกรรมฐาน	

ข้อสังเกต: ตารางเทียบเคียงพระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา(18 เล่ม) กับพระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ(45 เล่ม) มีเนื้อหาตรงกัน เมื่อเห็นเนื้อหาในพระไตรปิฎกฉบับหนึ่ง ก็สามารถเลิบค้นไปถึงเนื้อหาในอีกฉบับหนึ่งได้ ส่วนในช่อง"ภาคผนวก"(ด้านขวาสุด) คือเนื้อหาความรู้พิเศษที่บรรจุไว้ท้ายเล่มของพระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษาแต่ละเล่ม



พระสุตตันตปิฎกเล่ม 1

ทีฆนิกาย

ฉบับบาลี เล่ม 9

สีลขันธวรรค

ฉบับบาลี เล่ม 10

มหาวรรค

พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา

ศึกษาและจัดทำโดย

อุทัย บุญเยีน

ป.ธ. 8, พ.ม., ศน.บ. (ศาสนา-ปรัชญา), M.A. (Pol.Sc.)

.....

ข้อมูลทางบรรณานุกรมหอสมุดแห่งชาติ
National Library of Thailand in Publication Data
อุทัย บุญเยีน
พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา--พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: โพธิเนตร, 2550.
18 เล่มชุด.
1. พระไตรปิฎก. I. ชื่อเรื่อง.
294.318
ISBN 974-7384-40-6 (ปกแข็ง)

พิมพ์ครั้งที่ 1/2548 จำนวน 1,000 ชุด(18,000 เล่ม)
พิมพ์ครั้งที่ 2/2550 จำนวน 1,000 ชุด(18,000 เล่ม)

● สงวนสิทธิ์ ตามพระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ พ.ศ. 2537 ●

จัดพิมพ์และจำหน่ายโดย
บริษัท สำนักพิมพ์โพธิเนตร จำกัด
47 ถนนระนอง 2 แขวงถนนนครไชยศรี เขตดุสิต กรุงเทพ 10300
โทรศัพท์ : 0-2668-6700, 0-2668-6701, 0-2243-1842, 0-2243-4066
โทรสาร : 0-2243-0638 E-mail : bodhinet@dictaphone.co.th

ที่ปรึกษา

สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (ประจวบ กนฺตาจาโร)
อธิการบดี
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต)
อธิการบดี
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ศาสตราจารย์พิเศษจำนงค์ ทองประเสริฐ
ราชบัณฑิต

ศาสตราจารย์พิเศษ ดร.สุนทร ณ รังษี
ราชบัณฑิต

บรรณาธิการบริหาร

ดร.สุขพัฒน์ ทองเพ็ง

ผู้จัดการ

นางสมศรี ทองเพ็ง

ขอน้อมบูชาพระคุณ

นักปราชญ์ผู้ประสิทธิ์ประสาทความรู้
ให้งานหนังสือชุดนี้ได้อิงอาศัยอยู่ตลอดเวลา
คือ

พระพุทธโฆสและพระอรรถกถาจารย์ทั้งหลาย
ผู้แต่ง-แปลคัมภีร์อรรถกถาและอธิบายความแห่งพระไตรปิฎกเป็นภาษาบาลี

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส
ผู้ทรงรจนา วินัยมุข, นวโกวาท, ธรรมวิภาค, ธรรมวิจารณ์, สมถกัมมัฏฐาน, วิปัสสนากัมมัฏฐาน, พุทธประวัติ, บาลีไวยากรณ์, และอื่นๆ

ท่านพุทธทาสภิกขุ (เงื่อม อินฺทปญฺโญ)
พระมหาเถระนักปฏิบัติและนักปราชญ์แห่งสวนโมกขพลาราม

พระธรรมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)
ผู้เรียบเรียงหนังสือพุทธธรรม, พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม, และอื่นๆ

• T.W. RHYS DAVIDS • C.A.F.RHYS DAVIDS
และคณะ
นักปราชญ์ทางบาลีแห่งสมาคมบาลีปกรณ์ (The Pali Text Society, London)

อาจารย์สุชีพ ปุญญานุภาพ
ผู้จัดทำพระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน
ผู้ให้แนวทางการศึกษาพระไตรปิฎกแก่ผู้จัดทำพระไตรปิฎกชุดนี้โดยตรง

คำนิยม

เมื่อต้นปี พ.ศ. 2543 อาจารย์อุทัย บุญเย็น ได้มาปรารภที่จะจัดทำพระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา เพื่อให้เยาวชนและบุคคลทั่วไปอ่านแล้วเข้าใจได้ง่าย จนสามารถนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาไปใช้กับชีวิตประจำวันได้โดยเน้นให้เป็นตำราทางวิชาการสำหรับสถานศึกษาทั่วไป

ดังนั้น จะเห็นได้ว่าพระไตรปิฎกชุดนี้(จำนวน 18 เล่ม) มีภาพประกอบอยู่ประปราย ใช้สำนวนการเขียนที่เป็นปัจจุบัน เหมาะในการใช้ศึกษาค้นคว้า หรือหยิบมาอ่านเพลินๆ เพิ่มพูนสติปัญญา มิใช่เป็นเพียงคัมภีร์ที่เก็บไว้บูชาเช่นอดีตที่ผ่านมา

พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา นอกจากบรรจุพระธรรมวินัย อันเป็นหลักธรรมคำสั่งสอนต่างๆ ของพระพุทธเจ้าแล้ว คณะผู้จัดทำยังได้สอดแซมภาพที่แสดงข้อมูลทางภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์พระพุทธ-ศาสนาไว้ตามสมควร เป็นการยืนยันในความเป็นบุคคลเดินดินที่มีอยู่จริงของพระพุทธเจ้าในชมพูทวีป

พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา ทำรูปเล่มสวยงาม กะทัดรัด เหมาะที่พระสงฆ์ ครูอาจารย์ จะถือเป็นตำราติดตัวเข้าไปในห้องเรียนในชั่วโมงศีลธรรมหรือในห้องบรรยายธรรม เป็นการสร้างความมั่นใจและความภูมิใจให้แก่ผู้เรียนหรือผู้ฟังว่า วันนี้ผู้สอนหรือผู้บรรยายได้ยึดพระไตรปิฎกอันเป็นคำสั่งสอนต้นแบบของพระพุทธเจ้าเมื่อ 2,500 ปีเศษมาแล้วเป็นหลัก และผู้ฟังหรือผู้เรียนก็ภูมิใจและมั่นใจได้ว่า เราได้เรียนและได้ฟังจากพระไตรปิฎกจริงๆ เป็นการป้องกันสัทธรรมปฏิรูป(คำสอนแอบแฝงแปลกปลอม)ที่อาจจะเกิดขึ้นจากผู้สอนหรือผู้บรรยายด้วย

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สำหรับผู้เริ่มศึกษาพระพุทธศาสนาไม่ว่าจะเป็นภิกษุสามเณรบวชใหม่ หรือนักเรียนนักศึกษาทั่วไป เมื่อได้อ่านและศึกษาค้นคว้าพระไตรปิฎกชุดนี้ ย่อมจะเข้าใจได้ด้วยตนเองอย่างแน่นอน

ข้าพเจ้าจึงขอขอบคุณอาจารย์อุทัย บุญเย็น ที่ให้เกียรติและเปิดโอกาสให้ได้เข้าร่วมสร้างกุศลอันยิ่งใหญ่นี้ และขอกราบขอบพระคุณพระคุณเจ้าและนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาอีกหลายท่าน ที่เมตตาให้คำปรึกษา ทำให้งานเขียนและงานจัดพิมพ์พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษาสำเร็จออกสู่สายตาประชาชนในวงกว้างสืบไป



ดร.สุขพัฒน์ ทองเพ็ง

บรรณาธิการบริหาร

คำนำ

คำชี้แจงในการพิมพ์ครั้งที่ 2

งานจัดทำพระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษานี้ เริ่มขึ้นเมื่อปี 2543. ระหว่างจัดทำเนื้อหา ก็ทยอยพิมพ์เป็นเล่มออกมาด้วย พิมพ์เสร็จครบทั้ง 18 เล่มเมื่อต้นปี 2549 และเริ่มเปิดตัวเผยแพร่ออกไปตั้งแต่วันวิสาขบูชาในปีนั้น. เป็นที่น่าปลื้มใจว่า ได้เกิดกระแสตอบรับจากชาวพุทธเราเกินกว่าที่คาดหมาย เพราะยังไม่ถึงปี พระไตรปิฎกชุดนี้ ซึ่งพิมพ์จำนวน 1,000 ชุด (นับจำนวนเล่มหนังสือได้ 18,000 เล่ม) ก็ทำท่าจะหมดลงแล้ว จึงต้องมีการพิมพ์ครั้งที่ 2 ไว้หนุนเนื่องต่อไป ไม่ให้ขาดตอน

ถึงวันนี้ จึงพอจะคาดหมายได้ว่า ความแพร่หลายของพระไตรปิฎกชุดนี้ จะเป็นไปตามคำกล่าวในอนุโมทนกถาของพระเดชพระคุณพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ที่กล่าวถึงพระไตรปิฎกชุดนี้ ตอนหนึ่งว่า "...จะเผยแพร่แผ่ขยายออกไปอย่างกว้างขวางทั่วพระราชอาณาจักรไทย..." ซึ่งเป็นนิมิตหมายอันดีสำหรับงานดำรงรักษาพระธรรมวินัยของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้สถิตสถาพรยาวนานสืบไป

ในการจัดพิมพ์ครั้งที่ 2 มีการปรับปรุงข้อบกพร่องใน 3 จุดใหญ่ๆ คือ 1. แก้ไขคำผิดและการใช้คำที่ชวนให้เกิดความคลุมเครือ ซึ่งมีอยู่ประปราย 2. เสริมความในส่วนที่ยังเข้าใจได้ยาก ให้เข้าใจได้ง่ายขึ้น (ภายใน

หน้านั้นๆ) 3. เปลี่ยนภาพประกอบที่มีอยู่แล้ว ด้วยภาพที่ถ่ายใหม่ทั้งหมด ซึ่งมีความคมชัดกว่าเดิม และหน้าใดที่ยังมีพื้นที่ว่างอยู่ ก็ถือโอกาสลงภาพไว้อีกตามที่เห็นว่าเหมาะสม เพื่อให้เป็นสีสันแก่เนื้อหามากขึ้น

ยิ่งกว่านั้น ในทุกเล่มได้เพิ่ม"ตารางเทียบเคียงพระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา(18 เล่ม) กับ พระไตรปิฎกบาลี(45 เล่ม)" ซึ่งอยู่ในส่วนของหน้า 4 สี จำนวน 32 หน้า

ประโยชน์ที่จะได้จากตารางเทียบเคียง ก็คือ 1. จะได้เห็นพระไตร-ปิฎกชุดนี้ทุกเล่ม ว่าแต่ละเล่มประกอบด้วยเนื้อหาอะไรบ้าง 2. จะได้เห็นว่าพระไตรปิฎกชุดนี้แต่ละเล่ม บรรจุเนื้อหาในพระไตรปิฎกฉบับบาลีเล่มไหนบ้าง. เมื่อทำตารางให้เทียบเคียงกันอย่างนี้ ผู้ศึกษาก็สามารถที่จะเริ่มต้นศึกษาค้นคว้าจากพระไตรปิฎกชุดไหนก็ได้

มีอีกอย่างหนึ่งที่เป็นความตั้งใจมาตั้งแต่ต้นของผู้จัดทำ คือการมี "ภาคผนวก"ไว้ท้ายเล่ม ก็เพื่อบรรจุเรื่องน่ารู้เกี่ยวกับพระไตรปิฎก, เกี่ยวกับคัมภีร์และแหล่งข้อมูลต่างๆ รวมถึงเรื่องที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาด้านต่างๆ ที่น่ารู้น่าศึกษา จึงถือโอกาสนี้บรรจุข้อมูลเรื่อง"ลำดับปีแห่งเหตุการณ์สำคัญในประวัติศาสตร์พุทธศาสนา" ไว้ในเล่ม 7 ด้วย เพื่อให้เห็น"การเดินทาง"ของพระพุทธศาสนา ซึ่งสะท้อนให้เห็นการสืบทอดพระ-ไตรปิฎกจากอดีตถึงปัจจุบันได้ไม่น้อยด้วย

การจัดทำหนังสือพระไตรปิฎกนั้น เป็นงานละเอียดประณีต เพราะเป็นพระคัมภีร์อันสูงส่งของชาวพุทธทั้งมวล ต้องมีความพิถีพิถันทุกขั้นตอน เพื่อไม่ให้เกิดความผิดพลาดเสียหาย งานปรับปรุงแก้ไขเพื่อการพิมพ์ครั้งที่ 2 นี้ ซึ่งใช้คอมพิวเตอร์เป็นอุปกรณ์หลักในการทำงาน ได้ *คุณธำรง รัตนสุภา* เป็นกัลยาณมิตรช่วยเหลือด้วยความเข้มแข็งยิ่ง จึงขอขอบคุณและขออนุโมทนาไว้ ณ ที่นี้เป็นพิเศษ

คำชี้แจงในการพิมพ์ครั้งแรก(ในเล่ม 5)

พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา จัดทำเนื้อหาในส่วนของพระสุตตันตปิฎกไว้ 9 เล่ม โดยเริ่มจากเล่ม 5 ถึงเล่ม 13 เป็นเนื้อหาของพระไตรปิฎกบาลีจำนวน 25 เล่ม (คือจากเล่ม 9 ถึงเล่ม 33) นั่นก็คือ ย่อพระสุตตันตปิฎกฉบับบาลีจำนวน 25 เล่มให้เหลือเพียง 9 เล่ม ซึ่งโครงการหนังสือชุดนี้เห็นว่าเหมาะสมที่สุด เพราะแม้จะย่อสั้น แต่ก็สามารถเก็บรายละเอียดที่เป็นข้อมูลในด้านต่างๆ ได้อย่างครบถ้วน เหมาะสำหรับผู้เริ่มศึกษาทั่วไป

สำหรับผู้เริ่มศึกษาพระไตรปิฎกโดยทั่วไปนั้น กล่าวได้ว่า พระสุตตันตปิฎกมีเนื้อหาที่น่าอ่านน่าศึกษาเป็นเบื้องต้นที่สุด เพราะเต็มไปด้วยเรื่องเล่า มีตัวละคร มีตำนานและนิทานเป็นส่วนประกอบหรือเป็นสื่อให้เข้าหาเนื้อธรรมโดยตลอด. โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เนื้อหาในเล่มนี้(พระสุตตันตปิฎกเล่ม 1 หรือพระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษาลำดับที่ 5) อันเริ่มด้วยพรหมชาลสูตร จัดว่าเป็นจุดเริ่มนต้นที่ดีที่สุดสำหรับการก้าวสู่ทางแห่งสัมมาทิฐิ เพราะพรหมชาลสูตรได้ทำหน้าที่ชำระสะสางมิจฉาทิฐิในทิฐิ 62 นำทางก่อน...ก่อนที่จะชี้ว่า สัมมาทิฐิ คืออะไร

อีกพระสูตรหนึ่ง ที่ทำให้หนังสือเล่มนี้มีความสำคัญยิ่งขึ้นคือมหาปรินิพพานสูตร

มหาปรินิพพานสูตร เป็นพุทธประวัติช่วงปัจฉิมโพธิกาลที่มีเรื่องราวเล่าขานอย่างต่อเนื่อง นับตั้งแต่เมื่อพระพุทธองค์เสด็จจากกรุงราชคฤห์เป็นครั้งสุดท้ายด้วยพระชนมายุอย่างเข้าปีที่ 80 เรื่องราวที่บอกเล่าถึงการ

เสด็จสู่วาระสุดท้ายของพระพุทธองค์นั้น ชวนอ่านชวนศึกษาเป็นอย่างยิ่ง เพราะมีทั้งเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นและคำสอนอันงดงามตลอดเส้นทางที่เสด็จประทับอยู่ เปรียบเสมือนความงดงามอันชวนตื่นตาตื่นใจของขอบฟ้าด้านทิศตะวันตก เมื่อดวงอาทิตย์กำลังจะอัสดงฉะนั้น

คำนำในเล่ม 1 ของหนังสือชุดนี้ ได้กล่าวนำไว้แล้วดังนี้

พระไตรปิฎก เป็นพระคัมภีร์หลักของพระพุทธศาสนา, ในฝ่ายเถรวาทสืบทอดมาด้วยภาษาบาลี (ภาษามคธ) ด้วยการจดจำสืบๆ กันมาก่อนจนกระทั่งในพุทธศตวรรษที่ 5 คือ พ.ศ. 450 (บางแห่งว่า พ.ศ. 433) จึงมีการจดจารเป็นลายลักษณ์อักษรที่เกาะลังกาในคราวสังคายนาครั้งที่ 5 กล่าวได้ว่าการสังคายนาซึ่งเป็นการชำระสอบทานพระธรรมวินัยมาโดยลำดับนั้นเอง เป็นที่มาของการจัดหมวดหมู่พระธรรมวินัยให้เป็น 3 ปิฎก คือ พระวินัยปิฎก, พระสุตตันตปิฎก, และพระอภิธรรมปิฎก อันรวมเรียกว่า "พระไตรปิฎก" ผู้ทำหน้าที่รวบรวมร้อยกรองพระธรรมวินัยให้เป็นพระไตรปิฎกนั้น เรียกว่า "พระสังคีติกาจารย์" ซึ่งไม่ใช่ผู้แต่ง, ผู้เขียน, หรือผู้อธิบายพระธรรมวินัย; พระสังคีติกาจารย์ คือพระเถระทั้งหลายที่ช่วยกันทำสังคายนาในแต่ละคราว ทำหน้าที่รวบรวมร้อยกรองพระธรรม-วินัยที่พระสาริบุตร, พระอานนท์, พระอุบาลี เป็นต้น จดจำไว้และทบทวนเทียบเคียงกันไว้จนมีมติเป็นเอกฉันท์ว่าถูกต้องเป็นพระธรรมวินัยที่แท้จริงตรงกัน

ในการจัดทำพระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษานี้ เป็นความพยายามที่จะทำพระไตรปิฎกซึ่งมีความยากโดยเนื้อหา, โดยภาษาบาลี, และโดยสำนวนแปล ให้พอเข้าใจได้สำหรับบุคคลทั่วไป พร้อมกันนั้นก็ต้องการรักษารูป

แบบดั้งเดิมของพระไตรปิฎกไว้ให้มากที่สุด จึงหลีกเลี่ยงการก้าวล่วงไปตีความหรืออธิบายความด้วยความเห็นส่วนตัวในเรื่องที่เห็นว่ามีความลึกซึ้งทั้งหลาย อย่างมากก็เพียงยกเอาทัศนะของนักปราชญ์ที่น่าเชื่อถือมาสอดแทรกไว้ให้พิจารณากันเอาเอง งานนี้จึงไม่ใช่งานเขียนหรืองานเรียบเรียงเหมือนหนังสือทั่วไป หากแต่เป็นการศึกษาและจัดทำหนังสือขึ้นชุดหนึ่งเพื่อสื่อความหมายที่พอเข้าใจได้ของพระไตรปิฎกเป็นสำคัญ

ได้มีความพยายามในวงการชาวพุทธเพื่อถ่ายทอดพระไตรปิฎกให้เห็นสาระชวนอ่านและเป็นที่เข้าใจกันมากขึ้น แต่งานด้านนี้ก็มักจะทำในรูปย่อความให้สั้น และคัดสรรเฉพาะข้อความที่เห็นว่าน่าสนใจ ละข้ามเนื้อหาที่มีอยู่ในพระไตรปิฎกเป็นอันมาก ซึ่งเป็นไปตามความมุ่งหมายของผู้จัดทำ. ส่วนงานพระไตรปิฎกชุดนี้ เห็นว่าแก่นสารของพระไตรปิฎกนั้นน่าสนใจ น่าศึกษาน่ารู้ไปทั้งหมดทั้งสิ้น จึงพยายามเก็บรายละเอียดโดยลำดับ เพื่อให้ผู้ร่วมศึกษารู้ว่าในพระไตรปิฎกทุกข้อทุกหน้านั้นมีอะไรบ้าง นี่คือคุณลักษณะพิเศษของหนังสือชุดนี้ (ยกเว้นภาคพระอภิธรรมปิฎก ซึ่งมุ่งให้ผู้ศึกษาเห็นแนวทางที่จะสำรวจเนื้อหาปรมัตถธรรมตามกำลังสติปัญญากันต่อไป)

ขอชี้ให้เห็นลักษณะงานจัดทำพระไตรปิฎกชุดนี้ ซึ่งมีอยู่ดังนี้

1. ลักษณะเนื้อหา เป็นการถอดความ, สรุปประเด็น, และขยายความเท่าที่จำเป็น โดยอิงคัมภีร์และตำราวิชาการต่างๆ. แม้จะมุ่งย่อความให้กระชับเข้าใจง่าย แต่ก็พยายามเก็บรายละเอียดเล็กๆ น้อยๆ ไว้ด้วย เพื่อให้เป็นข้อมูลทางวิชาการ, คำศัพท์หรือข้อธรรมใดที่เข้าใจได้ยาก ได้พยายามกำกับไว้ด้วยศัพท์บาลีและคำแปลเป็นภาษาอังกฤษของผู้รู้ทางยุโรป

เพื่อให้ผู้ศึกษาได้มีทางวิเคราะห์และพิจารณาด้วยตนเอง

2. คำว่า "พระไตรปิฎก" ในงานนี้หมายถึงพระไตรปิฎกฉบับบาลีของนิกายเถรวาท และหมายถึงเฉพาะฉบับบาลีอักษรไทยจำนวน 45 เล่ม (ทั้งฉบับสยามรัฐ, ฉบับหลวง, และ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย) ไม่รวมถึงคัมภีร์อีก 3 เล่ม คือ เนตติปกรณ์, เปฏโกปเทสปกรณ์, และมิลินทปัญหา (ซึ่งชาวพุทธพม่านับรวมเป็นพระไตรปิฎกด้วย) และถ้ามีการใช้คำว่า "พระบาลี" ในหนังสือชุดนี้ ขอให้เข้าใจว่าหมายถึงพระไตรปิฎก 45 เล่มนั้น

3. คัมภีร์และตำราที่ใช้อ้างอิง ได้ระบุชื่อไว้ทันทีที่อ้างอิงถึง (ไม่ได้ทำเป็นเชิงอรรถ) และมักจะระบุไว้ด้วยอักษรย่อ ถ้าต้องการรู้ชื่อเต็ม ให้ดูที่หน้าบอกอักษรย่อประจำเล่ม, และเนื่องจากมุ่งแนะนำคัมภีร์และตำราที่อ้างอิงเป็นสำคัญ จึงไม่ได้วางรูปแหล่งอ้างอิงอย่างบรรณานุกรมที่เป็นสากล คำว่า"อรรถกถา"ที่อ้างไว้ มักจะไม่ระบุชื่อคัมภีร์ ขอให้เข้าใจว่าเป็นอรรถกถาของแต่ละปิฎกหรือแต่ละพระสูตรนั่นเอง ซึ่งได้แจ้งไว้ในภาคผนวกท้ายพระวินัยปิฎกเล่ม 4, ท้ายพระสุตตันตปิฎกเล่ม 1, และท้ายพระอภิธรรมปิฎกเล่ม 1

4. คำอ่านสำหรับชื่อเฉพาะและศัพท์ธรรมะทั้งหลาย เป็นปัญหาแก่ผู้ไม่คุ้นเคยกับภาษาบาลี จึงได้แนะนำวิธีอ่านคำบาลีไว้ด้วยในภาคผนวกท้ายเล่ม 1, การสะกดคำ ได้พยายามยึดหลักการของราชบัณฑิตยสถาน แต่ก็มีศัพท์เป็นจำนวนมากที่เห็นว่าน่าจะคงรูปแบบบาลีไว้ ขอให้ถือว่าเป็นศัพท์เฉพาะ (technical term) ของพระไตรปิฎก

5. ภาพถ่าย, ภาพวาด, แผนภูมิ, และแผนที่ ที่นำมาประกอบ

เนื้อหาอยู่ประปราย ได้รวบรวมจากแหล่งข้อมูลต่างๆ ต้องการให้เป็นข้อมูลประกอบทางวิชาการให้เห็นความเชื่อความเลื่อมใส และพอให้เกิดจินตนาการเท่านั้น

6. เลขข้อในวงเล็บ ได้ระบุไว้ตามพระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ ซึ่งในบางวงเล็บมีหลายเลขข้อรวมกัน บางเลขข้อก็ข้ามไปเมื่อเห็นว่าเนื้อหาของข้อนั้นๆ ได้สรุปประเด็นไว้แล้ว. ถ้าต้องการสืบค้นหรือเทียบเคียงกับพระไตรปิฎกฉบับพิมพ์โดยมหามกุฏฯ (หรือฉบับสยามรัฐ) ให้ใช้เลขข้อในวงเล็บเป็นแนวทาง โปรดอย่าเทียบเคียงด้วยชื่อเรื่องซึ่งตั้งขึ้นใหม่ทั้งสิ้น (ในฉบับบาลีไม่มีชื่อเรื่องย่อย)

7. ผู้จัดทำพระไตรปิฎกชุดนี้ ได้น้อมจิตถ่อมตนอยู่เสมอว่าเป็นผู้ศึกษา มิใช่ผู้รู้หรือผู้เข้าถึงธรรมเหนือกว่าผู้อ่านทั่วไป จึงพยายามแสดงมติ, หลักฐาน, และข้อมูลในเชิงวิชาการ เท่าที่จะสืบค้นได้ มิอาจเอื้อมที่จะชี้ผิดชี้ถูกด้วยความรู้สึกนึกคิดส่วนตน แต่ก็คาดหวังว่าผู้อ่านจะเกิดดุลยพินิจตามสมควร, ในการนี้ จำเป็นต้องมีการสอดแทรกคำอธิบายและทัศนะที่ได้พบเข้าแบบเฉพาะหน้า ซึ่งอาจจะดูกระจัดกระจาย ขาดการสังเคราะห์ให้เป็นเอกภาพ, ภาคผนวกในหนังสือแต่ละเล่มก็เกิดขึ้นด้วยเหตุผลเดียวกัน มุ่งให้เป็นการสะสมเรื่องน่ารู้ทางวิชาการเป็นสำคัญ

8. เกร็ดน่ารู้เกี่ยวกับพระไตรปิฎกในแง่มุมต่างๆ ไม่รวมกล่าวไว้ในเล่มเดียวกัน จะกระจัดกระจายอยู่ในภาคผนวกของทุกเล่ม เพื่อให้ผู้อ่านเก็บสะสมไว้พิจารณาเพิ่มเติม เพราะเห็นว่า "ความรู้เรื่องพระไตรปิฎก" ในหนังสือ"พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน"ของท่านอาจารย์สุชีพ ปุญญานุภาพ มีความแจ่มแจ้งชัดเจนพอแล้ว

9. งานพระไตรปิฎกชุดนี้ แม้จะมีเนื้อหาจบลงเป็นส่วนๆ ตามจำนวนเล่มและตามลำดับเนื้อหาในพระไตรปิฎกฉบับบาลี แต่มีการอ้างถึงกันระหว่างเล่ม และตัดความซ้ำที่กล่าวถึงแล้วในเล่มต้นๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคำศัพท์หรือถ้อยคำสำนวนใดที่เคยให้ความหมายไว้แล้ว ก็ได้หลีกเลี่ยงการให้ความหมายซ้ำอีก หนังสือชุดนี้จึงมุ่งให้มีการจำหน่ายเป็นชุดเพื่อประโยชน์สูงสุดของผู้ศึกษาเอง

10. วิธีร้อยเรียงเนื้อหาแต่ละปิฎก คำนึงถึงผู้อ่านเป็นหลัก : *พระวินัยปิฎก*-เน้นให้อ่านเข้าใจเพื่อประพฤติปฏิบัติตามสิกขาบทได้ และให้สอดคล้องกับแนวอธิบายในหนังสือ"วินัยมุข"ของ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำนวนแปลสิกขาบทได้พยายามรักษาสำนวนของหนังสือวินัยมุขและหนังสือนวโกวาท ซึ่งใช้เป็นแบบเรียนในหลักสูตรนักธรรมของคณะสงฆ์. *พระสุตตันตปิฎก*-เน้นเก็บรายละเอียดทุกแง่ทุกมุม และพิถีพิถันเป็นพิเศษในการแปลและถอดความในส่วนที่เป็นพุทธวจนะ จำเป็นต้องแทรกเสริมคำบาลีและภาษาแปลของชาวยุโรปไว้ด้วย เพื่อประกอบการพิจารณาของผู้อ่าน. ส่วน *พระอภิธรรมปิฎก* -เน้นให้เห็นเนื้อหากว้างๆ รวมๆ ในลักษณะสรุปใจความ ให้รู้ว่าปรมัตถธรรมคืออะไร และพระอภิธรรมปิฎกบรรจุเรื่องอะไรไว้บ้าง

11. คำราชาศัพท์ที่ใช้กับพระพุทธเจ้าและพระราชาทั้งหลาย ไม่ได้เคร่งครัดอย่างที่ใช้กับพระมหากษัตริย์ของไทย เช่นคำว่า "กราบทูล" และ "ทูล". ใช้พอให้รู้ว่าเป็นราชาศัพท์ พอให้รู้ว่าเป็นการพูดกับพระพุทธเจ้าและพระราชาเท่านั้น ราชาศัพท์บางคำเป็นที่เข้าใจยากสำหรับคนทั่วไป ก็ใช้คำสามัญแทน เช่น "ปฤษฎางค์" ใช้คำว่า "หลัง", "ฉายา" ใช้คำว่า "เงา"

เป็นต้น

12. การกล่าวถึงอิทธิปาฏิหาริย์และเรื่องราวเกี่ยวกับเทวดา, มาร พรหม ฯลฯ ในพระไตรปิฎก หนังสือชุดนี้มองในแง่ที่เป็นปรากฏการณ์จริงทั้งสิ้น ให้อยู่ในวิสัยสติปัญญาและศรัทธาของผู้ศึกษา แต่เรื่องราวเช่นนั้นก็จะไม่เน้นหนักยิ่งไปกว่าสาระของพระธรรมวินัย

13. คำสอนของพระพุทธเจ้านั้น มีความลาด-ลุ่ม-ลึกตามลำดับ คือ เข้าใจได้ง่ายก็มี พอเข้าใจได้ก็มี เข้าใจได้ยาก หรือยากอย่างยิ่งที่จะเข้าใจก็มี, ส่วนที่พอเข้าใจได้นั้น ยังพอจะพินิจพิเคราะห์ด้วยความรู้ทางวิชาการได้ แต่ก็ยังอาจคลาดเคลื่อนได้อยู่นั่นเอง, ส่วนที่ยากจะเข้าใจนั้นอาจจะเกิดจากความยากของภาษา หรืออาจจะเกิดจากความยากของคำสอนจริงๆ ซึ่งความยากนั้นไม่สามารถเข้าถึงได้ด้วยความคิดนึกตรึกตรองธรรมดา, และความแหลมคมทางวิชาการก็อาจเจาะเข้าไม่ถึง เพราะเป็นเรื่องของการเข้าถึงด้วยการปฏิบัติทางจิต ในส่วนนี้จำเป็นต้องรักษาสำนวนแปลไว้ก่อน

การจัดทำหนังสือชุดนี้ แม้จะได้ทุ่มเทความวิริยะอุตสาหะอย่างยิ่งในการศึกษาและร้อยเรียงเนื้อหาแล้ว แต่ก็คงจะมีข้อผิดพลาดบกพร่องได้ไม่น้อย ขอน้อมรับไว้ศึกษาปรับปรุงต่อไป และขอบันทึกไว้เป็นเกียรติสำหรับความพิถีพิถันของฝ่ายจัดแต่งหน้าหนังสือและทำดรรชนี-นามานุกรม คือ *คุณอนุวัฒน์ หลอดศิริ, คุณสมจิตร หลอดศิริ, คุณธณัฐศิลป์ ดีใจ* แห่งโปรคอมกราฟฟิกไว้ ณ ที่นี้

งานพระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษานี้ จะอุบัติขึ้นไม่ได้เลย ถ้าไม่ได้รับแรงศรัทธาและแรงบันดาลใจของ **ดร.สุขพัฒน์ ทองเพ็ง** (ศาสนศาสตร-

ดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์) ผู้ประสบความสำเร็จในชีวิตแล้วยังใฝ่ใจในทางธรรมอย่างมั่นคง และงานนี้จะสำเร็จลุล่วงไม่ได้แน่นอน ถ้าหากไม่อยู่ในยุคสมัยที่ท่านผู้รู้ทั้งหลายได้ช่วยกันศึกษาพระธรรมวินัยของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าสืบๆ กันมา แล้วถ่ายทอดเป็นคัมภีร์-เป็นหนังสือให้ศึกษาใคร่ครวญตามได้ บุญกุศลอันจะพึงเกิดมีจากงานนี้ ขอน้อมอุทิศแด่ทุกท่านผู้มีส่วนสำคัญดังกล่าว จงทั่วถึง เทอญ

อุทัย บุญเย็น*

ผู้ศึกษาและจัดทำ

---

* อุทัย บุญเย็น เกิดปี 2493, อดีต "ชาโนทโยภิกขุ" วัดบวรมงคล (สำนักเรียนวัดบวรนิเวศวิหาร), สำเร็จการศึกษา ป.ธ.๘, พ.ม., ศน.บ.(ศาสนา-ปรัชญา), M.A.(รัฐศาสตร์), เจ้าของนามปากกา "สร้อยรวงข้าว", เป็นผู้ศึกษา-เรียงร้อย และจัดทำหนังสือชุด "พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา" (18 เล่มชุด) ตั้งแต่ต้นปี 2543 ถึงต้นปี 2549

สารบัญค้นเรื่อง

หน้า

ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค 1

พรหมชาลสูตร 6-30, ศีลของพระพุทธเจ้า 7-8 จุลศีล 8-10, มัชฌิมศีล 10-14, มหาศีล 14-19, ทิฐิ (62)19-28, ผัสสะกับทิฐิ (62)28-29, ทิฐิ 62 คือตาข่ายคลุมโลก 29-30

สามัญญผลสูตร 31-40, ณ สวนมะม่วงของหมอชีวก 31-34, คำสอนของเจ้าลัทธิทั้ง 6 34-37, สามัญญผล (ประโยชน์ในความเป็นสมณะที่เห็นได้อย่างชัดเจน) 37-38, บาปปิตุฆาตของอชาตศัตรู 39-40

อัมพัฏฐสูตร 41-55, อัมพัฏฐมาณพ-ศิษย์เอกของโปกขรสาติพราหมณ์ 41-43, ประวัติศาสตร์แห่งศากยวงศ์ 43-46, ทรงข่มแล้วยกย่องให้เกียรติ 46-47, กฎของวรรณะ 48-49, วิชชาและจรณะ

49-52, ความตกต่ำของพราหมณ์ 52-53, มหาปุริสลักษณะที่เร้นลับ 53-54, พราหมณ์โปกขรซาติ 54-55, เมืองอุกกัฏฐะ 55

โสณทัณฑสูตร 56-51, พระพุทธคุณ 56-58, คุณสมบัติของพราหมณ์ 58-60, เดารพอย่างไว้เกียรติตัวเอง 60-61

กูฏทันตสูตร 62-70, ณ หมู่บ้านขาณุมัตตะ 62-64, พระเจ้ามหาวิชิตราช 64-70, วิธีปราบโจรให้ราบคาบ 64-65, การบูชายัญของพระโพธิสัตว์ 65-66, ยัญที่ไม่ต้องสังเวยด้วยชีวิต 66-69, ลงทุน (ทรัพย์) น้อยแต่ได้บุญมากกว่า 69-70

มหาลิสูตร 71-74, รูปทิพย์-เสียงทิพย์ในสมาธิ 71-73, เป้าหมายของสมาธิภาวนาในพระพุทธศาสนา 73, กายกับจิต (วิญญาณ,ชีวะ) 73-74

ชาลิยสูตร 75-76, มิจฉาทิฐิในเรื่องชีวะกับสรีระ 75-76

มหาสีหนาทสูตร 77-82, ตบะดีก็มีไม่ดีก็มี 76-79, ถือเคร่งไม่ใช่เครื่องวัดความดีเสมอไป 79-80, บันลือสีหนาท 80-82,

โปฏฐปาทสูตร 83-94, อภิสัญญานิโรธ 83-85, สัญญาในฌาน 85-86, สัญญาละเอียดประณีตสุด 86-87, สัญญากับอัตตา 88-89, ปัญหาที่ไม่ทรงตอบ 89-90, พุทธวิธีตอบปัญหา 90-92, วิธี

ต้อนคนผู้ไม่รู้จริง 92-93, การเกิดเป็นตัวตน (อัตตา) มี 3 อย่าง 93-94
สุภสูตร 95-102, สุภมาณพ 95-96, พระพุทธเจ้าให้อยู่ในธรรมข้อใด 96-98, จากนิวรณ์ถึงปฐมฌาน 98, ทุติยฌาน-ตติยฌาน-จตุตถฌาน 99, ปัญญาคือวิชชา (8) 100-102
เกวัฏฏสูตร 103-109, นาลันทา 103-104, ข้อเสียของการแสดงฤทธิ์ 104-106, อนุสาสนีปาฏิหาริย์ 106-108, ธาตุ 4 ดับไม่เหลือที่นิพพาน 108-109
โลหิจจสูตร 110-114, มิจฉาทิฐิคือศัตรูทำลายประโยชน์ทางธรรม 110-113, ศาสดา 3 จำพวก 113-114
เตวิชชสูตร 115-121, ไม่เคยเห็นพรหม แต่สอนทางไปอยู่กับพรหม 115-118, การเดินทางผิดของพราหมณ์ 118-119, ทางไปอยู่กับพรหมได้จริง 120-121

ทีฆนิกาย มหาวรรค 122
มหาปทานสูตร 125-137, พระพุทธเจ้า 7 พระองค์ 125-129, ปรากฏการณ์พระโพธิสัตว์จุติและประสูติ 129-132, เหตุที่ได้พระนาม"วิปัสสี" 132-133, การตรัสรู้ของพระวิปัสสีพุทธเจ้า 133-134, พระอัครสาวกและมหาสังฆสันนิบาต 134-136,

เทวดาชั้นสุทธาวาส 136-137
มหานิทานสูตร 138-151, แคว้นกุรุ-เมืองกัมมาส-ทัมมะ 138-139, ปฏิจจสมุปบาทเป็นธรรมลึกซึ้งอย่างยิ่ง 140-141, ทรงอธิบายปฏิจจสมุปบาท 141-142, ตัณหาทำให้เกิดการแสวงหา 142-143, เวทนา-ตัณหา 2 นัย 143-144, การยึดถืออัตตา 145-146, เวทนากับอัตตา 146-148, วิญญาณอยู่ในชีวิตใดบ้าง (วิญญาณฐิติ) 148-149, ชีวิตที่มีแต่อายตนะ 149-150, วิโมกข์-ความหลุดพ้น (ในฌานสมาบัติ) 150-151
มหาปรินิพพานสูตร 152-214, อปริหานิยธรรมของแคว้นวัชชี 153-155, ภิกขุอปริหานิยธรรม 155-157, เส้นทางสู่มหาปรินิพพาน 158, ราชคฤห์-อัมพลัฏฐิกา 159, นาลันทา-ปาวาริกัมพวัน 159, ญาณวิสัยของพระสาริบุตร 160-161, โทษของศีลวิบัติ/จากนาลันทาสู่ปาฏลิคาม 161-162, ตายแล้วไปไหน/โกฏิคาม-นาทิกคาม 162-163, หลักตรวจสอบการบรรลุธรรมด้วยตนเอง 163-164, สติ-สัมปชัญญะ/สู่เวสาลี-อัมพปาลิวัน 164-165, พรรษาสุดท้าย-ทรงพระประชวร/เวฬุวคาม 165-167, อิทธิบาท 4 ต่ออายุให้ยืนยาวได้/ปาวาลเจดีย์ 167-168, ทรงปลงอายุสังขาร 169, สาเหตุแผ่นดินไหว 170-171, ทรงเนรมิตกายแสดงธรรม

หลายครั้ง 171, อภิภายตนะ-วิธีครอบงำธรรมฝ่ายต่ำ 171-173, อภิภายตนะของพระพุทธเจ้า 173-174, วิโมกข์-วิธีพ้นไปจากธรรมฝ่ายต่ำ 174-175, มารขอให้ปรินิพพานถึง 2 ครั้ง 175-176, ทรงแสดงนิมิตด้วยอิทธิบาท 16 ครั้ง 176-177, ทรงลาภิกษุครั้งแรกที่เวสาลี/กูฏาคารศาลา-ป่ามหาวัน 177-179, นาคาวโลก-เหลียวมองเวสาลีเป็นครั้งสุดท้าย/ภัณฑคาม 179-180, มหาปเทส 4 (หลักตรวจสอบเทียบเคียง) / หัตถิคาม-อัมพคาม-ชัมพุคาม-โภคนคร 180-182, สูกรมัททวะ-อาหารมื้อสุดท้าย/ปาวานคร-สวนมะม่วงของนายจุนทะ 182-183, ในฌานที่ไม่ได้ยินเสียงฟ้าผ่า/ที่โคนไม้ริมทาง (ในเขตเมืองปาวา) 183-186, ทรงรับผ้าครองครั้งสุดท้าย 186-187, ถวายอาหารมื้อสุดท้ายเป็นบุญยิ่งใหญ่/ ณ ริมฝั่งกกุธานที (เมืองปาวา) 187-189, บรรทมครั้งสุดท้าย (อนุฏฐาน-ไสยา)/ แม่น้ำหิรัญวดี-กุสินารา-สาลวัน 189-192, เทวดาใน 10 โลกธาตุมาชุมนุมอาลัยอาดูร 192-193, สังเวชนียสถาน 4 แห่ง 193-194, วิธีปฏิบัติต่อสตรีและพุทธสรีระ 194-195, ทรงให้กำลังใจและยกย่องพระอานนท์ 196-197, อดีตอันยิ่งใหญ่ของกุสินารา 197-198, สุภัททะ-พระสาวกองค์สุดท้าย 198-201, พระดำรัสสั่งครั้งสุด

ท้าย (ปัจฉิมวาจา) 201-203, มหาปรินิพพาน 203-205, วาจาบันทึกการเสด็จปรินิพพาน 205-206, ความโศกเศร้าของภิกษุและเทวดา 206-207, พิธีบูชาและปลงพุทธสรีระ 207-208, พระมหากัสสปะและหลวงตาสุภัททะ 208-210, พิธีถวายพระเพลิง 210-211, พุทธสรีระในพระเพลิง 211-212, โทณพราหมณ์แบ่งพระบรมสารีริกธาตุ 212-213, สถูปพระบรมสารีริกธาตุ 213-214

มหาสุทัสสนสูตร 215-225, กุสินาราคือกุสาวดีในอดีต 215-217, แก้ว 7 ฤทธิ์ 4 ของพระเจ้าจักรพรรดิ 217-221, การประพฤติธรรมของพระเจ้ามหาสุทัสสนะ 221-222, พระเจ้ามหาสุทัสสนะสวรรคต 222-224, แก่นของเรื่อง 224-225

ชนวสภสูตร 226-238, นาทิกคาม 226-227, คติภาพของอริยบุคคล 228-229, พระเจ้าพิมพิสารเกิดเป็นเทพชั้นดาวดึงส์ 229-231, เทวดาชุมนุมใหญ่คราวพิเศษ 231-232, การเกิดของพรหม 232-233, สนังกุมารพรหมแสดงธรรม 233-238

มหาโควินทสูตร 239-252, ปัญจสิขเทพบุตร 239-240, สุธัมมาสภา 240-241, พุทธคุณ 8 ประการ 241-243, โลกธาตุหนึ่งมีพระพุทธเจ้าเพียงองค์เดียว 243-244, มหาโควินท์ 244-245, ประวัติศาสตร์ของ 7 แควันโบราณ 245-246, มหาโควินท์

อยากเห็นพรหม 246-247, พรหมสอนวิธีเข้าถึงพรหม 247-249, มหาโควินท์ออกบวช 249-250, ทางพรหม-ทางนิพพาน 250-252

ภาคผนวก 252

แนะนำคัมภีร์เพื่อศึกษาเพิ่มเติม/อรรถกถาแห่งพระสุตตันตปิฎก 254-260, อรรถกถาในพระไตรปิฎก 255, คัมภีร์อรรถกถาดั้งเดิม 255-258, ชื่อและผู้แต่งอรรถกถาแห่งพระสุตตันตปิฎก 259-260

ดรรชนี 261

นามานุกรม 296

สารบัญภาพประกอบ

หน้า

ภาพถ่ายเส้นทางหนึ่งจากกรุงราชคฤห์	30
ภาพถ่ายโบราณสถานชีวกัมพวัน	33
ภาพถ่ายมุมหนึ่งของโบราณสถานโฆสิตารามที่โกสัมพี	76
ภาพถ่ายซากพระวิหารที่โฆสิตารามที่เห็นอยู่ในปัจจุบัน	82
ภาพถ่ายมองจากเชตวันไปยัง"แดนมหามงคลชัย"	102
ภาพถ่ายโบราณสถานมหาวิทยาลัยนาลันทา	105
ภาพถ่ายป่าสาละแห่งหนึ่งในอินเดียปัจจุบัน	111
ภาพถ่ายแม่น้ำอจิรวดีที่สาวัตถี	114
ภาพถ่ายซากพระคันธกุฎีที่เชตวัน	137
แผนที่แสดงที่ตั้งแคว้นกุรุ	139
ภาพถ่ายพุทธสถานแห่งหนึ่งที่กรุงนิวเดลี	151
แผนภาพแสดงเส้นทางเสด็จสู่มหาปรินิพพาน	158
ภาพถ่ายทางเดินขึ้นภูเขาคิชฌกูฏ	159
ภาพถ่ายโบราณสถานป่ามหาวัน	178
ภาพถ่ายแม่น้ำกกุธานทีที่กุสินารา	188
ภาพถ่ายดอกสาละ	191
ภาพถ่ายสังเวชนียสถาน 4 แห่ง	193
ภาพถ่ายพระพุทธรูปปางปรินิพพานที่เมืองกุสินารา	204
ภาพถ่ายดอกมณฑา	209
ภาพถ่ายโบราณสถานมกุฏพันธนเจดีย์	210
ภาพถ่ายเนินดินที่รามคาม	214
แผนที่แสดงที่ตั้ง 12 แคว้น	227

อักษรย่อที่ใช้ในเล่มนี้

ขุ.สุ.	ขุทฺทกนิกาย สุตฺตนิปาต (พระไตรปิฎกบาลี เล่มที่ 25)
ที.สี.	ทีฆนิกาย สีลขนฺธวคฺค (พระไตรปิฎกบาลี เล่มที่ 9)
สํ.มหาวาร.	สํยุตฺตนิกาย มหาวารวคฺค (พระไตรปิฎกบาลี เล่มที่ 19)
สำ.อ.	สำยุตฺตนิกาย อฏฺฐกถา (อรรถกถาชื่อ สารัตถปกาสินี)
องฺ.ทสก.	องฺคุตฺตรนิกาย ทสกนิปาต (พระไตรปิฎกบาลี เล่มที่ 24)
องฺ.อ.	องฺคุตฺตรนิกาย อฏฺฐกถา (อรรถกถาชื่อมโนรถปูรณี)
ไตร.ปช.	พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน โดย สุชีพ ปุญญานุภาพ
พุ.ธ.	หนังสือพุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ) โดย พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)
B.C.A.I.	Buddhist Centres in Ancient India, โดย Binayendra Nath Chudhury, M.A., D.Phil., P.R.S.
D.B.	Dialogues of the Buddha, (ในหนังสือชุด Sacred Books of the Buddhists-งานแปลพระไตรปิฎกของสมาคมบาลีปกรณ์ (P.T.S.) กรุงลอนดอน)

Miln. *Milinda-panho.* (Milinda's questions-มิลินทปัญหา) แปลจากฉบับบาลีเป็นภาษาอังกฤษ โดย I.B. Horner. London, Luzac, 1963-64.

P.T.S. Pali Text Society (สมาคมบาลีปกรณ์, กรุงลอนดอน)

การอ้างอิงคัมภีร์อรรถกถาในพระสุตตันตปิฎก(ชุดนี้)ทุกเล่ม ถ้าระบุแต่เพียงว่า**"อรรถกถา"** โดยไม่มีชื่อของคัมภีร์ต่อท้าย ขอให้เข้าใจว่า หมายถึงอรรถกถาแห่งพระสุตตันตปิฎกเล่มนั้นๆ (ดูภาคผนวกของเล่ม 5 นี้)

ระบบเนื้อหา

เพื่ออำนวยประโยชน์แก่ผู้ใช้หนังสือชุดนี้

เพื่อให้ผู้ร่วมศึกษาพระไตรปิฎก ได้ประโยชน์จาก"พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา" ชุดนี้ ขอแนะนำระบบเนื้อหาของงานที่จัดทำ ว่ามีอย่างไร ดังนี้

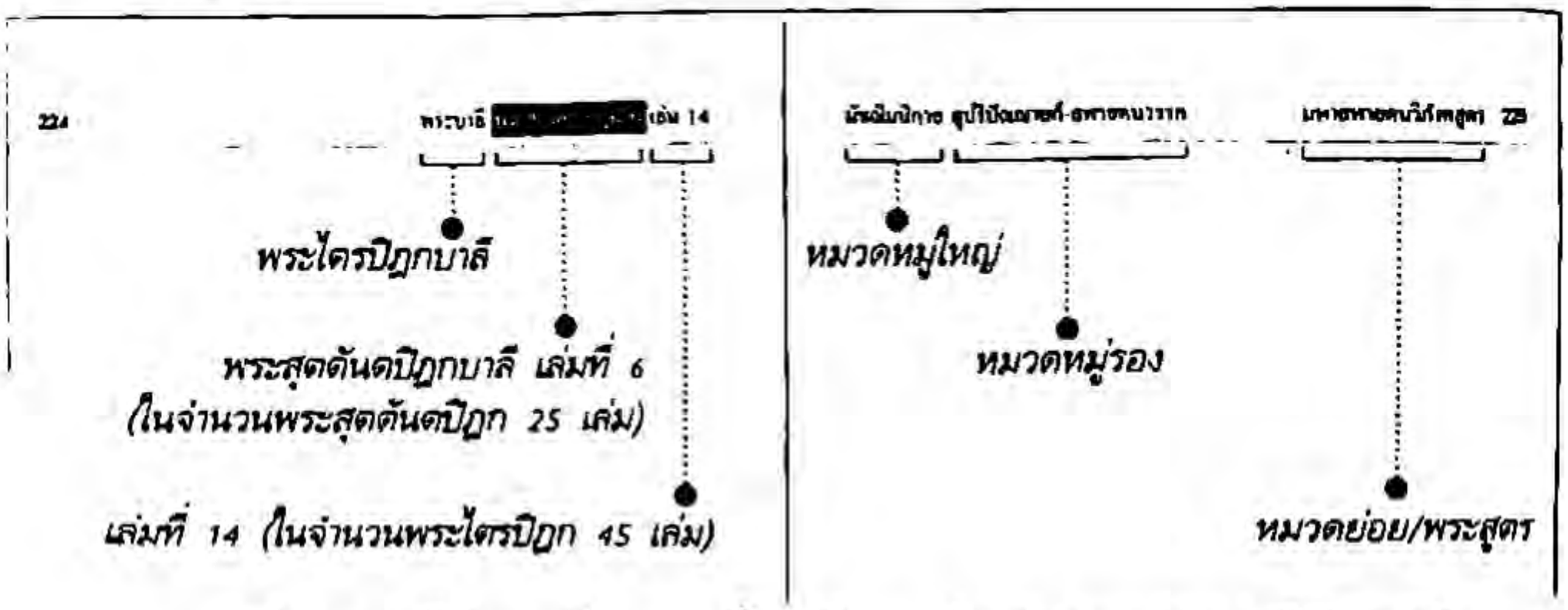
1. เนื้อหาโดยรวม ได้ร้อยเรียงความตามลำดับเล่มพระไตรปิฎกสยามรัฐ(ฉบับบาลีของไทย). ในส่วนพระวินัยปิฎกและพระอภิธรรมปิฎก ทำในรูปเก็บความ-สรุปความ และเพิ่มเติมข้อมูลประปราย เพื่อเสริมความเข้าใจ. ในส่วนพระสุตตันตปิฎก ได้เก็บรายละเอียดของเนื้อหามากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ได้ระบุเลขข้อประจำพระสูตรไว้ในวงเล็บโดยตลอด สามารถที่จะใช้ตรวจสอบเทียบเคียงกับฉบับบาลีได้ง่ายขึ้น

2. การบอกเล่มพระไตรปิฎกฉบับบาลี ทำไว้ 2 ส่วน ส่วนแรกอยู่หน้าแรกสุด(คือหน้าเปิดของเล่ม) ซึ่งนอกจากระบุว่าเป็น"พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา" เล่มที่เท่าไรแล้ว ยังระบุว่าเป็นพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก หรือพระอภิธรรมปิฎก(ฉบับบาลี) เล่มที่เท่าไรด้วย พร้อมกับบอกหมวดหมู่เนื้อหาของพระไตรปิฎกนั้นว่ามีอะไรบ้าง

(28) ระบบเนื้อหา

ตัวอย่าง

หน้าซ้าย *หน้าขวา*



เป็นอันว่า ได้บอกที่มาของเนื้อหาในพระไตรปิฎกฉบับบาลีไว้ทุกหน้า นอกเหนือจากที่ได้ระบุ"เลขข้อ"ในวงเล็บตรงตามพระไตรปิฎกบาลี(ฉบับสยามรัฐ)ไว้ส่วนหนึ่ง

3. เพื่อการค้นหาเรื่องราวหรือเนื้อหาที่ต้องการ ได้จัดทำระบบสารบัญอย่างละเอียด คือนอกจากบอกหมวดหมู่เนื้อหาและชื่อพระสูตรแล้ว ยังยกเอา"หัวเรื่อง"ที่ตั้งไว้ในเล่ม มาเรียงบอกหน้าไว้ด้วย ทำให้รู้ได้ว่า ในหมวดหมู่เนื้อหาหรือในพระสูตรหนึ่งๆ มีประเด็นอะไรบ้าง ประเด็นที่ตั้งเป็นหัวเรื่องนี้ เป็นบทสรุปเนื้อหาหรือคำสอนอยู่ในตัว ขอแนะนำให้เลือกที่จะอ่านเนื้อหาภายในเล่มจากสารบัญ ซึ่งเป็นการเริ่มจากความสนใจ ของตัวเองก่อน

4. อีกทางหนึ่งที่จะเข้าสู่เนื้อหาของพระไตรปิฎกได้ตามต้องการ คือการสืบจากคำในดัชนีและนามานุกรม ซึ่งหนังสือชุดนี้ได้พยายามเก็บเรียงไว้ค่อนข้างละเอียดหยุมหยิมไปบ้าง ทั้งนี้ เป็นการทำไว้เผื่องานทางวิชาการที่จะเกิดตามมาอีก



ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค

พรหมชาลสูตร สามัญญผลสูตร อัมพัฏฐสูตร
โสณทัณฑสูตร กูฏทันตสูตร มหาลิสูตร
ชาลิยสูตร มหาสีหนาทสูตร โปฏฐปาทสูตร
สุภสูตร เกวัฏฏสูตร โลหิจจสูตร เตวิชชสูตร

ทีฆนิกาย

ทีฆนิกาย 34 พระสูตร

ทีฆนิกาย หมายถึงพระสูตรที่รวมเรื่องขนาดยาว (ทีฆ-ยาว, นิกาย-หมวดหมู่) อยู่ในพระไตรปิฎกเล่ม 9-10-11 รวม 3 เล่ม แบ่งเป็นหมวดย่อย (วรรค) ได้ 3 หมวด มีพระสูตรทั้งสิ้น 34 สูตร ขอแสดงด้วยแผนผังดังนี้

ทีฆนิกาย

สีลขันธวรรค

1. พรหมชาลสูตร
2. สามัญญผลสูตร
3. อัมพัฏฐสูตร
4. โสณทัณฑสูตร
5. กูฏทันตสูตร
6. มหาลิสูตร
7. ชาลิยสูตร
8. มหาสีหนาทสูตร* (หรือกัสสปสีหนาทสูตร)
9. โปฏฐปาทสูตร
10. สุภสูตร
11. เกวัฏฏสูตร
12. โลหิจจสูตร
13. เตวิชชสูตร

มหาวรรค

14. มหาปทานสูตร
15. มหานิทานสูตร
16. มหาปรินิพพานสูตร
17. มหาสุทัสสนสูตร
18. ชนวสภสูตร
19. มหาโควินทสูตร
20. มหาสมยสูตร
21. สักกปัญหสูตร
22. มหาสติปัฏฐานสูตร
23. ปายาสิราชัญญสูตร* (หรือปาราสิสูตร)

ปาฏิกวรรค

24. ปาฏิกสูตร
25. อุทุมพริกสูตร* (หรืออุทุมพริกสีหนาทสูตร)
26. จักกวัตติสูตร* (หรือจักกวัตติสีหนาทสูตร)
27. อัคคัญญสูตร
28. สัมปสาทนียสูตร
29. ปาสาทิกสูตร
30. ลักขณสูตร
31. สิงคาลกสูตร (หรือสิงคาโลวาทสูตร)
32. อาฏานาฏิยสูตร
33. สังคีติสูตร
34. ทสุตตรสูตร

** พระสูตรที่มีอีกชื่อหนึ่งในวงเล็บ*
เป็นชื่อในพระไตรปิฎกฉบับของสมาคมบาลีปกรณ์ (P.T.S.)

การตั้งชื่อหมวดหรือวรรค มีที่สังเกตคือ

สีลขันธวรรค (หมวดว่าด้วยกองศีล) ตั้งชื่อตามเนื้อหาในวรรค คือว่าด้วยศีลประเภทต่างๆ

มหาวรรค ตั้งตามชื่อพระสูตรแรกของวรรค คือมหาปทานสูตร (เอามาแต่คำว่า "มหา")

ปาฏิกวรรค ตั้งตามชื่อพระสูตรแรกของวรรค คือ ปาฏิกสูตร

ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค

พระไตรปิฎก (ฉบับบาลี) เล่มที่ ๙ เป็นพระสุตตันตปิฎก ในส่วนทีฆนิกาย สีลขันธวรรค, บรรจุพระสูตรจำนวน 13 สูตร คือ

1. **พรหมชาลสูตร** พระสูตรว่าด้วยศีลระดับต่างๆ และทิฐิ 62 ซึ่งล้วนเป็นมิจฉาทิฐิ และแสดงคำสอนของพระพุทธเจ้าซึ่งแตกต่างจากทิฐิ 62 นั้น

2. **สามัญญผลสูตร** พระสูตรว่าด้วยผลของการบวชประพฤติพรหมจรรย์ ซึ่งเห็นได้พิสูจน์ได้จริง

3. **อัมพัฏฐสูตร** พระสูตรว่าด้วยพระดำรัสแก้ความเข้าใจผิดของอัมพัฏฐมาณพในเรื่องวรรณะ เล่าถึงประวัติศาสตร์ของศากยวงศ์

4. **โสณทัณฑสูตร** พระสูตรว่าด้วยคุณสมบัติของพราหมณ์

5. **กูฏทันตสูตร** พระสูตรว่าด้วยการบูชายัญแบบลัทธิพราหมณ์และแบบพุทธ

6. **มหาลิสูตร** พระสูตรว่าด้วยสมาธิเพื่อเห็นรูปทิพย์และได้ยินเสียงทิพย์

7. **ชาลิยสูตร** พระสูตรว่าด้วยความเห็นเกี่ยวกับชีวและสรีระ

8. **มหาสีหนาทสูตร** พระสูตรว่าด้วยศีล, สมาธิ, ปัญญา, และวิมุตติ ซึ่งพระพุทธองค์ตรัสได้อย่างองอาจว่าพระองค์มีอยู่อย่างเพียบพร้อม

9. **โปฏฐปาทสูตร** พระสูตรว่าด้วยอภิสัญญานิโรธและปัญหาเรื่องสัญญากับอัตตา

10. **สุภสูตร** พระสูตรว่าด้วยคำสอนของพระอานนท์แจกแจงเรื่องศีล, สมาธิ, ปัญญา

11. **เกวัฏฏสูตร** พระสูตรว่าด้วยปาฏิหาริย์ 3 คืออิทธิ-ปาฏิหาริย์, อาเทสนาปาฏิหาริย์, และอนุสาสนีปาฏิหาริย์

12. **โลหิจจสูตร** พระสูตรว่าด้วยศาสดา 3 จำพวกที่ควรประท้วงว่าไม่ใช่ศาสดาที่ดี

13. **เตวิชชสูตร** พระสูตรว่าด้วยคำสอนเพื่อให้ไปอยู่ร่วมกับพรหม ซึ่งพวกพราหมณ์ไม่รู้จริง

ทั้ง 13 พระสูตรนี้ มีอยู่ในพระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษาเล่มนี้

พรหมชาลสูตร

พรหมชาละ หมายถึงลัทธิทั้ง 62 ที่มีอิทธิพลทางความคิดอยู่ในสมัยพุทธกาล จะเรียกว่าทิฐิ, ทฤษฎี, หรือปรัชญา ก็ได้ ลัทธิความเชื่อทั้ง 62 ทฤษฎีนั้น เหมือนตาข่ายของพรหมที่แผ่ปกคลุมอยู่ทั่วไป เป็นมิจฉาทิฐิที่ครอบงำความคิดเห็นของคนอยู่, พระพุทธองค์ทรงประกาศคำสอนของพระองค์ว่าแตกต่างจากลัทธิทั้ง 62 นั้นโดยสิ้นเชิง

ศาสดาหรือเจ้าลัทธิ ที่เป็นต้นกำเนิดและเผยแพร่ลัทธิทั้ง 62 ได้แก่เจ้าลัทธิที่เรียกว่า"ครูทั้ง 6" ล้วนมีคำสอนเฟื่องฟูอยู่ในแคว้นมคธร่วมสมัยพุทธกาลทั้งสิ้น คือ

1. ปูรณะ กัสสปะ
2. มักขลิ โคสาล
3. อชิตะ เกสกัมพล
4. ปกุธะ กัจจายนะ
5. สัญชัย เวลัฏฐบุตร
6. นิครนถ์ นาฏบุตร

ครูทั้ง 6 นี้ ฐานะตามที่ปรากฏใน ที.สี. สามัญญผลสูตร 9/91/95 บอกว่า "เป็นเจ้าหมู่ เจ้าคณะ เป็นคณาจารย์ที่มีชื่อเสียง มีเกียรติยศ เป็นเจ้าลัทธิ ชนส่วนมากยกย่องว่าดี เป็นคนเก่าแก่ บวชมานาน มีอายุกาลผ่านวัยมาโดยลำดับ" ใน ขุ.สุ. สภิยสูตร (25/364-384) เล่าว่า สภิยปริพาชก แสดงความเห็นไว้ว่า พระพุทธองค์ มีพระชนมายุอ่อนกว่าครูทั้ง 6 และครูทั้ง 6 สิ้นสิ้นชีวิตก่อนพระพุทธองค์

ในคัมภีร์ชาดก กล่าวว่า ทิฐิของครูทั้ง 6 เป็นมิจฉาทิฐิ เปรียบเสมือน..."กาสกปรก ย่อมไม่มีศรีสง่าเมื่อเปรียบเทียบกับนกยูง คือพระพุทธเจ้า ผู้ซึ่งมีร่างระหง สีกายสดสวย เสียงไพเราะกังวาน มีการฝึกฝนอย่างดี"

ศีลของพระพุทธเจ้า

(1) คราวหนึ่ง พระพุทธองค์เสด็จดำเนินจากกรุงราชคฤห์ไปยังเมืองนาลันทาพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ประมาณห้าร้อยรูป เป็นเวลาเดียวกับสุปิยปริพาชกและศิษย์หนุ่มชื่อ"พรหมทัต"เดินตามหลังไปติดๆ บนเส้นทางเดียวกัน อาจารย์กับศิษย์คู่นี้มีความเห็น

ไม่ลงรอยกันในเรื่องพระรัตนตรัย, ระหว่างเดินทางไป อาจารย์มีแต่เรื่องพูดให้ร้ายพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ ส่วนศิษย์มีแต่การกล่าวชื่นชมด้วยความเลื่อมใส

ในคืนที่เสด็จประทับพักแรม ณ พระตำหนักหลวงในพระราชอุทยานอัมพลัฏฐิกา สุปิยปริพาชกกับศิษย์ก็แวะพักใกล้ๆ พระตำหนักหลวงนั้น และยังแสดงความเห็นขัดแย้งกันอย่างต่อเนื่อง ซึ่งภิกษุทั้งหลายก็ได้ยินและได้นำมาพูดกันในเวลาใกล้รุ่งที่โรงกลม (มณฑลมาฬ-the Pavilion). พระพุทธองค์ทรงทราบว่าพวกภิกษุสนทนากันเรื่องอะไร ได้เสด็จไปประทับที่นั่น เมื่อภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องที่พูดกันอยู่ จึงตรัสว่า ใครจะพูดตำหนิพระรัตนตรัยอย่างไร ก็อย่าโกรธเคืองเขา เพราะถ้าโกรธเคืองเสียเอง อันตรายก็ตกแก่พวกเธอเอง เพราะจะไม่มีทางได้รู้ว่า เขาพูดถูกหรือไม่ ถ้าเห็นว่าคำพูดของเขาไม่เป็นความจริง ก็ควรชี้แจงให้เขาเข้าใจอย่างถูกต้อง

สำหรับคำกล่าวชม, ทรงสอนภิกษุทั้งหลายว่า ไม่ควรเพลินดีใจว่าเขาชม ถ้ามัวเพลินดีใจในคำชมนั้น พวกเธอก็ตกอยู่ในอันตรายได้อีก สิ่งที่ควรทำก็คือ พูดให้เขาเห็นจริงว่า คำกล่าวของเขานั้นเป็นจริงอย่างไร

จุลศีล (ศีลระดับต้น)

(2-8) ตรัสต่อไปว่า เมื่อปุถุชนกล่าวชมพระองค์ ก็จะกล่าวชมได้แต่ในเรื่องศีลเท่านั้น ซึ่งถือว่าเป็นเรื่องเล็กน้อย เป็นเรื่องพื้นๆ (อปฺปมตฺตกำ โอรมตฺตกำ สีลมตฺตกำ) คือกล่าวชมว่า

1. ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ถือศาสตราวุธใดๆ ละอายต่อบาป มีแต่ความเอ็นดูกรุณา หวังแต่ประโยชน์เกื้อกูลแก่สัตว์ทั้งปวง

2. ไม่ลักทรัพย์ รับแต่ของที่เขาให้ มุ่งหวังแต่ของที่เขาให้ ไม่หยิบฉวยเอาของใคร เป็นคนมือสะอาด

3. ประพฤติพรหมจรรย์ ไม่มีคู่ครองอย่างชาวบ้าน

4. ไม่พูดเท็จ พูดแต่คำสัตย์ พูดแต่ถ้อยคำที่เชื่อถือได้ ไม่พูดลวงโลก

5. ไม่พูดส่อเสียด ไม่พูดยุแหย่ให้คนแตกแยกกัน มีแต่พูดให้คนสมัครสมานกัน ชื่นชอบแต่คนที่ปรองดองกัน พูดแต่คำที่ทำให้คนสามัคคีกัน

6. ไม่พูดคำหยาบ พูดแต่คำที่ไม่มีโทษ, คำที่ไพเราะชวนฟัง, คำที่เป็นภาษาของชาวเมือง(โปรี) ที่คนส่วนใหญ่ยินดีพอใจ

7. ไม่พูดเพ้อเจ้อ พูดแต่เรื่องจริง, อิงอรรถ, อิงธรรม, อิงวินัย, อิงหลักฐาน, มีที่ไปที่มา, และมีประโยชน์ โดยพูดให้เหมาะแก่กาล

8. ไม่พรากพืชคามและภูตคาม(ผักหญ้าและต้นไม้ทุกชนิด)

9. ฉันอาหารหนเดียว ไม่ฉันในเวลากลางคืน ไม่ฉันในเวลาวิกาล (หลังเที่ยง-after midday)

10. ไม่ฟ้อนรำขับร้องประโคมดนตรี และดูการเล่นใดๆ

11. ไม่ทัดทรงตกแต่งร่างกายด้วยดอกไม้ของหอมและเครื่องประเทืองผิวใดๆ

12. ไม่ใช้ที่นั่งที่นอนอันสูงใหญ่หรูหรา

13. ไม่รับทองและเงิน (ชาตรูปรชตปฏิคฺคหณา ปฏิวิรโต)

14. ไม่รับธัญชาติดิบ (อามกธญฺญ-)
15. ไม่รับเนื้อดิบ (มํส)
16. ไม่รับสตรีและเด็ก
17. ไม่มีทาสีและทาสไว้ใช้
18. ไม่รับแพะ, แกะ, ไก่, สุกร, ช้าง, โค, ม้า, และลา
19. ไม่รับนาและไร่ (เขตฺตวตฺถุ)
20. ไม่เป็นทูต(ส่งข่าวสาร)และรับใช้ใคร(ทูเตยฺยปหิณคมนานุโยคา ปฏิวิรโต)
21. ไม่ทำการซื้อขาย (กยวิกฺกยา ปฏิวิรโต)
22. ไม่ทำการโกงด้วยตาชั่ง, ด้วยโลหะ, และด้วยเครื่องตวงวัดใดๆ
23. ไม่รับสินบน ไม่ล่อลวงตลบตะแลง
24. ไม่ฆ่าฟัน, จองจำ, ตีชิง, ปล้นจี้

(ข้อ 18 ถ้าแยกเป็น 3 ข้อก็ทำให้จุลศีลมี 26 ข้อ, ในพุทธดำรัสไม่มีคำว่า "จุลศีล" (และมัชฌิมศีล-มหาศีล), คำเรียกชื่อศีลทั้ง 3 ประเภทนี้ ปรากฏอยู่ในตอนจบของศีลแต่ละหมวดว่า จุฬฺสีลํ นิฏฺฐิตํ, มชฺฌิมสีลํ นิฏฺฐิตํ, และ มหาสีลํ นิฏฺฐิตํ-D.B. ใช้คำว่า Short, Longer และ Long (Paragraphs on Conduct) สำหรับจุลศีล, มัชฌิมศีล, และมหาศีล ซึ่งมีความหมายว่า ศีลขนาดสั้น, ศีลขนาดกลาง, และศีลขนาดยาว ตามลำดับ)

มัชฌิมศีล (ศีลระดับกลาง)

(9-18) ตรัสต่อไปว่า การกล่าวชมพระพุทธองค์นั้น ปุถุชน

ก็เพียงแต่กล่าวชมในเรื่องศีลอีกระดับหนึ่ง ดังนี้

1. ไม่พรากพืชคาม(ผักหญ้า) และภูตคาม(ต้นไม้ทุกชนิด). ไม่เหมือนสมณพราหมณ์ที่คนเคารพนับถือบางจำพวกซึ่งฉันอาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว ยังมีการพรากพืชคามและภูตคามอยู่เนืองๆ คือพืชเกิดจากเหง้า, พืชเกิดจากลำต้น, พืชเกิดจากผล, พืชเกิดจากยอด, และพืชเกิดจากเมล็ด

2. ไม่ใช้ของที่สะสมไว้, ต่างจากสมณพราหมณ์บางจำพวกซึ่งฉันอาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว ยังใช้ของที่สะสมอยู่เนืองๆ พวกเขาสะสมข้าว, น้ำ, ผ้า, ยาน, ที่นอน, เครื่องประเทืองผิว, ของหอม, และอามิส (เชิงอรรถ D.B. 1/7 เห็นว่าอามิสในที่นี้ คือ Something nice, a relish, a dainty ส่วนในเนื้อเรื่องแปลว่า curry-stuffs)

3. การเล่นที่สมณพราหมณ์บางพวกยังดูชมกันอยู่ แต่พระพุทธองค์ทรงเว้นโดยเด็ดขาด คือการฟ้อน, การขับร้อง, การประโคมดนตรี, มหรสพมีการรำเป็นต้น, การเล่านิทาน(อกฺขานำ), การเล่นปรบมือ, การเล่นปลุกผี(เวตาฬ), การเล่นตีกลอง, ภาพบ้านเมืองอันสวยงาม(โสภนครกำ), การเล่นของจัณฑาล, การเล่นไม้สูง, การเล่นหน้าศพ(โธวนำ), การชนช้าง ชนม้า ชนกระบือ ชนโค ชนแพะ ชนแกะ ชนไก่ ชนนกกระทา, รำกระบี่กระบอง (ทณฺฑยุทฺธำ), มวยซก(มุฏฐิยุทฺธำ), มวยปล้ำ(นิพฺพุทฺธำ), สนามรบ, การตรวจพล, การจัดกระบวนทัพ, และการดูกองทัพ

4. การพนัน ที่สมณพราหมณ์บางพวกเล่นกันอยู่ แต่พระพุทธองค์ทรงเว้นโดยเด็ดขาด เช่น เล่นหมากรุก 8 ตา หมากรุก 10 ตา, เล่นหมากเก็บ, เล่นดวด, เล่นหมากไหว, เล่นโยนห่วง,

เล่นไม้หึ่ง, เล่นกำทาย, เล่นสะกา, เล่นเป่าใบไม้, เล่นไถน้อย, เล่นหกคะเมน, เล่นกังหัน, เล่นตวงทราย, เล่นรถน้อย, เล่นธนูน้อย, เล่นทายอักษร(อกฺขลิกา), เล่นทายใจ(มเนสิกา), เล่นเลียนแบบคนพิการ

5. ไม่นั่งไม่นอนบนที่นั่งที่นอนอันสูงใหญ่ เหมือนสมณพราหมณ์บางพวกที่ยังใช้ที่นั่งที่นอนชนิดต่างๆ ดังต่อไปนี้ คือเตียงมีเท้าสูงเกิน, เตียงมีเท้าทำเป็นรูปสัตว์ร้าย, พรมขนสัตว์, เครื่องปูลาดขนแกะอันวิจิตร, เครื่องปูลาดขนแกะสีขาว, เครื่องปูลาดขนแกะที่มีขนตั้งหรือมีขนเพียงข้างเดียว, เครื่องปูลาดทำด้วยทองและเงินแกมไหม, เครื่องปูลาดทำด้วยไหมขลิบทองและเงิน, เครื่องปูลาดขนแกะขนาดใหญ่จุนางรำได้ 16 คน, เครื่องปูลาดหลังช้าง, เครื่องปูลาดหลังม้า, เครื่องปูลาดในรถ, เครื่องปูลาดหนังเสือ, เครื่องปูลาดหนังชะมด, เครื่องปูลาดมีเพดาน, เครื่องปูลาดมีหมอน 2 ข้าง (ของใช้เหล่านี้ล้วนสำหรับคฤหัสถ์)

6. ไม่มีการประดับตกแต่งร่างกาย เหมือนสมณพราหมณ์บางพวกที่ยังทำกันอยู่เนืองๆ คือ อบตัว (อุจฺฉาทนำ-rubbing in scented powders on one's body), นวดคลึง (ปริมทฺทนำ-shampooing it), อาบน้ำหอม (นหาปนำ-bathing it), นวดตัว (สมฺพาหนำ-patting the limps with clubs after the manner of wrestlers,), ส่องกระจก, แต้มตา, ทัดดอกไม้, ประเทืองผิว, ผัดหน้า, ทาปาก, ประดับข้อ, สวมเกี้ยว, ใช้ไม้เท้า, ใช้กลักยา, ใช้ดาบ, ใช้มีดสองคม, ใช้ร่ม, สวมรองเท้าอันวิจิตร, ติดกรอบหน้า, ปักปิ่นใช้พัดใบตาล(วาลวีชนี), นุ่งห่มผ้าขาว, นุ่งห่มผ้ามีชายยาว

7. งดเว้นจากติรัจฉานกถา(การพูดถึงเรื่องที่ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน) โดยเด็ดขาด, ไม่เหมือนกับสมณพราหมณ์บางพวกที่ยังชอบพูดเรื่องพระราชา, โจร, มหาอำมาตย์, กองทัพ, ภัย สงคราม, ข้าว, น้ำ, ผ้า, ที่นอน, ดอกไม้, ของหอม, ญาติ, ยาน, ตำบล, อำเภอ, เมือง, แว่นแคว้น, สตรี, บุรุษ, คนกล้า, ตรอก, ท่าน้ำ, คนตาย, เรื่องเบ็ดเตล็ด, เรื่องโลก, ทะเล, ความเจริญและความเสื่อมด้วยเหตุต่างๆ (แบบโลกๆ-ติรัจฉานกถาที่นิยมกล่าวถึงมี 28 เรื่อง แยกย่อยได้ 33 เรื่อง)

8. ไม่พูดแก่งแย่งเอาแพ้เอาชนะกัน, ต่างจากสมณ-พราหมณ์บางพวกที่ยังชอบเอาแพ้เอาชนะกัน เช่นพูดว่า ท่านไม่รู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้ สู้ข้าพเจ้าไม่ได้, ท่านปฏิบัติผิด ข้าพเจ้าปฏิบัติถูก, คำพูดของข้าพเจ้ามีประโยชน์ ของท่านไม่มีประ-โยชน์ ดังนี้ เป็นต้น

9. ไม่เป็นทูตและรับใช้ใคร, ต่างจากสมณพราหมณ์บางพวกที่ทำอยู่เนืองๆ คือ ยอมเป็นทูต(ส่งข่าวสาร)ของพระราชา, มหาอำมาตย์, ราชวงศ์, พราหมณ์, คฤหบดี, และเด็กหนุ่ม ตามที่เขาสั่งให้ทำ

10. ไม่พูดหลอกลวงและไม่พูดเลียบเคียง (กุหนลปนา ปฏิ-วิรโต), อย่างสมณพราหมณ์บางพวกที่ยังมีการพูดโกหก(กุหกา), พูดเลียบเคียง(ลปกา), พูดหว่านล้อม(เนมิตฺติกา), พูดและเล็ม(นิปฺเปสิกา), และพูดด้วยชั้นเชิงที่จะให้ได้ลาภ(ลาเภน ลาภ์ นิชิ-คีสิตาโร)

(ถ้าดูจากข้อความของมัชฌิมศีลแต่ละข้อ ก็มีความยาว

กว่าจุลศีลแต่ละข้อ และเนื้อหาของศีล ก็เห็นได้ชัดว่า ละเอียดขึ้นหรือเคร่งขึ้นอีกระดับหนึ่ง)

มหาศีล (ศีลระดับสูง)

(19-25) พระพุทธองค์ตรัสอีกว่า ปุถุชนจะกล่าวชมพระองค์ได้ก็แต่ในเรื่องศีล (ซึ่งเห็นแต่เพียงภายนอกหรือได้ฟังแต่คำเล่าลือ) เท่านั้น. ความประพฤติของพระองค์ต่อไปนี้ ก็อยู่ในระดับศีลเหมือนกัน คือ

1. ละเว้นโดยเด็ดขาด จากการเลี้ยงชีพที่ผิดด้วยดิรัจฉาน-วิชา (=เดรัจฉานวิชา-วิชาความรู้ที่ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน. ดิรัจฉาน แปลว่า"ขวาง"). ไม่เหมือนสมณพราหมณ์บางพวกที่ยังเลี้ยงชีพด้วยวิธีการต่างๆ ดังต่อไปนี้

-**ทายอวัยวะ (องฺค)**-(palmistry-prophesying long life, prosperity, etc. (or the reverse), from marks on a child's hands, feet, etc.)

-**ทายนิมิต (นิมิตฺต)**-(divining by means of omens and signs)

-**ทายอุปบาท(อุปฺปาท)**-(auguries drawn from thunderbolts and other celestial portents-อุบัติภัยทางธรรมชาติที่เชื่อกันว่ามีอำนาจเร้นลับบันดาลให้เป็นไป)

-**ทำนายฝัน(สุปิน)**-(prognostication by interpreting dreams)

-**ทำนายลักษณะ(ลกฺขณ)**-(fortune-telling from

marks on the body)

-**ทำนายหนูกัดผ้า(มูสิกจฺฉินฺน์)**-(auguries from the marks on cloth gnawed by mice)

-**ทำพิธีบูชาไฟ(อคฺคิโหมฺ)**-(sacrificing to Agni)

-**ทำพิธีเบิกแว่นเวียนเทียน(ทพฺพิโหมฺ)**-(offering oblations from a spoon)

-**ทำพิธีซัดแกลบบูชาไฟ, ซัดรำบูชาไฟ, ซัดข้าวสารบูชาไฟ, เติมเนยบูชาไฟ, เติมน้ำมันบูชาไฟ(กุสโหมฺ กณโหมฺ ตณฺฑุลโหมฺ สปฺปิโหมฺ เตลโหมฺ)**-(making offerings to gods of husks, of the red powder between the grain and the husk, of husked grain ready for boiling of ghee, and of oil)

-**ทำพิธีเสกเป่าบูชาไฟ(มุขโหมฺ)**-(sacrificing by spewing mustard seeds, etc., into the fire out of one's mouth)

-**ทำพลีกรรมด้วยโลหิต (โลหิตโหมฺ)**-(drawing blood from one's right knee as a sacrifice to the gods)

-**เป็นหมอดูอวัยวะ(องฺควิชฺชา)**-(looking at the knuckles, etc., and, after muttering a charm, divining whether a man is well born or lucky or not-การทำนายมหาปุริสลักษณะ ใช้วิชานี้)

-**ดูลักษณะพื้นที่ (วตฺถุวิชฺชา)**-(determining whether the site, for a proposed house or pleasance, is lucky

or not)

-**ดูลักษณะที่ไร่นา (เขตฺตวิชฺชา)**-(advising on customary law-เป็นความรู้อย่างหนึ่งที่มีอยู่ตามจารีตประเพณี)

-**เป็นหมอปลุกเสก (สิววิชฺชา)**-(laying demons in a cemetery)

-**เป็นหมอผี (ภูตวิชฺชา)**-(laying ghosts)

-**เป็นหมอลงเลขยันต์** (ภูริวิชฺชา)-(knowledge of the charms to be used when lodging in an earth house)

-**เป็นหมองู (อหิวิชฺชา)**-(snake chaming)

-**เป็นหมอยาพิษ (วิสวิชฺชา)**-(the poison craft)

-**เป็นหมอแมลงป่อง (วิจฺฉิกวิชฺชา)**-(the scorpion craft)

-**เป็นหมอรักษาแผลหนูกัด(มูสิกวิชฺชา)**-(the mouse craft)

-**เป็นหมอทายเสียงนก (สกุณวิชฺชา)**-(the bird craft)

-**เป็นหมอทายเสียงกา (วายสวิชฺชา)**-(the crow craft)

-**เป็นหมอทายอายุ (ปกฺกชฺฌานำ)**-(foretelling the number of years that a man has yet to live-ทายว่า จะตาย เมื่ออายุเท่าไร)

-**เป็นหมอเสกกันลูกศร(สรปริตฺตานำ)**-(giving charms to ward off arrows)

-**เป็นหมอดูรอยเท้าสัตว์(มิคจกฺกำ)**-(the animal wheel craft-อ่านความหมายของรอยเท้าสัตว์ได้)

(ศึกษาเพิ่มเติมเรื่องดิรัจฉานวิชาแต่ละอย่างได้จากเชิงอรรถ D.B. 1/16-19)

2. งดเว้นโดยเด็ดขาดจากการเลี้ยงชีพด้วยดิรัจฉานวิชา (อีกหมวดหนึ่ง) ซึ่งสมณพราหมณ์บางพวกยังทำกันอยู่ คือ ทายลักษณะบุคคล, สัตว์, และสิ่งต่างๆ รวม 27 รายการ (มีทายลักษณะแก้วมณี, ทายลักษณะสตรี, ทายลักษณะช้าง เป็นต้น)

3. งดเว้นโดยเด็ดขาดจากการเลี้ยงชีพด้วยดิรัจฉานวิชา (อีกหมวดหนึ่ง) ซึ่งสมณพราหมณ์บางพวกยังทำกันอยู่ คือ ดูฤกษ์เกี่ยวกับการรบทัพจับศึก ว่าจะร้ายหรือดีเพราะเหตุใด

4. งดเว้นโดยเด็ดขาดจากการเลี้ยงชีพด้วยดิรัจฉานวิชา (อีกหมวดหนึ่ง) ซึ่งสมณพราหมณ์บางพวกยังทำกันอยู่ คือ

-พยากรณ์ว่า จะมีจันทรคราส, สุริยคราส, นักษัตรคราส (นกฺขตฺตคาโห-an eclipse of a star)

-พยากรณ์ว่า ดวงจันทร์, ดวงอาทิตย์, หรือดวงดาว (นกฺขตฺต) จะเดินถูกทาง(ปถคมน์)หรือเดินผิดทาง(อุปฺปถคมน์)

-พยากรณ์ว่า จะมีอุกกาบาต, ดาวหาง, แผ่นดินไหว, ฟ้าร้อง

-พยากรณ์ว่า ดวงจันทร์, ดวงอาทิตย์, ดวงดาว, จะขึ้นหรือจะตก (เมื่อไร) จะมืดสลัว หรือจะสุกสว่าง

-พยากรณ์ว่า จันทรคราส, สุริยคราส, หรือนักษัตรคราส จะบันดาลให้เกิดปรากฏการณ์อย่างไร: และเมื่อดวงจันทร์, ดวงอาทิตย์, ดวงดาว เดินถูกทางหรือเดินผิดทาง จะมีผลอย่างไร

-พยากรณ์ว่า อุกกาบาต, ดาวหาง, แผ่นดินไหว, ฟ้าร้อง จะบันดาลให้เกิดอะไร

-พยากรณ์ว่า ดวงจันทร์, ดวงอาทิตย์, ดวงดาวขึ้น หรือ

ตกจะมีผลอย่างไร เมื่อมืดสลัวหรือสุกสว่าง จะมีผลอย่างไร

5. งดเว้นโดยเด็ดขาดจากการเลี้ยงชีพด้วยดิรัจฉานวิชา (อีกหมวดหนึ่ง) ซึ่งสมณพราหมณ์บางพวกยังทำกันอยู่ คือ พยากรณ์ว่า ฝนจะดี, ฝนจะแล้ง, ข้าวปลาอาหารจะอุดมสมบูรณ์, จะเกิดภาวะข้าวยากหมากแพง, (โลก)จะสันติปลอดภัย, (โลก)จะมีภัยอันตราย, จะเกิดโรค(ระบาด), จะอยู่ผาสุก หาโรคมิได้; บางพวกก็หาเลี้ยงชีพด้วยการนับนิ้ว (มุทฺทา-นับจำนวนเพื่อการต่างๆ), คำนวณ(คณนา), ประเมินการ(สงฺขาน), แต่งบทกวี(กาเวยฺย), และโลกายตศาสตร์(โลกายตำ-casuistry, sophistry-ดู Miln. 174)

6. งดเว้นโดยเด็ดขาดจากการเลี้ยงชีพด้วยดิรัจฉานวิชา (อีกหมวดหนึ่ง) ซึ่งสมณพราหมณ์บางพวกยังทำกันอยู่ คือ ให้ฤกษ์อาวาหมงคล, ฤกษ์วิวาหมงคล, ฤกษ์เรียงหมอน, ฤกษ์หย่าร้าง, ฤกษ์เก็บทรัพย์, ฤกษ์จ่ายทรัพย์, ดูโชคดี, ดูเคราะห์ร้าย, ให้ยาผดุงครรภ์, ร่ายมนต์ให้ลิ้นกระด้าง, ร่ายมนต์ให้คางแข็ง, ร่ายมนต์ให้มือสั่น, ร่ายมนต์ไม่ให้หูได้ยินเสียง, เป็นหมอทรงกระจก, เป็นหมอทรงหญิงสาว, เป็นหมอทรงเจ้า, บวงสรวงพระอาทิตย์, บวงสรวงท้าวมหาพรหม, ร่ายมนต์พ่นไฟ, ทำพิธีเชิญขวัญ

7. งดเว้นโดยเด็ดขาดจากการเลี้ยงชีพด้วยดิรัจฉานวิชา (อีกหมวดหนึ่ง) ซึ่งสมณพราหมณ์บางพวกยังทำกันอยู่ คือ ทำพิธีบนบาน(สนฺติกมฺม), ทำพิธีแก้บน(ปณิธิกมฺม), ร่ายมนต์ขับผี(ภูตฺติกมฺม), สอนมนต์คุ้มครองบ้านเรือน(ภูริกมฺม), ทำกระเทยให้กลับเป็นชาย(วสฺสกมฺม), ทำชายให้กลายเป็นกระเทย(โวสฺสกมฺม), ทำพิธีปลูกเรือน, ทำพิธีบวงสรวงเจ้าที่(วตฺถุปริกรณ), พ่นน้ำมนต์

(อาจมน่), รดน้ำมนต์(นหาปน่), ทำพิธีบูชาไฟ, ปรุงยาสำรอก, ปรุงยาถ่าย, ปรุงยาถ่ายโทษเบื้องบน, ปรุงยาถ่ายโทษเบื้องล่าง, ปรุงยาแก้ปวดศีรษะ, หุงน้ำมันหยอดหู, ปรุงยาตา, ปรุงยานัตถุ์, ปรุงยาทากัด, ปรุงยาทาสมาน, ป้ายยาตา, ทำการผ่าตัด, รักษาเด็ก, ใส่ยา, ชะแผล

(คำแปลและคำอธิบายของศัพท์ต่างๆ ในจุลศีล, มัชฌิมศีล และมหาศีล ศึกษาเพิ่มเติมได้จากเชิงอรรถ D.B. 1/3-26 ที่ได้นำมาแจกแจงให้เห็นรายละเอียดในเรื่องนี้ ก็เพื่อให้เห็นวิถีชีวิตความเป็นอยู่ในรูปแบบต่างๆ ของนักบวชร่วมสมัยในอดีต และสะท้อนให้เห็นความเชื่อของคนในยุคก่อนได้เป็นอย่างดี)

ทิฐิ 62

(26) เมื่อตรัสถึงเรื่องศีลในพระองค์ซึ่งปุถุชนเห็นได้แล้ว พระพุทธองค์ก็ตรัสสืบไปว่า ธรรมที่พระองค์ได้ตรัสรู้ เป็นสิ่งที่เห็นได้ยากอย่างยิ่ง ธรรมนั้นลึกซึ้ง, เห็นได้ยาก, รู้ตามได้ยาก, สงบ, ประณีต, คาดคะเนไม่ได้, จะรู้ได้ก็แต่บัณฑิต คนที่กล่าวชมพระองค์เพราะได้รู้ได้เห็นธรรมนั้น จึงเรียกได้ว่าเป็นการกล่าวชมอย่างถูกต้องแท้จริง

เมื่อจะทรงแสดงให้เห็นว่าธรรมนั้นคืออะไร พระองค์ได้เริ่มจากทรงบรรยายให้เห็นคำสอนที่ผิดๆ ซึ่งกำลังแพร่หลายอยู่ในเวลานั้น เพื่อแยกให้เห็นชัดว่า มิจฉาทิฐิทั้งหลายทั้งปวงนั้นต่างจากธรรมที่ทรงตรัสรู้โดยสิ้นเชิง

ทรงแบ่งทิฐิ 62 เป็น 2 ส่วน คือ

1. ความเห็นในเรื่องเบื้องต้นของสิ่งทั้งหลาย ว่าเป็นมาอย่างไร (the ultimate beginnings of things) มี 18 ประเด็น ส่วนนี้เรียกว่า "ปุพพันตกัปปิกะ"

2. ความเห็นในเรื่องเบื้องปลายหรือจุดสุดท้ายของสิ่งทั้งหลาย ว่าไปจบสิ้นตรงไหน (the ultimate past) มี 44 ประเด็น ส่วนนี้เรียกว่า "อปรันตกัปปิกะ"

จะได้กล่าวโดยสรุปใจความไปตามลำดับ

ปุพพันตกัปปิกะ-ความเห็นในเรื่องเบื้องต้น

(27-44) ฝ่ายที่มีความเห็นในเรื่องเบื้องต้นของสิ่งทั้งหลายมีอยู่ 5 พวก คือ 1. สัสสตวาทะ-พวกเห็นว่าเที่ยง 2. เอกัจจสัสสติกะ เอกัจจอสัสสติกะ-พวกเห็นว่าเที่ยงก็มี ไม่เที่ยงก็มี 3. อันตานันติกะ -พวกเห็นว่ามีที่สุดและไม่มีที่สุด 4. อมราวิกเขปิกะ -พวกพูดซัดส่ายไม่ชี้ชัด 5. อธิจจสมุปปันนะ-พวกเห็นว่าสิ่งทั้งหลายเกิดขึ้นเองไม่มีเหตุ

รวมเป็น 18 ทรรศนะ, ต่อไปนี้ เป็นการกระจายให้เห็นปุพพันตกัปปิกะทั้ง 18 ทรรศนะ พร้อมทั้งสาเหตุที่ทำให้เกิดความเห็นนั้นๆ

สัสสตวาทะ - พวกเห็นว่าเที่ยง

1. เห็นว่าอัตตาและโลกเที่ยง เพราะตนระลึกชาติได้ด้วยเจโตสมาธิ ตั้งแต่ 1 ชาติถึงแสนชาติ

2. เห็นว่าอัตตาและโลกเที่ยง เพราะระลึกชาติได้ด้วยเจโตสมาธิเป็นกัป ตั้งแต่ 1 กัปถึง 10 กัป

3. เห็นว่าอัตตาและโลกเที่ยง เพราะระลึกชาติได้ด้วยเจโตสมาธิ ตั้งแต่ 10 กัปถึง 40 กัป

4. เห็นว่าอัตตาและโลกเที่ยง เพราะคิดหาเหตุผลเอาเอง (พวกนี้เรียกว่า "ตกฺกี" และ "วิสมี", มีลักษณะเป็นนักปรัชญา (Philosopher)ที่สุด)

เอกัจจสัสสติกะ เอกัจจอสัสสติกะ
-พวกเห็นว่าเที่ยงก็มี ไม่เที่ยงก็มี

5. เห็นว่าพรหมผู้สร้างเที่ยง ผู้ถูกสร้างไม่เที่ยง เพราะตนเคยเกิดเป็นพรหมแล้วระลึกชาติได้ด้วยฌาน เคยเป็นพรหมอยู่นานกว่าใครทั้งหมด ก็นึกว่าตนเที่ยงถาวร พวกที่เป็นพรหมภายหลังไปเห็นเข้า ก็นึกว่าตนถูกสร้างโดยพรหมนั้น

6. เห็นว่ามีเทวดาบางพวกเที่ยง บางพวกไม่เที่ยง เพราะตนเคยเกิดเป็นเทวดาประเภท"ขิฑฑาปโทสิกา" คือชอบเล่นสนุกสนานจนเพลิน และจุติจากเทวดาก่อนพวกอื่น เมื่อระลึกชาติได้ด้วยฌาน ก็นึกว่ามีเทวดาบางพวกเที่ยงแท้ถาวรไม่เหมือนตน

7. เหมือนกับพวกในข้อ 6 แต่เป็นพวกเคยเกิดเป็นเทวดาประเภท"มโนปโทสิกา" จุติจากเทวดาเพราะมีใจคิดร้ายต่อเทวดาอื่น

8. เห็นว่ากายไม่เที่ยง แต่จิตเที่ยง พวกนี้คิดเดาเอาด้วยหลักเหตุผล (เหมือนพวกในข้อ 4)

อันตานันติกะ-พวกเห็นว่ามีที่สุดและไม่มีที่สุด

9. เห็นด้วยเจโตสมาธิว่า โลกนี้กลมรอบทิศทาง (อย่ โลโก ปริวฏุโม) มีเขตสิ้นสุด(อนฺตวา)

10. เห็นด้วยเจโตสมาธิเหมือนข้อ ๙ แต่เห็นต่าง คือเห็นว่า โลกนี้ไม่มีขอบเขตที่สิ้นสุด (อนนฺโต อย่ โลโก อปริยนฺโต)

11. เห็นด้วยเจโตสมาธิเหมือนกัน แต่เห็นต่างไปจากข้อ ๙ และข้อ 10 คือเห็นว่า โลกมีเขตสิ้นสุดเฉพาะด้านบนกับด้านล่าง (คือฟ้ากับดิน) ส่วนด้านข้างไม่มีเขตสิ้นสุด

12. พวกไม่ลงความเห็นตามข้อ 9, 10, 11 เป็นพวกคาดคิดเอาเองว่า จะบอกว่าโลกมีที่สิ้นสุดก็ไม่ใช่ จะบอกว่าไม่มีที่สิ้นสุดก็ไม่ได้ (ไม่ชี้ชัด)

อมราวิกเขปิกะ-พวกเล่นลิ้นเอาแน่อะไรไม่ได้

13. พวกไม่มีความรู้ว่าอะไรเป็นกุศลหรืออกุศล แต่ก็ไม่อยากจะพูดเท็จเพราะกลัวจะเดือดร้อนภายหลัง จึงใช้วิธีพูดให้ดิ้นได้ด้วยการกล่าวปฏิเสธว่า อย่างนั้นก็ไม่ใช่อย่างนี้ก็ไม่ใช่ หรือจะว่าไม่ใช่ก็ไม่ใช่ (ไม่ให้คำตอบว่าอะไรเป็นกุศลหรืออกุศลแบบตายตัว)

14. พวกไม่รู้ว่าอะไรเป็นกุศลหรืออกุศล แต่ก็ไม่อยากให้ตัวเองยึดถือความเห็นอยู่ข้างใดข้างหนึ่ง เพราะกลัวเดือดร้อนหรือเกิดอันตรายแก่ตัวเองได้ จึงใช้วิธีพูดแบบเดียวกับพวกในข้อ 13

15. พวกไม่รู้ว่า อะไรเป็นกุศลหรืออกุศล แต่ก็กลัวจะถูก

ซักไซ้ไล่เลียงให้จนมุมได้ถ้าตอบอะไรให้ชัดลงไป จึงใช้วิธีพูดแบบเดียวกับพวกในข้อ 13

16. พวกโง่เขลาไม่รู้อะไรเลย ไม่ว่าจะเป็นเรื่องโลก, เรื่องชีวิต, หรือเรื่องกรรม จึงใช้วิธีเอาตัวรอดด้วยการพูดอย่างเดียวกับพวกในข้อ 13

("อมราวิกเขปิกะ" แปลว่า พวกพูดไม่อยู่ในร่องในรอย ดิ้นส่ายไปได้เรื่อยๆ เปรียบเหมือนปลาไหล, ทั้ง 4 จำพวกนี้อาศัยความนึกคิดคาดเดาหรือหาเหตุหาผลหาข้อสรุปเอาเอง)

อธิจจสมุปปันนะ-พวกเห็นว่าอะไรจะเกิดก็เกิดขึ้นเอง

17. พวกที่เคยเกิดเป็นเทวดาประเภทอสัญญีสัตว์ (อสฺสตฺตา นาม เทวา-Unconscious Beings พวกไม่มีความรู้สึกจำได้หมายรู้อะไร (คือไม่มีสัญญา-ดูเชิงอรรถ D.B. 6/41) เมื่อมาเกิดเป็นมนุษย์และได้ออกบวชบำเพ็ญเพียรได้เจโตสมาธิเห็นตนเองเมื่อเกิดสัญญา(มีความรู้สึกนึกคิดจำได้หมายรู้) ก็ปลงใจเชื่อว่า อัตตาและโลกเกิดมีขึ้นในเวลานั้นเท่านั้น เพราะระลึกไปไม่ถึงสภาพที่ตนเคยเป็นอสัญญีสัตว์ แล้วสรุปเอาเองว่า อัตตาและโลกเกิดขึ้นมาเอง ไม่มีเหตุปัจจัยอะไร

18. พวกคิดนึกตรึกตรองเอาเอง แล้วมีความเห็นอย่างเดียวกับพวกในข้อ 17 (พวกนักคิด นักปรัชญา)

อปรันตกัปปิกะ-ความเห็นในเรื่องเบื้องปลาย

(45-50) เรื่องเบื้องปลาย คือเรื่องว่า เมื่อเกิดมีอะไรขึ้น

มาแล้ว จะเป็นไปอย่างไรจะจบลงอย่างไร ความเห็นของพวกเหล่านี้ แจกแจงออกไปได้อีก 44 ทรรศนะโดยแบ่งเป็นกลุ่มได้ 5 กลุ่ม คือ 1. สัญญีวาทะ-เห็นว่ามีสัญญา 2. อสัญญีวาทะ-เห็นว่าไม่มีสัญญา 3. เนวสัญญีนาสัญญีวาทะ-เห็นว่ามีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ 4. อุจเฉทวาทะ-เห็นว่าสูญ 5. ทิฏฐธัมมนิพพาน-วาทะ-เห็นว่านิพพานเป็นสภาพที่เกิดขึ้นในชีวิตปัจจุบัน

ต่อไปนี้ คือ ความเห็นในฝ่ายอปรันตกัปปิกะ ซึ่งจะได้ลำดับหัวข้อต่อจากทรรศนะข้อที่ 18 ของฝ่ายปุพพันตกัปปิกะ

สัญญีวาทะ-พวกที่เห็นว่า อัตตาหลังจากตายไม่มีการเสื่อมสลาย (อโรโค). มีสัญญา (สญฺญิมตฺตานํ ปญฺญเปนฺติ-a conscious existence after death) มี 16 ประเภท คือ

19. พวกเห็นว่า อัตตามีรูป (Form)
20. พวกเห็นว่า อัตตาไม่มีรูป (Formless)
21. พวกเห็นว่า อัตตามีทั้งที่มีรูปและไม่มีรูป
22. พวกเห็นว่า อัตตาจะว่ามีรูปก็ไม่ใช่ ไม่มีรูปก็ไม่ใช่
23. พวกเห็นว่า อัตตามีที่สิ้นสุด (อนฺตวา-finite)
24. พวกเห็นว่า อัตตาไม่มีที่สิ้นสุด (อนนฺตวา-infinite)
25. พวกเห็นว่า อัตตามีทั้งที่สิ้นสุดและไม่มีที่สิ้นสุด

26. พวกเห็นว่า อัตตาจะว่ามีที่สิ้นสุดก็ไม่ใช่และไม่มีที่สิ้นสุดก็ไม่ใช่

(8 ข้อนี้ เป็นข้อความสำหรับพวก"อสัญญีวาทะ"และพวก"เนวสัญญีนาสัญญีวาทะ"ข้างหน้าด้วย)

27. พวกเห็นว่า อัตตามีสัญญาหนึ่งเดียว (เห็นว่าทุกจิต

หรือวิญญาณเป็นอันเดียวกัน)

28. พวกเห็นว่า อัตตามีสัญญาต่างกัน (ไม่ขึ้นต่อกัน)

29. พวกเห็นว่า อัตตามีสัญญาอันจำกัด(ปริตฺตสญฺญี-limited consciousness)

30. พวกเห็นว่า อัตตามีสัญญาไร้ขอบเขตจำกัด(อปฺป-มาณสญฺญี-infinite consciousness)

31. พวกเห็นว่า อัตตามีแต่สุข

32. พวกเห็นว่า อัตตามีแต่ทุกข์

33. พวกเห็นว่า อัตตามีทั้งสุขและทุกข์

34. พวกเห็นว่า อัตตาจะว่ามีทุกข์ก็ไม่ใช่ มีสุขก็ไม่ใช่

(คำว่า"อัตตา" ตรงกับคำว่า Soul ของฝ่ายลัทธิเทวนิยม, คำว่า "สัญญา" ในที่นี้คือ consciousness หมายถึงจิตหรือวิญญาณที่รับรู้. 16 พวกนี้มีความเห็นที่เหมือนกันว่า หลังจากตาย มีอัตตาที่เที่ยงแท้ถาวร (อโรโค-not subject to decay) และมีสัญญา)

อสัญญีวาทะ-พวกที่เห็นว่า หลังจากตาย อัตตาไม่มีการเสื่อมสลายและไม่มีสัญญา มี 8 ประเภท

เนวสัญญีนาสัญญีวาทะ-พวกที่เห็นว่า หลังจากตาย อัตตาไม่รู้จักเสื่อมสลาย แต่จะว่ามีสัญญาก็ไม่ใช่ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ มี 8 ประเภท

ทั้ง 2 พวกนี้ มีความเห็นในเรื่องอัตตาหลังจากตายเหมือนในข้อ 19 ถึงข้อ 26 ต่างกันที่ความเห็นในเรื่องอัตตาว่ามีสัญญาหรือไม่มีสัญญา

รวมความว่า พวกสัญญีวาทะ, อสัญญีวาทะ, และเนวสัญญีนาสัญญีวาทะ คือพวกที่เห็นว่า หลังจากตาย มีอัตตาที่เที่ยงแท้ถาวร และเห็นต่างกันในเรื่องมีสัญญาหรือไม่มีสัญญา รวมทั้งสิ้น 32 พวก (ลำดับหัวข้อในทิฐิ 62 เริ่มตั้งแต่ข้อ 19 ถึงข้อ 50)

พวกมิจฉาทิฐิ 32 พวกนี้ เรียกว่า "อุทธมาฆตนิกา" แปลว่า พวกที่มีความเห็นว่า เมื่อตายไปแล้วจะเป็นอย่างไร

อุจเฉทวาทะ-พวกที่เห็นว่า ตายแล้วดับสูญไม่มีการเกิดอีก (Annihilationists) มี 7 ทรรศนะ คือ

51. พวกที่เห็นว่า คนเราเมื่อตายไปแล้ว ก็ดับหายไปไม่เกิดอีกแล้ว (แม้แต่ชาติเดียว)

52. พวกที่เห็นว่า ตายแล้วยังต้องไปเกิดเป็นอัตตามีกายทิพย์ คือเป็นเทวดาชั้นกามาวจร(ยังเกี่ยวข้องอยู่กับกาม), ยังกินอาหารหยาบ(อตฺตา ทิพฺโพ รูปี กามาวจโร กวฬีงฺการาหารภกฺโข) ครั้นจุติจากอัตตานั้นจึงดับสูญไม่เกิดอีก

53. พวกที่เห็นว่า อัตตาดับสูญหลังจากไปเกิดเป็นเทวดาที่มีรูปร่างอวัยวะครบทุกอย่างในรูปของวิญญาณ(มโนมโย) ต่อจากนั้นไม่มีการเกิดอีก

54. พวกที่เห็นว่า อัตตาดับสูญหลังจากไปเกิดในภพชั้นอากาสานัญจายตนะ (สำหรับพวกได้อรูปฌานขั้นที่ 1)

55. พวกที่เห็นว่า อัตตาดับสูญหลังจากไปเกิดในภพชั้นวิญญาณัญจายตนะ (สำหรับพวกได้อรูปฌานขั้นที่ 2)

56. พวกที่เห็นว่า อัตตาดับสูญหลังจากไปเกิดในภพชั้น

อากิญจัญญายตนะ (สำหรับพวกได้อรูปฌาน ขั้นที่ 3)

57. พวกที่เห็นว่า อัตตาดับสูญหลังจากไปเกิดในภพชั้นเนวสัญญานาสัญญายตนะ (สำหรับพวกได้อรูปฌานขั้นที่ 4)

(พวกอุจเฉทวาทะหรืออุจเฉททิฏฐินี้ พระพุทธองค์ตรัสว่าเป็นมิจฉาทิฏฐิที่ดีที่สุด เพราะผู้มีความเห็นอย่างนี้ ยังหวังได้ว่าจักเป็นผู้รังเกียจการเกิดอีก (ดู องฺ. ทสก. 24/29 องฺ.อ. 3/385: สำ.อ. 2/337 และ พุ.ธ. 411)

ทิฏฐธัมมนิพพานวาทะ-พวกที่เห็นว่า ทิฏฐธรรม(ความสุขความสงบที่ตนได้สัมผัสหรือได้รับในปัจจุบัน) เป็นนิพพาน มี 5 ประเภท คือ

58. พวกที่เห็นว่า การได้รับความสุขจากกามคุณ เป็นการบรรลุนิพพานอันสูงสุดในปัจจุบัน

59. พวกที่เห็นว่า สุขจากกามคุณก็ยังผันแปรเป็นทุกข์ได้ ชีวิตที่ปลอดจากกามและอกุศล ได้เข้าถึงปฐมฌานต่างหาก เป็นนิพพานอันสุดยอดในปัจจุบัน

60. พวกที่เห็นว่า ปฐมฌานก็ยังหยาบเพราะยังมีวิตกวิจารอยู่ การบรรลุทุติยฌานซึ่งมีปีติและสุขต่างหาก เป็นนิพพานอันสุดยอดในปัจจุบัน

61. พวกที่เห็นว่า ทุติยฌานก็ยังหยาบ เพราะยังมีปีติทำให้ใจเบิกบานได้อยู่ การบรรลุตติยฌานซึ่งมีแต่อุเบกขา, สติ, และสุข ต่างหาก คือนิพพานอันสุดยอดในปัจจุบัน

62. พวกที่เห็นว่า ตติยฌานก็ยังหยาบ เพราะจิตยังคำนึงถึงสุขอยู่ การบรรลุจตุตถฌานซึ่งไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีแต่อุเบกขา

อันทำให้สติหมดจดต่างหาก เป็นนิพพานอันสุดยอดในปัจจุบัน

ทรงสรุปว่า ความเห็นของสมณพราหมณ์ทั้งหลาย(ในสมัยนั้น) ไม่ว่าจะตั้งหลักที่ชีวิตส่วนอดีตหรือส่วนอนาคต หรือทั้งส่วนอดีตและอนาคตก็ตาม ก็ไม่พ้นไปจากทิฐิ 62 นี้

ตรัสถึงความตรัสรู้ของพระองค์ที่ต่างจากทิฐิ 62 โดยสิ้นเชิงว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! เรื่องนี้ ตถาคตรู้ชัดว่า ความเห็นที่บุคคลยึดถือกันอย่างนั้น ทำให้เขาดำเนินชีวิตไปอย่างนั้น และ(รู้ชัดว่า)ภพเบื้องหน้า(ของเขา)จะเป็นไปอย่างไร ตถาคตรู้ชัดว่า เหตุใดพวกเขาจึงมีความยึดถือในความเห็นกันอย่างนั้น แต่ตถาคตก็ไม่ยึดมั่นในความรู้ชัดนั้น เมื่อไม่ยึดมั่นในความรู้ชัดนั้น(ปชานนฺ ปรามสติ) ก็เกิดความรู้แจ้งได้เองว่า เป็นความดับสนิท รู้เท่าทันถึงความดับสิ้น, คุณ, และโทษ ของเวทนา พร้อมทั้งวิธีที่จะหลุดพ้นไปจากเวทนาอย่างถูกต้อง, ภิกษุทั้งหลาย! ตถาคตหลุดพ้นได้เพราะการที่ไม่ยึดมั่น (อนุปาทา วิมุตฺโต)"

ความตรัสรู้นี้ เป็นกระบวนการในปฏิจจสมุปบาท ซึ่งเป็นเรื่องละเอียดลึกซึ้งอย่างยิ่ง เกินกว่าที่จะคาดคะเนเอาเองได้ (อตกฺกาวจรา) ต้องเกิดปัญญารู้แจ้งด้วยตนเอง (สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา ปเวเทติ)

ผัสสะกับทิฐิ 62

(51-90) บ่อเกิดของทิฐิ 62 ทรงเน้นไปที่ผัสสะ. ความเห็นผิดทั้งหมดนั้น เกิดจากผัสสะ (ความสัมผัสกันระหว่างอายตนะ

เช่น ตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง เป็นต้น). ผัสสะทำให้รู้สึกไปต่างๆ (เวทนา) เมื่อรู้สึกไปต่างๆ ก็เกิดตัณหา คืออยากได้อยากมีอยากเป็น แล้วก็เกิดอุปาทาน-เกิดภพ-เกิดชาติ-เกิดทุกข์ ตามลำดับ. ทรงชี้ทางปฏิบัติในเรื่องนี้ว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! เมื่อใดภิกษุรู้ชัดตามความเป็นจริง (รู้เท่าทัน-รู้ตามที่มันเป็น) ซึ่งความเกิด, ความดับ, คุณ, และโทษของผัสสายตนะ คือการประจวบกันเข้าระหว่างอายตนะทั้ง 6 และรู้จักวิธีสลัดตนให้พ้นไปได้ เมื่อนั้นเธอย่อมเกิดความรู้ชัดว่าอะไรเป็นอะไร ยิ่งกว่าที่สมณพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมดรู้"

ทิฐิ 62 คือตาข่ายคลุมโลก

ตรัสอุปมาว่า ทิฐิ 62 เป็นเหมือนตาข่ายคลุมครอบโลกอยู่ พวกเจ้าลัทธิทั้งหลายเหล่านั้นล้วนติดอยู่ในตาข่ายนี้ ผุดก็ผุดอยู่ในตาข่ายนี้ เหมือนชาวประมงทอดแหตาถี่ลงยังหนองน้ำเล็กๆ พวกปลาตัวใหญ่ในหนองน้ำทั้งหมดต่างก็ติดอยู่ในแห ผุดก็ผุดอยู่ในแห ฉันใดก็ฉันนั้น

จากนั้นได้รับสั่งเรื่องพุทธภาวะหลังเสด็จดับขันธปรินิพพานว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! กายของตถาคตปราศจากตัณหาที่จะนำไปสู่ภพแล้ว เมื่อยังมีชีวิตอยู่ เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายย่อมเห็นตถาคตได้ แต่เมื่อชีวิตหาไม่แล้ว เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายจะไม่เห็นตถาคตได้อีก เหมือนมะม่วงที่หลุดจากขั้ว"

พระอานนท์ได้สดับพระโอวาทเรื่องนี้ ก็อัศจรรย์ใจเป็น

อย่างยิ่ง เพราะไม่เคยได้ฟังที่ไหนมาก่อน ได้ทูลถามว่า เรื่องที่รับสั่งนั้นทรงตั้งชื่อว่าอะไร? ตรัสตอบว่า จะเรียกว่า"อรรถชาละ" ก็ได้ "ธรรมชาละ"ก็ได้ "ทิฏฐิชาละ"ก็ได้ หรือจะเรียกว่า"อนุตร-สงครามพิชัย"ก็ได้



เส้นทางหนึ่งจากกรุงราชคฤห์

ตอนจบของพระสูตรนี้ กล่าวถึงความชื่นชมของภิกษุทั้งหลายที่ได้ฟังธรรมเรื่องนี้ และเกิดปรากฏการณ์สะท้านสะเทือน(แผ่นดินไหว)ไปทั่วหมื่นโลกธาตุ

สามัญญผลสูตร

สามัญญผลสูตร มีเรื่องราวเป็นหลักฐานให้สันนิษฐานได้ว่า เกิดขึ้นในสมัยพระเจ้าอชาตศัตรู ขณะเมื่อพระพุทธองค์มีพระชนมายุกว่า 72 ปีแล้ว, เวลานั้นเจ้าลัทธิทั้ง 6 ซึ่งมีอายุมากแล้วยังปักหลักประกาศคำสอนอยู่รอบๆ กรุงราชคฤห์ครบทุกคน

ณ สวนมะม่วงของหมอชีวก

(91) ครั้งหนึ่ง พระพุทธองค์ประทับอยู่ที่สวนอัมพวันของหมอชีวก โกมารภัจจ์ (ชีวกัมพวัน) ใกล้กรุงราชคฤห์ พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์จำนวน 1,250 รูป, คืนวันหนึ่ง ซึ่งเป็นวันอุโบสถขึ้น 15 ค่ำ เดือน 12 เป็นวันสุดท้ายของฤดูฝน ดอกโกมุท(บัวแดง) เบ่งบานเต็มที่ พระจันทร์เพ็ญเต็มดวง พระเจ้าอชาตศัตรู(เวเทหิ-

บุตร-พระชนนีทรงพระนามว่า"เวเทหิ" เป็นราชธิดาแห่งพระเจ้าโกศล) ทรงรู้สึกรื่นรมย์ในพระทัยเป็นพิเศษภายใต้แสงจันทร์นวล ทรงดำริอยากจะได้เข้าไปหาสมณะหรือพราหมณ์ที่น่าเลื่อมใสสักท่าน. เมื่อรับสั่งถามราชอำมาตย์ผู้ใกล้ชิดว่าควรจะไปหาใครดี ราชอำมาตย์ได้กราบทูลให้เสด็จไปหาศาสดาทั้ง 6 คือ 1. ปูรณะ กัสสปะ 2. มักขลิ โคสาล 3. อชิตะ เกสกัมพล 4. ปกุธะ กัจจายนะ 5. สัญชัย เวลัฏฐบุตร 6. นิครนถ์ นาฏบุตร. โดยยกย่องศาสดาแต่ละท่านว่า เป็นเจ้าหมู่ เจ้าคณะ เป็นคณาจารย์มีชื่อเสียงมีเกียรติ เป็นเจ้าลัทธิ มหาชนนับถือ เป็นผู้เฒ่าบวชนาน

แต่ละศาสดาที่ราชอำมาตย์กราบทูลเสนอให้เสด็จเข้าไปหานั้น พระเจ้าอชาตศัตรูได้สดับก็ได้แต่ทรงนิ่ง ไม่แย้มโอษฐ์ว่ากระไร

ในเวลาเดียวกันนั้น หมอชีวกก็นั่งเฝ้าอยู่ใกล้ที่ประทับด้วย พระราชารับสั่งขึ้นว่า เหตุใดหมอจึงได้แต่นั่งนิ่ง (ทรงเรียกขานด้วยคำว่า"ชีวกผู้สหาย") หมอชีวกจึงได้โอกาส กราบทูลให้ทรงทราบว่า ขณะนี้พระพุทธองค์ประทับอยู่ที่สวนอัมพวันพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ขอจงได้เสด็จเข้าเฝ้าเถิด. พระราชารับสั่งให้จัดขบวนช้างชุดใหญ่ทันที ได้เสด็จประทับช้างไปยังสวนอัมพวันในคืนนั้นเอง

เมื่อเสด็จเข้าเขตสวนอัมพวันซึ่งมีแต่ความเงียบสงัด พระองค์ทรงเกิดอาการหวาดหวั่น จนพระโลมชาติชูชัน(ขนลุก) ไม่แน่พระทัยในสภาพรอบพระวรกาย เพราะทรงรู้สึกว่า สวนอัมพวันที่เสด็จอยู่ขณะนั้นช่างเงียบวังเวงอย่างไม่น่าเชื่อ ไม่มีวี่แววอะไรแม้แต่น้อยว่าจะมีผู้คนอยู่อาศัย ทรงอดถามหมอชีวกไม่ได้ว่าไม่

B 11592060
i 16958135



โบราณสถานชีวกัมพวัน-สวนมะม่วงของหมอชีวก

ได้ลวงพระองค์มาให้ข้าศึกปลงพระชนม์หรอกหรือ? เหตุใดจึงว่ามีภิกษุเป็นพันรูป กลับไม่ได้ยินเสียงไอเสียงจามหรือเสียงพึมพำแม้แต่น้อยนิด? หมอชีวกกราบทูลให้ทรงเบาพระทัยว่า ไม่มีภัยอันตรายอะไรได้หรอก พลางชี้ให้ทอดพระเนตรแสงไฟวับแวมข้างหน้าว่า นั่นไฟที่โรงกลม, กระบวนช้างยาตราไปจนสุดทางเดิน พระราชาจึงเสด็จลงจากหลังช้าง ทรงพระดำเนินตามหมอชีวกไปยังโรงกลมนั้น, ขณะนั้นพระพุทธองค์ทรงนั่งพิงเสากลางของโรงกลม ผินพระพักตร์ไปทางทิศบูรพาท่ามกลางภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่. พระเจ้าอชาตศัตรูเสด็จเข้าไปยังที่ประทับ ทรงชำเลืองเห็นภิกษุสงฆ์นั่งสงบนิ่งเหมือนห้วงน้ำใส ก็ทรงรำพึงขึ้นว่า ขอให้เจ้าอุทัยภัทของเราจงสุขสงบอย่างภิกษุสงฆ์ที่นี่เถิด, พระพุทธองค์ตรัสถามขึ้นว่า ความรักก็ยังตามพระองค์มาหรือ? พระราชากราบทูลว่า เจ้าอุทัยภัทคือพระโอรสของพระองค์ เมื่อหม่อนฉันได้เห็นภิกษุสงฆ์อยู่สงบกันดีเหลือเกิน ก็นึกถึงลูก อยากให้เขาอยู่สุขอย่างภิกษุสงฆ์ที่ได้เห็น

PROPERTIES OF
RAMKHAMHAENG UNIVERSITY
LIBRARY

คำสอนของเจ้าลัทธิทั้ง 6

(93-99) หลังจากทรงอภิวาทพระพุทธองค์ ทรงน้อมอัญชลีไปทางภิกษุสงฆ์และประทับนั่งลงแล้ว พระเจ้าอชาตศัตรูได้ทูลขอโอกาสถามปัญหาเรื่องหนึ่งว่า อะไรคือประโยชน์ที่เห็นได้อย่างทันตาสำหรับการบวชเป็นสมณะ (อะไรคือสามัญญผล)? (ทรงประสงค์จะได้เห็นชัดๆ เหมือนกับการเล่าเรียนวิชาชีพต่างๆ ซึ่งเมื่อได้เล่าเรียนแล้วก็นำมาประกอบอาชีพเป็นเครื่องเลี้ยงชีวิตตนเองและญาติมิตรได้ อย่างที่เป็นกันอยู่ทั่วไป)

ก่อนจะทรงตอบปัญหานั้น พระพุทธองค์ทรงย้อนถามพระเจ้าอชาตศัตรูก่อนว่า ปัญหานี้เคยทรงถามสมณพราหมณ์พวกอื่นมาแล้วหรือยัง? พระราชากราบทูลว่าได้เคยถามเจ้าลัทธิทั้ง 6 แล้ว. พระพุทธองค์ทรงขอให้ตรัสทบทวนว่าได้รับคำตอบมาอย่างไร?

พระดำรัสทบทวนของพระเจ้าอชาตศัตรูมีดังนี้

ปูรณะ กัสสปะ ตอบว่า การกระทำทั้งหลายไม่ว่าจะดีหรือชั่วนั้น ไม่เป็นบุญไม่เป็นบาป แนวคำสอนของเจ้าลัทธินี้เรียกว่า "อกิริยทิฏฐิ" คือเห็นว่า การกระทำไม่มีผลเป็นบุญหรือเป็นบาป

มักขลิ โคสาล ตอบว่า ความเศร้าหมองและความหมดจดของคนเรามีขึ้นได้เอง ไม่มีใครทำขึ้นได้และไม่มีใครช่วยใครได้ ไม่มีเหตุปัจจัยอะไรที่จะทำให้สิ้นทุกข์หรือบรรลุนิพพานได้ ไม่ว่าศีลหรือตบะใดๆ ก็ไม่มีพลังให้เกิดการบรรลุธรรมได้ ถึงเวลามันก็เป็นไปเอง เวียนว่ายตายเกิดไป สักวันหนึ่งก็บริสุทธิ์ขึ้นมา

เอง. คำสอนแนวนี้เรียกว่า "อเหตุกทิฏฐิ" คือเห็นว่าอะไรจะเกิดก็เกิดเอง อะไรจะเป็นก็เป็นเอง ไม่มีเหตุไม่มีปัจจัยเป็นแรงผลักดันได้

อชิตะ เกสกัมพล ตอบว่า อะไรๆ ก็ไม่มีจริง ไม่ว่าจะเป็นทาน, การบูชา, การทำความดีความชั่วต่างๆ, โลกมนุษย์, สัตว์, บิดามารดา, สมณพราหมณ์, ชาตินี้ชาติหน้า, การทำบุญทำทาน ล้วนเป็นเรื่องของคนโง่คิดกันขึ้น คนเราตายไปแล้วก็หมดสิ้นแค่ตาย ไม่เป็นอะไรต่อไปได้อีก คำสอนแนวนี้เรียกว่า"นัตถิก-ทิฏฐิ"และ"อุจเฉททิฏฐิ"

ปกุธะ กัจจายนะ ตอบว่า มีสภาวะ (ธาตุแท้ดั้งเดิมของสิ่งทั้งหลาย) 7 อย่างที่เป็นอยู่มีอยู่โดยธรรมชาติของมัน ไม่มีใครไปทำอะไรมันได้ คือ ดิน, น้ำ, ไฟ, ลม, สุข, ทุกข์, และชีวะ (The four elements – earth, water, fire, and air-and ease, and pain, and the soul) เมื่อมีการฆ่าชีวิต ก็ไม่มีผลอะไร มีดที่ตัดศีรษะก็สักแต่ว่าเป็นของมีคมอย่างหนึ่งที่แหวกผ่าลงไป ในสภาวะทั้ง 7 เท่านั้นเอง แนวคำสอนอย่างนี้อยู่ในประเภท"นัตถิกทิฏฐิ"

นิครนถ์ นาฏบุตร ตอบว่า นิครนถ์ (a man free from bonds) มีความสำรวมระวัง 4 อย่าง (จาตุยามสังวรสังวุโต) คือ

1. สพฺพวาริวาริโต (แปลกันว่า"เป็นผู้ห้ามน้ำทั้งปวง"ก็มี"เป็นผู้ขัดขวางการทำบาปด้วยข้อปฏิบัติสำหรับขัดขวางบาปทั้งปวง"ก็มี D.B. แปลว่า He lives restrained as regards all water.)

2. สพฺพวาริยุตฺโต (แปลว่า"เป็นผู้ประกอบด้วยน้ำทั้งปวง"ก็มี "เป็นผู้ประกอบในธรรมอันเป็นเครื่องประกอบเพื่อหมดบาป"

ก็มี. D.B. แปลว่า restrained as regards all evil.)

3. สพฺพวาริธุโต (แปลว่า "เป็นผู้กำจัดด้วยน้ำทั้งปวง"ก็มี "เป็นผู้กำจัดบาปด้วยข้อปฏิบัติอันเป็นเครื่องกำจัด"ก็มี. D.B. แปลว่า All evil has he washed away.)

4. สพฺพวาริผุโฏ (แปลว่า "เป็นผู้ประพรมด้วยน้ำทั้งปวง" ก็มี "เป็นผู้เข้าถึงที่สุดแห่งพรหมจรรย์ด้วยธรรมอันเป็นเครื่องป้องกันบาป"ก็มี. D.B. แปลว่า He lives suffused with the sense of evil held at bay.)

(ข้อปฏิบัติทั้ง ๔ ประการนี้ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า "จตุ-ยามสังวรลัทธิ" ไม่ปฏิเสธเรื่องกรรม แต่แนวทางปฏิบัติและความมุ่งหมายต่างจากหลักกรรมของพระพุทธศาสนา)

สัญชัย เวลัฏฐบุตร ตอบว่า ไม่มีอะไรที่เป็นความจริงตายตัว คำตอบว่าใช่หรือไม่ใช่ จึงใช้ไม่ได้ และจะบัญญัติเรื่องอะไรลงไปแบบตายตัวก็ไม่ได้. สรุปว่า ไม่มีคำตอบว่าใช่หรือไม่ใช่สำหรับทุกเรื่อง. แนวคำสอนนี้ เรียกว่า"วิกเขปิกลัทธิ" คือไม่ซี้ซัดอะไรลงไป (ตรงกับปรัชญาวิมตินิยม-Skepticism ของตะวันตกสมัยปัจจุบัน ซึ่งปฏิเสธความเป็นไปได้ของความรู้ เห็นว่าคนเราไม่มีทางรู้ชัดในธรรมชาติที่แท้จริงของสิ่งต่างๆ (ศึกษาเรื่องนี้เพิ่มเติมได้ใน Joseph A. Leighton, **The Field of Philosophy,** New York : Appleton- Century-Crotts, P. 52)

พระเจ้าอชาตศัตรูกราบทูลว่า พระองค์ได้เข้าไปถามปัญหาเรื่องนี้กับเจ้าลัทธิทั้ง ๖ นั้น ถึงที่อยู่ของแต่ละท่าน ซึ่งล้วนแต่มี

สำนักอยู่ในราชคฤห์ แต่แล้วก็ไม่เคยได้รับคำตอบที่ตรงประเด็น ให้เป็นที่พอใจ เหมือนถามถึงมะม่วง แต่คำตอบที่ได้รับคือขนุน สำมะลอ. พระองค์ถามเรื่องสามัญญผล กลับตอบด้วยเรื่องลัทธิ ของตน. แต่ก็ทำใจได้ว่า ไม่ควรจะไปรุกรานสมณะหรือพราหมณ์ ในราชอาณาเขต เมื่อไม่พอใจในคำตอบก็แล้วกันไป

สามัญญผล

ประโยชน์ในความเป็นสมณะที่เห็นได้อย่างชัดเจน

พระพุทธองค์ทรงตอบปัญหาในเรื่องสามัญญผลที่พระเจ้าอชาตศัตรูทูลถาม ด้วยการจัดลำดับตั้งแต่ต่ำไปหาสูง สรุปรวมได้ 3 หมวด คือ 1. เมื่อออกบวชเป็นสมณะ ก็เป็นการยกฐานะของตนเองให้สูงขึ้น คือ เคยเป็นทาส. กรรมกร. หรือชาวนาของพระราชา ก็จะได้รับการปฏิบัติด้วยความเคารพจากพระราชา 2. เมื่อเป็นสมณะ ได้อบรมจิตด้วยสมาธิ ก็จักได้ฌาน และกำจัดกิเลสอย่างกลางได้ 3. เมื่อปฏิบัติยิ่งๆ ขึ้นไปอีก ก็จักได้บรรลุถึงวิชชา 8 ไปจนถึงบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์

(100-138) รายละเอียดในพระดำรัสตอบ มีดังต่อไปนี้

สามัญญผลที่ 1 ทรงถามพระเจ้าอชาตศัตรูว่า ถ้าทาสกรรมกรของพระองค์ มานึกว่า ที่ตนเกิดมาเป็นทาสกรรมกรรับใช้พระเจ้าอยู่หัว ก็เพราะพระองค์ได้ทำบุญไว้มาก เราก็ควรได้ทำบุญบำเพ็ญบารมีเพื่อจะได้เป็นอย่างพระองค์ในชาติต่อไป เมื่อ

คิดดังนั้นแล้ว ทาสกรรมกรนั้นก็ออกบวชเป็นบรรพชิต. เมื่อทรงเห็นเขาบวชแล้วอย่างนั้น จะทรงเรียกเขามาเป็นทาสกรรมกรอีกหรือไม่? พระราชาทูลว่า จะทำอย่างนั้นไม่ได้เลย พระองค์เสียอีกจะต้องแสดงความเคารพและถวายการอุปัฏฐากและดูแลคุ้มครองเขาให้ดี. พระพุทธองค์ทรงชี้ว่า นี่แหละคือค่าของความเป็นสมณะที่เห็นได้ทันทีประการหนึ่ง

สามัญญผลข้อที่ 2 ทรงถามพระเจ้าอชาตศัตรูว่า ถ้าชาวนาและคฤหบดี(a householder) ซึ่งเสียภาษีอากรเพิ่มรายได้แก่พระองค์ มาคิดว่า ตนก็เป็นมนุษย์ พระองค์ก็เป็นมนุษย์ แต่สถานภาพต่างกันอย่างนี้ก็เพราะพระองค์ทำบุญไว้มาก. จึงลงความเห็นว่า ถ้าได้ทำดีไว้ก็จะได้ไปเกิดอย่างพระองค์ แล้วตัดสินใจออกบวช เมื่อพระองค์เห็นชาวนาและคฤหบดีนั้นเป็นบรรพชิต จะมีพระบัญชาให้เขากลับมาเป็นชาวนาและคฤหบดีของพระองค์อีกหรือ? พระราชาทูลว่า เป็นไปไม่ได้ พระองค์ต่างหากจะกราบไหว้ ลุกรับถวายอาหารบิณฑบาตรักษาคุ้มครองเขาอย่างดี. พระพุทธองค์ทรงชี้ว่า นี่ก็คือสามัญญผลประการหนึ่ง

สามัญญผลข้อที่ 3 พระเจ้าอชาตศัตรูทูลถามว่า สามัญญ-ผลที่เห็นได้ทันตาซึ่งดีกว่านั้นมีอีกหรือไม่? พระพุทธองค์ทรงตอบด้วยการยกกรณีบุคคลที่เลื่อมใสศรัทธาในความตรัสรู้ของพระองค์และบุคคลผู้นั้นก็ออกบวช ประพฤติปฏิบัติตามพระองค์ ได้รักษาจุลศีล. มัชฌิมศีล. และมหาศีล (เหมือนในพรหมชาลสูตร) ได้สำรวมอินทรีย์(อินฺทริยสංวโร) คือระวังไม่ให้กิเลสเกิดขึ้นเพราะตาเห็นรูป. หูฟังเสียง เป็นต้น มีสติสัมปชัญญะในทุกอิริยาบถ สันโดษ

(พอใจเท่าที่มี)ในจีวรและบิณฑบาต ไม่สะสมให้เป็นภาระ ทำตัวให้เหมือนนกที่มีแต่ปีกเป็นภาระสำหรับบินไปไหนต่อไหนได้ อยู่อาศัยในเสนาสนะอันสงบสงัดเพื่อปฏิบัติธรรม เพียรกำจัดนิวรณ์ 5 ประการให้ได้ แล้วเจริญสมาธิจนบรรลุปฐมฌาน นี่คือสามัญญ-ผลที่เกิดขึ้นได้ในชีวิตปัจจุบันประการหนึ่งของผู้เป็นบรรพชิต

สามัญญผลข้อที่ 4 ทรงชี้ไปที่การบรรลุฌาน ตั้งแต่ทุติยฌานไปจนถึงจตุตถฌาน ต่อจากนั้นก็น้อมจิตไปเพื่อญาณ-ทัสสนะให้รู้ว่ากายประกอบด้วยอะไรบ้างตามความเป็นจริง นี่เป็นสามัญญผลที่สูงขึ้นมาอีกระดับหนึ่ง ซึ่งบรรพชิตสามารถจะบรรลุได้ภายในชาตินี้

สามัญญผลข้อที่ 5 ทรงชี้ไปที่การเข้าถึงวิชชา 8 เริ่มตั้งแต่เพื่อเนรมิตรูป(กาย)อันเกิดจากใจที่เรียกว่า "มโนมัยรูป" (มโน-มยๆ อภินิมฺมินนาย-to the calling up of a mental image) รูปนั้นมีอวัยวะครบทุกอย่างเหมือนรูปจริงของตน แล้วน้อมจิตไปเพื่อแสดงฤทธิ์ต่างๆ, เพื่อทิพยโสต(หูทิพย์), เพื่อเจโตปริยญาณ (หยั่งรู้จิตของผู้อื่นได้), เพื่อบุพเพนิวาสานุสติญาณ(ระลึกชาติก่อนๆ ได้), เพื่อจุตูปปาตญาณ(รู้การเกิดการตายของสรรพชีวิต ด้วยทิพย-จักษุ), และเพื่ออาสวักขยญาณ คือ ตรัสรู้อริยสัจ 4 เป็นพระอรหันต์ นี่คือสามัญญผลสูงสุดที่จักเกิดแก่บรรพชิตได้

บาปปิตุฆาตของอชาตศัตรู

(139-140) เมื่อได้ทรงสดับพระดำรัสตอบเรื่องสามัญญ-ผลจากพระพุทธองค์แล้ว พระเจ้าอชาตศัตรูก็ทูลชมเชยว่า เป็น

พระดำรัสที่แจ่มแจ้งอย่างยิ่ง. และครั้งนี้เองที่ได้ทรงขอถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิตก่อนที่จะกราบทูลอีกว่า ความผิดที่พระองค์ได้ปลงพระชนม์พระราชบิดา(พระเจ้าพิมพิสาร)นั้น เป็นเพราะความโง่เขลาด้วยหวังเป็นใหญ่ ความผิดนั้นตราตรึงอยู่ในชีวิตของพระองค์อยู่ตลอดเวลา ขอให้พระพุทธองค์ทรงรับทราบในความผิดนั้นด้วย เพื่อจักได้สำรวมต่อไป. พระพุทธองค์รับสั่งว่า เมื่อทรงรับสารภาพเพื่อการสำรวมต่อไป ก็ถือว่าเป็นวัฒนธรรมในวินัยของพระอริยะ

หลังจากพระเจ้าอชาตศัตรูเสด็จกลับไปแล้ว พระพุทธองค์ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า พระราชานั้นถูกขุดโค่นทำลายเสียแล้ว (ขโต อุปหโต) ถ้าพระองค์ไม่ปลงพระชนม์พระราชบิดา ก็จักได้สำเร็จธรรมเป็นโสดาบัน ณ ที่ตรงนี้เอง

อัมพัฏฐสูตร

อัมพัฏฐมาณพ-ศิษย์เอกของโปกขรสาติพราหมณ์

(141-144) คราวหนึ่ง พระพุทธองค์เสด็จจาริกไปในแคว้นโกศลพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ประมาณ 500 รูป ถึงหมู่บ้านพราหมณ์(พราหมณคาม) ชื่อ"อิจฉานังคละ" ได้เสด็จเข้าประทับ ณ ราวป่าอิจฉานังคลวันใกล้หมู่บ้านนั้นเอง

เวลานั้น พราหมณ์ชื่อ"โปกขรสาติ" ครองเมืองอุกกัฏฐะ ซึ่งพระเจ้าปเสนทิโกศลพระราชทานเป็นปูนบำเหน็จ (รางวัลปูนบำเหน็จเช่นนี้เรียกว่า"พรหมไทย"). เมืองนี้ คับคั่งด้วยประชาชนและสัตว์เลี้ยง อุดมสมบูรณ์ด้วยหญ้า, ไม้, น้ำ, และธัญญาหาร: โปกขรสาติได้ทราบข่าวว่า พระพุทธองค์เสด็จมาประทับอยู่ที่อิจ-

ฉานังคลวัน และได้ยินคำเล่าลือมานานแล้วว่า พระองค์เป็นพระอรหันต์ตรัสรู้เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยพระคุณอันดีงามมาก มาย. บอกกับตัวเองว่า การได้เห็นพระอรหันต์เช่นนั้นจะเป็นการดีสำหรับตน

โปกขรสาติมีลูกศิษย์คนหนึ่ง ชื่อ"อัมพัฏฐะ" ซึ่งเป็นผู้คงแก่เรียน จำมนต์ได้ เจนจบไตรเพท เรียนจบคัมภีร์นิฆัณฑุ(คัมภีร์ว่าด้วยชื่อของสิ่งต่างๆ มีชื่อต้นไม้เป็นต้น). คัมภีร์เกตุภะ(คัมภีร์วิชากวี). คัมภีร์ประวัติศาสตร์พงศาวดาร (เป็นชุดคัมภีร์ 5 เล่ม คือ คัมภีร์อิรุพเพท. คัมภีร์ยชุพเพท. คัมภีร์สามเพท. คัมภีร์อาถรรพณเพท. และคัมภีร์อติหาส) เก่งในตัวบท ชำชองไวยากรณ์ เชี่ยวชาญในคัมภีร์โลกายตะ(คัมภีร์ว่าด้วยเรื่องเหลือเชื่อต่างๆ) และแม่นยำในการดูมหาปุริสลักษณะ. ความเป็นผู้รู้ของอัมพัฏฐะเทียบเท่ากับอาจารย์โปกขรสาติทุกอย่าง

วันนั้น โปกขรสาติเรียกอัมพัฏฐะมาบอกข่าวเรื่องพระพุทธองค์ประทับอยู่ที่อิจฉานังคลวัน ขอให้เขาไปเข้าเฝ้า ดูทีหรือว่าพระสมณะโคดมมีอะไรดีวิเศษจริงอย่างคำเล่าลือหรือไม่. ฝ่ายศิษย์ถามว่า จะรู้ได้อย่างไรว่าจริงหรือไม่จริง? โปกขรสาติบอกว่า มหาปุริสลักษณะ 32 ประการอยู่ในมนต์ของเรา คนที่เพียบพร้อมด้วยมหาปุริสลักษณะคือมหาบุรุษ จักเป็นได้ 2 อย่างเท่านั้น คือ ถ้าครองเรือน จักเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรม. ถ้าออกบวช จักเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า. หนุ่มอัมพัฏฐะรับคำของอาจารย์แล้วก็ขึ้นรถเทียมลาพร้อมด้วยศิษย์ร่วมสำนักจำนวนหนึ่ง มุ่งตรงไปยังที่ประทับของพระพุทธองค์มิได้ช้า

ขณะนั้น ภิกษุทั้งหลายกำลังเดินจงกรมอยู่ในที่กลางแจ้ง อัมพัฏฐะเข้าไปหาภิกษุเหล่านั้น แจ้งความจำนงว่าจะขอเข้าเฝ้าพระพุทธองค์. พวกภิกษุเห็นว่า เขาเป็นคนเกิดในตระกูลมีชื่อเสียง ทั้งเป็นศิษย์ของพราหมณ์โปกขรสาติผู้โด่งดังด้วย คงไม่เป็นที่หนักพระทัยถ้าพระพุทธองค์จะทรงสนทนากับเขา จึงได้ชี้ให้ไปที่พระวิหารที่ประทับซึ่งประตูปิดอยู่ บอกให้ไปเงียบๆ ด้วยอาการสงบ ไปถึงเฉลียงที่ประทับแล้วให้กระแอมขึ้นก่อนแล้วจึงเคาะประตูให้ทรงทราบ. อัมพัฏฐะได้ทำตามคำแนะนำทุกอย่าง เมื่อพระพุทธองค์ทรงเปิดประตู อัมพัฏฐะก็เข้าไปภายในพระวิหารพร้อมกับพวก หลังจากการกล่าวทักทายกันผ่านไป คนอื่นๆ พากันนั่งลง ยกเว้นอัมพัฏฐะคนเดียวที่ไม่ยอมนั่ง

ประวัติศาสตร์แห่งศากยวงศ์

(145-150) ขณะที่พระพุทธองค์ทรงนั่งอยู่ หนุ่มอัมพัฏฐะกลับยืนและเดินไปมาระหว่างที่เจรจาปราศรัย จึงมีรับสั่งถามขึ้นว่า อัมพัฏฐะเคยสนทนาปราศรัยกับพวกพราหมณ์ผู้เฒ่า. ผู้เป็นอาจารย์. ผู้เป็นปาจารย์ (teacher of teacher) อย่างที่ทำอยู่ขณะนี้หรือ? เขาทูลว่า หามิได้ เพราะว่าระหว่างพราหมณ์ด้วยกันเมื่อสนทนาปราศรัยกันจะต้องอยู่ในอิริยาบถอย่างเดียวกัน แต่สำหรับ สมณะโล้น. คนรับใช้. และพวกกัณหโคตร(คนดำ) ซึ่งเกิดจากบาทของพรหม เขาจึงทำอย่างที่เห็นอยู่ขณะนี้

ตรัสขึ้นว่า อัมพัฏฐะมีธุระจึงได้มาที่นี่ ขอให้ใส่ใจให้ดีว่ามาเพื่อประโยชน์สิ่งใด เธอยังเป็นคนไม่ได้รับการศึกษา แต่เข้าใจ

ว่าตนมีการศึกษาดีแล้ว

พระดำรัสนั้น ทำให้เด็กหนุ่มโกรธจัด เขาโต้กลับทันทีว่า พวกศากยะเป็นพวกอำมหิต, หยาบช้า, ใจเบา, พูดพล่าม, เป็นพวกคนใช้ ไม่ให้เกียรติไม่เคารพอ่อนน้อมต่อพวกพราหมณ์ การที่เป็นกันอย่างนั้นไม่เข้าท่า, ทรงถามเขาว่า พวกศากยะทำผิดต่อเธอด้วยเรื่องใด? อัมพัฏฐะเล่าถวายว่า มีอยู่ครั้งหนึ่ง เขาไปยังกรุงกบิลพัสดุ์ด้วยธุระของอาจารย์ ได้ไปยังหอประชุม(สัณฐาคาร)ของพวกศากยะ ขณะนั้นพวกศากยะทั้งเด็กและผู้ใหญ่เป็นจำนวนมากต่างก็นั่งอยู่บนที่นั่งสูงๆ เล่นหัวกันเพลิน คงจะหัวเราะเยาะเขา ไม่มีใครเชื้อเชิญให้เขานั่งเลย ซึ่งการทำกับพราหมณ์อย่างนั้นไม่สมควรเลย เพราะพวกศากยะเป็นแค่คนใช้

พระพุทธองค์ตรัสแก่เขาในเรื่องนั้นว่า นกมันเป็นสัตว์ ก็ยังมีเสรีที่จะพูดในรังของมัน กรุงกบิลพัสดุ์เป็นถิ่นของพวกศากยะ อัมพัฏฐะไม่น่าจะติดใจกับเรื่องแค่นั้น

อัมพัฏฐะยกเรื่องมากล่าวอีกว่า ในวรรณะทั้ง 4 คือ กษัตริย์, พราหมณ์, แพศย์, ศูทร พวกคนรับใช้ของพราหมณ์คือกษัตริย์, แพศย์, และศูทร การที่พวกศากยะซึ่งอยู่ในฐานะเป็นคนรับใช้ไม่ให้เกียรติ ไม่แสดงความเคารพต่อพราหมณ์ เป็นเรื่องไม่ถูกต้องเลย

เมื่อศิษย์เอกของโปกขรสาติได้กล่าวเหยียบย่ำชาวศากยะถึง 3 ครั้ง ด้วยการกล่าวว่าเป็นคนรับใช้อย่างนั้น พระพุทธองค์จึงทรงถามขึ้นว่า อัมพัฏฐะเกิดจากโคตร(เผ่าพงศ์)ไหน? เขาทูลว่าเกิดจาก กัณหายนโคตร, ตรัสแก่เขาว่า ลองนึกให้ดีถึงโคตรเก่า

แก่ของบิดามารดา ก็จะรู้ได้เองว่า พวกศากยะเป็นเชื้อพระวงศ์ (อยฺยปุตฺตา) อัมพัฏฐะเป็นบุตรนางทาสีของพวกศากยะ พวกศากยะนั้นสถาปนาพระเจ้าอุกกากราชว่าเป็นปู่(ปิตามหะ) พระเจ้าปู่นั้น ทรงประสงค์จะพระราชทานสมบัติแก่พระโอรสของพระมเหสีที่ทรงรักใคร่โปรดปราน จึงรับสั่งให้พระโอรสผู้พี่ 4 องค์ คือ เจ้าชายอุกกามุข, เจ้าชายกรัณฑุ, เจ้าชายหัตถินีกะ, และเจ้าชายสินีปุระ ออกไปอยู่นอกพระราชอาณาเขต เจ้าชายทั้ง 4 พากันไปตั้งสำนักอยู่ที่ป่าสักใหญ่ข้างภูเขาหิมพานต์ ทุกองค์มีภคินี(น้องสาว)ของตัวเองเป็นคู่ครอง เพราะไม่ต้องการให้ชาติสกุลมีใครอื่นปะปน

ตรัสเล่าต่อไปว่า กาลต่อมาคราวหนึ่ง พระเจ้าอุกกากราชทรงถามข่าวคราวพระราชโอรสทั้ง 4 เมื่อได้ทรงทราบว่าอยู่กันที่ไหนอย่างไร ก็ทรงอุทานขึ้นว่า "พวกเด็กๆ เก่งจริงหนอ(สกฺยา วต โภ กุมารา)"-"พวกเด็กๆ เก่งเหลือเกินหนอ (ปรมสกฺยา วต โภ กุมารา)", พระวาจาที่ทรงอุทานออกมานั้น กลายมาเป็นชื่อศากยะตั้งแต่บัดนั้น และถือกันว่า พระเจ้าอุกกากราชเป็นบรรพบุรุษของชาวศากยะ พระองค์มีนางทาสีคนหนึ่งชื่อ"ทิสา" นางคลอดบุตรคนหนึ่งชื่อ"กัณหะ", เด็กคนนั้นคลอดออกมาก็พูดได้ว่า แม่จงอาบล้างฉันให้หมดจดจากคราบสกปรกนี้ ฉันเกิดมาเพื่อช่วยแม่, คนเห็นเด็กพูดได้ก็นึกว่าเป็นผี สมัยนั้นคำว่า"ผี" เขาพูดว่า"กัณหะ" เด็กก็เลยได้ชื่อว่า"กัณหะ", เด็กคนนั้นคือต้นวงศ์ของกัณหายนโคตร

เมื่อทรงเล่ามาถึงตรงนี้ พวกศิษย์ร่วมสำนักของอัมพัฏฐะซึ่งนั่งฟังอยู่ ต่างก็พากันทูลขอร้องพระพุทธองค์ว่า อย่าทรงกล่าว

ให้อัมพัฏฐะเสียหายว่าเป็นลูกทาสีนักเลย เพราะเขามีชาติกำเนิดสูงส่ง, เป็นคนมีสกุล, เป็นพหูสูต, พูดจาดี, เป็นบัณฑิต เขาต้องคัดค้านเรื่องนี้ว่าไม่จริงแน่นอน

ทรงข่มแล้วยกย่องให้เกียรติ

(151-154) พระพุทธองค์ตรัสแก่เด็กหนุ่ม(มาณพ)เหล่านั้นว่า ถ้าคิดว่าอัมพัฏฐะจะมีคำโต้แย้งได้ ก็ให้พากันนิ่งคอยฟัง, แล้วตรัสกะอัมพัฏฐะว่า ปัญหานี้มาถึงเธอแล้ว ถึงไม่อยากตอบก็ต้องตอบ ถ้าไม่ตอบ หรือเอาเรื่องอื่นมากลบเกลื่อน หรือนิ่งเงียบ หรือลุกหนีไป ศีรษะของเธอก็จักแตกเป็น 7 เสี่ยง ณ ที่ตรงนี้ พวกพราหมณ์ที่เธอเคารพนับถือเขาพูดว่าอย่างไรในเรื่องกัณหายนโคตร? กัณหายนะมาจากไหน? ใครเป็นบรรพบุรุษ? ทรงถามย้ำเป็นครั้งที่ 2 อัมพัฏฐะก็ได้แต่นิ่งงัน, ก่อนจะมีพระวาจาถามเป็นครั้งที่ 3 ทรงพระกรุณาเตือนว่า เวลานี้ไม่ใช่เวลาที่จะนิ่งได้ ถ้าไม่ตอบ ศีรษะของเธอจักต้องแตกเป็นเสี่ยงๆ

ขณะเดียวกันนั้น ยักษ์วชิรปาณี ถือค้อนเหล็กใหญ่ไฟลุกแดงโชนยืนจังก้าอยู่ในอากาศเหนือศีรษะของอัมพัฏฐะ คอยแต่ว่า ถ้าเขาถูกตรัสถามปัญหาถึงครั้งที่ 3 แล้วยังไม่ตอบ ก็จะฟาดศีรษะด้วยค้อนไฟทันที, การปรากฏตัวของยักษ์ตนนั้นมีแต่พระพุทธองค์และอัมพัฏฐะเท่านั้นที่มองเห็น อัมพัฏฐะตกใจกลัวจนสยองไปทั่วทุกขุมขน เขากระเถิบเข้าไปนั่งใกล้ๆ ที่ประทับ ขอให้ทรงเป็นที่พึ่ง และขอให้ทรงทวนคำถามอีกครั้ง. เมื่อได้ฟัง

อีกก็ยอมรับว่า เรื่องที่ตรัสเล่ามานั้นตรงกับคำบอกเล่าของพวกพราหมณ์ผู้ใหญ่ที่ตนนับถือทุกอย่าง คือกัณหะเป็นบรรพบุรุษของกัณหายนโคตร เด็กหนุ่มพวกเดียวกันเมื่อได้ฟังดังนั้นก็พูดกันเอ็ดอึงว่า อัมพัฏฐะ หาใช่พวกผู้ดีมีสกุลแต่อย่างใดไม่ เป็นแค่ลูกนางทาสีของชาวศากยะเท่านั้นเอง

พระพุทธองค์ทรงเห็นว่า อัมพัฏฐะถูกหมิ่นหยามด้วยเรื่องชาติกำเนิดเช่นนั้น ก็ทรงช่วยปลดเปลื้องด้วยการลำดับเรื่องราวของเขาซึ่งไม่ได้จบอยู่เพียงแค่นั้นว่า กัณหะลูกทาสีนั้น ต่อมาได้ออกบวชเป็นฤาษีมีชื่อเสียงคนหนึ่ง ได้ไปเรียนพรหมมนต์จากทางใต้(ทักษิณาบถ) แล้วได้เข้าเฝ้าพระเจ้าอุกกากราช เพื่อทูลขอพระราชธิดาพระนามว่า"มัททรูปี" เป็นเหตุให้ทรงพระพิโรธเพราะเหตุที่ฤาษีเป็นแค่ลูกนางทาสีมาอาจเอื้อม ถึงกับทรงพระแสงศรหมายจะปลิดชีพฤาษี แต่ก็เจออิทธิฤทธิ์ ทรงคันศรค้าง ยิงก็ไม่ได้วางก็ไม่ลง ร้อนถึงพวกราชอำมาตย์ ต้องไปขอชีวิตพระเจ้าอุกกากราชไว้ แต่กว่าจะให้ทรงวางศรได้ ก็ยุ่งยากอีก เพราะศรที่ค้างอยู่นั้น หากให้ทรงยิงลงที่พื้น แผ่นดินก็จะทรุดไปทั่วแคว้น ยิงขึ้นฟ้า ฝนก็จะไม่ตกให้แคว้นถึง 7 ปี. มีทางออกอยู่ทางเดียว คือให้ทรงวางพระแสงศรแก่พระราชกุมารองค์ใหญ่ด้วยการตั้งพระทัยดำริว่า ขอพระราชกุมารนั้นอย่าได้หวาดระแวงภัย. คำกล่าวขู่ของฤาษีเป็นพรหมทัณฑ์อย่างหนึ่ง พระเจ้าอุกกากราชทรงกลัว จึงได้พระราชทานพระนางมัททรูปีแก่กัณหฤาษีในคราวนั้น

กฎของวรรณะ

(155-161) เมื่อจะทรงรุกให้อัมพัฏฐะยอมจำนนลดทิฐิมานะของความเป็นพราหมณ์ลงโดยสิ้นเชิง พระพุทธองค์ทรงใช้วิธีตั้งคำถามให้เขาตอบเองเพื่อเป็นการยอมรับเอง ดังนี้

1. เจ้าชาย (กษัตริย์) กับสาวพราหมณ์มีบุตรด้วยกัน บุตรนั้น ควรได้ที่นั่ง(อาสน์) หรือน้ำ (อุทก์) ในหมู่พราหมณ์หรือไม่? (หมายถึง ถ้าได้ที่นั่งที่เขาจัดให้ก็ต้องเป็นที่นั่งอันมีเกียรติ ได้น้ำก็ต้องเป็นน้ำอย่างดี ที่ให้ด้วยความยกย่องสมศักดิ์ศรี), อัมพัฏฐะทูลตอบว่า ควรได้, ตรัสถามว่า บุตรนั้นสมควรได้รับเชิญในงานมงคลพิธีต่างๆ หรือไม่? คำตอบก็คือ สมควร, ตรัสถามว่า บุตรนั้นถูกกีดกันไม่ให้เกี่ยวข้องกับหญิงทั้งหลายได้หรือไม่? คำตอบคือกีดกันไม่ได้, ตรัสถามอีกว่า บุตรนั้นได้รับอภิเษกเป็นพระเจ้าแผ่นดินได้หรือไม่? อัมพัฏฐะทูลตอบว่า ไม่ได้ เพราะบุตรนั้นไม่บริสุทธิ์ข้างฝ่ายมารดา (เนื่องจากมารดาเป็นวรรณะพราหมณ์)

2. กรณีพราหมณ์หนุ่มกับธิดาของพวกกษัตริย์มีบุตรด้วยกัน ได้รับคำทูลตอบตามลำดับว่า ในหมู่พราหมณ์ก็ต้องให้ที่นั่งและน้ำอย่างดีแก่บุตรนั้น งานพิธีก็ต้องเชิญบุตรนั้นได้ พราหมณ์ก็สอนมนต์ให้เขาได้ จะคบหากับหญิงใดก็ห้ามไม่ได้ แต่จะสถาปนาให้เป็นพระเจ้าแผ่นดินไม่ได้ เพราะข้างฝ่ายบิดาไม่ใช่วรรณะกษัตริย์

3. ทรงเทียบให้เห็นว่า ระหว่างหญิงกับหญิงก็ตาม ชายกับชายก็ตาม พวกวรรณะกษัตริย์มีฐานะสูงสุด(เสฏฐา) เช่นว่าพราหมณ์คนหนึ่งถูกพวกพราหมณ์ด้วยกันโกนศีรษะ เอาขี้เถ้าละเลงแล้วเนรเทศออกจากแคว้นเพราะมีความผิดบางอย่าง

พราหมณ์คนนั้นควรได้รับที่นั่งหรือน้ำในหมู่พราหมณ์หรือไม่? คำทูลตอบคือ ไม่ และพราหมณ์คนนั้นยังไม่มีสิทธิที่จะได้รับเชิญเข้าร่วมงานพิธีต่างๆ, ไม่มีสิทธิเรียนมนต์, และไม่มีสิทธิเกี่ยวข้องกับหญิงใด (เท่ากับหล่นจากวรรณะพราหมณ์)

4. เมื่อกษัตริย์เนรเทศกษัตริย์ด้วยกันสักองค์ เหมือนที่พราหมณ์ทำต่อกันอย่างนั้น กลับไม่เสียสิทธิต่างๆ ในหมู่พราหมณ์เลย จึงตรัสแก่อัมพัฏฐะว่า แม้กษัตริย์เลว ก็ยังอยู่ในฐานะสูงกว่าพราหมณ์อยู่นั่นเอง, ทรงอ้างคำของสนังกุมารพรหมที่ว่า "กษัตริย์ประเสริฐสุดในหมู่คนผู้ถือโคตร, ท่านผู้เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ ประเสริฐสุดในหมู่เทวดาและมนุษย์"

วิชชาและจรณะ

วิชชาเป็นความรู้ชั้นสูงทางจิต, วิชชา 3 คือ 1. ความรู้ที่ให้ระลึกชาติได้(บุพเพนิวาสานุสติญาณ) 2. ความรู้ในเรื่องการเกิดการตายของสัตว์ทั้งหลาย(จุตูปปาตญาณ) 3. ความรู้ที่ทำให้กิเลสสูญสิ้น(อาสวักขยญาณ); วิชชา 8 คือ 1. ความรู้ในวิปัสสนา (วิปัสสนาญาณ) 2. ฤทธิ์ทางใจ(มโนมยิทธิ) 3. แสดงฤทธิ์ได้ต่างๆ (อิทธิวิธิ) 4. หูทิพย์(ทิพพโสต) 5. หยั่งรู้จิตใจผู้อื่นได้(เจโตปริยญาณ) 6. ระลึกชาติได้(บุพเพนิวาสานุสติญาณ) 7. ตาทิพย์ (ทิพพจักขุ) 8. ความรู้ที่ดับกิเลสได้(อาสวักขยญาณ)

จรณะ ได้แก่ความประพฤติ หรือปฏิปทาที่เป็นทางบรรลุวิชชา มี 15 อย่าง (เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า "เสขปฏิปทา" หมายถึง

ข้อปฏิบัติของพระเสขะ (ผู้ที่ยังไม่บรรลุเป็นพระอรหันต์) คือ 1.ศีล 2. สำรวมอินทรีย์(อินทริยสังวร-ระวังไม่ให้บาปอกุศลครอบงำจิต เมื่อรับรู้สิ่งที่มากระทบอินทรีย์ทั้ง 6) 3. รู้จักประมาณในการบริโภค(โภชเน มัตตัญญุตา) 4. ตื่นตัวมีความหมั่นเพียรอยู่เสมอ(ชาคริยานุโยค) (ข้อ 2, 3, 4, เรียกว่า "อปัณณกปฏิปทา-ข้อปฏิบัติที่ไม่ผิดซึ่งปฏิบัติตามแล้วทำให้ก้าวสู่ความพ้นทุกข์แน่นอน) 5. ความเชื่อ(ศรัทธา) 6. ความละอายแก่ใจ(หิริ) 7. ความเกรงกลัวต่อบาป(โอตตัปปะ) 8. ความใฝ่รู้ใฝ่ศึกษา(พหูสูต) 9. การระดมเพียร(วิริยารัมภะ-to be to stirred up energy) 10. ความมีสติมั่นคง(สติ) 11. มีความรู้(ปัญญา) (ข้อ 5 ถึงข้อ 11 เรียกว่า "สัทธรรม 7") 12.-13.-14.-15. ฌาน 4 (รูปฌาน)

ผู้ที่มีวิชชาและจรณะทั้ง 15 ประการนี้ บาลีใช้คำว่า "วิชฺชา-จรณสมฺปนฺโน" แปลว่า "ผู้ถึงพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ"

(162-168) อัมพัฏฐะไม่เคยรู้จักวิชชาและจรณะ จึงทูลถาม. พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า ในวิชชาและจรณะ ไม่พูดถึงชาติกำเนิด, โคตร, และการถือตัว ว่าใครดีกว่าใคร, ไม่มีเรื่องอาวาหมงคล-วิวาหมงคลในวิชชาและจรณะ ถ้ายังเกี่ยวข้องกับเรื่องเหล่านี้อยู่ ก็ชื่อว่ายังห่างไกลจากวิชชาและจรณะ, ทรงแจกแจงให้เห็นวิชชาและจรณะตั้งแต่ต้นจนจบว่ามีอะไรบ้าง, ความเสื่อมของวิชชาและจรณะ มีได้ 4 ทาง คือ

1. สมณะหรือพราหมณ์บางคนซึ่งยังไม่บรรลุวิชชาและจรณะ หาบเครื่องบริขารดาบสเข้าป่า อธิษฐานจิตว่า จะบริโภค

แต่ผลไม้ที่หล่น. ทำอย่างนี้ ก็เป็นได้แค่คนรับใช้(ปริจาริโก)ของท่านผู้ถึงพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ

2. สมณะหรือพราหมณ์บางคน ซึ่งยังไม่บรรลุวิชชาและจรณะ เมื่อหาผลไม้ที่หล่นเองมาบริโภคไม่ได้ ก็ถือเสียมและตะกร้าเข้าป่า อธิษฐานจิตว่า จะบริโภคเหง้า, ราก, และผลไม้ประพฤติอย่างนี้ก็เป็นได้แค่คนรับใช้ของท่านผู้ถึงพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ

3. สมณะหรือพราหมณ์บางคน ซึ่งยังไม่บรรลุวิชชาและจรณะ เมื่อไม่สามารถทำอย่างข้อ 2 และข้อ 3 ได้ ก็หันมาเอาดีทางบูชาไฟ โดยสร้างโรงบูชาไฟไว้ใกล้บ้านเมือง นี้ก็เป็นได้แค่คนรับใช้ของท่านผู้ถึงพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ

4. สมณะหรือพราหมณ์บางคน ซึ่งยังไม่บรรลุวิชชาและจรณะ เมื่อทำอย่างข้อ 1-2-3 ไม่ได้ ก็ออกมาปลูกเรือนมีประตูทั้ง 4 ด้านที่ทาง 4 แยก แล้วอธิษฐานจิตว่า สมณะหรือพราหมณ์ท่านใดมาจากทิศทางไหน เราก็จะบูชาท่านผู้นั้นตามสติกำลัง นี้ก็เป็นเพียงคนรับใช้ของท่านผู้ถึงพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ

เมื่อทรงแจกแจงให้เห็นว่า วิชชาและจรณะมีอะไรบ้าง และทางเสื่อม(อบายมุข)ของวิชชาและจรณะมีอะไรบ้างแล้ว พระพุทธองค์ได้ตรัสถามอัมพัฏฐะว่า เขากับอาจารย์มีวิชชาและจรณะหรือไม่? ทูลตอบว่า ไม่มี. ตรัสถามอีกว่าเขากับอาจารย์ได้เคยเป็นดาบสเข้าป่า เป็นต้น (ตามอบายมุข 4 อย่าง) บ้างหรือไม่? ทูลตอบว่า ไม่เคยเลย. ตรัสว่า เขากับอาจารย์นอกจากไม่มีวิชชาและจรณะแล้ว แม้แต่ทางเสื่อมของวิชชาและจรณะก็ยังไม่มี

โอกาสได้ก้าวเดิน (ไม่มีโอกาสแม้แต่จะได้เป็นคนรับใช้ของท่านผู้ถึงพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ)

ตรัสย้ำสำนึกของอัมพัฏฐะต่อไปว่า โปกขรสาติ-อาจารย์ของเธอพูดว่า สมณะโล้นบางพวกเท่ากับเป็นคนรับใช้ เป็นพวกกัณหโคตร เกิดจากเท้าของพรหม ไม่มีประโยชน์อะไรที่พราหมณ์ผู้ทรงไตรเพทจะสนทนาด้วย ทั้งๆ ที่ตนเองไม่เคยแม้แต่จะก้าวขึ้นสู่ทางเสื่อมของวิชชาและจรณะ คิดดูว่า เขามีความผิดแค่ไหน โปกขรสาติได้กินเมืองที่พระเจ้าปเสนทิพระราชทานให้ก็จริง แต่เขาก็ไม่เคยได้รับพระราชทานโอกาสให้เข้าเฝ้าหน้าพระที่นั่ง เวลาจะทรงปรึกษาราชกิจก็มีพระวิสูตร(ม่าน)บังกั้น คิดดูว่าเหตุไดจึงเป็นอย่างนั้น

ความตกต่ำของพราหมณ์

(169) ทรงตั้งคำถามให้อัมพัฏฐะได้คิดต่อไปอีก โดยเรื่องสมมติว่า เมื่อพระเจ้าปเสนทิทรงช้างหรือรถพระที่นั่งไปยังที่แห่งหนึ่ง ทรงปรึกษาราชกิจ ณ ที่ตรงนั้นกับมหาอำมาตย์หรือพระราชวงศานุวงศ์ แล้วเสด็จจากที่นั่นไป ต่อมามีศูทรหรือทาสของศูทรมาถึงที่ตรงนั้นแล้ว กล่าววาจาเหมือนพระเจ้าปเสนทิรับสั่งทุกอย่าง เพียงแต่เขาพูดได้เหมือนพระราชดำรัสเท่านั้น จะจัดว่าเป็นพระราชาหรือมหาอำมาตย์ได้หรือไม่? อัมพัฏฐะทูลว่าเป็นไปไม่ได้, รับสั่งต่อไปทันทีว่า เธอก็เหมือนกัน ฤาษีผู้เป็นบูรพาจารย์ของพวกพราหมณ์ (มีชื่อ 10 ตน เคยกล่าวถึงแล้วในพระวินัยปิฎก เล่มที่ 3 หน้า 180-181) เป็นผู้ผูกมนต์ สอน

มนต์ ปัจจุบันพวกพราหมณ์ที่ขับ(สวด)ตาม กล่าวตามบทมนต์ของเก่า แม้จะถูกต้องทุกอย่าง ก็ไม่ได้หมายความว่า เธอซึ่งขับตามกล่าวตามเหมือนกัน จะกลายเป็นเป็นฤาษีหรือได้ปฏิบัติเพื่อเป็นฤาษีแล้ว, ทรงถามอัมพัฏฐะในกรณีนี้ว่า ฤาษีผู้เป็นบูรพาจารย์ของพวกพราหมณ์ เธอคิดว่าจะเหมือนเธอกับอาจารย์ทุกวันนี้ไหม ที่อาบน้ำทาตัวอย่างดี แต่งผมแต่งหนวด สวมพวงดอกไม้และเครื่องประดับ นุ่งผ้าขาว เอิบอิ่มสมบูรณ์ด้วยกามคุณ? อัมพัฏฐะทูลว่า ไม่เหมือน, ตรัสถามไปตามลำดับอีกว่า ฤาษีกินข้าวสาลีที่เก็บกากออกแล้ว มีแกงและกับหลายอย่าง เหมือนพวกเธอหรือไม่? ได้รับการปรนเปรอด้วยสาวงามเหมือนพวกเธอหรือไม่? ใช้รถเทียมลาหางตัด ประดับตกแต่งรถสวยงาม ที่มปฏักให้ลาวิ่งเหมือนพวกเธอหรือไม่? ใช้ให้คนขัดกระบี่อารักขาป้อมคูเมืองเหมือนพวกเธอหรือไม่? ทุกพระดำรัสถาม อัมพัฏฐะทูลตอบว่าไม่เหมือนเลย

สุดท้ายรับสั่งว่า อัมพัฏฐะกับอาจารย์มิได้เป็นฤาษีเลย ทั้งไม่ได้ปฏิบัติเพื่อเป็นฤาษีด้วย สำหรับพระองค์ ถ้ามีใครเคลือบแคลงสงสัยในพระองค์ ขอให้ตั้งปัญหาถามได้ พร้อมที่จะทรงเปิดเผยให้แจ่มแจ้งจนพอใจ

มหาปุริสลักษณะที่เร้นลับ

(170-171) หลังจากทรงสนทนาโต้ตอบกับอัมพัฏฐะแล้ว พระพุทธองค์ได้เสด็จออกจากพระวิหารที่ประทับไปทรงจงกรม, อัมพัฏฐะก็ลุกออกไปเดินจงกรมตาม, เวลานั้นเอง เขาได้เพ่งพินิจ

มหาปุริสลักษณะ 32 ประการในพระวรกายได้ประจักษ์แก่ตาทุกอย่าง เว้นอยู่ 2 อย่างคือ พระคุยหะเร้นอยู่ในฝัก(องค์กำเนิดหรืออวัยวะเพศมีหนังหุ้มปลาย) และพระชิวหา(ลิ้น)ใหญ่ ทำให้เขายังแคลงใจ ยังไม่เชื่อไม่เลื่อมใสเต็มที่

พระพุทธองค์ทรงทราบว่าเขาคิดนึกอะไรอยู่ จึงทรงบันดาลด้วยฤทธิ์ (อิทฺธาภิสงฺขารํ อภิสงฺขาเรสิ) ให้เขาเห็นมหาปุริสลักษณะ 2 อย่างนั้น อัมพัฏฐะได้เห็นก็พอใจ หายสงสัยโดยสิ้นเชิง แล้วทูลลา กลับไป

พราหมณ์โปกขรสาติ

(172-177) วันหนึ่ง (ใกล้ค่ำแล้ว) พราหมณ์โปกขรสาติพร้อมด้วยพราหมณ์หมู่ใหญ่นั่งคอยอัมพัฏฐะอยู่ที่อาศรมของตน เมื่ออัมพัฏฐะกลับมาถึงก็ซักไซ้ว่าได้ไปพูดคุยอะไรและได้เห็นมหาปุริสลักษณะหรือไม่? อัมพัฏฐะรายงานทุกอย่าง. โปกขรสาติเมื่อได้ฟัง ก็โกรธที่ลูกศิษย์ไปทำเสียหายกลับมา กล่าวขึ้นตอนหนึ่งว่า ผู้คนจะต้องตกนรกกันหมดเพราะเขาไปทำอย่างนั้น. พลางยกเท้าถีบลูกศิษย์ล้มกลิ้งไป แล้วแสดงอาการฮึดฮัดจะไปเฝ้าพระพุทธองค์ในทันทีทันใด แต่ถูกห้ามปรามว่าเกินเวลาที่จะเข้าเฝ้าแล้ว คืนนั้น จึงได้แต่จัดเตรียมอาหารอย่างดีไว้ที่บ้าน

และในคืนนั้นเอง โปกขรสาติก็ขึ้นยานออกจากเมืองอุกกัฏฐะตรงไปยังราวป่าอิจฉานังคละ (น่าจะไปถึงที่นั่นในตอนเช้า) เข้าเฝ้าพระพุทธองค์ หลังจากการทักทายปราศรัยตามธรรมเนียมผ่านไปแล้ว เขาได้ทูลถามเรื่องที่ได้ทรงสนทนากับอัมพัฏฐะว่ามีเรื่อง

อะไรบ้าง? ทรงเล่าให้ฟังทุกอย่าง, พราหมณ์ทูลขึ้นว่า อัมพัฏฐะเป็นคนไม่รู้ที่ต่ำที่สูง โปรดยกโทษให้เขาเถิด, ระหว่างนั้นก็ได้เพ่งพิศพุทธลักษณะไปด้วย ได้เห็นมหาปุริสลักษณะครบทุกอย่างยกเว้นพระคุยหะกับพระชิวหาเหมือนกัน, และในที่สุด พระพุทธองค์ก็ได้ทรงสำแดงให้ปรากฏด้วยฤทธิ์เหมือนที่อัมพัฏฐะได้ประจักษ์ ทำให้เกิดศรัทธาเลื่อมใสยิ่งขึ้น ได้ทูลนิมนต์รับภัตตาหารพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์, ในวันนั้นเอง เขาได้ฟังธรรมหลังจากเสวยเสร็จ ได้สำเร็จเป็นโสดาบัน และได้พาบุตรภรรยา, บริวาร, และมิตรสหายทุกคน ขอถวายตนเป็นอุบาสกอุบาสิกาตลอดชีวิตตั้งแต่บัดนั้น

เมืองอุกกัฏฐะ



อุกกัฏฐะ (หรืออุกกัฏฐา) เป็นเมืองขนาดเล็กในแคว้นโกศล อยู่ใกล้กับเทือกเขาหิมาลัย มีถนนสายหนึ่งเชื่อมถึงกันระหว่างเมืองอุกกัฏฐะ, เมืองเสตัพยะ, และกรุงเวสาลี; มีอุทยานชื่อ"สุภควัน"ซึ่งเป็นที่ที่พระพุทธองค์ทรงแสดงมูลปริยายสูตร(ในมัชฌิมนิกาย) และมูลปริยายชาดก, พระอรหันต์ชื่อ"อังคนิกะ ภารทวาชะ" อยู่ที่เมืองนี้ (-B.C.A.I. 84)

โสณทัณฑสูตร

พระพุทธคุณ

(178-182) คราวหนึ่ง พระพุทธองค์เสด็จจาริกไปในแคว้นอังคะพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ประมาณ 500 รูป เมื่อเสด็จถึงเมืองจัมปา ได้ทรงแวะประทับที่ริมสระคัคครา ซึ่งเป็นสระบัว (สระโบกขรณี). เมืองจัมปานั้น เป็นเมืองอุดมสมบูรณ์เมืองหนึ่ง พระเจ้าพิมพิสารพระราชทานให้เป็นรางวัลความดีความชอบแก่พราหมณ์ชื่อ"โสณทัณฑะ" (เป็นเจ้าเมืองพรหมไทยอีกแห่งหนึ่ง). ข่าวพระพุทธองค์เสด็จมาประทับอยู่ที่ริมสระคัคครา แพร่กระจายไปทั่วเมือง วันนั้น ขณะที่โสณทัณฑะนอนกลางวันอยู่บนปราสาท

ชั้นบน มองเห็นพวกพราหมณ์และคฤหบดีเดินกันเป็นกลุ่มๆ บ่ายหน้าไปยังสระคัคครา จึงเรียกคนยามมาถามว่า พวกชาวเมืองไปไหนกัน? เมื่อได้ฟังว่า พวกเขาพากันไปเฝ้าพระพุทธองค์ จึงให้วิ่งไปบอกว่า ตนจะขอไปเฝ้าด้วย ให้รอก่อน

เวลานั้น พวกพราหมณ์ต่างเมืองหลายร้อยคน ไปด้วยเรื่องงานที่เมืองจัมปา เมื่อได้ทราบว่าพราหมณ์โสณทัณฑะจะไปเฝ้าพระพุทธองค์ ก็พากันไปกล่าวห้ามไม่ให้ไป อ้างเหตุผลว่า พระพุทธองค์มีศักดิ์ต่ำกว่าเขาทุกอย่าง ไม่ว่าจะเป็นเรื่องชาติกำเนิด, ฐานะความเป็นอยู่, วิชาความรู้(แบบพราหมณ์), วัยวุฒิ(แก่กว่า), รูปลักษณ์, การพูดการจา, มีลูกศิษย์เต็มบ้านเต็มเมือง แม้แต่พระเจ้าพิมพิสารก็ยังทรงเดารพศรัทธากราบไหว้ ทั้งพราหมณ์โปกขรสาติก็นับถือบูชา ฐานะศักดิ์ศรีสูงส่งถึงเพียงนี้ พระสมณะโคดมต่างหาก ควรเป็นฝ่ายมาหา

พราหมณ์โสณทัณฑะแทนที่จะคล้อยตาม กลับบรรยายความให้ฟังว่า พระพุทธองค์เป็นใคร เริ่มตั้งแต่ว่า ทรงสูงส่งด้วยขัตติยชาติ เสด็จออกผนวชขณะที่กำลังหนุ่มแน่น พระมารดาและพระบิดาทรงกันแสงน้ำพระเนตรอาบพักตร์ ทัดทานอย่างไรก็ไม่สำเร็จ ทรงงามพร้อมไปทุกอย่าง พระวาจานุ่มนวลด้วยภาษาชาวเมือง(โปริยา วาจาย)หาที่ติมิได้ ทรงสอนเรื่องกรรม ไม่ทรงมุ่งร้ายแก่พวกพราหมณ์ ทรงตรัสรู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เพียบพร้อมด้วยมหาปุริสลักษณะ มีไมตรี พระพักตร์เบิกบานอยู่เสมอ, คำกล่าวยกย่องสรรเสริญพุทธคุณของโสณทัณฑะหลั่งไหลพรั่งพรูไม่ขาดสาย แต่กระนั้น ก็ยังกล่าวอีกว่า พุทธคุณ

มิได้มีเพียงเท่านี้ ความจริง จะกล่าวไปก็ไม่รู้จบรู้สิ้น, จนพวกพราหมณ์ต่างเมืองได้ฟังก็ได้แต่กล่าวว่า ถ้ามีความซื่นชมเลื่อมใสถึงเพียงนี้ พระสมณะโคดมอยู่ไกลเป็นร้อยโยชน์ ท่านก็ต้องไปเฝ้าให้ได้, และแล้วพราหมณ์ทั้งหมดนั้นก็ถูกเชิญชวนไปเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ด้วยกัน

คุณสมบัติของพราหมณ์

(183-193) เมื่อไปถึงราวป่าจะเข้าเขตสระที่ประทับ พราหมณ์โสณทัณฑะเกิดวิตกกังวลว่า ถ้าทูลถามปัญหาที่ไม่เหมาะสมพวกคนที่มาเข้าเฝ้าก็จะดูถูกเอาได้ จะเป็นเหตุให้ตนเสื่อมเสีย และถ้าพระพุทธองค์ทรงตั้งปัญหาถาม หากทูลตอบไม่ถูกพระทัยคนก็จะดูหมิ่นได้อีก, แต่เมื่อมาถึงแล้วจะกลับเสียกลางคันก็กระไรอยู่ ผู้คนก็จะดูถูกได้อีก ในที่สุด พราหมณ์ก็แข็งใจเข้าเฝ้า, ตลอดเวลาที่นั่งอยู่ ก็ครุ่นคิดแต่เรื่องที่ตนเองวิตกอยู่ในใจ เฝ้าแต่ภาวนาขอให้ทรงถามปัญหาในเรื่องไตรเพทที่ตนเองรอบรู้ เพื่อจะได้ทูลตอบให้เป็นที่พอพระทัย

พระพุทธองค์ทรงทราบว่าพราหมณ์กำลังครุ่นคิดอะไรอยู่ จึงทรงยกปัญหาในเรื่องไตรเพทขึ้นตรัสถามเขาว่า บุคคลประกอบด้วยคุณสมบัติอะไรบ้าง พวกพราหมณ์จึงยอมรับว่าเป็นพราหมณ์อย่างแท้จริง? โสณทัณฑะได้ฟังปัญหาก็ใจชื้นว่า ตนจะทูลตอบได้อย่างถูกต้องแน่, เขายืดกายขึ้นมองฝูงชนไปรอบทิศทางก่อนจะทูลตอบว่า คนที่เป็นพราหมณ์อย่างแท้จริงนั้น ต้องประกอบด้วยคุณสมบัติ 5 อย่าง คือ

1. ต้องเกิดจากมารดาบิดาที่เป็นพราหมณ์ทั้ง 2 ฝ่าย ตลอด 7 ชั่วคน ไม่มีชาติกำเนิดใดมาเจือปนแม้แต่นิดเดียว

2. เป็นพหูสูต, เชี่ยวชาญมนต์, จบไตรเพท พร้อมด้วยคัมภีร์ทั้ง 5, เข้าใจแจ่มแจ้งในตัวบทและไวยากรณ์, ชำนาญในคัมภีร์โลกายตะและมหาปุริสลักษณะ

3. มีรูปงามน่าเลื่อมใสเปรียบปานพรหม

4. มีศีลมั่นคง

5. เป็นบัณฑิต มีปัญญาเป็นที่ยอมรับของพวกพราหมณ์ด้วยกัน

พระพุทธองค์ตรัสถามว่า ในคุณสมบัติทั้ง 5 ข้อนั้น ถ้าตัดให้เหลือเพียง 4 ข้อ จะเป็นพราหมณ์ได้หรือไม่? และข้อใดที่ตัดออกได้? พราหมณ์ทูลว่า ไม่มีข้อ 3 คือ"รูปงาม"ก็ยังเป็นพราหมณ์ได้, ตรัสถามว่า ถ้าให้เหลือเพียง 3 ข้อ จะตัดข้อใดได้อีก? ทูลว่า ข้อที่ 2 คือ"เก่งเรื่องมนต์และไตรเพท", ตรัสถามว่า ถ้าให้เหลือเพียง 2 ข้อ จะตัดข้อใดได้อีก? ทูลว่าข้อที่ 1 คือ"ชาติกำเนิดของพราหมณ์"

คำทูลตอบทั้งหมดนี้ ทำให้พวกพราหมณ์ที่นั่งฟังอยู่ต่างส่งเสียงคัดค้านขึ้นว่า ตอบอย่างนั้นไม่ได้ เป็นการลบหลู่วรรณะ, ลบหลู่มนต์, และลบหลู่ชาติกำเนิดของพราหมณ์ ไปเข้าทางพระพุทธองค์หมด, รับสั่งว่า ถ้าเห็นว่าโสณทัณฑะโง่ โต้ตอบไม่ดี ก็ให้หยุดได้ แล้วพวกท่านมาพูดกับเรา แต่ถ้ายังเห็นว่า โสณทัณฑะเป็นพหูสูตรอบรู้ สามารถจะโต้ตอบกับเราได้อยู่ พวกท่านก็จงเงียบไว้ ให้เขาพูดกับเราต่อไป

พราหมณ์โสณทัณฑะก็ไม่ยอมเหมือนกัน เขาทูลขอให้ทรงนิ่งก่อนเพื่อจะพูดกับพวกพราหมณ์ด้วยกันเอง โดยกล่าวยืนยันว่าตนไม่ได้ลบหลู่วรรณะหรือมนต์หรือชาติกำเนิดเลย. พลางชี้ไปที่หลานชายชื่อ"อังคกะ" ซึ่งนั่งอยู่ในที่นั้นด้วย พร้อมกับกล่าวว่าพราหมณ์หนุ่มคนนั้นมีคุณสมบัติเพียบพร้อมทุกอย่าง พูดถึงผิวพรรณและรูปโฉมงดงามก็เห็นอยู่ว่า ยกเว้นพระพุทธองค์เสียแล้วก็ไม่มีใครเปรียบเขาได้ แต่ถ้าเขาไม่มีศีล ๕ ข้อใดข้อหนึ่งเสียแล้ววรรณะ. มนต์. และชาติกำเนิดจะช่วยอะไรได้ คนที่มีศีลและมีปัญญาต่างหาก คือพราหมณ์ที่แท้จริง

พระพุทธองค์ตรัสถามอีกว่า ระหว่างมีศีลกับมีปัญญา จะตัดเสียอย่างใดอย่างหนึ่งได้หรือไม่? พราหมณ์ทูลตอบว่า ไม่ได้เลย เพราะปัญญาจะบริสุทธิ์ได้ก็ด้วยศีล และศีลจะบริสุทธิ์ได้ก็ด้วยปัญญา ศีลมีอยู่ในผู้ใด ปัญญาก็มีอยู่ในผู้นั้น ปัญญาเป็นของคนมีศีล และศีลก็เป็นของคนผู้มีปัญญา ปราชญ์ย่อมกล่าวว่า ศีลกับปัญญาเป็นยอดในโลก (แยกจากกันไม่ได้) เหมือนคนล้างมือด้วยมือ ล้างเท้าด้วยเท้า

เคารพอย่างไว้เกียรติตนเอง

(194-198) พระพุทธองค์ตรัสรับรองความเห็นของพราหมณ์โสณทัณฑะว่าถูกต้อง. แล้วตรัสถามอีกว่า ศีลคืออะไร? ปัญญาคืออะไร? เขากราบทูลว่า พวกเขามีความรู้เท่านี้เอง ถ้าพระองค์มีความรู้ยิ่งกว่านี้ ก็ขอได้ทรงโปรดอธิบายเพิ่มเติม. ทรงแสดงเรื่องศีลและปัญญา(เหมือนที่ทรงแสดงในสามัญญผลสูตรทุกอย่าง)

เป็นที่ซาบซึ้งใจแก่พราหมณ์เป็นอย่างยิ่ง เขาได้ประกาศตนเป็นอุบาสกตลอดชีวิต และทูลนิมนต์เพื่อรับภัตตาหารพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ในวันรุ่งขึ้น

วันนั้น หลังจากพระพุทธองค์เสวยพระกระยาหารเสร็จแล้ว โสณทัณฑะ ซึ่งนั่งบนอาสนะที่ต่ำกว่า ได้กราบทูลว่า เมื่อเขาอยู่ท่ามกลางประชุมชน จะลุกจากอาสนะมาน้อมไหว้ (อภิวาท-to bow down)ต่อพระองค์ คนทั้งหลายก็จะดูหมิ่นเอา เมื่อถูกดูหมิ่น เขาก็จะเสื่อมจากเกียรติยศชื่อเสียง (ยศ-reputation) คนไม่มีเกียรติยศชื่อเสียงย่อมเสื่อมจากโภคสมบัติ เพราะเขามีเกียรติยศชื่อเสียง จึงมีโภคสมบัติ ดังนั้น ขอได้ทรงทราบด้วยพระทัยว่า ระหว่างอยู่ท่ามกลางประชุมชน ถ้าทรงเห็นเขาประนมมือ(อญฺชลึ ปคฺคณฺเหยฺย) ขอทรงรับทราบว่า เท่ากับเขาได้ลุกจากอาสนะแสดงความเคารพ ถ้าเห็นเขาเปลื้องผ้าโพกศีรษะลง เท่ากับเขาได้น้อมไหว้แล้วด้วยเศียรเกล้า ระหว่างอยู่ในยาน ถ้าเขาลงจากยานมาน้อมไหว้พระองค์ คนทั้งหลายก็จะดูหมิ่นได้ ดังนั้น เมื่อทรงเห็นเขายกปฏักขึ้น ขอให้ทรงรับทราบว่า นั่นเท่ากับเขาได้ลงจากยานแล้ว และถ้าทรงเห็นเขาลดร่มลง นั่นเท่ากับเขาได้ถวายอภิวาทด้วยเศียรเกล้าแล้ว

(อรรถกถากล่าวว่า พราหมณ์โสณทัณฑะ แม้จะได้สดับพระธรรมเทศนาซาบซึ้งแก่ใจอย่างยิ่ง แต่เพราะยังมีความคิดหลอกลวงคนเพื่อรักษาผลประโยชน์ส่วนตนอยู่ เขาจึงไม่ได้บรรลุธรรมใดๆ ได้แต่อุปนิสัยที่จะปฏิบัติเพื่อเข้าถึงนิพพานในกาลภายหน้า)

กูฏทันตสูตร

ณ หมู่บ้านขานุมัตตะ

(199-205) คราวหนึ่ง พระพุทธองค์เสด็จจาริกไปในแคว้นมคธพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ประมาณ 500 รูป เสด็จถึงหมู่บ้านพราหมณ์(พราหมณคาม)ชื่อ"ขานุมัตตะ" ได้เข้าประทับอยู่ในสวนอัมพลัฏฐิกาใกล้ๆหมู่บ้านนั้น. หมู่บ้านขานุมัตตะมีความอุดมสมบูรณ์มั่งคั่งเศรษฐกิจดี เป็นหมู่บ้านประเภทพรหมไทย พระเจ้าพิมพิสารทรงยกให้พราหมณ์กูฏทันตะบริหารปกครอง เวลานั้นกูฏทันตะกำลังเตรียมการทำพิธีมหายัญ ซึ่งจะต้องฆ่าโคผู้, ลูกโคผู้, ลูกโคเมีย, แพะ, และแกะ อย่างละ 700 ตัว เพื่อบูชายัญ

สัตว์เหล่านั้นถูกผูกไว้ที่หลักสังหารพร้อมแล้ว

พวกพราหมณ์และคฤหบดีชาวขานุมัตตะ เมื่อได้ทราบว่าพระพุทธองค์เสด็จผ่านมาประทับที่สวนอัมพลัฏฐิกา ก็เดินกันเป็นหมู่มุ่งหน้าสู่สวนที่ประทับเพื่อจะได้เข้าเฝ้า เนื่องจากได้ยินแต่กิตติศัพท์ของพระองค์ที่เล่าลือกันไปทั่วว่า ทรงตรัสรู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เพียบพร้อมด้วยรูปสมบัติและคุณสมบัติอันดีงามทุกอย่าง, เมื่อกูฏทันตะได้ฟังจากที่ปรึกษาว่า ชาวบ้านที่เกาะกลุ่มเดินกันเป็นทิวแถวไปยังสวนอัมพลัฏฐิกานั้น เพื่อไปเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ เขาจึงแจ้งความประสงค์ขอไปด้วย

ขณะนั้นมีพราหมณ์หลายร้อยคนมาพักรอกินเลี้ยงในงานบูชายัญ เมื่อทราบว่า กูฏทันตะจะออกไปเฝ้าพระพุทธองค์ ก็พากันไปกล่าวห้ามว่าเป็นการไม่สมควร เพราะเห็นว่าเป็นการลดเกียรติ, ฐานะ, และศักดิ์ศรีของพราหมณ์ผู้ใหญ่ ระดับที่ว่าพระเจ้าพิมพิสารก็ยังเคารพกราบไหว้ และพราหมณ์โปกขรสาติก็ยังยกย่องนับถือ ควรให้พระสมณโคดมเป็นฝ่ายเข้ามาหามากกว่า, การขัดขวางของพราหมณ์เหล่านั้นไม่เป็นผล เพราะกูฏทันตะก็เป็นคนหนึ่งที่ได้ยินคำเล่าลือยกย่องสรรเสริญพระพุทธองค์ซึ่งล้วนแต่เป็นเรื่องดีงาม ทำให้กระหายอยากจะได้เข้าเฝ้ามานานแล้ว คำยกย่องตอนหนึ่งของเขากล่าวว่า พระพุทธองค์เป็นยอดของเจ้าลัทธิ, พวกสมณพราหมณ์ทั้งหลายรุ่งเรืองด้วยเกียรติยศต่างๆ แต่ก็ไม่เหมือนพระองค์ที่ทรงรุ่งเรืองด้วยวิชชาและจรณะอันประเสริฐยิ่ง, เมื่อเสด็จมาถึงที่นี่ พระองค์ก็คือแขกที่เราจะต้องออกไปต้อนรับ ไม่ต้องรอให้เสด็จมาหา, นอกจากไม่เชื่อคำทัดทานแล้ว กูฏทันตะยังเชิญชวนพราหมณ์เหล่านั้นออกเดินทาง

ไปเข้าเฝ้าพร้อมกันด้วย

ในการเข้าเฝ้าวันนั้น พราหมณ์กูฏทันตะได้กราบทูลเรื่องที่ตนได้ทราบมาว่า พระพุทธองค์ทรงรู้ยัญสมบัติ 3 ประการซึ่งมีบริวาร 16 ส่วนเขาไม่รู้ ทั้งที่กำลังจะทำพิธีบูชามหายัญ ขอให้ทรงแสดงว่ามีอะไรบ้าง. ทรงเล่าเรื่องอดีตชาติของพระองค์เป็นคำตอบดังต่อไปนี้

พระเจ้ามหาวิชิตราช

ณ ชาติหนหลังครั้งหนึ่ง พระพุทธองค์เกิดเป็นพราหมณ์ปุโรหิตของพระเจ้ามหาวิชิต พระเจ้ามหาวิชิตพระองค์นั้น เป็นพระราชาผู้มั่งคั่งด้วยทรัพย์สินเงินทอง พรั่งพร้อมด้วยเครื่องบริโภคอุปโภคทุกอย่าง. วันหนึ่ง ทรงเกิดความคิดว่า อะไรๆ ก็ทรงได้ครอบครองมากมายแล้ว น่าจะได้ทำพิธีบูชามหายัญ เพื่ออำนวยประโยชน์สุขแก่พระองค์เองสืบไปชั่วกาลนาน รับสั่งให้เรียกพราหมณ์ปุโรหิตเข้าเฝ้าเพื่อขอคำปรึกษา ว่าควรจะทำมหา-ยัญอย่างไร จึงจะเกิดผลสมพระประสงค์

วิธีปราบโจรให้ราบคาบ

(206) ข้อแรกที่พราหมณ์ปุโรหิตกราบทูล คือเรื่องโจรผู้ร้ายที่เป็นเสี้ยนหนามของแผ่นดิน ตราบใดที่บ้านเมืองยังมีการปล้นจี้ทำร้ายร่างกายโดยโจรผู้ร้ายอยู่ การยกเลิกภาษีอากรก็ไม่มีประโยชน์อะไร (วลฺลี อุทฺธเรยฺย อกิจฺจการี อสฺส) แต่การปราบปรามโจรผู้ร้ายด้วยการประหารชีวิต, จองจำ, ปรับไหม, ประจาน

เนรเทศ ก็ไม่ใช่วิธีที่ดี เพราะโจรผู้ร้ายก็จะยังมีอยู่ พวกเขายังจะก่อการร้ายได้อีกไม่จบสิ้น ควรจะแก้ปัญหาด้วยวิธีการดังต่อไปนี้

1. บ้านเมืองใดขะมักเขม้นทำไร่ทำนา(กสิกรรม) และเลี้ยงสัตว์(โครักขกรรม) จงเพิ่มข้าวปลูกและข้าวกินให้แก่พลเมืองของบ้านเมืองนั้น. บ้านเมืองใด ขะมักเขม้นในการค้าขาย (อุสสหนฺติ วาณิชฺชาย) จงเพิ่มทุน(ปาภตं อนุปฺปาเทตุ)ให้แก่พลเมืองของบ้านเมืองนั้น เมื่อเห็นว่าจำเป็น

2. ข้าราชการ(ราชโปริสา)ที่ขยันขันแข็งในหน้าที่การงานควรได้รับรางวัลเบี้ยเลี้ยงและเงินเดือน(เพิ่ม)ตามโอกาสอันเหมาะสม

เมื่อพระราชาได้ทรงนำวิธีการของปุโรหิตไปบริหารแผ่นดินก็เกิดผลดี คือพระราชทรัพย์เพิ่มพูน, บ้านเมืองสุขสงบ, ไม่มีโจรผู้ร้ายเป็นเสี้ยนหนาม, พลเมืองรักใคร่ปรองดองกัน, และดำรงชีวิตอยู่ด้วยความปลอดภัย

การบูชายัญของพระโพธิสัตว์

(207-209) หลังจากบ้านเมืองสุขสงบตามแนวทางของพราหมณ์ปุโรหิตแล้ว พระเจ้ามหาวิชิตก็ทรงขอให้ปุโรหิตแนะนำวิธีบูชามหายัญเพื่ออำนวยประโยชน์สุขแก่พระองค์ ปุโรหิตทูลแนะนำว่า ให้เริ่มจากเชื้อเชิญพวกขุนนาง(ขตฺติยา อนุยนฺตา), อำมาตย์ราชบริพาร, พราหมณ์มหาศาล (Brahmans of position-พราหมณ์ผู้มั่งคั่ง), คฤหบดีผู้มั่งคั่ง (รวมเป็นบุคคล 4 เหล่า) ภายในพระราชอาณาเขต ให้ได้มีส่วนร่วมโดยทั่วถึงกันในการบูชายัญ พระราชาได้มีรับสั่งให้เรียกบุคคลเหล่านั้นมาขอความร่วมมือตาม

คำแนะนำของปุโรหิต ซึ่งก็ได้รับความเห็นชอบและพร้อมใจกันเข้าร่วมพิธีทุกฝ่าย การได้รับความร่วมมือจากบุคคลทั้ง 4 จำพวกนี้ จัดว่าเป็นบริขาร 4 สำหรับการบูชายัญ (Wherewithal to furnish forth that sacrifice) ซึ่งแตกต่างจากพิธีการที่มีอยู่ของพราหมณ์ทั่วไป

คุณสมบัติของพระเจ้ามหาวิชิตและพราหมณ์ปุโรหิต ก็เป็นบริขารอีกส่วนหนึ่งที่จะทำให้การบูชายัญมีอานิสงส์ใหญ่

พระเจ้ามหาวิชิตนั้นทรงเพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติ 8 อย่าง คือ 1. เป็นชาติกษัตริย์ บริสุทธิ์หมดจดทั้งฝ่ายพระมารดา และพระบิดาตลอด 7 ชั่วคน 2. มีพระรูปลักษณะงามพร้อม 3. ทรงมั่งคั่งด้วยทรัพย์สิน 4. มีพระราชอำนาจยิ่งใหญ่ 5. ทรงทำบุญให้ทานแก่สมณพราหมณ์และคนทุกข์ยากทั่วไป 6. เป็นพหูสูต 7. ทรงเข้าใจทั่วถึงในเรื่องที่ทรงศึกษา 8. เป็นบัณฑิตรอบรู้

ส่วนพราหมณ์ปุโรหิต(โพธิสัตว์)นั้น 1. เกิดในชาติตระกูลพราหมณ์ บริสุทธิ์ทั้งฝ่ายมารดาและบิดาตลอด 7 ชั่วคน 2. คงแก่เรียน จบไตรเพทและคัมภีร์พราหมณ์ทุกอย่าง 3. มีศีล 4. เป็นบัณฑิตชั้นยอดในหมู่พราหมณ์ด้วยกัน

ยัญที่ไม่ต้องสังเวยด้วยชีวิต

(210-229) ตามลัทธิพราหมณ์ ยัญมีสมบัติ 3 บริขาร 16 พราหมณ์ปุโรหิตของพระเจ้ามหาวิชิต ได้กราบทูลวิธีปฏิบัติที่แตกต่างออกไปว่า

ยัญสมบัติ 3 คือ 1. ขณะบูชายัญ(ทำบุญให้ทาน) อย่า

ได้เดือดร้อนใจว่า ทรัพย์สมบัติที่ทำบุญจักหมดเปลือง 2. ขณะบูชายัญ อย่าได้เดือดร้อนใจว่า ทรัพย์สมบัติที่ทำบุญกำลังสิ้นเปลือง 3. ขณะบูชายัญ อย่าได้เดือดร้อนใจว่า ทรัพย์สมบัติที่ทำบุญได้หมดเปลืองแล้ว

ผู้รับทาน(ปฏิคาหก-สมณพราหมณ์, ยาจก, วณิพกเป็นต้น) ก็เป็นองค์ประกอบที่สำคัญของยัญตามแบบของพราหมณ์ปุโรหิต ท่านกราบทูลแนะนำให้ทรงวางพระทัยให้ถูกต้องก่อนเข้าสู่พิธียัญ เพื่อจะได้ไม่เดือดร้อนพระทัยในภายหลังว่า ในบรรดาพวกที่มารับทาน บางพวกฆ่าสัตว์ก็มี ไม่ฆ่าสัตว์ก็มี ลักทรัพย์ก็มี ไม่ลักทรัพย์ก็มี ประพฤติผิดในกามก็มี ไม่ประพฤติผิดในกามก็มี กล่าวเท็จก็มี ไม่กล่าวเท็จก็มี พูดส่อเสียดก็มี ไม่พูดส่อเสียดก็มี พูดคำหยาบก็มี ไม่พูดคำหยาบก็มี พูดเพ้อเจ้อก็มี ไม่พูดเพ้อเจ้อก็มี (รวมเรียกว่า พวกทรงศีลก็มี พวกไร้ศีลก็มี) พวกโลภก็มี ไม่โลภก็มี พวกมีจิตพยาบาทก็มี ไม่มีจิตพยาบาทก็มี พวกมิจฉาทิฐิก็มี พวกสัมมาทิฐิก็มี, พวกใดอยู่ฝ่ายชั่วทำชั่ว เขาก็จะได้รับผลกรรมของเขาเอง ขอให้ทรงมุ่งพระทัยอยู่ที่คนดีก็พอ แล้วทำการบูชา, บริจาค, อนุโมทนา ทำพระทัยให้ผ่องใสให้จงได้

ด้วยคำกราบทูลแนะนำวิธีบูชายัญ(ทำบุญให้ทาน)ตามลำดับดังนี้ พระเจ้ามหาวิชิตได้ทรงเห็นแจ้งอิ่มเอมพระทัย ทรงรู้สึกได้ใน 16 พระอาการ คือ

1-4. ไม่ต้องทรงเดือนร้อนพระทัยว่า ทรงบูชายัญแต่ลำพังพระองค์ เพราะเหล่าขุนนางเป็นต้นทั่วพระราชอาณาเขต ต่างได้มาร่วมพิธีกันอย่างพร้อมเพรียง

5-12. ไม่ต้องทรงเดือดร้อนพระทัยว่า มีคนมาทักท้วงคุณสมบัติของพระองค์ เพราะทรงเพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติ 8 ประการ(ของพระเจ้าแผ่นดิน)

13-16. ไม่ต้องทรงเดือดร้อนพระทัยว่า มีคนทักท้วงคุณสมบัติของพราหมณ์ปุโรหิต(ในฐานะผู้ประกอบพิธี) เพราะพราหมณ์ปุโรหิตเป็นผู้มีคุณสมบัติ 4 ประการครบถ้วน

(ทั้งหมดนี้ ต่างจากบริขาร 16 แห่งมหายัญของลัทธิพราหมณ์ที่มีอยู่โดยประเพณี)

พระพุทธองค์ตรัสแก่พราหมณ์กูฏทันตะในตอนนี้ว่า

"พราหมณ์! ในมหายัญครั้งนั้น ไม่ต้องฆ่าโค, แพะ, แกะ, ไก่, สุกร, และสัตว์นานาชนิด ไม่ต้องตัดต้นไม้มาทำหลักยัญ ไม่ต้องเกี่ยวหญ้าคามาให้สัตว์อื่นๆ เดือดร้อน, พวกคนที่เป็นทาส เป็นคนใช้เป็นกรรมกรของพระเจ้ามหาวิชิต ก็ไม่ต้องถูกลงโทษ ไม่ต้องอยู่ด้วยความกลัว ไม่มีหน้านองด้วยน้ำตาร้องไห้ไปทำงานไป ทุกคนทำงาน(เพื่อพิธีมหายัญนั้น)ด้วยความสมัครใจ จะทำก็ได้หรือไม่ทำก็ได้ และยัญครั้งนั้นสำเร็จได้ด้วยลำพังเนยใส, น้ำมัน, เนยข้น, นมส้ม, น้ำผึ้ง, น้ำอ้อย เท่านั้น"

ตรัสเล่าต่อไปว่า พวกขุนนางเป็นต้นที่มาร่วมพิธีในครั้งนั้น ซึ่งต่างก็นำทรัพย์มามากมาย ได้พากันนำทรัพย์เข้าไปทูลเกล้าเพื่อร่วมอนุโมทนา ปรากฏว่า พระเจ้ามหาวิชิตทรงปฏิเสธที่จะรับ รับสั่งว่า ทรัพย์ของพระองค์เองก็ได้มาจากภาษีอากรโดยชอบธรรมแล้ว ของพวกท่านก็เป็นส่วนของพวกท่าน ขอจงรับของเราไปเพิ่มเป็นของพวกท่านด้วยเถิด. เมื่อการณ์กลับกลายเป็น

อย่างนั้น ขุนนางเป็นต้นเหล่านั้นก็ออกไปปรึกษากัน ลงความเห็นว่า การที่จะนำทรัพย์กลับไปบ้านอีก เป็นการไม่สมควร ได้พร้อมใจกันบูชายัญตามเสด็จทุกอย่าง โดยยึดพื้นที่คนละทิศรอบหลุมยัญของพระราชาบำเพ็ญทานโดยพร้อมเพรียงกัน

พระพุทธองค์รับสั่งในตอนจบว่า พระองค์คือพราหมณ์ปุโรหิตผู้ทำหน้าที่อำนวยการในมหายัญครั้งนั้น

ลงทุน(ทรัพย์)น้อย แต่ได้บุญมากกว่า

(230-238) พราหมณ์กูฏทันตะได้ทูลถามต่อไปว่า มียัญประเภทอื่นหรือไม่ที่ใช้ทรัพย์น้อยกว่า มีการตระเตรียมน้อยกว่า แต่มีผลมาก มีอานิสงส์มากกว่ายัญสมบัติ 3 ซึ่งมีบริขาร 6 ดังกล่าวแล้ว ทรงวิสัชนาตามลำดับว่า

1. **นิตยทาน**-การให้ทานเป็นประจำแก่บรรพชิตผู้มีศีล (โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือพระอรหันต์หรือผู้ได้บรรลุอรหัตมรรค) ใช้ทรัพย์น้อยกว่า เตรียมการน้อยกว่า แต่มีอานิสงส์มากกว่ายัญสมบัติที่ทำกันอยู่ เพราะยัญที่ทำกันอยู่นั้น ยังมีการฆ่าและเบียดเบียนกันอยู่ ซึ่งท่านผู้มีศีลเช่นพระอรหันต์จะไม่เข้าไปรับทานในยัญเช่นนั้น

2. **วิหารทาน**-การสร้างวิหาร(ที่พักอาศัย)เป็นส่วนกลางแก่พระสงฆ์จากทุกทิศ ใช้ทรัพย์น้อย เตรียมการน้อยกว่า แต่มีอานิสงส์มากกว่าทานในข้อ 1

3. **สรณคมน์**-การมีจิตเลื่อมใส ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ ใช้ทรัพย์น้อย เตรียมการน้อยกว่า แต่มีอานิสงส์มากกว่าทานในข้อ 1 และ 2

4. **ศีล**-การสมาทานศีล 5 มีงดเว้นจากปาณาติบาตเป็นต้น ใช้ทรัพย์น้อย เตรียมการน้อยกว่า แต่มีอานิสงส์มากกว่าทานในข้อ 1, 2 และ 3

5. **สุดยอดของยัญ** คือการมีศีล, ได้ฌาน 4 (เหมือนกับข้อปฏิบัติในสามัญญผลสูตร) ซึ่งจะนำไปสู่ญาณทัสสนะ ดับกิเลสโดยสิ้นเชิง โดยใช้ทรัพย์น้อย เตรียมการน้อยกว่า แต่มีอานิสงส์มากที่สุด ไม่มียัญหรือการบำเพ็ญทานชนิดใดเทียบได้

จบพระธรรมเทศนาเรื่องนี้ พราหมณ์กูฏทันตะได้กราบทูลชื่นชมว่า ตนได้รับความเข้าใจแจ่มแจ้งเป็นอย่างยิ่ง เหมือนทรงหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลงทาง หรือเหมือนตามประทีปไว้ในที่มืดให้คนตาดีมองเห็นสิ่งทั้งหลาย, เขาขอเป็นอุบาสกถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต และทูลว่าได้ปล่อยสัตว์ทุกตัวที่หลักยัญไปหมดแล้ว ขอให้สัตว์เหล่านั้นได้กินหญ้าเขียวสด ได้ดื่มน้ำเย็น ขอลมเย็นจงโลมลูบชีวิตของพวกมันให้อยู่สำราญปลอดภัย

หลังจากนั้น ทรงแสดงธรรมด้วยอนุบุพพีกถาและอริยสัจ 4 ตามลำดับ กูฏทันตะเกิดดวงตาเห็นธรรมเป็นโสดาบัน ณ ที่นั้น และได้ทูลนิมนต์เพื่อเสวยภัตตาหารพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ในวันรุ่งขึ้น โดยใช้บริเวณที่ทำพิธีบูชายัญซึ่งเปลี่ยนไปแล้ว เป็นที่ถวายภัตตาหาร

มหาลิสูตร

รูปทิพย์-เสียงทิพย์ในสมาธิ

(239-241) คราวหนึ่ง พระพุทธองค์ประทับอยู่ที่กูฏาคาร-ศาลา ป่ามหาวัน กรุงเวสาลี พระนาคิตะเป็นพระอุปัฏฐาก, เวลาเดียวกันนั้นพวกทูตพราหมณ์แคว้นโกศลและแคว้นมคธ พากันพักอยู่ในกรุงเวสาลีด้วยงานในหน้าที่บางอย่าง พวกเขาได้ฟังคำเล่าขานเกี่ยวกับพระพุทธองค์ที่นั่น ซึ่งล้วนแต่เป็นเรื่องดีงามใครๆ ก็อยากพบเห็นและได้เข้าเฝ้า, วันหนึ่ง พราหมณ์เหล่านั้นได้เข้าไปหาพระนาคิตะ แจ้งความประสงค์จะขอเข้าเฝ้า, พระนาคิตะบอกว่า พระพุทธองค์กำลังประทับหลีกเร้น(ปลีกอยู่สงบองค์

เดียว) ไม่ควรเข้าไปรบกวน. อีกครู่หนึ่ง เจ้าลิจฉวีชื่อ"โอฏฐัทธะ" พร้อมบริวารกลุ่มใหญ่ ก็ไปขอเข้าเฝ้า แต่ก็ถูกพระนาคิตะยับยั้งไว้เช่นเดียวกัน

(242-249) สามเณรสีหะ (หลานชายของพระนาคิตะ บวชตั้งแต่อายุ 7 ขวบ เป็นคนฉลาด ใครๆ ก็รัก แม้แต่พระพุทธ-องค์ก็ทรงโปรดปราน เป็นคนละคนกับเจ้าลิจฉวีนามว่า"สีหะ"ในพระวินัยปิฎกที่กล่าวถึงแล้ว ดูเชิงอรรถ D.B. 1/198) ได้เห็นเหตุการณ์นั้น จึงเข้าไปกราบพระนาคิตะแล้วยืนพูดด้วยความเคารพว่า ถ้าคนเหล่านั้น ซึ่งมีบริวารมากมายได้เข้าเฝ้าพระพุทธองค์ น่าจะเป็นการดี (สามเณรเรียกพระนาคิตะว่า "ท่านกัสสปะ" เป็นการเรียกชื่อโคตรตามความนิยม). พระเถระได้มอบหมายให้สามเณรพาคนเหล่านั้นได้เข้าเฝ้า เมื่อสามเณรเข้าไปกราบทูลขอโอกาส พระพุทธองค์รับสั่งให้เธอปูอาสนะที่ร่มเงาหน้าพระวิหารที่ประทับ ให้คนเหล่านั้นได้เข้าเฝ้าที่นั่น

เจ้าโอฏฐัทธลิจฉวีได้กราบทูลเรื่องที่ตนข้องใจว่า หลายวันก่อน บุตรลิจฉวีคนหนึ่งนามว่า"สุนักขัตตะ" ได้ไปพูดกับตนว่า เขาได้ไปบวชอยู่กับพระพุทธองค์เพียง 3 ปี ก็ได้เห็นรูปทิพย์(ในสมาธิ) อันน่าเสน่หา แต่กลับไม่ได้ยินเสียงทิพย์ ทำให้สงสัยว่า เสียงทิพย์มีหรือไม่มี? ตรัสตอบว่า สำหรับภิกษุผู้ได้เจริญสมาธิเพื่อเห็นรูปทิพย์ มิได้เจริญสมาธิเพื่อฟังเสียงทิพย์ ก็จะเห็นแต่รูปทิพย์ ไม่สามารถจะฟังเสียงทิพย์ได้ (ขึ้นอยู่กับการเจริญสมาธิว่ามุ่งเพื่ออะไร การเจริญสมาธิอย่างนี้ เรียกว่า"เจริญสมาธิโดยส่วนเดียว-เอกังสภาวิตา สมาธิ") ถ้าได้เจริญสมาธิทั้งสองส่วน (อุภยังสภาวิตา

สมาธิ) คือเพื่อได้เห็นรูปทิพย์และได้ฟังเสียงทิพย์ ภิกษุนั้นก็จะได้เห็นรูปทิพย์และได้ฟังเสียงทิพย์

เป้าหมายของสมาธิภาวนาในพระพุทธศาสนา

(250-253) เจ้าโอฏฐัทธะได้ฟังดังนั้น ก็กราบทูลว่า พวกภิกษุที่บวชประพฤติพรหมจรรย์อยู่กับพระพุทธองค์ คงเพื่อเจริญสมาธิให้ได้เห็นรูปทิพย์ฟังเสียงทิพย์นี่เอง. ตรัสตอบว่า หามิได้ การประพฤติพรหมจรรย์กับพระองค์ ยังจะทำให้บรรลุถึงสิ่งที่สูงกว่านั้นประณีตกว่านั้นอีก คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ได้บรรลุถึงสิ่งที่สูงขึ้นไปประณีตขึ้นไปตามลำดับ ตั้งแต่เป็นโสดาบันละสังโยชน์ 3 ได้ มีความแน่นอนว่าจะไม่ตกต่ำเพราะกิเลสได้อีก ในอนาคตจะได้ตรัสรู้เป็นพระอรหันต์เป็นแน่. สูงกว่านั้นอีก คือเป็นสกทาคามี ซึ่งทำราคะโทสะและโมหะให้เบาบางลงได้ ประเภทนี้มาเกิดเป็นมนุษย์อีกเพียงชาติเดียวก็จะได้ตรัสรู้. สูงกว่านั้นอีก คือเป็นอนาคามี เพราะละสังโยชน์เบื้องต่ำ 5 อย่าง(ที่โสดาบันและสกทาคามีละได้ส่วนหนึ่งแล้ว)ได้อย่างเด็ดขาด ประเภทนี้จักไปบังเกิดในภพสุทธาวาส (อุปปาติกะ–ดูเชิงอรรถ D.B.1/201) และปรินิพพานในภพนั้นเลย. สูงกว่านั้นอีก คือเป็นพระอรหันต์ เพราะรู้แจ้งด้วยปัญญาชั้นสูงด้วยตนเอง ทำลายกิเลสได้โดยสิ้นเชิงในชาติปัจจุบันนี้

กายกับจิต (วิญญาณ, ชีวะ)

(254-255) เจ้าโอฏฐัทธะทูลถามว่า มีวิธีปฏิบัติเพื่อให้บรรลุ

ธรรมที่สูงขึ้นประณีตขึ้นอย่างไร? ทรงชี้ไปที่มรรคมีองค์ 8 ว่าเป็นวิธีปฏิบัติเพื่อบรรลุธรรมเหล่านั้น แล้วทรงแสดงเรื่องสรีระ(กาย)กับชีวะ(จิตหรือวิญญาณ) ให้เห็นว่าไม่ใช่สิ่งเดียวกัน (ต่ ชีวฺ ต่ สรีรฺ) และไม่ใช่แยกกันเป็นคนละส่วน (อญฺญ์ ชีวฺ อญฺญ์ สรีรฺ) โดยทรงเล่าถึงการสนทนาธรรมกับนักบวช 2 ท่านคือ มัณฑิย-ปริพาชก และศิษย์สำนักบาตรไม้(ทารุปัตติกะ)คนหนึ่งชื่อ"ชาลิยะ" ที่โฆสิตารามกรุงโกสัมพี ซึ่งครั้งนั้นทรงลำดับความให้ท่านทั้งสองเห็นตั้งแต่เมื่อทรงบำเพ็ญเพียร (ตามนัยแห่งสามัญญผลสูตร) ไป จนถึงได้บรรลุฌาน, วิชชา, และได้ตรัสรู้ ตามลำดับ การปฏิบัติทางจิตของพระองค์ซึ่งผ่านพ้นระดับต่างๆ นั่นเอง ทำให้ได้คำตอบว่า กายกับจิตเนื่องกันอยู่ จะพูดว่าเป็นอันเดียวกันก็ไม่ได้ จะพูดว่าแยกกันเป็นคนละอย่างก็ไม่ถูก เมื่อปฏิบัติตามอริย-มรรคโดยลำดับ ก็จะเกิดความรู้แจ้งว่า สรีระกับชีวะ หรือกายกับจิต คืออะไร

เจ้าลิจฉวีชื่อโอฏฐัทธะ เมื่อได้ฟังพระดำรัสตอบเรื่องนี้ ก็กล่าวแสดงความชื่นชมว่าตรัสได้แจ่มแจ้งทุกประการ (เป็นที่น่าสังเกตว่า พระพุทธองค์ตรัสเรียกเขาว่า "มหาลิ" อันเป็นชื่อเดิมของเขา, ชื่อ"โอฏฐัทธะ"นั้น แปลว่าผู้มีริมฝีปากอันเปียกชุ่ม, คนที่มีชื่อตามลักษณะของร่างกายมีหลายคน เช่น กูฏทันตะ (ฟันเหยิน), ลกุณฏกภัททิยะ(ภัททิยะค่อม), กาฬุทายี(อุทายีดำ) เป็นต้น)

ชาลิยสูตร

มิจฉาทิฐิในเรื่องชีวะกับสรีระ

(256-259) "ชาลิยะ" เป็นชื่อของนักบวชคนหนึ่ง เจ้าสำนักหรืออาจารย์ของเขาใช้บาตรไม้(ทารุปัตติกะ) เขากับนักบวชปริพาชกอีกคนหนึ่งชื่อ"มัณฑิยะ" ไปเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ที่โฆสิตาราม กรุงโกสัมพี ได้ทูลถามเรื่องกาย(Body) กับชีวะ(Soul) ว่าเป็นอันเดียวกันหรือเป็นคนละอย่างกัน (ชีวะหรือ Soul นั้น ได้แก่จิตหรือวิญญาณ หรืออัตตา), ตามคำสอนของพระพุทธองค์ ความเห็นทั้งสองอย่างนั้นล้วนแต่อยู่ในข่ายทิฐิ 62 คือเป็นมิจฉาทิฐิ, ถ้าเห็นว่าชีวะกับสรีระเป็นอันเดียวกัน ก็เท่ากับเห็นว่าสิ่งทั้งปวงเที่ยง



มุมหนึ่งของโบราณสถานโฆสิตารามที่โกสัมพี

ถาวร ถ้าเห็นว่าชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน ก็เท่ากับเห็นว่าชีวะเป็นสภาพเที่ยงถาวร ส่วนสรีระมีความเปลี่ยนแปลงสูญสลายไป, ความเห็นอย่างนี้ ต่างจากหลักคำสอนของพระพุทธองค์

ชาลิยสูตรมีข้อความตรงกับช่วงท้ายของมหาลิสูตร จบลงด้วยความพอใจของนักบวชทั้งสอง

มหาสีหนาทสูตร

ตบะดีก็มีไม่ดีก็มี

(260-265) บุคคลสำคัญในเรื่องนี้ชื่อ"กัสสปะ" เป็นนักบวชประเภทชีเปลือย คืออเจลกะ จึงเรียกให้ต่างจากกัสสปะท่านอื่นว่า "อเจลกัสสปะ", อเจลกัสสปะเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ขณะประทับอยู่ที่มิคทายวันชื่อ"กัณณกถละ" ใกล้เมืองอุชุญญา แคว้นโกศล (คำว่า "มิคทายวัน" หมายถึงสวนป่าหรือเขตอภัยทานสำหรับสัตว์ เช่น กวาง เป็นต้น เป็นสวนป่าห้ามล่าสัตว์)

ครั้งนั้น อเจลกัสสปะได้กราบทูลเรื่องที่ตนได้ยินมาว่า พระพุทธองค์ทรงตำหนิ, ทรงคัดค้าน, และทรงกล่าวโทษผู้บำเพ็ญ

ตบะทุกรูปแบบ รวมถึงพวกถือเคร่งโดยสิ้นเชิง เรื่องนี้จริงหรือไม่? ตรัสตอบว่า เรื่องที่ได้ยินมานั้นจะว่าจริงหรือไม่จริงก็ได้. ทรงแยกประเภทของผู้บำเพ็ญตบะและถือเคร่งว่า บางคนตายไปตกนรกก็มี บางคนไปสวรรค์ก็มี อยู่อย่างทุกข์ยากเพราะบุญน้อยไปอบายก็มี ไปสู่สุคติก็มี ทรงทราบด้วยทิพยจักษุอันเกินวิสัยของคนทั่วไป เมื่อทรงรู้ตามความเป็นจริงว่า พวกเขาเหล่านั้นมาอย่างไรไปอย่างไร ตายแล้วไปไหนอย่างนี้แล้ว จะให้กล่าวโทษผู้บำเพ็ญตบะเสียทุกคนโดยสิ้นเชิงได้อย่างไร

ตรัสถึงสมณพราหมณ์ที่เป็นบัณฑิตมีปัญญาลึกซึ้งว่า ที่ไปกันได้กับพระองค์ก็มี ไปกันไม่ได้ก็มี

-บางอย่างเขาว่าดี พระองค์ก็ว่าดีเหมือนกัน

-บางอย่างเขาว่าไม่ดี พระองค์ก็ว่าไม่ดีเหมือนกัน

-บางอย่างเขาว่าดี พระองค์ว่าไม่ดีก็มี

-บางอย่างพระองค์ว่าดี พวกนั้นว่าดีก็มี

-บางอย่างพระองค์ว่าไม่ดี เขาว่าไม่ดีก็มี

-บางอย่างพระองค์ว่าไม่ดี เขาว่าดีก็มี

ทรงเล่าว่า ได้เคยเสด็จไปสนทนากับสมณพราหมณ์เหล่านั้นว่า เรื่องที่ไม่ลงกัน เราไม่พูดถึงดีกว่า เอาเฉพาะเรื่องที่ลงกัน ขอให้วิญญูชนซักไซ้สอบสวนเปรียบเทียบกันดูระหว่างศาสดากับศาสดา หรือสาวกกับสาวกว่า ในเรื่องที่เป็นอกุศลที่ควรงดเว้นฝ่ายไหนงดเว้นได้อย่างเด็ดขาด แม้ในด้านที่เป็นกุศลก็เหมือนกัน เมื่อวิญญูชนส่วนมากได้พิจารณาเปรียบเทียบกัน ก็จะรู้ได้ว่า ฝ่ายพระองค์ได้สมาทานประพฤติปฏิบัติกุศลธรรมอย่างครบถ้วนสิ้นเชิง.

ตรัสอีกว่า มรรคมีอยู่ วิธีปฏิบัติ(ปฏิปทา)ก็มีอยู่ เมื่อบุคคลดำเนินตามแล้ว ก็จะรู้ได้เองว่า ที่พระองค์ทรงกล่าวไว้แล้วเป็นความจริงทุกอย่าง

ถือเคร่งไม่ใช่เครื่องวัดความดีเสมอไป

(266-269) อเจลกัสสปะกราบทูลว่า ตบะทั้งหลายที่พวกสมณพราหมณ์สมัยนั้นคร่ำเคร่งปฏิบัติกันอยู่ ถือได้ว่า ทำให้เขาเป็นสมณะ(สามัญญคุณ) และทำให้เขาเป็นพราหมณ์(พรหมคุณ) ได้บ้างกระมัง? พระพุทธองค์ตรัสว่า ถึงเขาเหล่านั้นจะปฏิบัติอย่างเคร่งครัดในตบะทั้งหลายอย่างไร แต่ถ้าไม่มีศีล(สีลสัมปทา). ไม่มีสมาธิ(จิตตสัมปทา). ไม่มีปัญญา(ปัญญาสัมปทา) ที่ได้ฝึกฝนอบรมจนแจ้งแก่ใจแล้ว เขาก็ยังห่างไกลนักจากความเป็นสมณะและความเป็นพราหมณ์

"กัสสปะ! ต่อเมื่อภิกษุเจริญเมตตาจิตอันไม่มีเวรไม่มีความเบียดเบียน ทำให้แจ้งซึ่งเจโตวิมุตติ(ความหลุดพ้นด้วยสมาธิ) และปัญญาวิมุตติ(ความหลุดพ้นด้วยปัญญา) อันปลอดจากอาสวะด้วยปัญญาอันยวดยิ่งในปัจจุบัน ภิกษุนั้นต่างหากเราเรียกว่า สมณะหรือพราหมณ์"

(เมตตาจิต หรือการตั้งจิตแผ่เมตตา เป็นวิธีเจริญสมาธิอย่างหนึ่ง ซึ่งจะทำให้จิตน้อมดิ่งไปจนหลุดพ้นจากพยาบาทได้-อ่าน พุ.ธ. 314-315)

อเจลกัสสปะกราบทูลว่า ความเป็นสมณะและความเป็นพราหมณ์นั้นเป็นสิ่งที่ทำได้ยาก. รับสั่งว่า นั่นเป็นเรื่องธรรมดา พูดถูกแล้ว แต่ถ้าเพียงบำเพ็ญตบะ ถือเคร่งด้วยวิธีต่างๆ เพื่อจะ

ได้เป็นสมณะ-เป็นพราหมณ์ ก็ไม่ควรจะพูดว่า ความเป็นสมณะและความเป็นพราหมณ์ทำได้ยาก เพราะถ้าคนเราสามารถที่จะเป็นสมณะหรือพราหมณ์ได้ด้วยการถือเคร่งอย่างนั้น ชาวบ้านทั่วไปก็ทำได้ ลูกชาวบ้านก็ทำได้ หรือแม้แต่สาวใช้แบกหม้อน้ำ(กุมภทาสี)ก็ทำได้ ความเป็นสมณะ-ความเป็นพราหมณ์นั้น ยากที่ต้องหลีกเว้นจากการถือเคร่งที่ไม่ได้เรื่องอย่างนั้นต่างหาก ไม่ใช่ยากที่การปฏิบัติอย่างเข้มงวด ถ้าพูดว่า เป็นสมณะ-เป็นพราหมณ์ได้ยากเพราะต้องเจริญเมตตาจิตให้หมดสิ้นพยาบาทจนหลุดพ้นจากกิเลสได้ นั่นต่างหากเป็นการพูดที่ถูกต้อง

อเจลกัสสปะกราบทูลอีกว่า การที่จะรู้ว่าใครเป็นสมณะและใครเป็นพราหมณ์นั้น ก็เป็นเรื่องยาก, พระพุทธองค์รับสั่งว่าเขาพูดถูก แต่ถ้าหมายถึงว่า คนถือเคร่งด้วยตบะต่างๆ เป็นคนที่รู้ได้ยาก ก็ไม่ใช่ การละเว้นจากวิธีถือเคร่งอย่างนั้น แล้วมาเจริญสมาธิให้หลุดพ้นจากกิเลสต่างหาก เป็นเรื่องลึกซึ้งรู้ได้ยาก

บันลือสีหนาท

(270-273) ข้อสงสัยของอเจลกัสสปะที่ทูลถามต่อไป คือ สีลสัมปทา, จิตตสัมปทา, และปัญญาสัมปทา คืออะไร? พระดำรัสตอบเหมือนในเรื่องศีลสมาธิปัญญาในสามัญญผลสูตร (คำว่า "สัมปทา" แปลว่า ถึงพร้อม, มี, บรรลุถึง-achievement; fulfilment; attainment) ศีล, สมาธิ, ปัญญา ที่เป็นไปเพื่อหลุดพ้นจากกิเลส เป็นศีลสมาธิปัญญาอันสูงสุด ไม่มีศีลสมาธิปัญญาอื่นใดสูงยิ่งกว่า, พระพุทธองค์ตรัสว่า มีสมณพราหมณ์พวกหนึ่ง ยกย่องไว้ต่างๆ

นานา พวกหนึ่งอวดสรรพคุณของวิมุตติ(ความหลุดพ้นจากกิเลส)ไว้เป็นอเนกปริยาย แต่พระองค์ก็ไม่เห็นมีใครที่ทัดเทียมพระองค์ได้ด้วยศีล, สมาธิ, ปัญญา, และวิมุตติ ซึ่งทรงใช้คำว่า อธิศีล, อธิจิต, อธิปัญญา, และอธิวิมุตติ

ตรัสต่อไปว่า มีเหมือนกันที่พวกปริพาชกกล่าวว่า พระสมณะโคดมเก่งแต่บันลือสีหนาทในที่เปล่าเปลี่ยวไร้ผู้คน (บันลือสีหนาท คือ"เปล่งวาจาอย่างองอาจสง่างาม" เหมือนอาการคำรามของราชสีห์ การกล่าวอะไรออกไปอย่างเด็ดขาดไม่ผิดพลาดได้ ไม่มีอาการประหวั่นพรั่นพรึงต่อผู้ใด เป็นลักษณะของอาสภิวาจา (คือวาจาอาจหาญ) พระอรหันต์ที่ได้เอตทัคคะทางนี้ คือพระปิณโฑละ ภารทวาชะ) ให้เธอไปบอกเขาว่า ไม่ใช่อย่างนั้นเลย พระสมณะโคดมบันลือสีหนาทได้ทั้งในชุมชนและอย่างอาจหาญต่างหาก, ถ้าเขายังพูดว่า ถึงพระสมณะโคดมบันลือสีหนาทในชุมชนอย่างอาจหาญ ก็ไม่มีเทวดาและมนุษย์ใดๆ สนใจจะถามปัญหาเธอ ถึงถาม เธอก็ตอบไม่ได้ ถึงตอบได้ ก็ทำให้คนฟังพอใจที่จะฟังไม่ได้ ถึงยอมฟัง ก็ทำให้ใครเลื่อมใสไม่ได้ ถึงจะมีคนเลื่อมใส เขาก็ไม่คิดจะทำตาม ถึงทำตามก็ไม่เห็นผล, ให้เธอบอกเขาว่า พระสมณะโคดมทำได้ทุกอย่าง (ตรงกันข้ามกับที่เขาคิด), ทรงยกตัวอย่างที่เป็นพยานได้คือ ครั้งหนึ่ง เพื่อนนักบวชของอเจลกัสสปะชื่อ"นิโครธ" ได้ไปทูลถามปัญหาเรื่องตบะที่ภูเขาคิชฌกูฏ ปรากฏว่าเขาพึงพอใจเหลือเกินต่อพระดำรัสตอบที่ได้รับ

อเจลกัสสปะกราบทูลว่า ใครหนอ เมื่อได้ฟังธรรมของพระองค์แล้วจะไม่ได้ความพึงพอใจกลับไป เขาเองก็ยอมรับว่า

ปลื้มใจจนบอกไม่ถูกที่ได้ฟังธรรมของพระพุทธองค์, และหลังจากได้กล่าวชื่นชมคำสอนอันกินใจยิ่งแล้ว เขาก็ทูลขอถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ และทูลขอบรรพชาอุปสมบท ณ ที่นั้น



พระภิกษุชาวโกสัมพีบนซากพระวิหารที่โฆสิตารามที่เห็นอยู่ในปัจจุบัน

(274) พระพุทธองค์รับสั่งว่า สำหรับผู้ที่เคยเป็นเดียรถีย์มาก่อน จะบรรพชาอุปสมบทในธรรมวินัยนี้ ต้องอยู่ปริวาส 4 เดือน เมื่อครบกำหนดแล้ว ภิกษุทั้งหลายเห็นว่าสมควรบวชได้ จึงจักให้บรรพชาอุปสมบท

โปฏฐปาทสูตร

อภิสัญญานิโรธ

(275-278) ครั้งหนึ่ง ขณะพระพุทธองค์ประทับอยู่ที่วัดเชตวัน พวกปริพาชกประมาณ 3,000 รูป มีโปฏฐปาทะรวมอยู่ด้วย พำนักอยู่ที่สวนของพระนางมัลลิกา (พระมเหสีองค์หนึ่งของพระเจ้าปเสนทิโกศล) ซึ่งมีศาลาที่พักอยู่หลังเดียว อยู่ใกล้ๆ ป่าไม้มะพลับ (ติณฑุกาจิเร). ที่นั่น เป็นที่ชุมนุมโต้ตอบเรื่องลัทธิกันของพวกนักบวช. เช้าวันหนึ่ง พระพุทธองค์เสด็จเพื่อเข้าไปบิณฑบาตในกรุงสาวัตถี ทรงเห็นว่ายังเช้านัก จึงเสด็จไปหาปริพาชก โปฏฐปาทะ

ขณะนั้น โปฏฐปาทะกับพวกนักบวชด้วยกันกำลังคุยกันเสียงดังลั่นด้วยเรื่องสัพเพเหระต่างๆ (ดิรัจฉานกถา) เมื่อเห็นพระพุทธองค์เสด็จมาแต่ไกล ก็ปรามกันให้พูดเสียงเบาๆ เพราะรู้ว่าพระองค์โปรดเสียงเบา ซึ่งหากทรงทราบว่าที่นี่พูดจากันเสียงเบาก็จะได้เสด็จมาหา. เมื่อพระพุทธองค์เสด็จไปถึง โปฏฐปาทะก็กุลีกุจอปูอาสนะถวาย ทูลเชื้อเชิญให้ทรงนั่งด้วยความดีใจ กล่าวขึ้นว่า นานแล้วที่พระองค์ไม่ได้เสด็จมาที่นี่. แล้วตัวท่านเองก็นั่งอาสนะที่ต่ำกว่า. คำถามแรกที่รับสั่งถามคือทรงถามว่ากำลังพูดเรื่องอะไรกันอยู่. โปฏฐปาทะเลี่ยงไม่ทูลตอบว่าเป็นเรื่องอะไร แต่ยกเรื่องที่มีการถกเถียงกันเมื่อหลายวันก่อนที่โกตุหลศาลา (debating hall) คือ ถกเถียงกันว่า อภิสัญญานิโรธ (Trance) คืออะไรกันแน่?

(สัญญา ตามความเข้าใจของสมณพราหมณ์สมัยนั้น ได้แก่ สภาวะอย่างหนึ่งที่รู้สึกนึกคิดได้และมีอยู่ในร่างกายของคนหรือสัตว์ทั้งหลาย เรียกกันไปต่างๆ เช่น อัตตา, ชีวะ, สัตตะ, สัญญา เป็นต้น หรือที่คนทั่วไปเรียกว่า จิตบ้าง วิญญาณบ้าง มนัสบ้าง)

ข้อถกเถียงกันในหมู่สมณพราหมณ์สมัยนั้น ที่โปฏฐปาทะสรุปได้ มี 4 ประเด็นคือ

1. พวกหนึ่งเห็นว่า สัญญาของคนไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย เกิดเองดับเอง เกิดขึ้นเมื่อใด สัญญาก็มีเมื่อนั้น, ดับเมื่อใด คนเราก็ไม่มีสัญญาเมื่อนั้น อภิสัญญานิโรธของพวกนี้ ไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย
2. พวกหนึ่งเห็นว่า สัญญาเป็นอัตตาของคน (คือมีตัวตน

ซ้อนอยู่อีกอัตตาหนึ่ง) เมื่ออัตตานี้มาอยู่ที่คน คนก็มีสัญญา (รู้สึกนึกคิดได้) เมื่อใดไม่มีอัตตานี้ ก็คือไม่มีสัญญา(อภิสัญญานิโรธ)

3. พวกหนึ่งเห็นว่า สัญญานำมาใส่ไว้ในตัวคนได้ เพราะเห็นคนมีฤทธิ์สามารถทำให้คนมีสัญญาก็ได้ ไม่ให้มีสัญญาก็ได้ (เช่น ใช้อำนาจจิตทำให้คนสลบไสลได้)

4. พวกหนึ่งเห็นว่า สัญญาของคนขึ้นอยู่กับเทพเจ้า เทพเจ้าจะให้มีสัญญาก็ได้ ไม่ให้มีสัญญาก็ได้

โปฏฐปาทะกราบทูลว่า เมื่อได้ฟังการถกเถียงอย่างนั้นก็ได้แต่คิดถึงพระพุทธองค์ ว่าพระองค์เท่านั้นจะรู้จริงว่า"อภิสัญญา-นิโรธ"คืออะไร

สัญญาในฌาน

(279-285) ตรัสว่า สมณพราหมณ์ที่มีความเห็นว่า สัญญาของคนไม่มีเหตุไม่มีปัจจัยนั้น ผิดตั้งแต่ต้น เพราะว่าสัญญามีเหตุมีปัจจัยทั้งเกิดและดับ สัญญาบางอย่างเกิดเพราะการปฏิบัติ(สิกขา-ฝึกจิต)ก็มี สัญญาบางอย่างดับไปเพราะการปฏิบัติก็มี แล้วทรงลำดับความเป็นไปตั้งแต่เมื่อทรงตรัสรู้แล้ว ก็มีผู้ปฏิบัติตามในศีลสมาธิปัญญา จับตั้งแต่เมื่อภิกษุมีศีล, สำรวมรักษาอินทรีย์ของตน, มีสติสัมปชัญญะ, สันโดษ, ละนิวรณ์ 5 ได้ ไปจนถึงมีจิตเป็นสมาธิ ได้ปฐมฌาน ซึ่งในฌานนี้มีแต่วิตก, วิจาร, ปีติ, และสุขอันเกิดแต่วิเวก ไม่มีสัญญา(ความรู้สึกนึกคิดจำได้หมายรู้)เกี่ยวกับกามแต่หนหลังเลย (นี่คืออภิสัญญานิโรธเกี่ยวกับกาม) ขณะนั้นจะมีก็แต่สัญญาในความจริง (ที่กำลังจดจ่ออยู่) คือปีติและสุข

อันเกิดแต่วิเวก นั่นก็คือ สัญญาหนึ่งดับ สัญญาหนึ่งเกิดเพราะปฐมฌาน (จิตตสิกขา). ทรงกล่าวถึงสัญญาเก่าที่หยาบดับไป สัญญาใหม่ที่ละเอียดประณีตขึ้นเกิดใหม่ เมื่อเข้าถึงฌานแต่ละขั้น ดังนี้

ในทุติยฌาน สัญญาในปีติและสุขอันเกิดแต่วิเวกดับไป เกิดสัญญาในปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิแทนที่

ในตติยฌาน สัญญาในปีติและสุขอันเกิดแต่สมาธิดับไป เกิดสัญญาในสุขอันเกิดแต่อุเบกขาแทนที่

ในจตุตถฌาน(สุดท้ายของรูปฌาน) สัญญาในสุขอันเกิดแต่อุเบกขาดับไป เกิดสัญญาในความไม่มีทุกข์ไม่มีสุขแทนที่

ในอรูปฌานชั้นอากาสานัญจายตนะ สัญญาเกี่ยวกับรูปทั้งปวงดับไป เกิดสัญญาเกี่ยวกับความว่างไม่มีที่สิ้นสุด(อากาส) แทนที่

ในอรูปฌานชั้นวิญญาณัญจายตนะ สัญญาเกี่ยวกับความว่างเปล่าดับไป เกิดสัญญาเกี่ยวกับวิญญาณ (D.B. แปลว่า cognition ด้วยความไม่แน่ใจว่าจะถูกต้องเหมือนกัน อาจจะหมายถึง mind ก็ได้) อันไม่มีที่สิ้นสุดแทนที่

ในอรูปฌานชั้นอากิญจัญญายตนะ สัญญาเกี่ยวกับวิญญาณดับไป เกิดสัญญาในอากิญจัญญายตนะ (nothing-อะไรๆ นิดหนึ่งก็ไม่มี) แทนที่

สัญญาละเอียดประณีตสุด

(286) ตรัสต่อไปว่า สัญญาที่มีอยู่ในฌานตามลำดับดังกล่าวแล้วเรียกว่า"สกสัญญา" (คือใช้สัญญาของตนกำหนดสัญญา

ที่เกิดขึ้น เรียกว่า"มีสัญญาด้วยสัญญา") สัญญาจะไปละเอียดประณีตสุดที่อากิญจัญญายตนฌาน, สัญญาในฌานนี้ จึงมีชื่อว่า "สัญญัคคะ" (ที่สุดของสัญญา หรือสัญญาอันยอดยิ่ง) เป็นสัญญาสุดท้ายที่เป็นโลกียะ เมื่อมาถึงสัญญาชั้นนี้ ถ้ายังมีการคิดคำนึงต่อไปอีก ก็จะเกิดสัญญาอย่างหยาบ คือ"ภวังคสัญญา"

ตรัสอีกว่า

"เมื่อเขาดำรงอยู่ในสัญญาอย่างยอด (อากิญจัญญายตนะ) ถ้าเกิดมีความคิดว่า เมื่อเราคิดจำนง(เจตยมานสฺส เม) ก็จะมีแต่เสีย(ปาปิโย) เราไม่คิดจำนงจะดีกว่า หากว่าเราจะพึงคิดจำนง คิดปรุงแต่ง(เจเตยฺยํ อภิสงฺขาเรยฺย) สัญญาเหล่านี้ก็คงจะดับไปเสีย และสัญญาอื่นที่หยาบก็จะพึงเกิดขึ้น(อญฺญา จ โอฬาริกา สญฺญา อุปฺปชฺเชยฺยุ) อย่ากระนั้นเลย เราจะไม่คิดจำนงล่ะ จะไม่คิดปรุงแต่งล่ะ เมื่อไม่คิดจำนงไม่คิดปรุงแต่ง อากิญจัญญายตนสัญญาก็ดับ สัญญาหยาบอย่างอื่นก็ดับไปด้วย เขาย่อมถึงสัญญานิโรธ(ดับสัญญา), สัญญานิโรธสมาบัติของภิกษุผู้มีสัมปชัญญะโดยลำดับ ก็เกิดขึ้นเหมือนกับที่เกิดในฌาน"

(ควรศึกษาเพิ่มเติมจาก พุ.ธ. 42-43: 289-290: 369-370: ไตร.ปช. 306-307: D.B. 1/241-243: 250-251)

ต่อจากนั้น ได้ตรัสถามโปฏฐปาทะว่า สัญญานิโรธสมาบัติของผู้มีสัมปชัญญะ(เข้าสมาบัติดับสัญญาทั้งๆ ที่รู้ตัว)โดยลำดับเช่นนี้ ท่านเคยได้ฟังมาก่อนหรือไม่? ทูลว่า ไม่เคย, และยอมรับว่าเกิดความเข้าใจแจ่มแจ้งตามที่ทรงอธิบายเป็นอย่างยิ่ง

สัญญากับอัตตา

(278-292) โปฏฐปาทะทูลถาม พระพุทธองค์ทรงตอบในประเด็นต่างๆ ต่อไปอีก ดังนี้

1. สัญญาอย่างยอด(สัญญัคคะ) มีได้อย่างเดียวหรือหลายอย่าง?

ตรัสตอบว่า มีได้ทั้งอย่างเดียวและหลายอย่าง ขึ้นอยู่กับว่าจะดับสัญญาที่ฌานชั้นไหน (ดูที่สัญญานิโรธ) ไม่ใช่ดับได้ที่อากิญจัญญายตนะอย่างเดียว

2. ระหว่างสัญญา (ความนึกคิดจำได้หมายรู้) กับวิญญาณ (ความรู้) อย่างไหนเกิดก่อน?

ตรัสตอบว่า สัญญาเกิดก่อนวิญญาณ (อรรถกถากล่าวว่า เมื่อญาณเกิดขึ้น ผู้ปฏิบัติย่อมรู้ว่าเกิดเพราะสัญญาอะไร แสดงว่าสัญญาเกิดก่อน)

3. สัญญากับอัตตา(ตัวตน)ของคน เป็นอันเดียวกัน หรือเป็นคนละอย่าง? พระพุทธองค์ทรงถามว่า อัตตาในที่นี้หมายถึงอะไร? ทูลว่าได้แก่ร่างกาย

ตรัสตอบว่าเป็นคนละอย่าง เมื่อร่างกายยังมีชีวิตอยู่ สัญญาในร่างกายนั้น อย่างหนึ่งเกิดอย่างหนึ่งดับอยู่ตลอดเวลา

4. ถ้าเป็นตัวตนที่เกิดจากใจ (มโนมัย) ซึ่งไม่ใช่ร่างกายหยาบๆ ที่เห็นได้ด้วยตา สัญญากับอัตตานี้ เป็นอันเดียวกันหรือเป็นคนละอย่าง?

ตรัสตอบว่า เป็นคนละอย่างเหมือนกัน สัญญาก็เกิดดับอย่างนั้นเหมือนกัน

5. ตัวตนไม่มีรูปซึ่งเกิดจากสัญญา เป็นอันเดียวกันหรือเป็นคนละอย่างกับสัญญา?

ตรัสตอบว่า เป็นคนละอย่างเหมือนกัน และสัญญาก็เกิดดับอย่างนั้นเหมือนกัน

(คำถามของโปฏฐปาทะ ข้อ 3-4-5 เกิดจากความเข้าใจหรือความเชื่อของสมณพราหมณ์สมัยนั้น ซึ่งมีอยู่ 3 พวก คือ 1. พวกเห็นว่า อัตตาคือร่างกาย ซึ่งประกอบด้วยธาตุ 4 2. อัตตาชนิดมีรูป มีตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย, ใจ เหมือนกัน แต่เป็นประเภทกายทิพย์ เช่น เทวดา, อมนุษย์ต่างๆ, และแม้แต่มโนมัย-กาย ซึ่งเกิดจากฤทธิ์ 3. อัตตาที่ไม่มีรูป เช่นพวกที่เกิดในอรูป-ภพ, พวกสัญญีสัตว์(ไม่มีกาย มีแต่สัญญา) ซึ่งทั้งหมดนี้ พระพุทธองค์ตรัสว่า ล้วนแต่มีอัตตาและสัญญาในลักษณะอย่างเดียวกัน)

6. จะรู้ได้หรือไม่ว่า สัญญาเป็นอัตตาของคน หรือว่า ตนก็อย่างหนึ่ง อัตตาก็อย่างหนึ่งในตัวคน

ตรัสว่า เรื่องนี้รู้ได้ยากอย่างยิ่งสำหรับท่านซึ่งมีความเชื่อไปอีกทางหนึ่ง มีใจฝักใฝ่ไปอีกทางหนึ่ง มีความมุ่งมั่นและมีอาจารย์ในลัทธิอื่น

ปัญหาที่ไม่ทรงตอบ

(292-293) เมื่อพระพุทธองค์ตรัสว่า เรื่องอัตตากับสัญญาที่มีอยู่ในตัวคน เป็นเรื่องที่เข้าใจได้ยากอย่างยิ่งสำหรับคนนอกพระธรรมวินัยนี้ โปฏฐปาทะก็ยกเรื่องความเห็นต่างๆ ในทิฐิ 62

ซึ่งล้วนแต่เป็นมิจฉาทิฐิขึ้นมาทูลถาม เช่นถามว่า โลกเที่ยงถาวรหรือไม่เป็นต้น ไปจนถึง สัตว์ตายแล้วเกิดหรือไม่ ซึ่งทุกคำถามนั้น ตรัสว่าเป็นปัญหาที่ไม่ทรงตอบ. เมื่อโปฏฐปาทะทูลถามว่าเพราะเหตุใดจึงไม่ตอบ? ตรัสว่าเพราะเรื่องเหล่านั้นไม่มีประโยชน์ ไม่ประกอบด้วยธรรม ไม่นำไปสู่พรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อความหายติด, ความปล่อยวาง, ความดับทุกข์, ความสงบ, ความรู้ยิ่ง, ความตรัสรู้, และไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน

ทูลถามว่า เรื่องที่ทรงตอบคืออะไร?

ตรัสตอบว่า ได้แก่ (อริยสัจ ๔ คือ) ทุกข์, เหตุให้เกิดทุกข์, ความดับทุกข์, และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์; เพราะเหตุใด? เพราะว่า เป็นเรื่องที่มีประโยชน์, ประกอบด้วยธรรม, นำไปสู่พรหมจรรย์, เป็นไปเพื่อนิพพาน

ปริพาชกโปฏฐปาทะไม่มีอะไรจะคัดค้านได้ ทูลยอมรับในเหตุผลที่ทรงแสดงทุกอย่าง ครั้นได้เวลาอันสมควรแล้ว พระพุทธองค์ก็เสด็จจากไป

พุทธวิธีตอบปัญหา

(294-295) หลังจากพระพุทธองค์เสด็จจากไปไม่นาน พวกปริพาชกด้วยกันได้รุมต่อว่าโปฏฐปาทะว่า ดีแต่เห็นตามไปกับพระพุทธองค์ทุกอย่าง พวกตนไม่เห็นจะได้คำตอบอะไรที่ชี้ชัดเจนเด็ดขาดในเรื่องที่ว่าโลกเที่ยงหรือไม่เที่ยงเป็นต้น. โปฏฐปาทะกล่าวว่าท่านก็ไม่ได้คำตอบในเรื่องเหล่านั้นเหมือนกัน แต่การที่พระพุทธองค์ทรงวางหลักปฏิบัติที่เป็นความจริงแท้แน่นอน ตั้งอยู่บนธรรมที่ถูก

ต้อง ไฉนวิญญูชนอย่างเราจะไม่พลอยยินดีกับคำพูดดีๆ เล่า

(296-298) ต่อมาอีก 2-3 วัน โปฏฐปาทะกับบุตรของนายควาญช้างชื่อ"จิตตะ" ได้พากันไปเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ โปฏฐปาทะได้กราบทูลเรื่องที่ตนถูกพวกปริพาชกด้วยกันต่อว่าเอา, รับสั่งว่าพวกนั้นเป็นคนบอด ไร้ปัญญา มีท่านคนเดียวมองเห็น เพราะเหตุว่า เรื่องที่ทรงแสดงไว้บัญญัติไว้ เป็นไปเพื่อความสิ้นทุกข์โดยส่วนเดียวก็มี(เอกังสิโก) ไม่เป็นไปเพื่อความสิ้นทุกข์โดยส่วนเดียวก็มี(อเนกังสิโก), ทรงยกเรื่องที่ไม่เป็นไปเพื่อความสิ้นทุกข์ (10 ประเด็น) ซึ่งโปฏฐปาทะได้ทูลถาม ขึ้นแสดงก่อน คือ

1. โลกเที่ยง 2. โลกไม่เที่ยง 3. โลกมีที่สิ้นสุด 4. โลกไม่มีที่สิ้นสุด 5. ชีวะกับสรีระเป็นอันเดียวกัน 6. ชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่าง 7. สัตว์ตายแล้วเกิด 8. สัตว์ตายแล้วไม่เกิด 9. สัตว์ตายแล้วเกิดก็มีไม่เกิดก็มี 10. สัตว์ตายแล้วจะว่าเกิดก็ไม่ใช่ไม่เกิดก็ไม่ใช่ (คำว่า"สัตว์"ในที่นี้ บาลีใช้คำว่า"ตถาคโต" คำนี้เป็นพระนามหนึ่งของพระพุทธเจ้าด้วย)

ทั้ง 10 เรื่องนี้ทรงสอนว่า ไม่เป็นไปเพื่อความสิ้นทุกข์โดยส่วนเดียว เพราะเป็นเรื่องที่ไม่มีประโยชน์ ไม่เป็นไปเพื่อความตรัสรู้ ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน, เรื่องที่เป็นไปเพื่อความดับทุกข์โดยส่วนเดียว ได้แก่อริยสัจ 4 (สรุปว่าทรงสอนไว้ทั้ง 2 เรื่อง แต่ไม่ทรงตอบคำถามตามความเห็นผิด คือ เอกังสิกธรรมก็สอน อเนกังสิกธรรมก็สอน)

วิธีต้อนคนผู้ไม่รู้จริง

(299-301) ตรัสแก่โปฏฐปาทะต่อไปว่า ทรงเคยเข้าไปสนทนาธรรมกับพวกสมณพราหมณ์ผู้อวดอ้างว่า เมื่อตนตายไปจะมีแต่ความสุข ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บเลย. ทรงถามเขาว่า พูดอย่างนั้นจริงหรือ? เขาบอกว่าจริง. จึงถามไปว่า ท่านเห็นโลกที่มีแต่สุขอย่างเดียวหรือ? เขาตอบว่าไม่เคยเห็น. ถามว่า ตัวเขาเองเคยรู้สึกว่ามีสุขอย่างเดียวทั้งวันทั้งคืน หรือสักครึ่งวันครึ่งคืนไหม? เขาตอบว่าไม่เคย. ถามเขาอีกว่า เคยได้ฟังเทวดาซึ่งอยู่ในโลกของความสุขอย่างเดียว และเทวดาตนนั้นก็บอกว่า จงทำดีเถิด เพื่อจะได้ไปเกิดในโลกที่มีแต่สุขอย่างเดียวเหมือนเขาหรือไม่? เขาตอบอีกว่าไม่เคย: เมื่อเป็นอย่างนี้คำพูดของสมณพราหมณ์พวกนั้นก็เลื่อนลอยมิใช่หรือ? โปฏฐปาทะทูลว่า ย่อมเป็นคำพูดที่เลื่อนลอย(เชื่อไม่ได้)

ทรงเปรียบเทียบว่า เหมือนบุรุษคนหนึ่งกล่าวว่า ตนรักหญิงงามนางหนึ่งแห่งแคว้นนี้ แต่พอคนทั้งหลายถามว่าหญิงงามนั้นเป็นใคร เป็นกษัตริย์, พราหมณ์, แพศย์, หรือศูทร เขาก็ตอบไม่ได้ มีชื่อ มีโคตร รูปร่างผิวสีอย่างไร ก็ตอบไม่ได้ การที่เขาบอกว่าหญิงนั้นงามทั้งๆ ที่ไม่เคยเห็นนาง จะเชื่อถือได้หรือไม่? โปฏฐปาทะทูลว่า เชื่อถือไม่ได้

ตรัสว่า สมณพราหมณ์ที่อวดอ้างว่าตนรู้เห็นโลกอื่น ทั้งๆ ที่ไม่รู้ไม่เห็นจริง ก็เหมือนกัน เชื่อถือไม่ได้ ซึ่งโปฏฐปาทะก็ทูลยอมรับว่าเชื่อถือไม่ได้ คำสอนของพวกเขาเป็นเรื่องเลื่อนลอย

ทรงยกอุปมาอีกข้อหนึ่งว่า เหมือนบุรุษคนหนึ่งทำบันได

อยู่ที่ทางสี่แยกสำหรับขึ้นปราสาท เมื่อคนทั้งหลายถามว่า ปราสาทที่เขาจะขึ้นนั้นอยู่ทิศทางไหน? สูงต่ำเท่าไร? เขาบอกว่ายังไม่รู้เลย. คนอย่างนี้ก็เชื่อถือไม่ได้ ไม่ต่างอะไรกับสมณพราหมณ์พวกนั้น เพราะพูดในสิ่งที่ตนไม่รู้ไม่เห็นจริง

การเกิดเป็นตัวตน(อัตตา) มี 3 อย่าง

(302-308) พระพุทธองค์ตรัสเรื่องการเกิดเป็นตัวตน (อตฺตปฏิลาโภ)แก่โปฏฐปาทะว่ามี 3 อย่างคือ 1. *โอฬาริกะ*-ตัวตนอย่างหยาบ ได้แก่กายที่เกิดจากธาตุ 4 กินอาหารเป็นคำๆ (คือ มนุษย์, สัตว์, เทวดาชั้นกามาวจร) 2. *มโนมัย*-ตัวตนที่มีแต่ใจ มีรูปร่าง มีอวัยวะมีอินทรีย์ทุกอย่าง (คือรูปพรหม) 3. *สัญญามัย*-ตัวตนที่มีแต่ความรู้สึกนึกคิด(สัญญา) ไม่มีรูปร่าง (คืออรูปพรหม) ซึ่งตัวตนทั้ง 3 อย่างนั้น ทรงสอนให้ละทั้งสิ้น การละตัวตนแต่ละอย่างเป็นไปตามลำดับของฌาน ซึ่งยิ่งละความเศร้าหมองในจิต (สังกิเลสธรรม)ได้มากเท่าไร ความหมดจดผ่องแผ้ว ก็จะเกิดแก่จิตมากขึ้นเท่านั้น ปัญญาจะเกิดตามมา ได้ความปราโมทย์, ปีติ, ความสงบ, และสติสัมปชัญญะ อยู่เป็นสุขได้ทันที (ไม่ต้องรอความสุขในอัตตาข้างหน้า ซึ่งเป็นเรื่องเลื่อนลอยสำหรับผู้ไม่รู้ไม่เห็นจริง)

ตรัสแก่โปฏฐปาทะต่อไปว่า เมื่อเจ้าลัทธิพวกอื่นถามเรื่องการเกิดเป็นตัวตนและจะละตัวตนได้อย่างไร เราก็ตอบเขาได้ (ตามที่ทรงกล่าวมาแล้ว) เมื่อเป็นอย่างนี้ คำกล่าวของพระองค์ก็เป็นเรื่องที่เชื่อถือได้มิใช่หรือ (เพราะพิสูจน์ได้ว่าเป็นจริง)? โปฏฐปาทะทูลว่า เป็นเรื่องที่เชื่อถือได้แน่นอน

อัตตาไม่เกิดพร้อมกัน

(309-313) เมื่อตรัสเรื่องนี้แล้ว จิตตะ บุตรนายควาญช้าง ได้ทูลขึ้นว่า เมื่อใดที่เกิดตัวตน(อัตตา)หยาบ ตัวตนอีกสองอย่างก็ไม่มีใช่หรือไม่? ทูลถามว่า การเกิดตัวตนมีพร้อมกันไม่ได้ใช่หรือไม่? ตรัสตอบว่า ตัวตนเกิดพร้อมกันไม่ได้ (เช่น เกิดเป็นมนุษย์แล้วจะเป็นเทวดาเป็นพรหมในคราวเดียวกันไม่ได้). ทรงเปรียบเทียบว่า เหมือนน้ำนมโคแต่ละชนิดเกิดขึ้นพร้อมกันไม่ได้ คือ นมสดเกิดจากแม่โค, นมส้มเกิดจากนมสด, เนยข้นเกิดจากนมส้ม, เนยใสเกิดจากเนยข้น, ฟองเนยใสเกิดจากเนยใส (นมสดจะเป็นนมส้มในเวลาเดียวกันไม่ได้ เป็นต้น)

แต่ทั้งหมดที่กล่าวมานี้ พระพุทธองค์ตรัสแก่จิตตะว่าเป็นการกล่าวตามภาษาของชาวโลก(โลกสมญฺญา โลกนิรุตฺติโย โลกโวหารา โลกปญฺญตฺติโย). สำหรับพระองค์นั้น ไม่ได้กล่าวด้วยความยึดมั่นถือมั่น(ในอัตตา) ตามชาวโลกเลย (ยาหิ ตถาคโต โวหรติ อปรามสนฺโต-โปรดอ่านเชิงอรรถ D.B. 1/263)

ทั้งโปฏฐปาทะและจิตตะ ต่างก็ทูลชื่นชมในพระธรรมเทศนาว่ายอดเยี่ยมและแจ่มแจ้งไม่เหลือข้อให้สงสัยเลย โปฏฐปาทะ ประกาศตนเป็นอุบาสกตลอดชีวิต ส่วนจิตตะได้ทูลขอบรรพชาอุปสมบทและได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ในเวลาต่อมา

สุภสูตร

สุภมาณพ

พระสูตรนี้ กล่าวถึงเหตุการณ์หนึ่งหลังพุทธ-ปรินิพพาน อรรถกถากล่าวว่า หลังพุทธปรินิพพานประมาณ 1 เดือน(ก่อนปฐมสังคายนา) พระอานนท์ในเวลานั้นมีพระเจตกะเป็นพระอุปัฏฐาก, พระเจตกะเป็นชาวแคว้นเจติ สุภมาณพในพระสูตรนี้เป็นบุตรของพราหมณ์โตเทยยะซึ่งตายไปแล้ว, อรรถกถากล่าวว่า ชื่อ"โตเทยยะ"หมายถึงคนใหญ่คนโตของตำบลตุทิซึ่งอยู่ไม่ไกลจากกรุงสาวัตถี, โตเทยยะเป็นคนร่ำรวย

และตระหนี่อย่างยิ่ง เขาสอนให้ลูกเป็นคนตระหนี่ตาม แม้เห็นพระพุทธองค์ ก็พูดด้วยอย่างดูแคลน, สุภมาณพนั้นมาเลื่อมใสในพระพุทธเจ้าและถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะหลังจากบิดาตายแล้ว, เมื่อพระพุทธองค์เสด็จดับขันธ์ใหม่ๆ ใครๆ ก็ไปเยี่ยมเยียนพระอานนท์ สุภมาณพอยากจะฟังธรรมอย่างพิสดาร เป็นคราวพิเศษเฉพาะจากพระอานนท์ จึงให้คนไปนิมนต์ท่านมาฉันที่บ้าน เพราะที่วัดหาโอกาสได้ยากที่จะเข้าถึงพระอานนท์เป็นการส่วนตัว

พระพุทธองค์ให้อยู่ในธรรมข้อใด

(314-324) หลังจากพระพุทธองค์เสด็จปรินิพพานไม่นาน พระอานนท์อยู่ที่วัดเชตวัน คราวนั้น หนุ่มสุภะ(สุภมาณพ) บุตรของพราหมณ์ผู้มั่งคั่งชื่อ"โตเทยยะ" ได้เรียกเด็กหนุ่มคนหนึ่งมาสั่งความให้ไปนมัสการพระอานนท์ว่า ดนขอนิมนต์ท่านไปโปรดที่บ้าน. วันนั้นพระอานนท์ดื่มยาถ่าย จึงขอไปตามคำนิมนต์ในวันรุ่งขึ้น

วันรุ่งขึ้น พระอานนท์ ซึ่งมีพระเจตกะเป็นพระติดตาม ได้ไปที่บ้านของหนุ่มสุภะ เรื่องที่หนุ่มสุภะนมัสการถามมีอยู่ว่า ในฐานะที่พระคุณเจ้าเป็นพระอุปัฏฐากใกล้ชิดกับพระพุทธองค์มานาน คงทราบดีว่า ทรงยกย่องคุณธรรมเรื่องใด และทรงให้ดนทั้งหลายตั้งอยู่ในธรรมข้อใดบ้าง? พระอานนท์ตอบว่า ธรรมที่

ทรงยกย่องและให้ปฏิบัติคือ ศีล, สมาธิ, ปัญญา

ศีล-พระอานนท์ชี้ไปที่จุลศีล, มัชฌิมศีล, และมหาศีล (เหมือนในพรหมชาลสูตร)ซึ่งผู้เข้ามาขอบวชในพระธรรมวินัยนี้ต้องสมาทาน (ถือปฏิบัติ) สำรวมระวัง ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยศีลย่อมมีความปลอดภัย เหมือนพระราชาผู้ได้มูรธาภิเษกปราบศัตรูได้ราบคาบแล้ว

สมาธิ-พระอานนท์กล่าวถึงตั้งแต่การที่ภิกษุมองเห็นรูปแล้วสำรวมระวังตาไม่ให้เกิดรักชังครอบงำจิตใจได้, เมื่อได้ฟังเสียง, ดมกลิ่น, ลิ้มรส, ถูกต้องทางกาย, และคิดนึกใดๆ ก็สำรวมระวังเช่นเดียวกัน การสำรวมอินทรีย์ดังกล่าวนี้ จะทำให้ภิกษุมีแต่สุขอันหมดจดจากกิเลส ได้ชื่อว่าเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย (อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวาโร)

สำหรับสติสัมปชัญญะและสันโดษ พระอานนท์กล่าวว่าการที่ภิกษุเป็นผู้รู้สึกตัวในการก้าว, การถอย, การแล, การเหลียว ฯลฯ ในการหลับ, ตื่น, พูด, นั่ง นั่นเรียกว่ามีสติสัมปชัญญะ การที่ภิกษุยินดีพอใจในจีวรและบิณฑบาตเท่าที่จะถือติดตัวไปได้เอง เหมือนนกที่มีแต่ปีกเป็นภาระ เรียกว่า"เป็นผู้สันโดษ"

เมื่อภิกษุมีศีล มีการสำรวมอินทรีย์ มีสติสัมปชัญญะ มีความสันโดษเช่นนั้นแล้ว ก็จะยินดีพอใจในที่อยู่อันสงัด คือ ป่า, โคนไม้, ภูเขา, ซอกเขา, ถ้ำ, ป่าช้า, ที่โล่ง, ลอมฟาง กลับจากบิณฑบาต ฉันเสร็จแล้วก็นั่งขัดสมาธิตั้งกายตรง มีสติจดจ่อ ละนิวรณ์ทั้ง 5 คือ 1. อภิชฌาโลภะ (โลภะคือความเพ่งเล็งอยากได้) 2. พยาปาทปโทสะ (ความประทุษร้ายคือพยาบาท) 3. ถีนมิทธะ (ความง่วงซึม) 4. อุทธัจจกุกกุจจะ (ความฟุ้งซ่าน) 5. วิจิกิจฉา

(ความสงสัยในกุศลธรรม)

จากนิวรณ์ถึงปฐมฌาน

(325) การละนิวรณ์ทั้ง 5 ได้นั้น พระอานนท์กล่าวแก่สุภมาณพว่า ทำให้เกิดความปราโมทย์ (ปาโมชฺช-ความยินดีอย่างอ่อน เป็นความยินดีที่อ่อนกว่าปีติ) เหมือนความยินดีของคนหลุดจากหนี้สิน, คนป่วยหายขาดจากโรค, นักโทษที่พ้นจากเรือนจำ, ทาสที่ได้ความเป็นไท, และคนเดินทางไกลที่พ้นจากทางกันดาร เพราะนิวรณ์ 5 เหมือนหนี้, เหมือนโรค, เหมือนเรือนจำ, เหมือนความเป็นทาส, และเหมือนทางไกลกันดาร

เมื่อได้ความปราโมทย์เพราะละนิวรณ์ 5 ได้แล้ว ย่อมเกิดปีติ ปีติทำให้กายสงบ กายที่สงบแล้วย่อมเป็นสุข จิตของผู้มีความสุขย่อมตั้งมั่น สงัดจากกามและอกุศลธรรม นั่นคือการเข้าสู่ปฐมฌาน (ฌานที่ 1). ในฌานนี้ จิตถูกจรดอยู่กับอารมณ์ (วิตก) จิตผูกพันอยู่กับอารมณ์นั้น(วิจาร) เกิดปีติซนิดซาบซ่านไปทั่วกาย(ผรณาปีติ) เกิดความรู้สึกปลอดโปร่งใจ ไม่มีอะไรบีบคั้นรบกวน(วิเวกสุข). กายของผู้ได้ปฐมฌานนั้น พระอานนท์กล่าวว่า มีความสดชื่นเอิบอิ่มซาบซ่านด้วยปีติและสุข อันเกิดจากวิเวก ไม่มีส่วนไหนๆ ของกายที่ปีติและสุขนั้นจะไม่ถูกต้อง เปรียบเหมือนการโรยผงทำจุณในภาชนะสำริด ซึ่งเอาน้ำพรมหมักไว้ก่อน ตกเวลาเย็นก็จะเกิดก้อนจุณซึ่งมียางซึมกลมกลืนอย่างทั่วถึง ไม่มีไหลซึมออกไปไหนได้ (เป็นวิธีทำจุณสำหรับอาบน้ำในสมัยโบราณ)

ทุติยฌาน-ตติยฌาน-จตุตถฌาน

(326-328) พระอานนท์กล่าวถึงทุติยฌาน (ฌานที่ 2) ว่า ในฌานนี้ จิตจะผ่องใสอยู่ภายใน ผุดขึ้นโดดเด่น(เอโกทิภาว่) ไม่มีวิตกวิจาร มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิ ซึ่งเอิบอิ่มซาบซ่านไปทั่วกายทุกส่วน เปรียบเหมือนห้วงน้ำลึกที่เกิดน้ำพุขึ้นตรงกลาง ไม่มีน้ำจากทางทิศไหนจะไหลเข้าหาได้ และไม่มีฝนตกลงมาด้วย แต่น้ำพุจากห้วงน้ำลึกนั้นก็จะทำให้ห้วงน้ำทั้งหมดเย็นชุ่มไปทั่ว ไม่มีส่วนไหนๆ ของห้วงน้ำจะไม่เย็นเพราะน้ำพุนั้น

ตติยฌาน(ฌานที่ 3) พระอานนท์กล่าวว่า ผู้เข้าถึงจะมีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ มีความสุขทางกาย ปีติหายไป, ผู้ได้ฌานนี้จึงเป็นผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข เป็นสุขทางกายทุกส่วนโดยไม่มีปีติ เปรียบเหมือนกอบัวที่งอกอยู่ใต้น้ำ ซึ่งไม่มีส่วนไหนๆ ของกอบัวจะไม่สดชื่นเอิบอิ่มด้วยน้ำเย็น

จตุตถฌาน(ฌานที่ 4) พระอานนท์กล่าวว่า เป็นฌานที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีแต่อุเบกขาและสติ ไม่มีสุขและทุกข์ทั้งกายและใจ มีแต่ความบริสุทธิ์ผุดผ่องของจิตที่แผ่ไปทั่วกายทุกส่วน เปรียบเหมือนคนนั่งคลุมตัวด้วยผ้าขาว ไม่มีส่วนไหนๆ ของกายนั้นที่จะไม่ถูกผ้าขาวห่มคลุม

สุภมาณพได้ฟังเรื่องสมาธิ ก็กล่าวขึ้นด้วยความพิศวงว่าไม่เคยได้ยินได้ฟังที่ไหนมาก่อน โดยเฉพาะจากนอกพระศาสนานี้ ถ้านักบวชพวกอื่นได้สมาธิถึงขั้นนี้คงจะตื่นเต้นดีใจกันใหญ่ คงจะคิดว่าได้บรรลุธรรมสูงสุดแล้ว แต่พระอานนท์ยังบอกว่า ในพระธรรมวินัยนี้ยังมีการปฏิบัติที่สูงกว่านั้นอีก

ปัญญาคือวิชชา 8

(329-337) หลังจากแสดงเรื่องศีลและสมาธิแล้ว พระอานนท์กล่าวถึงปัญญาอันเกิดขึ้นต่อจากจตุตถฌาน (ซึ่งได้แก่วิชชา 8 คือ 1. วิปัสสนาญาณ 2. มโนมยิทธิ 3. อิทธิวิธี (หรือ อิทธิ-วิชา) 4. ทิพพโสต 5. เจโตปริยญาณ 6. ปุพเพนิวาสานุสสติ 7. ทิพพจักขุ 8. อาสวักขยญาณ) โดยลำดับดังนี้

เมื่อภิกษุมีจิตตั้งมั่น, บริสุทธิ์ผุดผ่อง, ไม่มีกิเลส, ปราศจากอุปกิเลส, และมีจิตนุ่มนวลพร้อมที่จะใช้งาน มั่นคงไม่หวั่นไหว (เป็นจิตในจตุตถฌาน)แล้ว ก็ย่อมจะน้อมจิตไปได้(จิตฺตํ อภินีหรติ อภินินฺนาเมติ) เพื่อญาณทัสสนะ(วิปัสสนาญาณ) ซึ่งจะเกิดความรู้ชัดแจ้งว่า กายประกอบด้วยธาตุ 4 มีการดำรงอยู่และแตกดับไปเป็นธรรมดา และวิญญาณก็อาศัยอยู่ในกายนี้ (วิญฺญาณํ เอตฺถ สิตํ เอตฺถ ปฏิพทฺธํ) เหมือนคนตาดีมองเห็นเส้นสีต่างๆ ที่เกิดโดยธรรมชาติในแก้วมณีและแก้วไพทูรย์อันเจียรไนอย่างดี

ภิกษุนั้นย่อมน้อมจิตไปได้ เพื่อเนรมิตรูปอันเกิดจากใจ (มโนมยิทธิ) คือเนรมิตกายขึ้นอีกกายหนึ่งด้วยใจ กายนั้นมีอวัยวะและอินทรีย์ครบทุกอย่าง (ไม่ใช่เป็นเพียงภาพมายา) เหมือนดึงไส้ออกจากหญ้าปล้อง, เหมือนชักดาบออกจากฝัก, เหมือนดึงงูออกจากกล่อง คือกายที่เนรมิตขึ้นนั้นเกิดจากใจ แยกออกมาจากกายแท้ๆ ของภิกษุนั้น

ภิกษุนั้นย่อมน้อมจิตไปได้เพื่อสำแดงฤทธิ์(อิทธิวิธี) เช่น ปรากฏตัวก็ได้ หายตัวก็ได้ เดินทะลุกำแพงก็ได้ ดำดินก็ได้ เหาะเหินก็ได้ เหมือนช่างหม้อ อยากปั้นดินให้เป็นอะไรก็ได้

เหมือนช่างงาช่างทอง จะทำงาทำทองให้เป็นรูปอะไรก็ได้

ภิกษุนั้นย่อมน้อมจิตไปได้ เพื่อฟังเสียงที่คนธรรมดาไม่ได้ยิน(ทิพพโสต) คือเสียงทิพย์และเสียงมนุษย์ทั้งไกลและใกล้ เหมือนคนเดินทางไกลที่ได้ยินเสียงกลอง เสียงสังข์เป็นต้น สามารถรู้ได้ว่าเป็นเสียงอะไร

ภิกษุนั้นย่อมน้อมจิตไปได้ เพื่อกำหนดรู้ใจ(เจโตปริยญาณ) ของคนอื่น สัตว์อื่น (ปรสตฺตานำ ปรปุคฺคลานำ) ว่าเป็นจิตชนิดใด เช่น จิตมีราคะ, โทสะ, หรือโมหะ จิตหดหู่, ฟุ้งซ่าน จิตเป็นโลกุตระ จิตเป็นสมาธิ หรือไม่เป็นสมาธิ เป็นต้น เหมือนคนส่องดูหน้าตัวเองในกระจกเงาใส หน้ามีไฝไม่มีไฝก็เห็นได้ชัด

ภิกษุนั้นย่อมน้อมจิตไปได้ เพื่อระลึกชาติก่อนของตน (ปุพเพนิวาสานุสสติ) เป็นสิบชาติ, ร้อยชาติ, หรือเป็นกัปๆ ว่าเคยเกิดเป็นอะไร เคยมีชีวิตเป็นอยู่อย่างไรในแต่ละชาติ เหมือนคนระลึกได้ว่าตนเคยออกจากบ้านนี้ไปบ้านโน้นแล้วกลับบ้านเดิม ระหว่างนั้นก็ระลึกได้ว่าเคยทำอะไรบ้าง

ภิกษุนั้นย่อมน้อมจิตไปได้ เพื่อหยั่งรู้การตายและการเกิดของสัตว์ทั้งหลาย ด้วยตาทิพย์(ทิพพจักขุ) ซึ่งเป็นไปตามกรรม ว่าใครทำอะไรแล้วตายและเกิดด้วยผลกรรมนั้นอย่างไร เหมือนคนตาดียืนอยู่บนปราสาทที่ทาง 4 แพร่ง ย่อมมองเห็นคนทั้งหลายไปไหนมาไหนรอบทิศทาง

ภิกษุนั้นย่อมน้อมจิตไปได้ เพื่ออาสวักขยญาณ คือรู้ชัดตามความเป็นจริงในอริยสัจ 4 เมื่อรู้อย่างนั้น จิตก็พ้นจากอาสวะทั้งหลาย เมื่อจิตหลุดพ้น ก็เกิดญาณหยั่งรู้ว่าตนสิ้นทุกข์แล้วโดย

สิ้นเชิง (เป็นพระอรหันต์) เหมือนคนตาดียืนอยู่บนขอบสระ ณ ยอดเขาที่น้ำใส มองเห็นหอยโข่ง, หอยกาบ, กรวดหิน, และปลาที่แหวกว่ายไปมา ได้อย่างชัดเจน



มองจากเชตวันไปยัง"แดนมหามงคลชัย"

สุภมาณพได้ฟังเรื่องปัญญาตามลำดับดังกล่าวนี้ ก็ยอมรับว่าเป็นเรื่องที่ไม่เคยได้ยินได้ฟังจากนักบวชเหล่าอื่น และยอมรับว่า ไม่มีอะไรอีกแล้วที่คนเราจะปฏิบัติให้บรรลุได้ยิ่งกว่านี้ เขากล่าวชื่นชมว่า พระอานนท์แสดงธรรมได้แจ่มแจ้ง ทำให้หมดข้อสงสัยโดยสิ้นเชิง และได้ประกาศตนเป็นอุบาสกตั้งแต่บัดนั้น

(พระสูตรนี้ทำให้เห็นชัดว่า ศีล, สมาธิ, ปัญญา ในพระพุทธศาสนามีขอบเขตอย่างไรและสัมพันธ์กันอย่างไร โดยเฉพาะสมาธินั้นมีกระบวนการปฏิบัติตั้งแต่เริ่มต้นอย่างไร และปัญญาก็คือวิชชา ๘ ซึ่งเกิดจากฌาน, วิปัสสนาญาณเป็นปัญญาอย่างหนึ่งที่เกิดจากฌาน เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า "ญาณทัสสนะ")

เกวัฏฏสูตร

นาลันทา



ในสมัยพุทธกาล เมืองนาลันทา เป็นเมืองมั่งคั่งอุดมสมบูรณ์ มีผู้คนเนืองแน่น อรรถกถาใช้คำว่า "จอแจไปด้วยหมู่มนุษย์ เดินไปมากันขวักไขว่ราวกับว่าเดินไหล่ชนไหล่", ที่ตั้งของเมืองอยู่ห่างจากกรุงราชคฤห์ราวครึ่งกิโลเมตร(1 ลี้) เซอร์คันนิงแฮมสันนิษฐานจากจดหมายเหตุต่างๆ ของสมณะจีนเฮี่ยนจัง และจากหลักศิลาจารึกที่ค้นพบว่า นาลันทาอยู่ใกล้กับสถานีรถไฟนาลันทาสายบักเตียรปูร์-พิหาร(ปัจจุบัน) ซึ่งเป็นรถไฟสายตะวันออก สมัยโบราณมีทางหลวงจากกรุง

ราชคฤห์ ผ่านนาลันทาไปถึงปาฏลิคาม

สมัยพระพุทธองค์เสด็จจาริกอยู่ในแคว้นมคธ ได้ทรงแวะประทับที่นาลันทาหลายคราว ที่นี่มีสวนมะม่วงชื่อ"ปาวาริกัมพวัน" เป็นสวนที่เศรษฐีชื่อปาวาริกะอุทิศถวายแก่สงฆ์ ทรงแสดงธรรมในเกวัฏฏสูตรแก่คฤหบดีชื่อ"เกวัฏฏะ"ที่สวนมะม่วงนี้, อุบาสกคนหนึ่งชื่อ"อุบาลี"ตอบปัญหาธรรมแก่ทีฆตปัสสี ซึ่งเป็นสาวกคนสำคัญของนิครนถ์ที่เมืองนาลันทานี้ อุบาสิกาชื่อ"โสนทินนา" ซึ่งมีศรัทธาแก่กล้าในพระรัตนตรัยก็เป็นชาวเมืองนาลันทา

หลักฐานทางศาสนาเชนระบุว่า ก่อนพระพุทธองค์เสด็จมายังเมืองนาลันทานั้น พวกนักบวชในลัทธิต่างๆ นิยมมาประกาศคำสอนและบำเพ็ญเพียรที่เมืองนี้ ศาสดามหาวีระ (นิครนถ์ นาฏบุตร) ของศาสนาเชนเผยแพร่คำสอนอยู่ที่นี่ถึง 14 ปี สมัยต่อมามีการสร้างวัดของศาสนาเชนไว้เป็นหลักฐานด้วย, ศาสดามักขลิโคสาล ได้พบท่านมหาวีระ (นิครนถ์ นาฏบุตร) เป็นครั้งสุดท้ายที่เมืองนี้ ก่อนจะแยกตัวไปตั้งลัทธิใหม่อีกต่างหาก

ข้อเสียของการแสดงฤทธิ์

(338-340) คราวหนึ่ง ขณะพระพุทธองค์ประทับอยู่ที่สวนมะม่วงของเศรษฐีนามว่า"ปาวาริกะ"(ปาวาริกัมพวัน) ซึ่งอยู่ไม่ไกล

จากเมืองนาลันทา บุตรคฤหบดีชื่อว่า"เกวัฏฏะ"เข้าเฝ้าทูลขอให้พระพุทธองค์ทรงบัญชาให้ภิกษุรูปหนึ่งแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ โดยตั้งความหวังว่า ถ้าทำได้ ชาวเมืองนาลันทาซึ่งมีอยู่เนืองแน่นก็จะหันมาเลื่อมใสในพระพุทธองค์กันล้นหลาม (ยิ่งกว่าที่เป็นอยู่) พระพุทธองค์ตรัสว่า พระองค์มิได้แสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายเพื่อให้พากันสำแดงฤทธิ์ปาฏิหาริย์แก่คฤหัสถ์ผู้นุ่งขาวห่มขาวเลย. เกวัฏฏะไม่ละความพยายาม เขาได้ทูลขออยู่อย่างนั้นถึง 3 ครั้ง

พระพุทธองค์ตรัสว่า ปาฏิหาริย์ที่พระองค์ได้ประจักษ์แจ้งด้วยการตรัสรู้มี 3 อย่าง คือ 1. อิทธิปาฏิหาริย์ (การแสดงฤทธิ์เป็นอัศจรรย์) 2. อาเทสนาปาฏิหาริย์ (การดักใจเป็นอัศจรรย์-the wonder of manifestation) 3. อนุสาสนีปาฏิหาริย์ (คำสอน



ร่องรอยความยิ่งใหญ่ในอดีตของเมืองนาลันทา (มหาวิทยาลัยนาลันทา)

มีผลเป็นอัศจรรย์), ตรัสว่า ภิกษุสาวกของพระองค์แสดงฤทธิ์ได้หลายอย่างคือ แสดงฤทธิ์ให้คนเดียวเป็นหลายคนก็ได้ ให้หลายคนเป็นคนเดียวก็ได้ ปรากฏตัวก็ได้ หายตัวก็ได้ เดินทะลุกำแพงและภูเขาเหมือนเดินไปในที่โล่งก็ได้ ผุดขึ้น-ดำลงในแผ่นดินเหมือนอยู่ในน้ำก็ได้ นั่งเหาะเหินไปเหมือนนกก็ได้ ลูบคลำพระจันทร์พระอาทิตย์ก็ได้ พาตัวเองไปพรหมโลกก็ได้, แต่การแสดงฤทธิ์ปาฏิหาริย์เหล่านั้น ถ้าคนเลื่อมใสไปบอกแก่คนที่เขาไม่เลื่อมใส ก็อาจจะได้ยินคำพูดว่า มีวิชาอย่างหนึ่งชื่อ"คันธารี" ภิกษุคงแสดงฤทธิ์ด้วยวิชานั้น (ไม่ใช่ของแปลกอัศจรรย์อะไร), ทรงเห็นข้อเสียอย่างนี้ จึงทรงรังเกียจอิทธิปาฏิหาริย์

สำหรับอาเทสนาปาฏิหาริย์ ตรัสว่า ภิกษุสาวกของพระองค์สามารถทายใจ, ทายความรู้สึกในใจ, ทายความตรึกตรองของสัตว์อื่นบุคคลอื่นได้ว่าคิดอะไร อยู่ในอาการอย่างไร คนที่ศรัทธาเลื่อมใสไปเล่าให้ใครๆ ฟัง คนที่เขาไม่เชื่ออาจพูดว่า เป็นการทำด้วยวิชามณิกา (ไม่ใช่เรื่องแปลกอัศจรรย์แต่อย่างใด) ด้วยเหตุนี้จึงทรงรังเกียจอาเทสนาปาฏิหาริย์

(อรรถกถากล่าวว่า วิชาคันธารีนั้น บ้างก็ว่าฤาษีคันธาระเป็นคนคิดขึ้น บ้างก็ว่าเป็นวิชาที่พวกฤาษีร่ำเรียนฝึกฝนกันในแคว้นคันธาระ ส่วนวิชามณิกา มีชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า "จินดามณี" ใครเรียนวิชานี้ย่อมสามารถทายใจดักใจ-คนอื่นได้)

อนุสาสนีปาฏิหาริย์

(341-342) อนุสาสนีปาฏิหาริย์ที่พระองค์ตรัสแก่เกวัฏฏะ

คือการพร่ำสอนของภิกษุสาวกของพระองค์ ที่ให้ตรึกตรอง, ให้ใส่ใจ, ให้เลิกละ, ให้ปฏิบัติต่างๆ รวมไปถึงคำสอนในเรื่องศีล, สมาธิ, และปัญญา ทั้งหมด

ทรงเล่าเรื่องภิกษุรูปหนึ่งซึ่งเกิดความนึกคิดขึ้นว่า ธาตุ 4 (มหาภูตรูป 4) คือ ดิน, น้ำ, ไฟ, ลม ดับสูญโดยสิ้นเชิง ณ ที่ไหน? เมื่อนึกคิดอย่างนั้น ก็เข้าสมาธิ ซึ่งเมื่อจิตตั้งมั่นในระดับหนึ่งแล้ว ทางไปสู่เทวโลกก็ปรากฏ ภิกษุนั้นไปพบกับเทวดาชั้นจาตุมหาราช ได้ตั้งคำถามเรื่องธาตุ 4 ว่าดับสูญที่ไหน พวกเทวดาชั้นนั้นบอกว่าไม่รู้เหมือนกัน ให้ไปถามเทวดาชั้นหัวหน้าคือมหาราช 4 องค์, มหาราชทั้ง 4 ก็ตอบไม่ได้เหมือนกัน, พวกเทวดาต่างก็ให้ภิกษุไปถามเทวดาชั้นสูงตามลำดับ จนถึงเทพบุตรชื่อ"ปรนิมมิตวสวัตดี" ซึ่งเทพบุตรนั้นก็ตอบไม่ได้ และยังได้แนะนำให้ไปถามเทวดาชั้นพรหม(พรหมกายิกา)

พระพุทธองค์ทรงเล่าต่อไปว่า ภิกษุนั้นเข้าสมาธิ(อีกระดับหนึ่ง) ให้ทางไปสู่พรหมโลกปรากฏ ได้ไปพบเทวดาพรหมกายิกา เทวดาเหล่านั้นก็ตอบไม่ได้ได้แนะนำให้ไปถามพระพรหมโดยบอกว่า พระพรหมนั้นเป็นมหาพรหม เป็นใหญ่ที่สุด, เล็งเห็นทุกสิ่งทุกอย่าง, เป็นผู้ใช้อำนาจ, เป็นอิศวร, เป็นผู้สร้าง, เป็นผู้เนรมิต พระองค์เท่านั้นแหละคงจะทราบได้: ภิกษุถามว่า ท้าวมหาพรหมนั้นอยู่ที่ไหน? พรหมกายิกาตอบว่า พวกตนก็ไม่รู้ที่อยู่ของพระพรหมว่าอยู่ทิศทางไหน รู้แต่ว่า เมื่อพระพรหมจะปรากฏ จะเกิดนิมิต เกิดแสงให้เห็น (เรียกว่าบุพนิมิต), สิ้นคำกล่าวของพรหม-กายิกาไม่นาน แสงดังกล่าวก็เกิดขึ้น และท้าวมหาพรหมก็ปรากฏ

พระองค์

ภิกษุนั้นเข้าไปหาท้าวมหาพรหม ได้ตั้งคำถามเหมือนเดิม พระพรหมไม่ตอบคำถาม ได้แต่กล่าวว่าตนเป็นพรหม เป็นมหาพรหมผู้ยิ่งใหญ่ มีอำนาจเหนือใครทั้งปวง เป็นบิดาของหมู่สัตว์ทั้งปวง. แม้ภิกษุจะถามคำถามนั้นอีกเป็นครั้งที่ 2 ที่ 3 พระองค์ก็ได้แต่กล่าวถึงความยิ่งใหญ่ของตนเอง ไม่ยอมตอบคำถามนั้น ภิกษุกล่าวขึ้นว่า ไม่ได้ถามว่าพระองค์ยิ่งใหญ่อย่างไร แต่ถามว่า ธาตุ 4 ไปดับสูญ ณ ที่ไหนต่างหาก. ในที่สุด พระพรหมก็ต้องดึงแขนภิกษุไปบอกความจริงยังที่แห่งหนึ่งว่า พวกเทวดาพรหมกายิการู้แต่ว่า ไม่มีอะไรที่พระองค์ไม่รู้ไม่เห็น พระองค์จึงตอบคำถามต่อหน้าเทวดาพวกนั้นไม่ได้ ธาตุ 4 ดับที่ไหนก็ไม่รู้เหมือนกัน การที่พระคุณเจ้ามองข้ามพระพุทธองค์ มาหาคำตอบข้างนอกอย่างนี้ ผิดที่ไปแล้ว ขอให้กลับไปทูลถามพระพุทธองค์เถิด ได้พระดำรัสตอบอย่างไร จงจำไว้ให้แม่น

ธาตุ 4 ดับไม่เหลือที่นิพพาน

(348-350) ทรงเล่าต่อไปว่า ภิกษุนั้นได้หายวับจากพรหมโลกมาปรากฏที่เบื้องพระพักตร์พระองค์ รวดเร็วเหมือนเหยียดแขนเข้าออก เมื่อถวายอภิวาทและนั่งลงแล้วก็ทูลถามปัญหานั้น พระองค์ตรัสแก่ภิกษุนั้นว่า พวกพ่อค้าเดินเรือมหาสมุทร ย่อมนำนกดูฝั่ง(ตีรทัสสี)ลงเรือไปด้วย คราวใดที่ไม่เห็นฝั่ง ก็จะปล่อยนกนั้นให้บินไปในทิศต่างๆ ถ้านกบินไปเห็นฝั่งทางทิศไหน มันก็จะบินหายไปทางทิศนั้น ถ้าไม่เห็นฝั่งในทิศที่บินไป มันก็จะกลับ

มาที่เรืออีก เธอก็เหมือนนกบินหาฝั่ง แสวงหาคำตอบไปจนถึงพรหมโลก เมื่อไม่ได้คำตอบ ก็ต้องกลับมาหาเรา ปัญหาเรื่องนี้เธอควรจะถามใหม่ว่า ธาตุดิน, ธาตุน้ำ, ธาตุไฟ, ธาตุลม มีอยู่ไม่ได้ ณ ที่ไหน คุณสมบัติของธาตุ 4 (อุปาทายรูป) คือยาว, สั้น, ละเอียด, หยาบ, สวยไม่สวย มีอยู่ไม่ได้ ณ ที่ไหน นามและรูป (นามรูป) ย่อมดับไม่มีเหลือ ณ ที่ไหน คำตอบสำหรับปัญหานี้คือ

"สภาวะที่พึงรู้ได้(วิญฺญาณ์) มองด้วยตาไม่เห็น(อนิทสฺสน์-แปลได้อีกอย่างว่า เทียบกับอะไรไม่ได้) เป็นอนันต์(ไม่มีที่สิ้นสุด) เข้าถึงได้ทุกด้าน(สพฺพโตปภ์-แปลได้อีกอย่างว่า สว่างแจ้งทั่วทั้งหมด), ณ ที่นี้ ดิน น้ำ ไฟ และลม ย่อมตั้งอยู่ไม่ได้, ณ ที่นี้ ยาว สั้น ละเอียด หยาบ สวย ไม่สวย ก็ตั้งอยู่ไม่ได้, ณ ที่นี้ นามและรูปดับไปหมดไม่เหลือ, เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ ณ ที่นี้"

(คำว่า"วิญญาณ" นอกจากหมายถึงธรรมชาติรู้อย่างหนึ่ง ยังหมายถึงนิพพานได้ด้วย, เพื่อให้เข้าใจพุทธวจนะที่เป็นคำตอบนี้ยิ่งขึ้น โปรดอ่านเพิ่มเติมจาก พุ.ธ.237-239 และเชิงอรรถ D.B. 1/283-284 เนื้อหาของเรื่องภิกษุแสวงหาคำตอบนี้ เพื่อจะบอกว่า แม้ใช้อิทธิปาฏิหาริย์ไปถึงพรหมโลกได้ ก็สู้อนุสาสนี-ปาฏิหาริย์ไม่ได้, อนึ่ง ข้อความในอรรถกถาแห่งเกวัฏฏสูตร ระบุชัดว่า คัมภีร์สุมังคลวิลาสินีแต่งขึ้นภายหลังคัมภีร์วิสุทธิมัคค์)

เกวัฏฏะเมื่อได้ฟังพุทธดำรัสตามลำดับดังนี้แล้ว ก็เพลินพอใจ ไม่มีอะไรจะทูลโต้แย้งได้เลย

โลหิจจสูตร

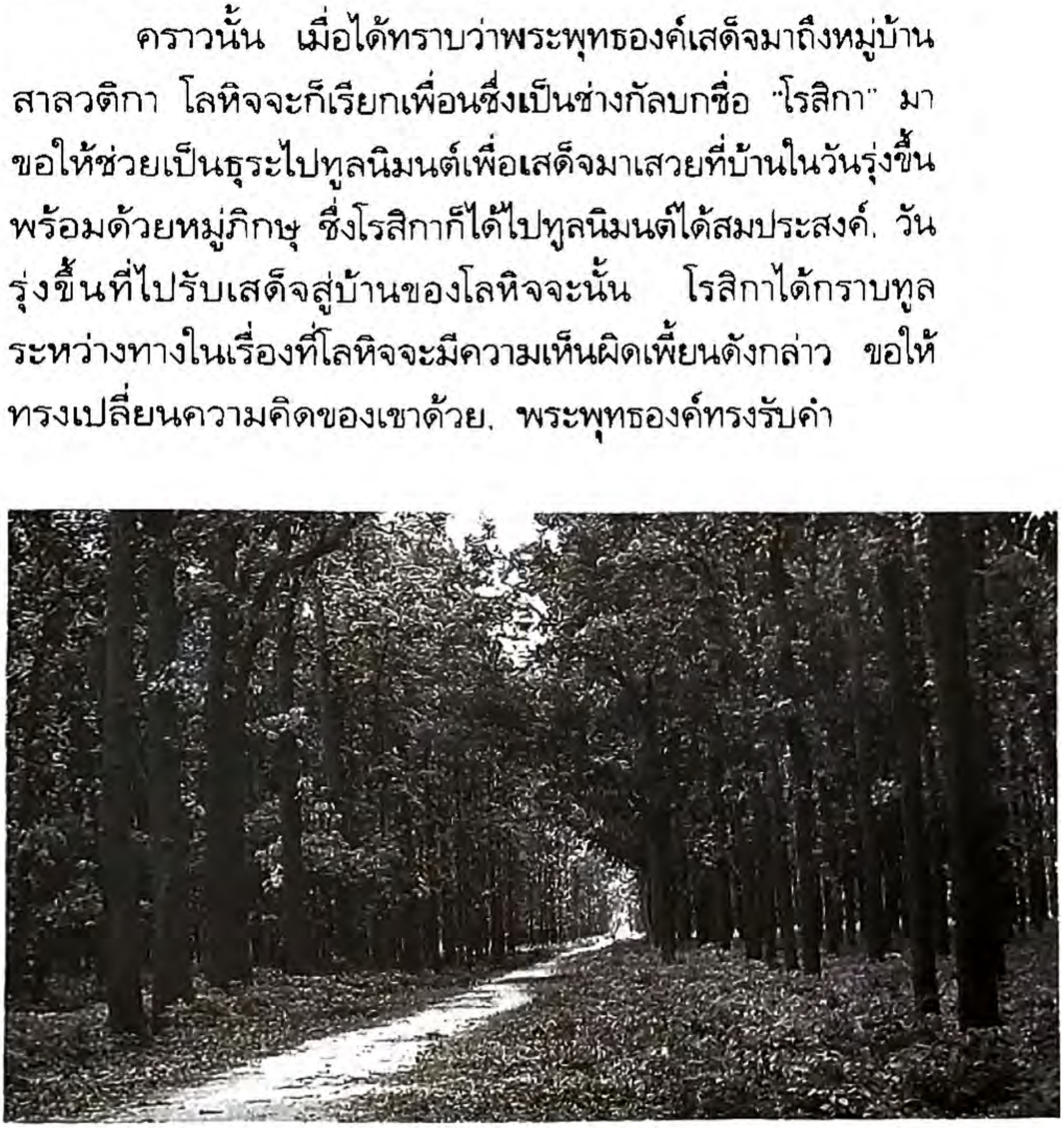
มิจฉาทิฐิคือศัตรูทำลายประโยชน์ทางธรรม

(351-359) หมู่บ้านสาลวติกาอยู่ในแดวันโกศล มีต้นสาละอยู่รอบทิศทางจึงมีชื่ออย่างนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศล ได้พระราชทานให้เป็นบำเหน็จแก่โลหิจจพราหมณ์ หมู่บ้านนี้มีประชาชนคับคั่ง อุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติและธัญญาหาร ครั้งนั้นพระพุทธองค์เสด็จไปประทับอยู่ที่หมู่บ้านนี้พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ประมาณ 500 รูป

โลหิจจพราหมณ์นั้นมีความเห็นผิดเพี้ยนอย่างหนึ่งว่า สมณะหรือพราหมณ์ในโลกนี้ เมื่อได้บรรลุกุศลธรรมแล้ว ไม่ควรสอน

คนอื่น เพราะไม่มีใครจะทำอะไรแทนใครได้ การสอนคนอื่นไม่ต่างอะไรกับคนที่หลุดจากเครื่องจองจำเก่ามาสร้างเครื่องจองจำใหม่ เขาเห็นว่า คนที่บรรลุธรรมแล้วมาสอนคนอื่น เป็นความโลภอย่างหนึ่ง เป็นบาปอย่างหนึ่ง

คราวนั้น เมื่อได้ทราบว่าพระพุทธองค์เสด็จมาถึงหมู่บ้านสาลวติกา โลหิจจะก็เรียกเพื่อนซึ่งเป็นช่างกัลบกชื่อ "โรสิกา" มาขอให้ช่วยเป็นธุระไปทูลนิมนต์เพื่อเสด็จมาเสวยที่บ้านในวันรุ่งขึ้น พร้อมด้วยหมู่ภิกษุ ซึ่งโรสิกาก็ได้ไปทูลนิมนต์ได้สมประสงค์. วันรุ่งขึ้นที่ไปรับเสด็จสู่บ้านของโลหิจจะนั้น โรสิกาได้กราบทูลระหว่างทางในเรื่องที่โลหิจจะมีความเห็นผิดเพี้ยนดังกล่าว ขอให้ทรงเปลี่ยนความคิดของเขาด้วย. พระพุทธองค์ทรงรับคำ



ป่าสาละแห่งหนึ่งในอินเดียปัจจุบัน

เมื่อเสวยเสร็จ พระพุทธองค์ทรงถามพราหมณ์โลหิจจะว่ามีความเห็นตามที่โรสิกาทูลจริงหรือ? เมื่อพราหมณ์ทูลว่าจริง จึงตรัสว่า ถ้ามีคนมาพูดว่า โลหิจจะครอบครองหมู่บ้านสาลวติกา ควรรับผลประโยชน์แต่เพียงผู้เดียว ไม่ต้องแบ่งปันแก่ใครเลย คนที่พูดอย่างนี้ถือว่าทำอันตรายแก่ลูกบ้านของท่านหรือไม่? พราหมณ์ทูลว่า เป็นการทำอันตรายแก่ลูกบ้านแน่นอน

"เมื่อเป็นการทำอันตราย จะเรียกว่า หวังประโยชน์หรือไม่หวังประโยชน์แก่ลูกบ้าน?"

"เรียกว่าไม่หวังประโยชน์สิ"

"คนที่ไม่หวังประโยชน์อย่างนั้น ถือว่าเป็นผู้หวังดีหรือเป็นศัตร?"

"เป็นศัตรู"

"เมื่อตั้งจิตเป็นศัตรู จะเรียกเขาว่าเป็นมิจฉาทิฐิหรือสัมมาทิฐิ?"

"เป็นมิจฉาทิฐิ"

เมื่อทรงตั้งคำถามให้พราหมณ์ตอบเองดังนี้แล้ว พระพุทธองค์จึงตรัสว่า คนที่เป็นมิจฉาทิฐิ มีคติ (ชีวิตเบื้องหน้า) เป็น 2 ทาง คือไม่ตกนรกก็เกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน และทรงให้พราหมณ์ตอบคำถามในลักษณะเดียวกันอีกว่า ถ้ามีคนมาพูดว่า พระเจ้าปเสนทิโกศลซึ่งครองแคว้นโกศลและแคว้นกาสี ควรทรงใช้สอยผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นในแคว้นทั้งสองเพียงลำพังพระองค์ จะว่าอย่างไร? คำตอบของโลหิจจะก็ลงเอยเหมือนเดิม คือจบลงด้วยการยอมรับว่าเป็นความเห็นผิด. ในที่สุดตรัสว่า การที่พราหมณ์มีความเห็นว่าผู้

บรรลุธรรมแล้วไม่ควรสอนผู้อื่น ชื่อว่าทำอันตรายแก่ผู้เข้ามาอาศัยพระธรรมวินัยที่พระองค์ทรงสั่งสอน ความเห็นอย่างนั้นเป็นมิจฉาทิฐิ ไม่ตกนรกก็ต้องเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน เพราะทำอันตรายแก่ผู้ซึ่งอาจจะได้บรรลุอริยผลต่างๆ และทำลายผู้ซึ่งอาจจะได้ทำความดีเพื่อไปเกิดในสวรรค์

ศาสดา 3 จำพวก

(360-364) พระพุทธองค์ตรัสแก่โลหิจจะต่อไปอีกว่า มีศาสดา 3 จำพวกที่ควรถูกประท้วง คือ

1. ศาสดาที่ออกบวชแล้วไม่ได้บรรลุธรรม แต่ก็แสดงธรรมแก่สาวก และสาวกก็ไม่เชื่อฟัง, ศาสดาประเภทนี้ เหมือนบุรุษจู่โจมเข้าหาสตรีที่ถดถอยหนี หรือเหมือนบุรุษเข้าไปกอดสตรีผู้ทันหลังให้

2. ศาสดาที่ออกบวชแล้วไม่ได้บรรลุธรรม แต่ก็แสดงธรรม และสาวกก็ตั้งใจฟังคำสอน ทั้งเชื่อฟังและทำตามคำสอน, ศาสดาประเภทนี้ เหมือนคนที่ทิ้งนาตัวเองไปเห็นว่านาของคนอื่นต้องทำให้ดี

3. ศาสดาที่ออกบวชแล้วและได้บรรลุธรรม แต่สาวกไม่เชื่อฟัง ไม่ปฏิบัติตาม, ศาสดาประเภทนี้ เหมือนคนตัดเครื่องจองจำเก่าได้แล้ว ไปสร้างเครื่องจองจำอย่างอื่นใหม่

ตรัสว่า ศาสดาทั้ง 3 จำพวกนี้ควรได้รับการประท้วง การประท้วงศาสดาเช่นนั้นถูกต้องแล้ว ไม่มีโทษแก่ผู้ประท้วง

พราหมณ์ทูลถามว่า ศาสดาที่ไม่ควรถูกประท้วงมีหรือไม่?

ตรัสว่า มีอยู่, แล้วตรัสถึงพระองค์เองตั้งแต่ได้ตรัสรู้ ทรงเพียบพร้อมด้วยศีล, สมาธิ, ปัญญา (ตามนัยแห่งสามัญญผลสูตร) พระองค์เป็นศาสดาที่ไม่ควรถูกประท้วง การประท้วงศาสดาเช่นพระองค์ ไม่เป็นธรรม และมีโทษ



แม่น้ำอจิรวดีที่สาวัตถี

โลหิจจพราหมณ์ได้ฟังก็กราบทูลว่า คนคนหนึ่งฉวยผมของคนอีกคนหนึ่งซึ่งกำลังจะตกเหว ฉวยฉุดให้ขึ้นมายืนอยู่บนบก เขาก็เหมือนกัน กำลังจะตกสู่เหวนรก พระองค์ได้ทรงฉุดดึงเขาขึ้นมาอยู่บนบกแท้ๆ, แล้วทูลชื่นชมในพระธรรมเทศนา ว่าไพเราะแจ่มแจ้งยิ่งนัก และได้ขออุทิศชีวิตเป็นอุบาสกตลอดไป

เตวิชชสูตร

ไม่เคยเห็นพรหม แต่สอนทางไปอยู่กับพรหม

(365-375) ในแคว้นโกศล มีหมู่บ้านหนึ่งชื่อ"มนสากตะ" (มนสากตคาม). ณ ริมฝั่งแม่น้ำอจิรวดีทางทิศเหนือของหมู่บ้านนี้ มีสวนมะม่วง (อัมพวัน) ซึ่งอรรถกถากล่าวว่า ที่นั่นเป็นแดนน่ารื่นรมย์ ข้างล่างเป็นหาดทรายขาวสีเงิน เหนือชายฝั่งขึ้นไปเป็นป่ามะม่วงอันร่มครึ้มด้วยกิ่งใบ พวกพราหมณ์ผู้มีชื่อเสียง (พราหมณ์มหาศาล)นิยมไปสร้างเรือนไว้ที่ใกล้ฝั่งบริเวณนั้น ทำเป็นเขตปลอดบุคคลภายนอกทั่วไป. ครั้งหนึ่ง พระพุทธองค์ได้เสด็จจาริกไปถึงหมู่บ้านนั้นพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ประมาณ 500

รูป และประทับอยู่ที่สวนมะม่วงนั้น. ในคราวเดียวกันนั้น พวกพราหมณ์คนดัง คือ วังกีสพราหมณ์, ตารุกขพราหมณ์, โปกขรสาติพราหมณ์, ชาณุสโสนิพราหมณ์, โตเทยยพราหมณ์, และพราหมณ์มหาศาลอีกหลายท่าน ก็พักอยู่ที่นั่นเหมือนกัน

วันหนึ่ง วาเสฏฐมาณพ(ศิษย์ของโปกขรสาติ) และภารทวาชมาณพ(ศิษย์ของตารุกขะ) พากันเดินเล่นอยู่ที่ชายหาด ทั้งสองคุยกันเรื่องข้อปฏิบัติที่จะทำให้ไปอยู่ร่วมกับพรหมได้ ต่างคนต่างก็คุยว่า การปฏิบัติตามอาจารย์ของตนเท่านั้นเป็นทางที่ถูกต้อง, ไม่มีใครยอมใคร ในที่สุดก็ปรึกษากันว่าควรจะไปเข้าเฝ้าพระพุทธองค์เพื่อขอคำตอบเรื่องนี้, เมื่อได้เข้าเฝ้ากราบทูลเรื่องที่หาข้อยุติไม่ได้ พระพุทธองค์ก็ตรัสถามตอนหนึ่งว่า เรื่องที่เธอทั้งสองพูดขัดแย้งกัน จะต่างกันที่ตรงไหน? วาเสฏฐะทูลว่า พวกพราหมณ์อัทธริยะ, พวกพราหมณ์ติตติริยะ, พวกพราหมณ์ฉันโทกะ, และพวกพราหมณ์พัวหริธะ(พวฺหริธา) ต่างบอกทางที่จะไปอยู่ร่วมกับพรหมไปคนละทางก็จริง แต่ก็พากันไปถึงที่เดียวกันนั่นเอง เหมือนจะไปหมู่บ้านแห่งหนึ่ง ที่มีทางเดินได้หลายทาง ไปเส้นทางไหนก็ถึงหมู่บ้านนั้นจนได้, คำถาม-คำตอบระหว่างพระพุทธองค์กับวาเสฏฐะมีดังต่อไปนี้

"เธอพูดว่า ทางเหล่านั้นไปถึงหรือ?"

"ข้าพระองค์พูดอย่างนั้นจริง"

"ในบรรดาพราหมณ์ผู้จบไตรเพท มีสักคนไหมที่เป็นพยานว่าได้เห็นพรหม?"

"ไม่มี พระเจ้าข้า"

ตรัสถามต่อไปว่า มีไหม อาจารย์หรืออาจารย์ของอาจารย์ (ปาจารย์), อาจารย์ที่สืบสายกันมาชั่วเจ็ดอาจารย์, หรือพวกฤาษีที่เป็นบูรพาจารย์ของพราหมณ์ ผู้จบไตรเพท ผู้แต่งมนต์ นักร่ายมนต์ สักคนหนึ่งที่ยืนยันว่า พวกตนได้เห็นพรหมว่าอยู่ที่ไหน? อยู่อย่างไร? และอยู่ในเวลาใด?

"ไม่มี พระเจ้าข้า"

ตรัสถามย้ำอีกรอบหนึ่งว่า พวกพราหมณ์ที่กล่าวถึงนั้นไม่มีสักคนเลยหรือที่เป็นพยานว่าได้เห็นพรหม?

"ไม่มีเลยสักคน พระเจ้าข้า"

พระพุทธองค์ตรัสว่า พวกพราหมณ์ที่จบไตรเพททั้งๆ ที่ไม่รู้ไม่เห็นพรหม แต่ก็บอกทางไปอยู่ร่วมกับพรหมว่าเป็นทางที่ถูกต้อง คิดดูเถิด คำพูดของพราหมณ์พวกนั้น เชื่อได้หรือ? วาเสฏฐะทูลว่า เชื่อไม่ได้เลย, ตรัสต่อไปว่า เป็นไปไม่ได้ที่คนผู้ไม่เคยเห็นพรหมจะบอกทางให้ไปอยู่ร่วมกับพรหมได้ เหมือนคนตาบอดเข้าแถวเกาะหลังกันเดิน คนหัวแถวก็มองไม่เห็น คนกลางแถวก็มองไม่เห็น คนท้ายแถวก็มองไม่เห็น คำพูดของพราหมณ์ผู้จบไตรเพท จึงน่าหัวเราะเยาะ เป็นคำพูดของคนหลอกลวง ไร้สาระ ลองคิดดูเถิด พราหมณ์จบไตรเพทก็เห็นพระจันทร์และพระอาทิตย์ คนอื่นๆ ก็เห็นพระจันทร์และพระอาทิตย์ แต่พวกพราหมณ์นั้นย่อมบวงสรวงวิงวอน นบไหว้ เดินเวียนแสดงความเคารพ ถามว่า พวกพราหมณ์บอกได้ไหมว่า ทางไหนพาไปอยู่ร่วมกับพระจันทร์และพระอาทิตย์ได้? วาเสฏฐะทูลว่า บอกไม่ได้แน่

ทรงชี้ให้เห็นอย่างชัดแจ้งว่า แม้แต่พวกพราหมณ์ที่เห็นพระจันทร์และพระอาทิตย์เหมือนที่คนอื่นๆ เห็น ก็ยังบอกไม่ได้ว่า ทางไปอยู่ร่วมกับพระจันทร์และพระอาทิตย์อยู่ที่ไหน แล้วพวกพราหมณ์ที่ไม่เคยเห็นพรหม จะบอกทางเพื่อไปอยู่ร่วมกับพรหมได้อย่างไร ไม่ต่างอะไรกับชายหนุ่มรักสาวงามทั้งๆ ที่ไม่เคยเห็นนาง หรือคนทำพะองนิสฺเสณี-ล่าไม่ใผ่สำหรับพาดขึ้น) เพื่อขึ้นปราสาท ทั้งๆ ที่ไม่รู้ว่าปราสาทอยู่ในทิศทางไหน

การเดินทางผิดของพราหมณ์

(376-381) พระพุทธองค์ตรัสแก่วาเสฏฐะว่า พวกพราหมณ์นอกจากไม่รู้ทางเพื่อไปอยู่ร่วมกับพรหมแล้ว ยังมีการปฏิบัติผิดๆ ด้วย คือทิ้งธรรมที่ทำให้เป็นพราหมณ์ ไม่ยึดถือธรรมที่ทำให้เป็นพราหมณ์, ตรัสด้วยข้ออุปมาว่า

- เหมือนคนต้องการข้ามแม่น้ำอจิรวดีซึ่งน้ำเต็มฝั่ง ยืนอยู่ฝั่งนี้แล้วตะโกนเรียกฝั่งโน้นให้มาหาตน, พวกพราหมณ์ที่ได้แต่สวดอ้อนวอนเทวดาอินทร์พรหมก็ทำอย่างเดียวกัน

- เหมือนคนต้องการข้ามแม่น้ำอจิรวดีซึ่งน้ำเต็มฝั่ง แต่มัดแขนไพล่หลังตัวเองด้วยเชือก, พวกพราหมณ์ที่หมกมุ่นอยู่กับกามคุณ ก็ทำอย่างเดียวกัน

- เหมือนคนต้องการข้ามแม่น้ำอจิรวดีซึ่งน้ำเต็มฝั่ง แต่กลับนอนคลุมโปงอยู่ที่ฝั่งนี้, พวกพราหมณ์ที่ถูกนิวรณ์ 5 ห่อคลุมจิตใจอยู่ ก็มีลักษณะอย่างนั้น

จากนั้นทรงถามวาเสฏฐะว่า เคยได้ยินพราหมณ์รุ่นก่อนๆ

พูดกันไหมว่า พรหมมีเครื่องผูกพันคือสตรีหรือไม่? วาเสฏฐะทูลว่า ไม่มี. เคยได้ยินไหมว่าพรหมมีจิตพยาบาทหรือไม่? ทูลว่าไม่มี. เคยได้ยินไหมว่าพรหมมีจิตคิดเบียดเบียนผู้อื่นหรือไม่? ทูลว่าไม่มี. เคยได้ยินไหมว่าพรหมมีจิตเศร้าหมองหรือไม่? ทูลว่าไม่มี. ตรัสถามอีกว่า พราหมณ์เหล่านั้นบังคับจิตใจของตนให้อยู่ในอำนาจได้หรือไม่? ทูลว่า ไม่ได้

แล้วทรงถามย้อนเข้าหาสภาพจิตใจของพวกพราหมณ์ว่า วาเสฏฐะเห็นเป็นอย่างไร พวกพราหมณ์ข้องเกี่ยวกับสตรีหรือไม่? มีความคิดพยาบาทหรือไม่? คิดเบียดเบียนผู้อื่นหรือไม่? มีจิตเศร้าหมองหรือไม่? และบังคับใจตัวเองได้หรือไม่? วาเสฏฐะทูลว่า พวกพราหมณ์เหล่านั้นยังข้องเกี่ยวกับสตรี ยังมีความคิดพยาบาท, ยังมีความคิดเบียดเบียนผู้อื่น, ยังมีจิตเศร้าหมอง, และยังบังคับควบคุมใจตัวเองไม่ได้

ทรงสรุปว่า ด้วยเหตุนี้ เป็นอันว่าพราหมณ์ผู้จบไตรเพททั้งหลาย ยังมีเครื่องเกี่ยวเกาะคือสตรี ซึ่งพรหมไม่มี, ยังมีจิตพยาบาท ซึ่งพรหมไม่มี, ยังมีจิตเบียดเบียน ซึ่งพรหมไม่มี, ยังมีจิตเศร้าหมอง ซึ่งพรหมไม่มี, ยังบังคับจิตให้อยู่ในอำนาจไม่ได้ ซึ่งพรหมทำได้, ทุกข้อที่ตรัสดังนี้ วาเสฏฐะทูลรับว่าจริง

และแล้วได้ตรัสอีกว่า เมื่อพวกพราหมณ์ทำอย่างพรหมไม่ได้ ก็มีแต่จมดิ่งลงไปและถึงความย่อยยับ โดยคิดว่าจะข้ามไปได้ง่ายๆ ฉะนั้น ไตรเพทนี้จึงเรียกได้ว่า"ไตรเพททุ่งร้าง"(เตวิชฺชา-อิริณ-ทุ่งที่ไม่มีบ้านผู้คน), "ไตรเพทป่าแล้ง"(เตวิชฺชาวิวน-ป่าที่ไม่มีน้ำ), "ไตรเพทอันตราย"(เตวิชฺชาพฺยสน-มีแต่จะทำความย่อยยับให้)

ทางไปอยู่กับพรหมได้จริง

(382-385) เมื่อพระพุทธองค์ทรงชี้ให้เห็นทางที่ไม่ใช่ทางอันถูกต้อง ที่พวกพราหมณ์หลงเดินกันอยู่ดังนี้แล้ว วาเสฏฐะก็กราบทูลขึ้นว่า เขาได้ฟังมาว่าพระองค์ทรงรู้หนทางเพื่อไปอยู่ร่วมกับพรหม เรื่องนี้จริงแท้เพียงไร? ทรงตอบด้วยข้ออุปมาว่า หมู่บ้านมนสากตะอยู่ไม่ไกลจากที่นี่ เธอจะเห็นเป็นประการใด ถ้ามีคนคนหนึ่ง ซึ่งเกิดและโตมาในหมู่บ้านนี้ ครั้นออกไปจากหมู่บ้านนี้แล้วถูกถามว่า หนทางไปหมู่บ้านมนสากตะไปทางไหน? จะเป็นไปได้หรือที่คนคนนั้นจะชักช้าอ้ำอึ้งที่จะไม่บอกทาง? วาเสฏฐะทูลรับว่าเป็นไปไม่ได้. ตรัสว่า พระองค์ก็เหมือนกับคนคนนั้น เมื่อมีใครมาถามข้อปฏิบัติเพื่อให้เข้าถึงพรหมโลก ก็จะไม่ชักช้าอ้ำอึ้งที่จะบอกเลย เพราะทรงรู้ทั้งพรหมและพรหมโลก ทรงรู้ทั้งข้อปฏิบัติเพื่อไปถึงพรหมโลก และรู้ว่าพรหมปฏิบัติอย่างไรจึงได้ไปเกิดในพรหมโลก

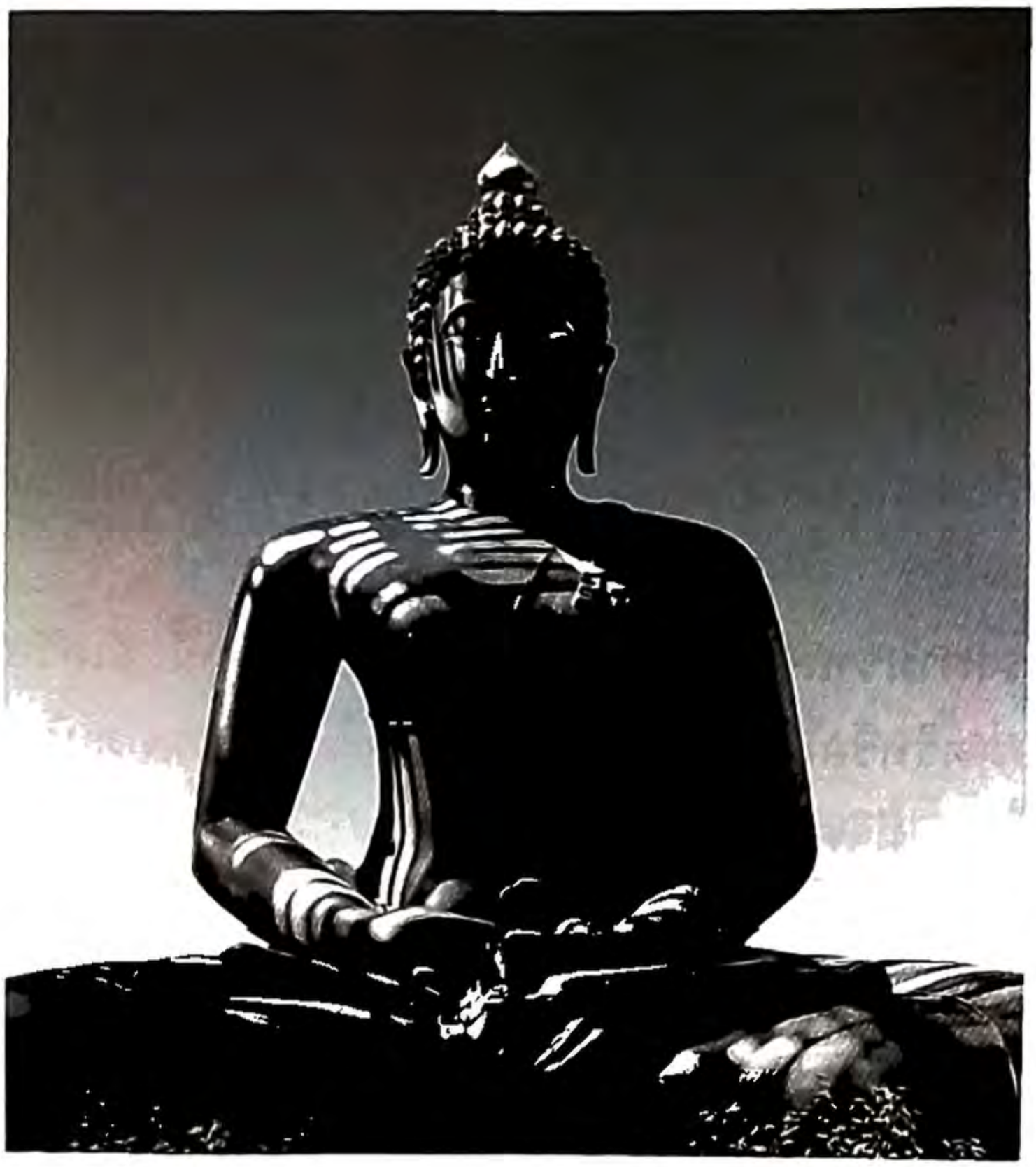
เมื่อวาเสฏฐะทูลอาราธนาให้ทรงแสดงข้อปฏิบัติเพื่อการไปอยู่ร่วมกับพรหม พระพุทธองค์ทรงเริ่มพระธรรมเทศนาตั้งแต่เมื่อทรงตรัสรู้ ทรงแสดงเรื่องศีล (เหมือนในสามัญญผลสูตร) ไปจนถึงขั้นตอนแห่งสมาธิ เริ่มที่ภิกษุละนิวรณ์ 5 ได้แล้ว' เกิดปราโมทย์ เกิดปีติ เมื่อใจมีปีติกายก็สงบ เมื่อกายสงบก็มีสุข เมื่อมีสุข จิตก็จักตั้งมั่น(เป็นสมาธิ)

ตรัสต่อไปว่า (เมื่อจิตเข้าสู่สมาธิแล้ว) ภิกษุนั้นอยู่ด้วยใจที่ประกอบด้วยเมตตาปกแผ่ไปยังทิศ 1 ทิศ 2 ทิศ 3 ครบถ้วน ทั้งสูงและต่ำ กว้างขวางทั่วทั้งโลก ทั่วสัตว์ทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถาน

ด้วยใจประกอบด้วยเมตตาอันไพบูลย์, ยิ่งใหญ่, ไม่มีประมาณ, ไร้เวร, ไร้พยาบาท: คนเป่าสังข์ที่แรงดี เป่าสังข์ให้คนได้ยินทั้งสี่ทิศโดยไม่ยากเลยฉันใด กรรมใดที่ทำไว้พอประมาณ เมื่อเจริญเจโตวิมุตติ ทำให้มากอย่างนี้ กรรมนั้นจักไม่เหลือ จักไม่คงอยู่ในเจโตวิมุตตินั้น ฉันนั้น, นี้เป็นทางเพื่ออยู่ร่วมกับพรหม (ภิกษุอยู่ด้วยใจที่ประกอบด้วยกรุณา, มุทิตา, อุเบกขา ก็เหมือนกัน)

ทรงถามวาเสฏฐะว่า ภิกษุผู้มีปกติอยู่อย่างนี้ มีเครื่องผูกพันคือสตรีหรือไม่? มีจิตพยาบาทหรือไม่? มีจิตคิดเบียดเบียนหรือไม่? มีจิตเศร้าหมองหรือไม่? บังคับจิตให้อยู่ในอำนาจได้หรือไม่? วาเสฏฐะทูลว่า ภิกษุเช่นนั้นย่อมไม่ผูกพันกับสตรี, ไม่มีจิตพยาบาท...และบังคับจิตให้อยู่ในอำนาจได้, ตรัสถามต่อไปอีกว่า เมื่อภิกษุมีจิตอย่างพรหม จะเปรียบเทียบภิกษุนั้นกับพรหมได้หรือไม่? วาเสฏฐะทูลว่า ได้, แล้วตรัสว่า ถูกแล้ว ภิกษุนั้นเมื่อตายไป จึงเป็นไปได้ว่า จักไปอยู่ร่วมกับพรหมได้

ทั้งวาเสฏฐะและภารทวาชมาณพ ต่างก็ทูลชื่นชมว่าพระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมได้แจ่มแจ้งงดงาม ไม่มีที่จะสงสัยได้เลย, ครั้งนี้ ทั้งสองขอถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ ประกาศตนเป็นอุบาสกตลอดชีวิต (อรรถกถากล่าวว่า ทั้งสองฟังวาเสฏฐสูตร ในมัชฌิมปัณณาสก์แล้ว ได้ขอเป็นอุบาสกครั้งแรก, ฟังเตวิชชสูตรนี้ขอเป็นอุบาสกเป็นครั้งที่สอง, อีก 2-3 วันต่อมา ก็ได้บรรพชาอุปสมบท และบรรลุเป็นพระอรหันต์ (ตามเรื่องในอัคคัญญสูตร)



ทีฆนิกาย มหาวรรค

มหาปทานสูตร มหานิทานสูตร

มหาปรินิพพานสูตร มหาสุทัสสนสูตร

ชนวสภสูตร มหาโควินทสูตร

(ในเล่ม 6 : มหาสมยสูตร สักกปัญหสูตร มหาสติปัฏฐานสูตร ปายาสิราชัญญสูตร)

ทีฆนิกาย มหาวรรค

พระไตรปิฎก(ฉบับบาลี)เล่มที่ 10 เป็นพระสุตตันตปิฎกในส่วนทีฆนิกาย มหาวรรค, บรรจุพระสูตรจำนวน 10 พระสูตรคือ

1. **มหาปทานสูตร** พระสูตรว่าด้วย"ข้ออ้างใหญ่" เนื้อหาว่าด้วยประวัติและเรื่องของพระพุทธเจ้า 7 พระองค์ กล่าวถึงประวัติของพระวิปัสสีพุทธเจ้าโดยละเอียด

2. **มหานิทานสูตร** พระสูตรว่าด้วย"ต้นเหตุใหญ่" กล่าวถึงปฏิจจสมุปบาทและทฤษฎีเรื่องอัตตา

3. **มหาปรินิพพานสูตร** พระสูตรว่าด้วยเรื่องราวการเสด็จดับขันธปรินิพพานของพระพุทธองค์ ลำดับเหตุการณ์ก่อนปรินิพพานไปจนถึงแจกพระบรมสารีริกธาตุ

4. **มหาสุทัสสนสูตร** พระสูตรว่าด้วยพระเจ้าจักรพรรดิทรงพระนามว่า"มหาสุทัสสนะ" โดยตรัสเล่าแก่พระอานนท์ เมื่อใกล้เสด็จปรินิพพาน

5. **ชนวสภสูตร** พระสูตรว่าด้วยยักษ์ชื่อ"ชนวสภะ"

6. **มหาโควินทสูตร** พระสูตรว่าด้วยพราหมณ์ชื่อ"มหาโควินทะ"

7. **มหาสมยสูตร** พระสูตรว่าด้วยการประชุมใหญ่ของเทวดาที่มาเข้าเฝ้าพระพุทธองค์

8. **สักกปัญหสูตร** พระสูตรว่าด้วยปัญหาของท้าวสักกะ

9. **มหาสติปัฏฐานสูตร** พระสูตรว่าด้วยมหาสติปัฏฐาน 4

10. **ปายาสิราชัญญสูตร** พระสูตรว่าด้วยพระเจ้าปายาสิพิสูจน์เรื่องตายแล้วเกิดกับพระกุมารกัสสปะ (ฉบับของสมาคมบาลีปกรณ์(P.T.S.)เรียกพระสูตรนี้ว่า"ปายาสิสูตร")

มหาปทานสูตร

พระพุทธเจ้า 7 พระองค์

(1-9) ครั้งหนึ่ง พระพุทธองค์ประทับอยู่ที่พระคันธกุฎี ใกล้ไม้กุ่มน้ำ(กเรริ)ในวัดเชตวัน มีภิกษุมากรูปด้วยกันกลับจากบิณฑบาต ฉันอาหารแล้ว มานั่งสนทนาธรรมกันที่โรงกลมใกล้ต้นกุ่มนั้น ด้วยเรื่องบุพเพนิวาส(คือเรื่องชาติก่อน)ว่าเกิดขึ้นด้วยเหตุต่างๆ. พระพุทธองค์ทรงสดับเรื่องที่ภิกษุสนทนากันด้วยทิพยโสต จึงเสด็จไปยังโรงกลมนั้น หลังจากทรงนั่งแล้วก็ตรัสถามว่าสนทนาอะไรกันอยู่? เมื่อภิกษุทั้งหลายกราบทูลให้ทรงทราบ ก็ตรัสว่าอยากจะฟังเรื่องบุพเพนิวาสหรือไม่? ภิกษุเหล่านั้นทูลอาราธนาให้

ทรงแสดงด้วยความดีใจ จึงทรงยกเรื่องอดีตชาติของพระพุทธเจ้า 6 พระองค์ รวมกับเรื่องราวของพระองค์เอง(เป็น 7) เล่าให้ภิกษุเหล่านั้นฟังตามลำดับ

นับถอยหลังจากกัปนี้ไป 91 กัป พระวิปัสสีสัมมาสัม-พุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นในโลก จากกัปนี้ไป 31 กัป พระสัมมาสัม-พุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นในโลก 2 พระองค์ คือ พระสิขี และ พระเวสสภู. ในภัทรกัปนี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นแล้วรวม 4 พระองค์ คือ 1. พระกกุสันธะ 2. พระโกนาคมนะ 3. พระกัสสปะ 4. พระโคตมะ (คือพระองค์เอง)

เพื่อให้ทราบประวัติของพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์ ไม่ให้สับสนกัน ขอเรียบเรียงข้อมูลประวัติให้จบเป็นองค์ๆ ไปตามลำดับ

1. พระวิปัสสี

พระวิปัสสีสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นกษัตริย์โดยพระชาติ ทรงอุบัติในขัตติยสกุล ในโกณฑัญญโคตร มีพระชนมายุ 80,000 ปี ตรัสรู้ที่ควงไม้แคฝอย(ปาฏลี) คู่พระอัครสาวกคือพระขัณฑะและพระติสสะ การประชุมใหญ่ของพระสาวกมี 3 ครั้ง ครั้งที่หนึ่งประชุมจำนวน 6,800,000 รูป ครั้งที่สองจำนวน 100,000 รูป ครั้งที่สามจำนวน 80,000 รูป พระสาวกที่ประชุมกันแต่ละครั้งล้วนเป็นพระอรหันต์ ยอดพระอุปัฏฐากชื่อ"อโสกะ" พระชนกพระนามว่า"พันธุมะ" พระชนนีพระนามว่า"พันธุมดี" ราชธานีชื่อ "พันธุมดี"

2. พระสิขี

พระสิขีสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นกษัตริย์โดยพระชาติ ทรงอุบัติในขัตติยสกุล ในโกณฑัญญโคตร มีพระชนมายุ 70,000 ปี ตรัสรู้ที่ควงไม้กุ่มบก(ปุณฑรีก) คู่พระอัครสาวกคือ พระอภิภูและพระสัมภวะ การประชุมใหญ่ของพระสาวกมี 3 ครั้ง ครั้งที่หนึ่งประชุมจำนวน 100,000 รูป ครั้งที่สองจำนวน 80,000 รูป ครั้งที่สามจำนวน 70,000 รูป ทุกรูปในการประชุมทุกครั้งล้วนเป็นพระอรหันต์ ยอดพระอุปัฏฐากคือพระเขมังกระ พระชนกพระนามว่า"อรุณะ" พระชนนีพระนามว่า"ปภาวดี" ราชธานีชื่อ"อรุณวดี"

3. พระเวสสภู

พระเวสสภูสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นกษัตริย์โดยพระชาติ ทรงอุบัติในขัตติยสกุล ในโกณฑัญญโคตร มีพระชนมายุประมาณ 60,000 ปี ตรัสรู้ที่ควงไม้สาละ คู่พระอัครสาวกคือพระโสณะและพระอุตตระ การประชุมใหญ่ของพระสาวกมี 3 ครั้ง ครั้งที่หนึ่งประชุมจำนวน 80,000 รูป ครั้งที่สองจำนวน 70,000 รูป ครั้งที่สามจำนวน 60,000 รูป ซึ่งทุกรูปในทุกครั้งเป็นพระอรหันต์ ยอดพระอุปัฏฐากชื่อพระอุปสันตะ พระชนกพระนามว่า"สุปปติตะ" พระชนนีพระนามว่า"ยสวดี" มีราชธานีชื่อ"อโนมะ"

4. พระกกุสันธะ

พระกกุสันธสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นพราหมณ์โดยพระชาติ ทรงอุบัติในพราหมณสกุล ในกัสสปโคตร มีพระชนมายุ

ประมาณ 40,000 ปี ตรัสรู้ที่ควงไม้ซึก(สิรีส) คู่พระอัครสาวกคือ พระวิธูระและพระสัญชีวะ การประชุมใหญ่ของพระสาวกมี 1 ครั้ง จำนวน 40,000 รูปล้วนเป็นพระอรหันต์ ยอดพระอุปัฏฐากชื่อพระวุฑฒิชะ พระชนกคือพราหมณ์อัคคิทัตตะ พระชนนีคือพราหมณีวิสาขา พระเจ้าเขมะเป็นกษัตริย์ปกครองราชธานีชื่อ "เขมวดี"

5. พระโกนาคมนะ

พระโกนาคมนสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นพราหมณ์โดยพระชาติ ทรงอุบัติในพราหมณสกุล ในกัสสปโคตร มีพระชนมายุประมาณ 30,000 ปี ตรัสรู้ที่ควงไม้มะเดื่อ(อุทุมพร) คู่พระอัครสาวกคือ พระภิยโยสะและพระอุตตระ การประชุมใหญ่ของพระสาวกมี 1 ครั้ง จำนวน 30,000 รูป ซึ่งล้วนเป็นพระอรหันต์ ยอดพระอุปัฏฐากชื่อ"พระโสตถิชะ" พระชนกคือพราหมณ์ยัญญทัตตะ พระชนนีคือพราหมณีอุตตรา พระเจ้าโสภะเป็นกษัตริย์ปกครองราชธานีชื่อ"โสภวดี"

6. พระกัสสปะ

พระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นพราหมณ์โดยพระชาติ ทรงอุบัติในพราหมณสกุล ในกัสสปโคตร มีพระชนมายุประมาณ 20,000 ปี ตรัสรู้ที่ควงไม้ไทร(นิโครธ) คู่พระอัครสาวกคือ พระติสสะและพระภารทวาชะ การประชุมใหญ่ของพระสาวกมี 1 ครั้ง ซึ่งล้วนเป็นพระอรหันต์ ยอดพระอุปัฏฐากชื่อ"พระสัพพมิตตะ"

พระชนกคือพราหมณ์พรหมทัตตะ พระชนนีคือพราหมณีธนวดี พระเจ้ากิงกีเป็นกษัตริย์ปกครองราชธานีชื่อ"พาราณสี"

7. พระโคตมะ

พระโคตมสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นกษัตริย์โดยพระชาติ ทรงอุบัติในขัตติยสกุล ในโคตมโคตร มีพระชนมายุไม่มาก อย่างมากก็ประมาณ 100 ปี ตรัสรู้ที่ควงไม้โพธิ์(อสฺสตฺถ) คู่พระอัครสาวกคือพระสาริบุตรและพระมหาโมคคัลลานะ มีการประชุมพระสาวกครั้งใหญ่ 1 ครั้ง จำนวน 1,250 รูป ซึ่งล้วนเป็นพระอรหันต์ ยอดพระอุปัฏฐากคือพระอานนท์ พระชนกพระนามว่า "สุทโธทนะ" พระชนนีพระนามว่า"มายา" ราชธานีคือกรุงกบิลพัสดุ์

ปรากฏการณ์พระโพธิสัตว์จุติและประสูติ

(10-11) เมื่อทรงเล่าประวัติพระพุทธเจ้าทั้ง 7 พระองค์จบลง พระพุทธองค์ก็เสด็จเข้าสู่พระวิหารที่ประทับ จากนั้นไม่นาน ภิกษุเหล่านั้นก็สนทนากันถึงความอัศจรรย์ที่พระพุทธองค์ทรงระลึกย้อนอดีตได้แสนไกลและเก็บรายละเอียดได้มากมายอย่างนั้น เกิดความสงสัยว่า หรือพวกเทวดากราบทูลเรื่องเหล่านั้นแก่พระองค์?

เย็นวันนั้น พระพุทธองค์เสด็จออกจากที่ประทับพักผ่อนตรงไปยังโรงกลมที่ภิกษุเหล่านั้นสนทนากันอยู่ เมื่อภิกษุทั้งหลายกราบทูลถึงเรื่องที่กำลังสนทนากัน จึงตรัสว่า เพราะเหตุที่ทรงแทงตลอดธรรมธาตุแล้ว(ธมฺมธาตุยา สุปฺปฏิวิทฺธตฺตา) จึงทรง

ระลึกได้ถึงพระพุทธเจ้าทั้งหลาย (ตามที่ทรงเล่าให้ภิกษุเหล่านั้นฟัง). และตรัสอีกว่า ถ้าอยากฟังเรื่องบุพเพนิวาสให้กว้างไกลไปกว่านั้น ก็จะทรงเล่าต่อ. พวกภิกษุต่างก็ทูลอาราธนาทันที

ทรงเล่าเรื่องของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า"พระวิปัสสี" ซึ่งย้อนอดีตไปไกลถึง 91 กัปเหมือนที่เล่าแล้วอีกครั้งหนึ่ง แต่เพิ่มรายละเอียดในประวัติการประสูติของพระองค์ ซึ่งเหมือนกับพระโพธิสัตว์ทุกพระองค์ดังนี้

(12-27) -พระวิปัสสีโพธิสัตว์ (และพระโพธิสัตว์ทุกพระองค์) จุติจากสวรรค์ชั้นดุสิต เสด็จลงสู่ครรภ์พระมารดาอย่างมีพระสติสัมปชัญญะ

- เมื่อพระโพธิสัตว์จุติจากดุสิตนั้น มนุษยโลก. เทวโลก. มารโลก. พรหมโลก เกิดแสงสว่างท่วมทับแสงใดๆ ทั้งหมด ช่องระหว่างโลก(โลกนฺตริกา อฆา-อวกาศ) ก็ถูกแสงสว่างสาดส่องไปทั่ว. ที่มืดมิด-ที่ซึ่งพระจันท์และพระอาทิตย์สาดแสงไม่ถึง ก็สว่างไสวหมดสิ้น ปวงสัตว์ในที่ทุกสถานมองเห็นกันหมด หมื่นโลกธาตุสั่นสะเทือนไปทั่ว

- เวลาที่พระโพธิสัตว์เสด็จลงสู่พระครรภ์ เทวบุตร 4 ตนไปอยู่อารักขาทิศทั้ง 4 ไม่ให้มนุษย์และอมนุษย์เบียดเบียนพระโพธิสัตว์และพระมารดา

- เวลาที่พระโพธิสัตว์อยู่ในพระครรภ์ พระมารดาทรงศีล ไม่ฆ่าสัตว์. ไม่ลักทรัพย์. ไม่ประพฤติผิดในกาม. ไม่กล่าวเท็จ. ไม่ดื่มน้ำเมา

- เวลาที่พระโพธิสัตว์อยู่ในพระครรภ์ พระมารดาไม่คิด

นึกในเรื่องกามคุณกับบุรุษ. และบุรุษใดๆ ซึ่งมีจิตรักใคร่ก็ล่วงเกินไม่ได้

- เวลาที่พระโพธิสัตว์อยู่ในพระครรภ์ พระมารดาพรั่งพร้อมด้วย รูป. เสียง. กลิ่น. รส. โผฏฐัพพะ ที่ได้รับการปรนเปรออย่างดี

- เวลาที่พระโพธิสัตว์อยู่ในพระครรภ์ อาพาธใดๆ ก็ไม่เกิดแก่พระมารดา ทรงสำราญไม่ลำบากเลย พระมารดาทอดพระเนตรเห็นพระโพธิสัตว์ในพระครรภ์เหมือนมองเห็นเส้นสีต่างๆ ในแก้วไพฑูรย์อันเจียระไนอย่างดี

- เมื่อพระโพธิสัตว์ประสูติได้ 7 วัน พระมารดาย่อมทิวงคตสู่สวรรค์ชั้นดุสิต

- หญิงอื่นตั้งครรภ์ 9 เดือนบ้าง 10 เดือนบ้างจึงคลอด ส่วนมารดาของพระโพธิสัตว์ ทรงพระครรภ์ 10 เดือนถ้วน จึงประสูติ (มีพระประสูติกาล)

- หญิงอื่นนั่งหรือนอนคลอด ส่วนพระมารดาของพระโพธิสัตว์อยู่ในพระอิริยาบถยืน

- เวลาพระโพธิสัตว์ประสูติ พวกเทวดาน้อมรับก่อนพวกมนุษย์รับทีหลัง

- พระโพธิสัตว์ประสูติจากพระครรภ์ยังไม่ถึงแผ่นดิน เทวบุตร 4 ตนประคองรับและวางไว้เบื้องหน้าพระมารดา กราบทูลให้มีพระทัยยินดีที่ได้พระโอรสผู้มีศักดิ์ใหญ่

- พระโพธิสัตว์ประสูติจากพระครรภ์โดยง่ายดาย ไม่มีอะไรเปรอะเปื้อนได้เลย เหมือนแก้วมณีวางอยู่บนผ้ากาสิกพัสตร์

ซึ่งทั้งแก้วมณีและผ้า ต่างก็ไม่เปรอะเปื้อนซึ่งกันและกัน

- เมื่อพระโพธิสัตว์ประสูติได้ครู่หนึ่ง ทรงยืนด้วยพระบาทอันเต็มเสมอกัน ผินพระพักตร์ไปทางทิศเหนือ(ทิศอุดร) แล้วเสด็จดำเนินไป 7 ก้าว. และขณะที่ทวยเทพกั้นเศวตฉัตรตามเสด็จ ทรงเหลียวดูทั่วทุกทิศ เปล่งพระวาจาว่า "เราเป็นยอดของโลก เราเป็นใหญ่แห่งโลก(อคฺโคหมสฺมิ โลกสฺส เชฏฺโ̣หมสฺมิ โลกสฺส) ความเกิดครั้งนี้ของเราเป็นครั้งสุดท้าย(อยมนฺติมา เม ชาติ) ต่อแต่นี้ไม่มีการเกิดอีกแล้ว(นตฺถิทานิ ปุนพฺภโว)"

- ในขณะที่พระโพธิสัตว์ประสูติ เกิดแสงสว่างอันสุดประมาณเหมือนกับดราวจุติจากดุสิต

เหตุที่ได้พระนาม "วิปัสสี"

(28-47) ประวัติของพระวิปัสสีพุทธเจ้าเมื่อเป็นราชกุมารดำเนินไปเหมือนกับเจ้าชายสิทธัตถะ ได้รับคำทำนายจากพวกพราหมณ์หมอดูลักษณะ โดยทำนายจากมหาปุริสลักษณะ 32 ประการเหมือนกัน พระองค์มีทิพยจักษุแต่กำเนิดด้วยผลบุญ (กรรมวิบาก) ทอดพระเนตรได้ไกลโยชน์หนึ่งรอบทิศทางทั้งกลางวันและกลางคืน และเมื่อทอดพระเนตรเพ่งแล ก็ไม่กะพริบพระเนตร ซึ่งพระพุทธองค์ตรัสว่าเมือนเทวดาชั้นดาวดึงส์ที่แลมองโดยไม่กะพริบตา จึงได้พระสมัญญานามว่า"วิปัสสี". และมีอยู่วันหนึ่งวิปัสสีราชกุมารทรงนั่งบนพระเพลา(ตัก)พระชนกที่ศาลยุติธรรมทรงพิจารณาตัดสินคดีได้ถูกต้องด้วยพระญาณ ยิ่งสมกับพระนามวิปัสสี

สาเหตุแห่งการออกผนวช ก็เพราะได้เสด็จประพาสพระอุทยานด้วยพระราชยานกับนายสารถี ทอดพระเนตรเห็นคนแก่ คนเจ็บคนตาย ซึ่งการเห็นแต่ละครั้งห่างกันหลายปี, ครั้งสุดท้ายเห็นบรรพชิต ได้ทรงไต่ถาม ทราบวิถีชีวิตน่าเลื่อมใส จึงทรงตัดสินพระทัยออกผนวช โดยรับสั่งให้สารถีพารถกลับวัง ส่วนพระองค์ทรงปลงพระเกศาและพระมัสสุ ครองผ้ากาสาวพัสตร์ทรงผนวชที่พระอุทยานนั่นเอง มหาชนชาวนครพันธุมดีประมาณ 84,000 คน ได้ทราบข่าวก็พากันออกบวชตามเสด็จ

การตรัสรู้ของพระวิปัสสีพุทธเจ้า

พระพุทธองค์ทรงเล่าเรื่องพระวิปัสสีพุทธเจ้าต่อไปว่า คราวหนึ่งระหว่างที่พระวิปัสสีพร้อมด้วยนักบวชบริวารเสด็จจาริกไปในคามนิคมชนบทราชธานี ทรงหลีกเร้นในที่สงัด เกิดพระปริวิตกว่าการอยู่คลุกคลีเช่นนี้ไม่สมควร ต้องเลี่ยงหลบออกจากหมู่ไปอยู่ผู้เดียวให้จงได้ ต่อมาพระองค์จึงเสด็จไปทางหนึ่ง บรรพชิตบริวารไปกันอีกทางหนึ่ง วันนั้นทรงตรึกตรองในที่หลีกเร้นว่า โลกนี้ลำบาก ต้องเกิดแก่ตายและเวียนว่ายตายเกิด ก็ถ้าบุคคลไม่รู้วิธีพ้นทุกข์คือความแก่ความตายนี้ การพ้นทุกข์จะเกิดขึ้นได้อย่างไร, ต่อจากนั้นทรงตรึกตรองไปโดยลำดับ(ตามกระบวนการแห่งปฏิจจสมุปบาท) โดยเริ่มจากข้อสงสัยว่า อะไรทำให้มีความแก่และความตาย ทรงตรัสรู้ด้วยปัญญาว่า เพราะมีความเกิด(ชาติ)จึงมีความแก่และความตาย เป็นต้น, ทรงตรึกตรองในปฏิจจสมุป-บาท ทั้งสายเกิดและสายดับ จนเข้าใจแจ้งชัดทะลุปรุโปร่งอย่างที่

ไม่เคยได้ยินได้ฟังที่ไหนมาก่อน

อีกคราวหนึ่งหลังจากนั้น พระวิปัสสีทรงพิจารณาเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อม(ดับ)ไปในอุปาทานขันธ์(ขันธ์ 5 ที่ยึดว่าเป็นตัวตน-เป็นของตน)ว่า รูป, เวทนา, สัญญา, สังขาร, วิญญาณ แต่ละอย่างเกิดอย่างไร-ดับอย่างไร พิจารณาเห็นในเรื่องนี้ไม่นานนัก จิตของพระองค์ก็หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่มีความยึดมั่นอีก

เมื่อได้ตรัสรู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว พระวิปัสสีก็ทรงพระดำริที่จะไม่แสดงธรรม ด้วยทรงเห็นว่าใครๆ คงรู้ตามได้ยาก แต่ในที่สุดก็ทรงเกิดพระมหากรุณาเพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์ตาม โดยคำทูลอาราธนาของท้าวมหาพรหมเหมือนกัน

พระอัครสาวกและมหาสังฆสันนิบาต

(48-54) บุคคลที่ทรงพิจารณาเห็นว่าจะรู้แจ้งในธรรมได้เร็วพลันเป็นคนแรก คือ ขัณฑราชกุมาร(พระอนุชาของพระองค์เอง) และติสสะ (บุตรของปุโรหิตแห่งนครพันธุมดีนั่นเอง) ทรงหายวับด้วยฤทธิ์จากต้นโพธิ์ (คือต้นแคฝอยที่ตรัสรู้ อรรถกถาว่า ทรงหายวับไปจากต้นไทร(อชปาลนิโครธ) ซึ่งอยู่ไม่ไกลจากต้นโพธิ์ที่ตรัสรู้) ไปปรากฏพระองค์ที่มฤคทายวันชื่อ"เขมะ". ที่นั่น ทรงเรียกคนเฝ้าสวนให้ไปทูลขัณฑกุมาร (พร้อมด้วยติสสะ) ให้มาพบ, ทรงแสดงธรรมโปรดพระอนุชาและติสสะด้วยอนุบุพพีกถาและอริยสัจ 4 ตามลำดับ ทั้งสองได้ดวงตาเห็นธรรม(เป็นโสดาบัน)

และทูลขอบรรพชาอุปสมบท ณ ที่นั้น ไม่นานก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ (ต่อมาได้เป็นพระอัครสาวก อรรถกถากล่าวว่า พระขัณฑะเป็นอัครสาวก พระติสสะเป็นสาวกรูปที่สอง. ในพระสูตรนี้ไม่ได้กล่าวถึงการแต่งตั้งพระอัครสาวก)

ชาวนครพันธุมดีจำนวน 84,000 คน ทราบข่าวว่าพระวิปัสสีมาประทับอยู่ที่เขมมฤคทายวัน และขัณฑราชกุมารกับติสสะออกบวช ต่างก็มั่นใจว่า การบวชตามพระองค์คงมีแก่นสารเป็นแน่ จึงพากันเข้าเฝ้าฟังธรรมเช่นเดียวกับพระอัครสาวกทั้งสอง ทุกคนได้ดวงตาเห็นธรรมและขอบรรพชาอุปสมบท ปฏิบัติธรรมอยู่ไม่นานก็ได้ตรัสรู้เป็นพระอรหันต์ทุกรูป. บรรพชิตจำนวน 84,000 รูปชาวพันธุมดีชุดแรกที่แยกทางเดินกับพระวิปัสสี ได้ข่าวเรื่องนี้ก็พากันเดินทางไปเข้าเฝ้าที่เขมมฤคทายวัน ได้ฟังธรรมเกิดดวงตาเห็นธรรมและขอบรรพชาอุปสมบทเช่นกัน ในที่สุดก็ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ทุกรูป

นครพันธุมดีคราวนั้น มีภิกษุสงฆ์รวม 6,800,000 รูป พระวิปัสสีได้ทรงมอบหมายให้ทุกรูปออกเผยแผ่ธรรม โดยแต่ละเส้นทางไม่ให้ไปซ้ำซ้อนกัน (ท้าวมหาพรหมได้มีส่วนหนุนพระพุทธดำรีในเรื่องนี้ด้วย) พระองค์เองก็เสด็จจาริกประกาศธรรมเหมือนกัน. ทรงนัดหมายให้ภิกษุสงฆ์กลับมาแสดงปาฏิโมกข์ทุกๆ 6 ปี ภายในวันเดียวเท่านั้น, แล้วภิกษุเกือบทุกรูปก็ได้แยกย้ายกันออกเดินทางจาริกตามพุทธบัญชา

ชมพูทวีปสมัยนั้น มีวัดจำนวน 84,000 วัด เมื่อผ่านไปแต่ละพรรษา พวกเทวดาจะร้องประกาศเตือนภิกษุทั้งหลายให้

ระลึกถึงวันสวดปาฏิโมกข์ที่นครพันธุมดี ครั้นถึงวันปาฏิโมกข์ ภิกษุเหล่านั้น บ้างก็ไปด้วยฤทธานุภาพของตน บ้างก็ไปด้วยฤทธานุภาพของเทวดา. ภายในวันเดียวเท่านั้นภิกษุทั้งปวงก็ไปร่วมสวดปาฏิโมกข์ที่นครพันธุมดี (ปาฏิโมกข์ที่พระวิปัสสีทรงสวดในคราวนั้น เหมือนโอวาทปาฏิโมกข์ที่พระพุทธองค์ทรงสวดในวันมาฆบูชาทุกประการ)

เทวดาชั้นสุทธาวาส

(55-56) เมื่อทรงเล่าเรื่องของพระวิปัสสีสัมมาสัมพุทธเจ้าจบลงตรงนี้ พระพุทธองค์ก็ได้ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า วันหนึ่งพระองค์ประทับอยู่ที่โคนไม้พญาสาละ (สาลราช) ในป่าสุภวัน ใกล้เมืองอุกกัฏฐะ (แคว้นโกศล ใกล้เทือกเขาหิมาลัย) ทรงตรึกตรองในที่หลีกเร้นว่า สวรรค์ชั้นสุทธาวาสนั้น พระองค์มิได้เคยอยู่เลย กาลเวลาอันแสนไกล (คือย้อนอดีตไปถึง 91 กัปนั้น) นอกจากพวกเทวดาชั้นสุทธาวาสแล้ว ก็ไม่มีพวกไหนจะมีอายุยืนนานถึง จึงทรงดำริว่า น่าจะไปหาเทวดาเหล่านั้นดู. ทันใดนั้นพระองค์ก็ทรงหายวับจากป่าสุภวันไปปรากฏพระองค์ที่สวรรค์ชั้นสุทธาวาส ที่นั่น พวกเทวดาชั้นอวิหาหลายร้อยหลายพัน เข้ามาไหว้พระองค์และยืนเล่าเรื่องการอุบัติขึ้นของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าย้อนหลังไปถึง 91 กัปตามลำดับ จนมาถึงภัทรกัปนี้ (เหมือนกับที่พระพุทธองค์ทรงเล่าทุกอย่าง)

หลังจากพวกเทวดาชั้นอวิหาเล่าเรื่องพระพุทธเจ้าทั้ง 7 พระองค์จบแล้ว พระพุทธองค์พร้อมด้วยเทวดาเหล่านั้นก็ไปหา

เทวดาชั้นอตัปปา จากนั้นพระองค์และเทวดาเหล่านั้นทั้งหมด ก็ไปหาเทวดาชั้นสุทัสสาและสุทัสสีตามลำดับ พวกเทวดาชาวสุทธาวาสทุกชั้น ต่างก็มายืนเล่าเรื่องพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้ง 7 พระองค์ให้ทรงสดับตรงกัน และพวกเขาต่างก็ทูลว่า ที่ได้เกิดมาในสวรรค์ชั้นสุทธาวาสนี้ ก็เพราะได้ประพฤติพรหมจรรย์อยู่กับพระสัมมาสัมพุทธเจ้า คลายจากกามฉันท์ในกามทั้งหลาย (ภควติ พฺรหฺมจริยํ จริตฺวา กาเมสุ กามฉนฺทา วิราเชตฺวา)



ซากพระคันธกุฏีที่เชตวัน

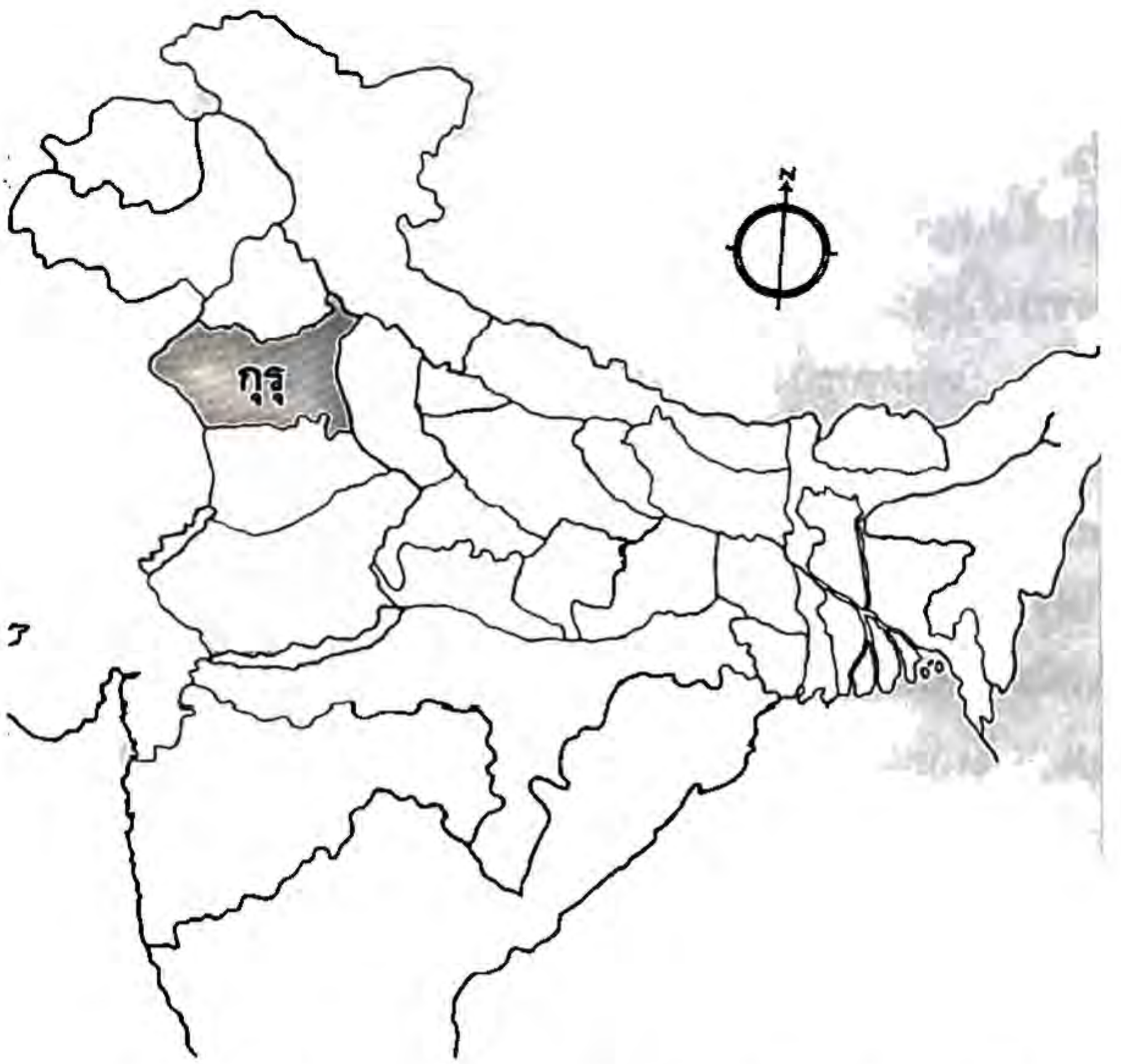
พระพุทธองค์ตรัสว่า เพราะทรงรู้แจ้งแทงตลอดธรรมธาตุนี้ (คือตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ) จึงทรงระลึกย้อนหลังได้อย่างมายมายเกี่ยวกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในอดีต คำบอกเล่าของพวกเทวดาชั้นสุทธาวาสก็มีส่วนทำให้พระองค์ระลึกได้อีก

ภิกษุทั้งหลายได้ฟังเรื่องที่ตรัสเล่าโดยลำดับ ต่างก็ซาบซึ้งใจไปตามๆ กัน

มหานทานสูตร

แควันกุรุ-เมืองกัมมาสทัมมะ

แควันกุรุ เป็น 1 ใน 16 แควันใหญ่(มหาชนบท) สมัยพุทธกาล, อยู่ทางตอนเหนือ(แถวกรุงเดลีปัจจุบัน). ในสมัยโบราณก่อนพุทธกาล เป็นราชอาณาจักรที่เรืองอำนาจ(ตามนิทานชาดก). คัมภีร์ชั้นบาลีกล่าวว่าประเทศกุรุแบ่งเป็น 2 ส่วน คือกุรุเหนือ(อุตรกุรุ) และกุรุใต้ (ทักขิณกุรุ). พวกที่มาตั้งถิ่นฐานอยู่ในชมพูทวีปคือพวกกุรุเหนือ โดยการนำของ"มันตาธา" ซึ่งต่อมาได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิองค์หนึ่งของชมพูทวีป



เมืองกัมมาสทัมมะ เป็นเมืองไม่ใหญ่นักของแคว้นกุรุ พระพุทธองค์เคยประทับอยู่หลายคราว. ภิกษุณี 2 รูปคือ นันทุตรา และ นิตตกาลิกา เป็นชาวเมืองนี้. อรรถกถากล่าวว่า ที่ประทับของพระพุทธองค์ที่เมืองกัมมาสทัมมะนี้ไม่ใช่วิหารหรือวัด แต่เป็นป่าใหญ่ใกล้เมือง เป็นป่าร่มรื่นอุดมสมบูรณ์

ปฏิจจสมุปบาทเป็นธรรมลึกซึ้งอย่างยิ่ง

(57) ครั้งหนึ่ง พระพุทธองค์ประทับอยู่ในแคว้นกุรุ ใกล้นิคมของชาวกุรุชื่อ "กัมมาสทัมมะ" พระอานนท์ได้เข้าเฝ้ากราบทูลว่า เป็นเรื่องแปลกที่ไม่เคยมีมาก่อน ปฏิจจสมุปบาทนี้เป็นธรรมลึกซึ้งและปรากฏเป็นของลึกซึ้ง ก็ยังปรากฏแก่ท่านเหมือนเป็นธรรมง่ายๆ

พระพุทธองค์ตรัสว่า

"อย่ากล่าวอย่างนั้น อย่ากล่าวอย่างนั้น อานนท์! ปฏิจจ-สมุปบาทนี้ เป็นธรรมลึกซึ้ง และปรากฏเป็นธรรมลึกซึ้ง; เพราะไม่รู้ ไม่เข้าใจ ไม่แทงตลอดหลักธรรมนี้แหละ หมู่สัตว์จึงวุ่นวาย เหมือนเส้นด้ายที่ขอดกันยุ่ง, จึงขมวดเหมือนชอดเส้นด้ายที่เป็นปม, จึงเป็นเหมือนหญ้ามุงกระต่ายและหญ้าปล้อง, จึงผ่านพ้นอบาย ทุคติ วินิบาต สังสารวัฏไปไม่ได้"

ทรงสอนเรื่องปฏิจจสมุปบาทแก่พระอานนท์ดังนี้

ชรามรณะ มีเพราะชาติ
ชาติ มีเพราะภพ
ภพ มีเพราะอุปาทาน
อุปาทาน มีเพราะตัณหา
ตัณหา มีเพราะเวทนา
เวทนา มีเพราะผัสสะ
ผัสสะ มีเพราะนามรูป
นามรูป มีเพราะวิญญาณ

ต่อจากนั้น ตรัสว่า วิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป.

นามรูปเป็นปัจจัยให้เกิดผัสสะ, ผัสสะเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา, เวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา, ตัณหาเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน, อุปาทานเป็นปัจจัยให้เกิดภพ, ภพเป็นปัจจัยให้เกิดชาติ, ชาติเป็นปัจจัยให้เกิดชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส, ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งปวงมีด้วยอาการอย่างนี้

ทรงอธิบายปฏิจจสมุปบาท

(58) **ชาติเป็นปัจจัยให้เกิดชรามรณะ** ทรงอธิบายว่า ถ้าชาติ(ความเกิด)มิได้มีแก่ใครๆ ในภพไหนในทุกหนทุกแห่ง (คือไม่มีการเกิดของมนุษย์, อมนุษย์, และสัตว์เดรัจฉานทั้งหมด) ชราและมรณะจะมีได้ไหม? พระอานนท์ทูลว่า มีไม่ได้, ตรัสว่า เพราะเหตุนั้นแหละ เหตุ, นิทาน(ที่มา), สมุทัย(บ่อเกิด), ปัจจัย(ตัวการทำให้เกิดมี) ของชราและมรณะ จึงได้แก่ชาตินั่นเอง

ภพเป็นปัจจัยให้เกิดชาติ ทรงอธิบายว่า ถ้ากามภพ, รูปภพ, อรูปภพ มิได้มีแก่ใครๆ ในภพไหนๆ ทุกหนทุกแห่ง (คือถ้าภพดับ) ชาติก็มีไม่ได้, ฉะนั้น ตัวเหตุให้เกิดชาติก็คือภพนั่นเอง

อุปาทานเป็นปัจจัยให้เกิดภพ ทรงอธิบายว่า ถ้าไม่มีกามุปาทาน(ความยึดมั่นในกามคือ รูป, เสียง, กลิ่น, รส, โผฏฐัพพะ), ทิฏฐุปาทาน(ความยึดมั่นในทิฐิ คือความเห็น, ลัทธิ, ทฤษฎีต่างๆ ที่ผิด), สีลัพพตุปาทาน(ความยึดมั่นในศีลและวัตรว่าจะทำให้บริสุทธิ์ได้), อัตตวาทุปาทาน(ความยึดมั่นในอัตตา) คือถ้าอุปาทานดับ ภพก็ไม่มี, ฉะนั้น ตัวเหตุให้เกิดภพก็คืออุปาทาน

ตัณหาเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน ทรงอธิบายว่า ถ้าไม่มีตัณหา คือความทะยานอยากในรูป(รูปตัณหา), ในเสียง(สัททตัณหา), ในกลิ่น(คันธตัณหา), ในรส(รสตัณหา), ในสัมผัสทางกาย(โผฏฐัพพตัณหา), ในธัมมารมณ์(ธัมมตัณหา-ตัณหาในสิ่งที่ใจนึกคิด) อุปาทานก็มีไม่ได้, ฉะนั้น ตัณหาจึงเป็นตัวเหตุให้เกิดอุปาทาน

เวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา ทรงอธิบายว่า ถ้าไม่มีเวทนาคือความรู้สึก เพราะตาเห็นรูป(จักขุสัมผัส), หูฟังเสียง(โสตสัมผัส), จมูกได้กลิ่น(ฆานสัมผัส), ลิ้นลิ้มรส(ชิวหาสัมผัส), กายได้ถูกต้อง(กายสัมผัส), ใจนึกคิด(มโนสัมผัส) คือไม่เกิดความรู้สึกสุขทุกข์เพราะอายตนะ ตัณหาก็มีไม่ได้, ฉะนั้น เวทนาจึงเป็นตัวเหตุให้เกิดตัณหา

ตัณหาทำให้เกิดการแสวงหา

(59) เมื่อทรงอธิบายมาถึงเวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา พระพุทธองค์ได้ตรัสแก่พระอานนท์ต่อไปดังนี้

- อาศัยตัณหา จึงมีปริเยสนา (การแสวงหา)
- อาศัยปริเยสนา จึงมีลาภะ (การได้)
- อาศัยลาภะ จึงมีวินิจฉัย (การกะกำหนด)
- อาศัยวินิจฉัย จึงมีฉันทราคะ(ความชิดชอบติดพัน)
- อาศัยฉันทราคะ จึงมีอัชโฌสาน (ความหมกมุ่นฝังใจ)
- อาศัยอัชโฌสาน จึงมีปริคคหะ (การยึดถือครอบครอง)
- อาศัยปริคคหะ จึงมีมัจฉริยะ (ความตระหนี่)

- อาศัยมัจฉริยะ จึงมีอารักขะ (ความหวงกั้น)
- อาศัยอารักขะ สืบเนื่องจากอารักขะ(อารกฺขาธิกรณ์)

จึงมีการถือไม้, ถือมีด, การทะเลาะ, แก่งแย่ง, วิวาท, การด่าว่า มึง! มึง! การส่อเสียด, มุสาวาท; บาปอกุศลธรรม(สิ่งชั่วร้าย) ทั้งหลายเป็นอเนก ย่อมเกิดมีพรั่งพร้อมด้วยอาการอย่างนี้

เมื่อไม่มีอารักขะ(ความหวงกั้น) บาปอกุศลธรรมทั้งหลาย (คือสิ่งชั่วร้าย มีการถือไม้ ถือมีด เป็นต้น) ก็มีไม่ได้, ฉะนั้น การหวงกั้น จึงเป็นตัวเหตุให้เกิดบาปอกุศลธรรมทั้งหลาย

เวทนา-ตัณหา 2 นัย



พระพุทธองค์ทรงอธิบายตัณหาเป็น 2 นัย คือ

เวทนา → **ตัณหา** < **อุปาทาน ฯลฯ**
ปริเยสนา ฯลฯ

ตรัสว่า ตัณหาทั้งสองนัยนั้น ต่างก็เกิดจากเวทนาด้วยกัน (อิเม เทฺว ธมฺมา ทฺวเยน เวทนาย เอกสโมสรณา ภวนฺติ-these two aspects (of craving) from being dual become united through the sensation (which conditions them).

ตัณหา → *อุปาทาน* (อธิบายว่า ตัณหาเป็น

ปัจจัยให้เกิดอุปาทาน ฯลฯ) เป็นปฏิจจสมุปบาททางจิต

ตัณหา → *ปริเยสนา* (อธิบายว่า ตัณหาเป็นปัจจัยให้เกิดการแสวงหา ฯลฯ) เป็นปฏิจจสมุปบาททางสังคมในชีวิตประจำวัน

พึงสังเกตว่า เมื่อเป็นตัณหาทางจิต ตัณหานั้นได้แก่ตัณหา 6 คือ ตัณหาในรูป, เสียง, กลิ่น, รส ฯลฯ ส่วนตัณหาทางสังคม คือ กามตัณหา, ภวตัณหา, วิภวตัณหา (เรื่องเวทนา-ตัณหา 2 นัย โปรดศึกษาเพิ่มเติมจาก พุ.ธ. 137 และ เชิงอรรถ D.B.2/54)

(60) **ผัสสะเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา** ทรงอธิบายว่า ถ้าไม่มีผัสสะคือ ตาเห็นรูป(จักขุสัมผัส), หูได้ยินเสียง(โสตสัมผัส), จมูกได้กลิ่น(ฆานสัมผัส), ลิ้นได้ลิ้มรส(ชิวหาสัมผัส), กายได้ถูกต้อง(กายสัมผัส), ใจมีเรื่องนึกคิด(มโนสัมผัส) คือถ้าดับผัสสะไม่ให้ผัสสะเกิด เวทนาก็มีไม่ได้, ฉะนั้น ผัสสะจึงเป็นตัวเหตุให้เกิดเวทนา

นามรูปเป็นปัจจัยให้เกิดผัสสะ ทรงอธิบายว่า ที่เรียกว่า "นามกาย"เพราะมีอาการ (mode), เพศ(features), นิมิต(characters) และอุเทศ(exponent): เพียงแต่ชื่อ(อธิวจนะ)ในรูปกายสัมผัสก็เกิดไม่ได้ ที่ชื่อรูปกาย เพราะมีอาการ, เพศ, นิมิต, และอุเทศ: ถ้าไม่มี สักแต่ว่ากระทบ(ปฏิฆะ) สัมผัสก็เกิดไม่ได้ ฉะนั้น

นามรูปจึงเป็นตัวเหตุให้เกิดผัสสะ (ถ้าร่างกายและจิตใจไม่อยู่ในสภาพที่จะให้เกิดการรับรู้ การรับรู้อารมณ์ต่างๆ ก็มีไม่ได้)

วิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป ทรงอธิบายว่า ถ้าวิญญาณไม่หยั่งลงในครรภ์มารดา(วิญฺญาณ์ มาตุ กุจฺฉิสฺมึ น โอกฺกมิสฺสถ) นามรูปก็มีไม่ได้. วิญญาณหยั่งลงในครรภ์มารดาแล้วจุติไป(โอกฺกมิตฺวา โวกฺกมิสฺสถ) นามรูปก็อยู่ไม่ได้. วิญญาณของเด็กขาดการสืบต่อ(สโต โวจฺฉิชฺชิสฺสถ) นามรูปก็เจริญงอกงามสมบูรณ์ไม่ได้. ฉะนั้น วิญญาณจึงเป็นตัวเหตุให้เกิดนามรูป

นามรูปเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ ทรงอธิบายว่า ถ้าไม่มีวิญญาณในนามรูป ชาติชรามรณะและกองทุกข์ต่างๆ ก็มีไม่ได้. ฉะนั้น เพราะมีนามรูปจึงมีวิญญาณ. ตรัสอีกว่า วิญญาณและนามรูป เป็นผู้ให้เกิด, ให้แก่, ให้ตาย, ให้เคลื่อน, ให้เข้าถึง (ชาเยถ วา ชีเยถ วา มีเยถ วา จเวถ วา อุปปชฺเชถ วา) วิญญาณและนามรูปเป็นที่มาของชื่อ(อธิวจนปโถ) เป็นที่มาของการพูดจา(นิรุติ-ปโถ) เป็นที่มาของบัญญัติ, บัญญัติดำเนินไปได้เพราะวิญญาณและนามรูป(เอตฺตาวตา ปญฺญาวจรํ). วัฏฏะ-ความเวียนตายเวียนเกิด เป็นไปด้วยวิญญาณและนามรูป

(ปฏิจจสมุปบาทที่ทรงอธิบายแก่พระอานนท์ในพระสูตรนี้มีเพียงเท่านี้)

การยึดถืออัตตา

(61) พระพุทธองค์ตรัสแก่พระอานนท์ว่า อัตตาที่บุคคลยึดถือ(หรือบัญญัติ-concept) มี 4 อย่าง คือ

1. ยึดถือว่า อัตตาคือตัวตนของแต่ละคน (ปริตฺโต อตฺตา-อัตตาเล็ก) มีรูป
2. ยึดถือว่า อัตตาคือ"อนันตอัตตา" เป็นภาวะอนันต์หาที่สุดมิได้(ปรมาตมัน) มีรูป
3. ยึดถือว่า อัตตาเล็ก(ตามข้อ 1) ไม่มีรูป
4. ยึดถือว่า อนันตอัตตา(ตามข้อ 2) ไม่มีรูป

(อรรถกถาอธิบายว่า ผู้ไม่ได้เจริญกสิณนิมิต ย่อมบัญญัติอัตตาอันเล็กน้อย ถ้าได้เจริญกสิณนิมิต ย่อมบัญญัติอนันตอัตตา)

การยึดถืออัตตาทั้ง 4 อย่างนั้น มี 3 ลักษณะ คือ

1. ยึดถืออัตตาเฉพาะในชาติปัจจุบันเท่านั้น (เพราะเห็นว่าตายแล้วสูญ)
2. ยึดถืออัตตาที่เที่ยงแท้เป็นนิรันดร์ (เป็นพวกสัสสตทิฐิ)
3. ยึดถืออัตตาที่ตัวเองลบล้างความเชื่อของคนอื่น และคิดว่าตัวเองเห็นถูก

ซึ่งไม่ว่าจะยึดถืออัตตาในลักษณะไหน ความยึดถือนั้นก็จะติดสันดานเขาไปอย่างนั้น. สำหรับผู้ไม่ยึดถืออัตตาดังกล่าวแล้ว การลงความเห็นในเรื่องอัตตาย่อมไม่ติดอยู่ในสันดานของเขา (ไม่ว่าเขาจะอยู่ในสภาพใด)

เวทนากับอัตตา

(63) ทรงอธิบายเรื่องเวทนากับอัตตาแก่พระอานนท์ว่า มีความเห็นอยู่ 3 อย่างคือ 1. เห็นว่าเวทนา(ความรู้สึกสุข, ทุกข์, และไม่ทุกข์ไม่สุข)เป็นอัตตาคือตัวตนของเรา 2. เห็นว่าเวทนาไม่

ใช่อัตตา อัตตาไม่รู้สึกอารมณ์ จะว่าอัตตาไม่รู้สึกอารมณ์ก็ไม่ใช่ เวทนา(คือความรู้สึก)

3. เห็นว่าเวทนาไม่ใช่อัตตา แต่อัตตาย่อมรับรู้อารมณ์และมี

ตรัสว่า บรรดาความเห็น 3 อย่างนั้น ผู้ที่เห็นว่า เวทนาเป็นอัตตา จะถูกตั้งคำถามว่า เวทนาประเภทไหนเป็นอัตตา? คนเราจะมีอารมณ์ทั้ง 3 อย่างคือ สุข. ทุกข์. ไม่ทุกข์ไม่สุข พร้อมกันไม่ได้ จะมีได้เพียงอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งเท่านั้น ซึ่งเวทนาแต่ละอย่างล้วนไม่เที่ยง เกิดขึ้นเพราะปัจจัยปรุงแต่ง จะต้องสิ้น. เสื่อม. คลาย. และดับไปเป็นธรรมดา เมื่อเขามีอารมณ์เป็นสุข ก็จะเห็นว่าเวทนาที่เป็นสุขนั้นเป็นอัตตาของตน ครั้นสุขเวทนานั้นดับไป ก็จะรู้สึกว่าอัตตาของตนดับไป. กับเวทนาอย่างอื่นก็เหมือนกัน. เมื่อเป็นอย่างนั้น เขาก็จะเห็นว่า เวทนาอันไม่เที่ยง มากไปด้วยสุขและทุกข์ เกิดและเสื่อมไปเป็นธรรมดา เป็นอัตตาเฉพาะเวลาที่มีเวทนานั้นๆ เท่านั้น

ผู้ที่เห็นว่า ถ้าเวทนาไม่เป็นอัตตาของเรา อัตตาก็ไม่ต้องมีความรู้สึก เขาก็จะถูกตั้งข้อสังเกตว่า ในรูปขันธ์ล้วนๆ ก็ยังไม่มีเวทนาอยู่ทั้งหมด ในรูปขันธ์นั้น ก็เห็นว่าเป็นเราไม่ได้

ผู้ที่เห็นว่า เวทนาไม่เป็นอัตตาของเรา แต่จะว่าอัตตาไม่มีเวทนาก็ไม่ใช่ อัตตายังต้องมีเวทนาอยู่ เพราะอัตตาของเรามีเวทนาเป็นธรรมดา เขาก็จะถูกตั้งคำถามว่า เพราะเหตุที่เวทนาต้องดับไม่เหลือเลย จะพูดว่าเป็นเราได้หรือในเมื่อขันธ์นั้นๆ ดับไปแล้ว?

ทรงสรุปว่า เวทนาไม่ใช่อัตตา (เวทนาเป็นอนัตตา)

(64) ตรัสว่า เมื่อภิกษุไม่มีความเห็นผิดว่าเวทนาเป็น

อัตตา ก็จะไม่ยึดมั่นอะไรๆ ในโลก เมื่อไม่ยึดมั่นก็ไม่สะดุ้งดิ้นรน เมื่อไม่สะดุ้งดิ้นรน ก็ดับทุกข์(นิพพาน)ได้ที่ใจตน(ปจฺจตฺตํ) พร้อมกับรู้ชัดว่า ความเกิดไม่มีแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว...ใคร มาพูดว่า ตายแล้วเกิด, ตายแล้วสูญ, หรือไม่เกิดไม่สูญ สำหรับผู้หลุดพ้นแล้ว ไม่มีความหมายแต่อย่างใด เพราะเหตุว่า วัฏฏะ (ความเวียนว่ายตายเกิด)ก็ยังเป็นไปอยู่ ตราบเท่าที่ยังมีชื่อเรียกขาน ยังมีการพูดจา มีบัญญัติ มีทางแห่งการบัญญัติ มีการนัดกันรู้ มีการรู้ได้ด้วยปัญญา, ใครจะบอกว่าภิกษุผู้หลุดพ้นไม่รู้ย่อมฟังไม่ขึ้น

วิญญาณอยู่ในชีวิตใดบ้าง (วิญญาณฐิติ)

(65) ตรัสแก่พระอานนท์อีกว่า ชีวิตที่มีวิญญาณมี 7 ประเภทคือ

1. ชีวิตที่มีกายต่างกัน และมีจิตใจ(สัญญา)ต่างกัน เช่น มนุษย์, เทวดาบางพวก, เปรต(วินิบาต)บางพวก (คือแต่ละชีวิตมีร่างกายและจิตใจไม่เหมือนกันเลย)

2. ชีวิตที่มีกายต่างกัน แต่มีจิตใจอย่างเดียวกัน เช่น เทวดาประเภทพรหมกาย (พรหมกายิกา-แปลกันว่าเทวดาที่นับเนื่องในชั้นพรหม: อรรถกถาว่าได้แก่พรหมปาริสัชชะ, พรหมปุโรหิต, และมหาพรหม) ซึ่งไปเกิดด้วยปฐมฌาน และสัตว์ในอบาย 4 (1. สัตว์นรก 2. สัตว์เดรัจฉาน 3. เปรต 4. อสุรกาย)

3. ชีวิตที่มีกายอย่างเดียวกัน แต่มีจิตใจต่างกัน ได้แก่ เทวดาชั้นอาภัสสระ (เรียกว่าอาภัสสรพรหม)

4. ชีวิตที่มีกายอย่างเดียวกัน และมีจิตใจอย่างเดียวกัน ได้แก่เทวดาชั้นสุภกิณหะ (เรียกว่าสุภกิณหพรหม)

5. ชีวิตที่ได้ฌานชั้นอากาสานัญจายตนะ(ฌานที่กำหนดหมายแต่ความว่างเปล่าไม่มีที่สิ้นสุดเป็นอารมณ์) แล้วไปเกิดเป็นอรูปพรหมประเภทที่ 1

6. ชีวิตที่ได้ฌานชั้นวิญญาณัญจายตนะ(ฌานที่กำหนดหมายวิญญาณอันหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์) แล้วไปเกิดเป็นอรูป-พรหมประเภทที่ 2

7. ชีวิตที่ได้ฌานชั้นอากิญจัญญายตนะ(ฌานที่กำหนดหมายในความไม่มีอะไรโดยประการทั้งปวงเป็นอารมณ์) แล้วไปเกิดเป็นอรูปพรหมประเภทที่ 3

ชีวิต 7 ประเภทนี้ เป็นชีวิตที่มีสัญญาคือจิตใจ, ความจำได้หมายรู้, หรือวิญญาณ (consciousness ไม่ใช่ soul)

ชีวิตที่มีแต่อายตนะ

ตรัสว่า มีชีวิตอีก 2 ประเภทที่มีกายแต่ไม่มีสัญญา คือ

1. พวกอสัญญีสัตว์ เป็นพรหมมีรูป แต่สัญญาหรือวิญ-ญาณไม่ปรากฏ มีแต่อายตนะรับรู้(sense)

2. พวกเนวสัญญานาสัญญีสัตว์ คืออรูปพรหมพวกหนึ่งที่มีวิญญาณละเอียดอ่อนมาก จนพูดไม่ได้ว่ามีวิญญาณหรือไม่มีวิญญาณ (เป็นอรูปพรหมประเภทที่ 4)

(ชีวิตหรือสัตว์โลก เมื่อจำแนกตามวิญญาณ(สัญญา) จึงมีทั้งสิ้น 9 จำพวก)

พระพุทธองค์ตรัสถามพระอานนท์ว่า เมื่อบุคคลรู้จักวิญญาณ รู้ว่าวิญญาณเกิดดับอย่างไร รู้คุณ(ส่วนดี)รู้โทษ(ส่วนเสีย)ของวิญญาณแต่ละประเภท และรู้วิธีที่จะพ้นไปจากวิญญาณประเภทนั้นๆ ด้วยแล้ว ยังจะชื่นชมยินดีที่จะได้เกิดเป็นที่อยู่ของวิญญาณต่างๆ อีกหรือ? พระอานนท์ทูลว่าไม่ควรจะชื่นชมยินดีได้, ตรัสว่า เมื่อภิกษุรู้ตามความเป็นจริงอย่างนี้แล้ว ย่อมเป็นผู้หลุดพ้นเพราะไม่ยึดมั่น(ไม่มีอุปาทาน), ทรงเรียกผู้หลุดพ้นประเภทนี้ว่า"ปัญญาวิมุตต์" คือผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา

วิโมกข์-ความหลุดพ้น (ในฌานสมาบัติ)

(66) พระพุทธองค์ตรัสว่า วิโมกข์(ความหลุดพ้น)มี 8 อย่าง (เป็นภาวะที่จิตหลุดพ้นจากอกุศลธรรมด้วยกำลังสมาธิในฌาน) คือ

1. ผู้มีรูปมองเห็นรูปทั้งหลาย (ได้แก่ผู้ได้รูปฌาน 4 โดยเจริญกสิณที่เอาวัตถุในกายตัวเอง เช่นสีผมเป็นต้น เป็นอารมณ์)

2. ผู้มีอรูปสัญญาภายใน มองเห็นรูปทั้งหลายภายนอก (คือผู้ได้รูปฌาน 4 โดยเจริญกสิณกำหนดอารมณ์ภายนอก)

3. ผู้น้อมใจดิ่งไปว่างาม (คือผู้ได้ฌานโดยเจริญกสิณเอาสีที่งามเป็นอารมณ์ หรือเจริญพรหมวิหาร 4 ซึ่งมองเห็นสัตว์อื่นดีงามน่าชื่นชมยินดี)

4. ผู้เข้าถึงอากาสานัญจายตนฌาน โดยทำในใจ(มนสิการ)ว่า อากาส(ช่องว่าง)หาที่สุดมิได้

5. ผู้เข้าถึงวิญญาณัญจายตนฌาน โดยทำในใจว่าวิญ-

ญาณหาที่สุดมิได้

6. ผู้เข้าถึงอากิญจัญญายตนฌาน โดยทำในใจว่าไม่มีอะไรเลย

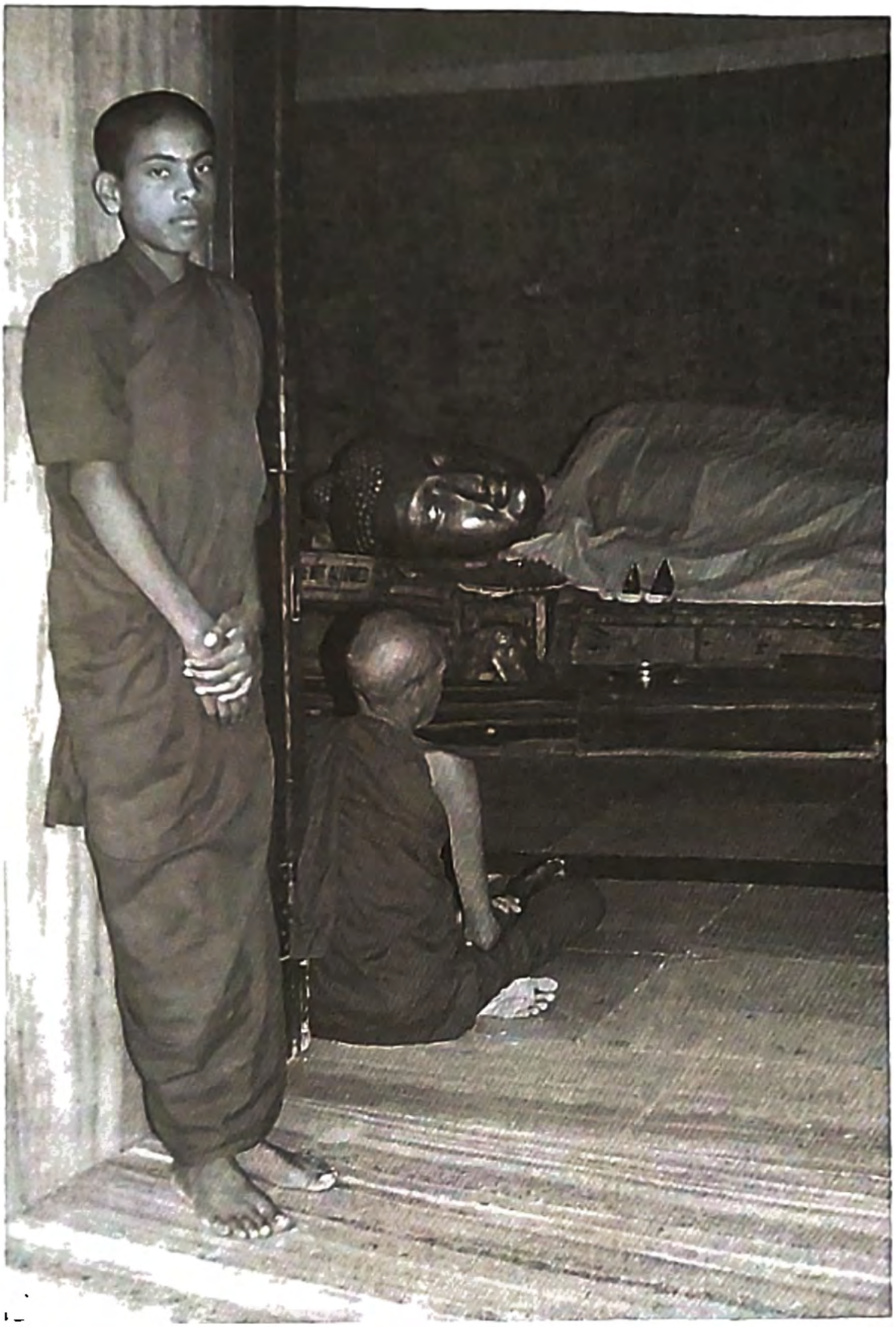
7. ผู้เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน โดยทำในใจว่ามีสัญญาก็ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ (ก้าวล่วงอากิญจัญญายตนะ)

8. ผู้เข้าถึงสัญญาเวทยิตนิโรธ (โดยก้าวล่วงเนวสัญญา-นาสัญญายตนะ)



พุทธสถานแห่งหนึ่งที่กรุงนิวเดลี(สมัยพุทธกาลอยู่ในเคว้นกุรุ)

ภิกษุผู้เข้าวิโมกข์ 8 ได้ (คือเข้าฌานได้ทั้งรูปฌานและอรูปฌานจนถึงนิโรธสมาบัติ(ข้อสุดท้าย)ตามลำดับ หรือย้อนลำดับกลับมา(อนุโลม-ปฏิโลม) หรือกลับไปกลับมา เข้าก็ได้ออกก็ได้ตามต้องการ นับว่าได้บรรลุทั้งเจโตวิมุตติ(หลุดพ้นด้วยกำลังสมาธิ)และปัญญาวิมุตติ(หลุดพ้นด้วยปัญญา) ซึ่งปราศจากอาสวะ, ภิกษุเช่นนี้ทรงเรียกว่า "อุภโตภาควิมุตต์" คือผู้หลุดพ้นจากบาปอกุศลทั้งด้วยสมาธิและปัญญา ไม่มีอุภโตภาควิมุตต์ใดจะยอดเยี่ยมเท่านี้



มหาปรินิพพานสูตร

อปริหานิยธรรมของแคว้นวัชชี

(67-69) ครั้งหนึ่ง พระพุทธองค์ประทับอยู่บนภูเขาคิชฌ-กูฏ กรุงราชคฤห์. พระเจ้าอชาตศัตรู ราชาแห่งแคว้นมคธมีพระประสงค์จะยกทัพไปตีเอาแคว้นวัชชี เพราะทรงเห็นว่าพวกเจ้าวัชชี (หรือเจ้าลิจฉวี)ทั้งหลายมีอำนาจแข็งแกร่งมาก ต้องปราบให้อยู่. พระองค์รับสั่งให้วัสสการพราหมณ์ ซึ่งเป็นมหาอำมาตย์ของแคว้นมคธ ไปเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ เพื่อกราบทูลความประสงค์ของพระองค์ที่จะไปปราบแคว้นวัชชี เมื่อได้ฟังพระพุทธองค์รับสั่งอย่างไรให้จำมารายงาน เพราะทรงเชื่อว่า พระดำรัสของพระองค์มีแต่ความจริง. วัสสการพราหมณ์ได้ไปเข้าเฝ้าและกราบทูลพระ

พุทธองค์ตามพระบัญชา

ขณะนั้น พระอานนท์ถวายงานพัดอยู่เบื้องพระปฤษฎางค์(ด้านหลัง)ของพระองค์ แทนที่จะประทานความเห็นในเรื่องที่พราหมณ์กราบทูล พระพุทธองค์กลับตรัสถามพระอานนท์ในเรื่องหลักการบริหารแผ่นดินของเจ้าวัชชี คือหลักอปริหานิยธรรม (มีความหมายเท่ากับคำว่า"วัฒนธรรม"ที่หมายถึงทางเจริญงอกงามไม่มีเสื่อม) ว่าแต่ละข้อ พวกเจ้าวัชชียังถือปฏิบัติกันดีอยู่หรือ

หลักอปริหานิยธรรมของเจ้าวัชชีมี 7 ข้อ คือ

1. ประชุมกันเนืองนิตย์ด้วยความพร้อมเพรียง

2. การประชุม, การเลิกประชุมและการทำงาน, เป็นไปด้วยความพร้อมเพรียง

3. ยึดมั่นในวัชชีธรรมโบราณ ไม่ตั้งข้อบัญญัติขึ้นใหม่ ไม่ล้มล้างข้อบัญญัติเก่า

4. ให้เกียรติเคารพนับถือและเชื่อฟังเจ้าวัชชีผู้ใหญ่ผู้เฒ่า

5. ไม่ฉุด, ไม่ข่มเหงรังแก, ไม่กักขังหน่วงเหนี่ยวหญิงสาวและเด็กหญิงของสกุลทั้งหลาย

6. สักการะ, เคารพ, บูชาเจดีย์(สถานที่ศักดิ์สิทธิ์)ของวัชชีทั้งหลาย ทั้งภายในและภายนอกพระนคร ไม่ลดละการบวงสรวงบูชาที่เป็นธรรมเนียมเก่า

7. ถวายอารักขาคุ้มครองป้องกันแก่พระอรหันต์ทั้งหลาย ตั้งความปรารถนาให้พระอรหันต์ทั้งหลายที่ยังไม่มาให้มา ที่มาแล้วขอให้อยู่สบายในแคว้น

เมื่อพระอานนท์กราบทูลว่า พวกเจ้าวัชชียังถือปฏิบัติตาม

หลักอปริหานิยธรรมกันดีอยู่ทุกข้อ พระพุทธองค์ตรัสว่า ถ้าเป็นอย่างนั้น พวกเจ้าวัชชีก็พึงหวังแต่ความเจริญ ไม่มีทางเสื่อมได้เลย

จากนั้น ทรงเล่าให้วัสสการพราหมณ์ฟังว่า พระองค์เคยประทับอยู่ที่เจดีย์สารันททะ(นานมาแล้ว). ที่นั่น ทรงแสดงอปริหานิยธรรม 7 ประการแก่เจ้าวัชชีทั้งหลาย ซึ่งถ้าเจ้าวัชชียังเห็นดีด้วยกัน ในหลักธรรมดังกล่าว พวกเขาก็มีแต่ความเจริญมั่นคง ไม่มีวันเสื่อมถอย

วัสสการพราหมณ์กราบทูลว่า มิต้องกล่าวถึงอปริหานิยธรรมทั้ง 7 ประการนั้นเลย แม้พวกเจ้าวัชชียึดถือปฏิบัติเพียงข้อเดียวก็มีแต่ความเจริญโดยแท้ พระเจ้าอชาตศัตรูนั้นไม่ควรเอาชนะเจ้าวัชชี ด้วยการรบ แต่ควรใช้วิธีเจรจาปรองดอง หรือไม่ก็ทำให้แตกแยกกัน (เมื่อคิดได้ดังนั้นแล้วก็ทูลลากลับ)

ภิกขุอปริหานิยธรรม

(70) หลังจากวัสสการพราหมณ์กลับไปไม่นาน พระพุทธองค์มีพระบัญชาให้พระอานนท์เรียกประชุมสงฆ์ทั่วกรุงราชคฤห์ให้มาประชุมที่อุปัฏฐานศาลา. ที่นั่น ทรงแสดงอปริหานิยธรรมสำหรับภิกษุ(ภิกขุอปริหานิยธรรม) 7 ประการ คือ

หมวดที่ 1

1. ภิกษุจะต้องพร้อมเพรียงกันประชุมเนืองๆ

2. ภิกษุจะต้องพร้อมเพรียงกันประชุม, พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม, และพร้อมเพรียงกันทำกิจกรรมของสงฆ์

3. ภิกษุจะต้องไม่บัญญัติสิ่งที่ตถาคตมิได้บัญญัติไว้ ไม่

เพิกถอนสิ่งที่ตถาคตบัญญัติไว้แล้ว จะต้องสมาทาน(ถือปฏิบัติ) อยู่ในสิกขาบททั้งหลายตามที่ตถาคตบัญญัติไว้แล้ว

4. ภิกษุจะต้องสักการะเคารพนับถือบูชาภิกษุผู้เป็นเถระทั้งหลาย. ผู้มีประสบการณ์(รัตตัญญู). บวชมานาน. เป็นสังฆบิดา. เป็นผู้นำสงฆ์(สังฆปรินายก) และจะต้องเชื่อฟังโอวาทที่ดีของท่านด้วย

5. ภิกษุจะต้องไม่ลุอำนาจแก่ตัณหา(ไม่ตกอยู่ในอำนาจของตัณหา) อันจะเป็นเหตุให้ต้องไปเกิดอีก(โปโนพฺภวิกา)

6. ภิกษุจะต้องมุ่งอยู่อาศัยตามป่า(อารญฺญเกสุ เสนาสเนสุ สาเปกฺขา)

7. ภิกษุจะต้องระลึกว่า ทำอย่างไร เพื่อนภิกษุด้วยกัน ผู้มีศีลเป็นที่รัก ที่ยังไม่มา จะมา ที่มาแล้วจะอยู่สุขสบาย

พระพุทธองค์ตรัสว่า ตราบที่ภิกษุทั้งหลายปฏิบัติตามและเห็นดีร่วมกันในอปริหานิยธรรมเหล่านี้ ก็หวังแต่ความเจริญอย่างเดียว หาความเสื่อมมิได้

(71-75) อปริหานิยธรรมหมวดแรก ที่ทรงแสดงแล้วนั้น อยู่ในแนวเดียวกับวัชชีอปริหานิยธรรม. ยังมีอปริหานิยธรรมอีก 5 หมวด ที่ประทานแก่ภิกษุทั้งหลาย คือ

หมวดที่ 2 คือ 1. ไม่เพลินกับการงาน (น กมฺมารามา) ไม่หมกมุ่นอยู่กับการงาน (น กมฺมารามตํ อนุยุตฺตา) 2. ไม่เพลิดเพลิน ไม่หมกมุ่นอยู่กับการพูดคุย 3. ไม่เห็นแก่การหลับนอน 4. ไม่คลุกคลีกับหมู่คณะ 5. ไม่มีความปรารถนาในทางชั่ว (ปาปิจฺฉา) 6. ไม่คบคนชั่ว 7. ได้บรรลุธรรมชั้นต่ำแล้วไม่หยุด

อยู่เพียงนั้น

หมวดที่ 3 คือ 1. มีศรัทธา 2. มีหิริ (ละอายต่อบาป) 3. มีโอตตัปปะ (เกรงกลัวต่อบาป) 4. เป็นพหูสูต 5. มุ่งมั่นในความเพียร 6. ดำรงสติมั่น 7. มีปัญญา

หมวดที่ 4 เจริญในโพชฌงค์ 7 คือ 1. สติ 2. ธัมมวิจัย 3. วิริยะ 4. พาหุสัจจะ 5. ปัสสัทธิ 6. สมาธิ 7. ปัญญา

หมวดที่ 5 เจริญในสัญญา 7 คือ 1. อนิจจสัญญา 2. อนัตตสัญญา 3. อสุภสัญญา 4. อาทีนวสัญญา 5. ปหาน-สัญญา 6. วิราคสัญญา 7. นิโรธสัญญา ("สัญญา"ในที่นี้แปลว่าความหมายรู้, ความพิจารณาเห็น)

หมวดที่ 6

1. มีการกระทำทางกาย(กายกรรม) ที่ประกอบด้วยเมตตาในเพื่อนภิกษุด้วยกัน ทั้งลับหลังและต่อหน้า

2. มีการพูด(วจีกรรม) ที่ประกอบด้วยเมตตาในเพื่อนภิกษุด้วยกัน ทั้งลับหลังและต่อหน้า

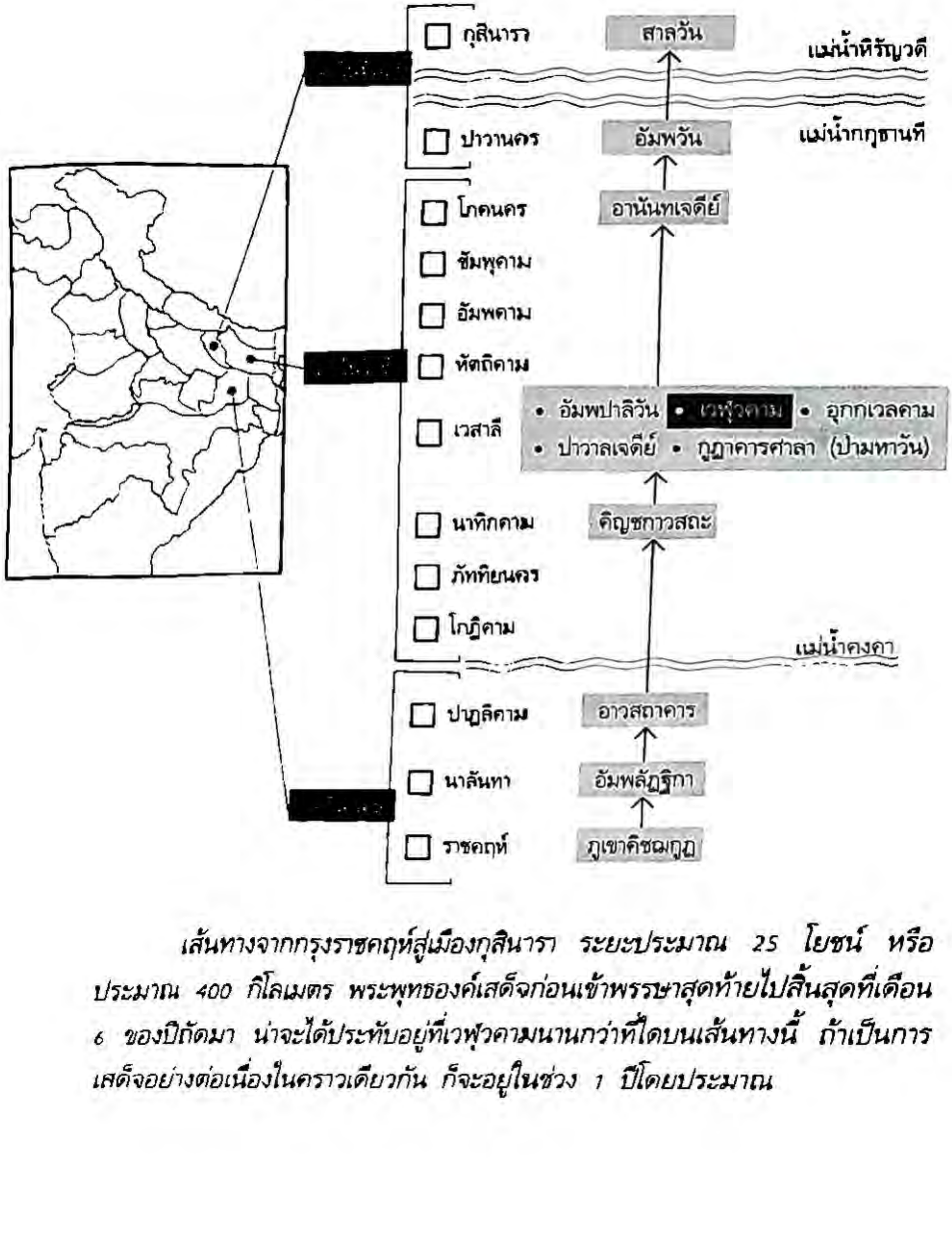
3. มีความนึกคิด(มโนกรรม) ที่ประกอบด้วยเมตตาในเพื่อนภิกษุด้วยกัน ทั้งลับหลังและต่อหน้า

4. ใช้สอยปัจจัยที่ได้มาโดยชอบธรรม แม้กระทั่งอาหารในบาตรก็ฉันร่วมกับเพื่อนภิกษุผู้มีศีล

5. มีศีลบริสุทธิ์บริบูรณ์ เป็นศีลที่นำไปสู่สัมมาสมาธิเสมอกับเพื่อนภิกษุทั้งหลาย ทั้งในที่แจ้งและในที่ลับ

6. มีสัมมาทิฐิเสมอกับเพื่อนภิกษุทั้งหลาย ทั้งในที่แจ้งและในที่ลับ (หมวดนี้มี 6 ข้อ)

เส้นทางสู่มหาปรินิพพาน



เส้นทางจากกรุงราชคฤห์สู่เมืองกุสินารา ระยะประมาณ 25 โยชน์ หรือประมาณ 400 กิโลเมตร พระพุทธองค์เสด็จก่อนเข้าพรรษาสุดท้ายไปสิ้นสุดที่เดือน 6 ของปีถัดมา น่าจะได้ประทับอยู่ที่เวฬุวคามนานกว่าที่ใดบนเส้นทางนี้ ถ้าเป็นการเสด็จอย่างต่อเนื่องในคราวเดียวกัน ก็จะอยู่ในช่วง 1 ปีโดยประมาณ



ทางขึ้นภูเขาคิชฌกูฏ

ราชคฤห์–อัมพลัฏฐิกา

(76) เล่ากันว่า ที่ภูเขาคิชฌกูฏคราวนั้น พระพุทธองค์ทรงสอนภิกษุทั้งหลายด้วยเรื่องศีล, สมาธิ, ปัญญา เป็นอันมาก เมื่อเสด็จประทับอยู่ที่ราชคฤห์ตามพระอัธยาศัยแล้ว ก็ทรงชวนพระอานนท์ไปยังพระราชอุทยานอัมพลัฏฐิกา (อยู่ระหว่างราชคฤห์กับนาลันทา มีต้นมะม่วงหนุ่มอยู่ที่ประตูทางเข้า ล้อมรอบด้วยป้อมและที่ประทับพักผ่อนของพระราชา) มีภิกษุหมู่ใหญ่ตามเสด็จด้วย, ณ ที่นั้น ก็ได้ทรงพร่ำสอนภิกษุทั้งหลายด้วยเรื่องศีล, สมาธิ, ปัญญา เป็นส่วนมาก

นาลันทา–ปาวาริกัมพวัน

(77) เมื่อประทับอยู่ที่อัมพลัฏฐิกาตามพระอัธยาศัยแล้ว ก็เสด็จต่อไปยังเมืองนาลันทา เสด็จเข้าประทับที่ปาวาริกัมพวันใกล้เมือง (พระไตรปิฎกสยามรัฐว่า "ปาวาทิกัมพวัน" แต่ใน สํ.มหาวาร. 19/211 และใน D.B.2/87 เป็น"ปาวาริกัมพวัน" เป็นสวนมะม่วงของเศรษฐีชื่อ "ทุสสปาวาริกะ"-ดู สารตฺถปฺปกาสินี ตติยภาค น.305) พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์

ญาณวิสัยของพระสาริบุตร

ครานั้น พระสาริบุตรได้เข้าเฝ้าพระพุทธองค์ กราบทูลชื่นชมว่า ตนเลื่อมใสในพระพุทธองค์เพราะเห็นว่า ไม่มีสมณพราหมณ์อื่นใดจะตรัสรู้ยิ่งไปกว่าพระสัมมาสัมโพธิญาณที่พระองค์ได้ตรัสรู้ ไม่ว่าในอดีต อนาคต หรือปัจจุบัน. พระพุทธองค์ตรัสถามท่านว่า ที่อาจหาญมากมายกล่าวออกมาอย่างนี้ เพราะได้รู้ใจของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย (ทั้งในอดีต, อนาคต, และปัจจุบัน) ด้วยใจของตนแล้วว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายเหล่านั้นมีศีล, สมาธิ, ปัญญา, และธรรมในชีวิตประจำวัน (วิหารธรรม)อะไรกระนั้นหรือ? พระสาริบุตรกราบทูลว่า หามิได้, จึงตรัสถามว่า ถ้าอย่างนั้น เพราะเหตุใดจึงกล่าวออกมาอย่างนั้น?

พระสาริบุตรกราบทูลว่า ตัวท่านเองไม่มีญาณที่จะกำหนดรู้ว่าพระพุทธเจ้าทั้งหลายมีศีล, สมาธิ, ปัญญา, และวิหารธรรมด้วยใจของตนแต่อย่างใดเลย แต่รู้จากแนวธรรม(ธมฺมนฺวโย)ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย(คือเจโตปริยญาณของพระสาริบุตรหยั่งรู้ไม่ถึงวิสัยของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้แต่อนุมานจากคำสอน), ท่านกราบทูลด้วยอุปมาว่า เหมือนเมืองชายแดนของพระราชา ซึ่งมีประตูกำแพงและเสาค่ายแน่นหนามั่นคง มีประตูเข้าทางเดียว ยามเฝ้าประตูของเมืองนั้นเป็นคนฉลาด คอยห้ามไม่ให้คนที่ไม่รู้จักเข้า อนุญาตให้แต่คนที่รู้จักเข้าได้ เขาเดินสำรวจรอบกำแพงเมือง มั่นใจว่า ไม่มีรอยต่อ ไม่มีช่องโหว่ที่ไหนเลยที่ใครจะเล็ดลอดเข้าไปได้แม้แต่แมว, ถ้าจะมีสัตว์ตัวใดเข้าออกเมืองนี้ ก็จะเข้าออกทางประตูที่เขาเฝ้าอยู่เท่านั้น, การอ่านรู้แนวธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ทั้งหลายก็เหมือนกัน คืออ่านรู้ว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์ทรงละนิวรณ์ 5 ทรงดำรงมั่นอยู่ในสติปัฏฐาน ทรงเจริญโพชฌงค์ 7 (เหมือนกันทุกพระองค์) จึงได้ตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยม (เหตุที่พระสาริบุตรได้เข้าเฝ้าพระพุทธองค์และกราบทูลเรื่องนี้ มีเรื่องเล่าไว้ในสัมปสาทนียสูตร ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค 11/108-110)

ที่ปาวาริกัมพวันนี้ พระโอวาทของพระพุทธองค์ที่ประทานแก่ภิกษุทั้งหลายก็ยังเน้นย้ำอยู่ในเรื่องศีล, สมาธิ, ปัญญา เป็นหลัก

โทษของศีลวิบัติ

จากนาลันทาสู่ปาฏลิคาม

(78-85) (ตำบลปาฏลิ อยู่ที่พรมแดนด้านแคว้นวัชชี สุนีธพราหมณ์และวัสสการพราหมณ์ไปสร้างไว้ เพื่อให้เป็นเมืองยุทธศาสตร์ป้องกันการรุกรานของแคว้นวัชชี พรมแดนด้านนี้มีแม่น้ำคงคาเป็นเขตกั้นแดน)

เมื่อประทับอยู่ที่เมืองนาลันทาตามสมควรแล้ว พระพุทธองค์ (พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์) ก็เสด็จต่อไปยังปาฏลิคาม, อุบาสกที่นั่นรู้ข่าวก็พากันไปเข้าเฝ้า ทูลขอให้ทรงรับอาคารรับรอง(อาวสถาคาร) เพื่อประทับอยู่ ทรงรับด้วยพระอาการดุษณี (ความตอนนี้ซ้ำกับเรื่องราวในพระวินัยปิฎก มหาวรรค), ณ ที่นี้ พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมเรื่องโทษของศีลวิบัติแก่พวกอุบาสกชาวปาฏลิคามว่า คนทุศีล(ทำศีลวิบัติ) จะได้รับโทษ 5 ประการ คือ 1. เสื่อมทรัพย์ 2. มีกิตติศัพท์ในทางชั่ว (ชื่อเสียงเสียหาย) 3. ไม่องอาจสง่างาม

ในที่ชุมนุมชน 4. สติเลอะเลือนเมื่อจะตาย (คุมสติไม่อยู่-ละเมอเพ้อพกทุรนทุราย) 5. ตายไปเกิดในอบาย. ทุคติ. วินิบาต(เปรต). นรก ส่วนผู้มีศีลได้รับอานิสงส์ตรงกันข้าม

(การฟังธรรมคราวนั้น ล่วงเลยเวลาดึกดื่น พวกอุบาสกจึงทูลลากลับ. เรื่องราวการสร้างปาฏลิคาม ซึ่งกาลต่อมาได้กลายเป็นนครปาฏลิบุตร-ราชธานีแห่งแคว้นมคธ ได้กล่าวถึงแล้วในพระวินัยปิฎก มหาวรรค)

ตายแล้วไปไหน

โกฏิคาม-นาทิกคาม

(86-89) จากปาฏลิคาม เสด็จสู่โกฏิคาม (เข้าไปในแคว้นวัชชี ซึ่งอยู่ฝั่งเหนือของแม่น้ำคงคา ไม่ไกลจากภัททิยนคร ทรงข้ามแม่น้ำคงคาที่ปาฏลิคาม). ที่นั่น ทรงแสดงธรรมเรื่องอริยสัจ 4 และศีลสมาธิปัญญาแก่ภิกษุเหล่านั้น. จากโกฏิคาม เสด็จต่อไปยังนาทิกคาม (สำ.มหาวาร.19/446 เป็น"ญาติเก-ในหมู่บ้านญาติกะ" อยู่ระหว่างโกฏิคามกับกรุงเวสาลี) เรือนรับรองที่ประทับก่อด้วยอิฐ(คิญฌกาวสถะ). คราวนั้น พระอานนท์เข้าเฝ้าทูลถามถึงภพใหม่ของภิกษุและชาวนาทิกะหลายคนที่ล่วงลับไปว่าไปเกิดที่ไหนกันบ้าง? พระดำรัสตอบมีดังต่อไปนี้

- ภิกษุชื่อ"สาฬหะ"ได้บรรลุเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติอันปราศจากอาสวะ เป็นพระอรหันต์ในชาตินี้แล้ว (นิพพานแล้ว)

- ภิกษุณีชื่อ"นันทา" ละสังโยชน์เบื้องต่ำทั้ง 5 ได้แล้ว (เป็นพระอนาคามี) ไปผุดเกิด(โอปปาติกา)ในภพสุทธาวาส และ

นิพพานที่นั่น

- อุบาสกชื่อ"สุทัตตะ" ละสังโยชน์ 3 ได้, มีราคะโทสะโมหะเบาบาง เป็นสกทาคามี จะมาเกิดในโลกนี้อีกครั้งเดียวก็จะได้บรรลุเป็นพระอรหันต์, อุบาสิกาชื่อ"สุชาดา"ก็เหมือนกับอุบาสก อีก 8 คนคือ กกุธะ-การฬิมภะ-นิฏฐกะ-กฏิสสหะ-ตุฏฐะ-ภฏฐะ-สุภฏฐะ, ไม่ปรากฏชื่ออีก 50 คน ล้วนแต่เป็นอนาคามี, อุบาสกอีก 96 คนและอีก 510 คน ก็ล้วนเป็นสกทาคามี

หลักตรวจสอบการบรรลุธรรมด้วยตนเอง

เมื่อทรงตอบว่าชาวนาทิกคามคนไหนไปเกิดที่ไหนอย่างไรแล้ว พระพุทธองค์ก็ได้ตรัสแก่พระอานนท์อีกว่า การที่อริยบุคคลมีคติภพดังกล่าวแล้ว ไม่ใช่เรื่องแปลกลึกลับอะไร ถ้ามาคอยถามว่า ใครตายแล้วไปเกิดที่ไหน ก็จะทำให้พระองค์เหน็ดเหนื่อย (โดยใช่เหตุ), ฉะนั้น จึงประทานหลักสำหรับตรวจสอบการบรรลุธรรม(ธมฺมาทาสํ นาม ธมฺมปริยาย-แปลว่า"แว่นธรรม"ก็ได้)ไว้เพื่อจะได้บอกตัวเองได้ว่า ปิดประตูแล้วสำหรับการไปเกิดในนรก, ไปเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน หรือเป็นเปรต: และอบาย, ทุคติ, วินิบาต ไม่มีแล้วสำหรับตน

หลักตรวจสอบตนเองว่าได้เป็นโสดาบันแล้ว คือ

1. *มีความเลื่อมใสแน่วแน่มั่นคงในพระพุทธเจ้า*
2. *มีความเลื่อมใสแน่วแน่มั่นคงในพระธรรมของพระพุทธเจ้า*
3. *มีความเลื่อมใสแน่วแน่มั่นคงในพระอริยสงฆ์ของ*

พระพุทธเจ้า

4. มีศีลบริสุทธิ์บริบูรณ์เพื่อดำเนินไปสู่สัมมาสมาธิ

หลักตรวจสอบ 4 ข้อนี้ ตรัสว่า สามารถให้คำตอบได้ว่าตนเป็นโสดาบันแล้ว ชีวิตไม่ตกต่ำ ได้ตรัสรู้ในอนาคตแน่นอน

ที่นาทิกคามนี้ คำสอนของพระพุทธองค์ที่ประทานแก่ภิกษุทั้งหลาย ส่วนมากคือศีลสมาธิปัญญาเช่นเคย

สติ-สัมปชัญญะ

สู่เวสาลี–อัมพปาลิวัน

(๑๐) จากนาทิกคาม เสด็จสู่เวสาลี(ราชธานีแห่งแคว้นวัชชี) ประทับอยู่ที่สวนอัมพปาลิวัน (สวนมะม่วงของนางอัมพปาลี). ที่นี่ ทรงสอนเรื่องสติและสัมปชัญญะแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุพึงอยู่ด้วยสติและสัมปชัญญะ

อยู่ด้วยสติ(สโต วิหเรยฺย) คือ

1. พิจารณาเห็นกายในกาย มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัส(ความชอบความชัง)ในโลกเสียได้

2. พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้

3. พิจารณาเห็นจิตในจิต มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้

4. พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้

อยู่ด้วยสัมปชัญญะ(สมฺปชาโน วิหเรยฺย) คือ

มีความรู้ตัวอยู่เสมอในการก้าว, ถอย, แล, เหลียว, คู้เหยียด, หยิบจับเครื่องใช้สอย, กิน, ดื่ม, เคี้ยว, ลิ้ม, ถ่าย, ยืน, เดิน, นั่ง, หลับ, ตื่น, พูด, นิ่ง (คือรู้ตัวในทุกกิริยาอาการที่เป็นไป)

(91-92) เรื่องนางอัมพปาลี (เป็นคณิกา-หญิงงามเมือง) เข้าเฝ้า, ฟังธรรม, ถวายภัตตาหาร, และถวายสวนมะม่วง เหมือนกับที่เคยกล่าวถึงแล้วในพระวินัยปิฎก มหาวรรค; ท้ายสุดของตอนนี้กล่าวว่า ศีลสมาธิปัญญายังเป็นคำสอนที่ทรงเน้นย้ำแก่ภิกษุทั้งหลายเช่นเคย

พรรษาสุดท้าย-ทรงพระประชวร

เวฬุวคาม(เพฬุวคาม)

(เวฬุวคามเป็นหมู่บ้านเล็กๆ อยู่นอกกรุงเวสาลี อรรถกถา (ทั้งสุมังคลวิลาสินีและสารัตถปกาสินี)กล่าวว่า พระพุทธองค์ทรงเข้าผลสมาบัติข่มพระโรคาพาธไว้ถึง 10 เดือนจนเสด็จปรินิพพาน แสดงว่าทรงพระประชวรราวปลายเดือน 8 หรือต้นเดือน 9 ของปีนั้น คือพรรษาที่ 45 ของพระพุทธองค์)

(93) เมื่อประทับอยู่ที่อัมพปาลิวันตามพระอัธยาศัยแล้ว พระพุทธองค์ได้เสด็จต่อไปยังเวฬุวคาม (D.B. เป็น Beluva (เพฬุวะ) และประทับอยู่ที่นั่น ทรงอนุญาตให้ภิกษุทั้งหลายแยกย้ายกันไปจำพรรษากับมิตรสหาย หรือผู้ที่เคยรู้จักคบหากันมารอบๆ กรุงเวสาลี ส่วนพระองค์เองประทับอยู่จำพรรษาที่เวฬุวคามนั้น

ในพรรษานั้น ทรงอาพาธอย่างแรงกล้า มีเวทนาหนักแทบจะสิ้นพระชนม์ แต่มีพระสติสัมปชัญญะอดกลั้นเวทนานั้นไว้

มิได้ทรงกระวนกระวาย. เวลานั้นทรงพระดำริว่า ถ้าไม่ได้บอกแก่พระอุปัฏฐากและไม่ได้บอกลาภิกษุสงฆ์ก่อนปรินิพพาน เป็นการไม่สมควร จึงทรงขับไล่อาพาธด้วยพระวิริยะ แล้วทรงอธิษฐานชีวิตสังขาร(ตั้งพระทัยดำรงชีวิต)อยู่ต่อไป เมื่อหายจากพระประชวรไม่นาน ก็เสด็จออกจากพระวิหารไปประทับบนอาสนะที่ปูลาดไว้ใต้ร่มหลังพระวิหาร

พระอานนท์เข้าเฝ้ากราบทูลว่าได้เห็นพระองค์ทรงพระสำราญ(หายจากอาพาธ) ได้เห็นความอดทนของพระองค์แล้ว ถึงกระนั้นท่านก็รู้สึกว่า ร่างกายของตนหนักอึ้ง หน้ามืดตาลายมองไม่เห็นหน ธรรมสอนใจทั้งหลายหายสูญไปหมดเมื่อได้เห็นอาการอาพาธของพระองค์ ดีแต่เบาใจอยู่บ้างว่า ถ้าพระองค์ยังไม่ได้ทรงปรารภถึงภิกษุสงฆ์แล้วมีพระดำรัสอย่างใดอย่างหนึ่ง คงจะยังไม่เสด็จดับขันธปรินิพพาน

พระพุทธองค์ตรัสว่า ภิกษุสงฆ์ยังจะหวังอะไรในพระองค์อีก ในเมื่อธรรมที่ทรงแสดงแล้ว ไม่ได้แสดงอย่างมีนอกมีใน มิได้ มีกำมืออาจารย์(อาจริยมุฏฐิ-ไม่มีอะไรปิดบังอำพราง เหมือนแบมือเปิดเผยเต็มเหยียด)ในการแสดงธรรม, ไม่เคยมีพระดำริว่าพระองค์เป็นผู้ปกครองภิกษุสงฆ์ หรือหวังให้ภิกษุสงฆ์มายกย่องพระองค์ แต่อย่างใด

"อานนท์! เราตถาคตแก่เฒ่าแล้ว ล่วงกาลผ่านวัยมามากแล้ว วัยของตถาคตมาถึง ๘๐ ปี อานนท์! ร่างกายของตถาคตนั้นเหมือนเกวียนเก่าคร่ำคร่า ขับเคลื่อนไปได้โดยการแซมด้วยไม้ไผ่ ดราวใดที่เข้าเจโตวิมุตติไม่มีนิมิตใดๆ เป็นอารมณ์

(สพฺพนิมิตฺตานํ อมนสิการา) เวทนาทั้งหลายบางอย่างระงับไป ครานั้นร่างกายของตถาคตก็มีความผาสุกอย่างยิ่ง(ผาสุตโร)เพราะ ฉะนั้น อานนท์! พวกเธอจงมีตนเป็นเกาะ มีธรรมเป็นสรณะ อย่ามีสิ่งอื่นเป็นสรณะเลย"

คำว่า มีตนเป็นเกาะ, มีตนเป็นสรณะ, มีธรรมเป็นเกาะ, มีธรรมเป็นสรณะ ทรงให้ความหมายว่า ได้แก่การที่ภิกษุพิจารณากายในกาย...พิจารณาเวทนาในเวทนา...พิจารณาจิตในจิต...พิจารณาธรรมในธรรม (คือเจริญสติปัฏฐาน 4)

ตรัสอีกว่า เมื่อพระองค์ล่วงลับไปแล้ว เหล่าภิกษุที่มีตนเป็นเกาะ, มีตนเป็นสรณะ, มีธรรมเป็นเกาะ, มีธรรมเป็นสรณะ, เป็นผู้ใครในการฝึกฝนตน(สิกขากามา) จักเป็นผู้ประเสริฐสุด

อิทธิบาท 4 ต่ออายุให้ยืนยาวไค้

ปาวาลเจดีย์

(94) เช้าวันหนึ่ง ทรงนุ่งสบง ทรงถือบาตรและจีวร เสด็จเข้าสู่กรุงเวสาลีเพื่อบิณฑบาต กลับจากบิณฑบาตและเสวยพระกระยาหารแล้ว รับสั่งให้พระอานนท์ถือนิสีทนะ(ผ้าปูนั่ง)ตามพระองค์ไปที่ปาวาลเจดีย์ (D.B. เป็น Chāvāla-ฉาวาละ เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ประจำท้องถิ่น, ประวัติย่อของเจดีย์ทั้ง 6 มีกล่าวไว้ในปรมัตถทีปนี อุทานวัณณนา, อรรถกถากล่าวถึงการเสด็จคราวนี้ว่ามีขึ้นเมื่อออกพรรษาที่เวฬุวคามแล้ว กล่าวคือ เมื่อออกพรรษาก็เสด็จจากเวฬุวคาม ย้อนทางเดิมเพื่อเสด็จสู่กรุงสาวัตถีอีกครั้งหนึ่ง, เช้าวันนั้นก่อนจะเสด็จเข้าไปบิณฑบาตในกรุงเวสาลี ได้

เสด็จแวะประทับที่อุกกเวลคามก่อน) เมื่อพระอานนท์ปูนิสีทนะถวายให้ประทับแล้ว ตนเองก็ไปนั่งอยู่ห่างๆ. พระพุทธองค์ตรัสขึ้นว่า นครเวสาลี, อุเทนเจดีย์, โคตมกเจดีย์, สัตตัมพเจดีย์, พหุปุตต-เจดีย์, สารันททเจดีย์, และปาวาลเจดีย์ ล้วนแต่เป็นสถานที่อันรื่นรมย์

"อานนท์! ใครก็ตาม เมื่อเจริญอิทธิบาท 4 ทำให้มาก, ทำให้เป็นประหนึ่งยาน, ทำให้เป็นประหนึ่งที่ตั้ง ตั้งไว้เนืองๆ บ่มไว้ระดมไว้ให้ดีให้ถูกต้องแล้ว (ภาวิตา พหุลีกตา ยานีกตา วตฺถุก-คา อนุฏฺฐิตา ปริจิตา สุสมารทฺธา), เมื่อผู้นั้นตั้งจิตปรารถนาก็สามารถที่จะมีชีวิตอยู่ได้ตลอดกัปหรือเลยกัปไปได้ (กปฺปิ วา ติฏเฐยฺย กปฺปาวเสสํ วา)..."

ตรัสต่อไปอีกว่า พระองค์ได้เจริญอิทธิบาท 4 ดังกล่าวแล้ว ถ้าจะทรงตั้งพระทัยปรารถนา ก็จะทรงดำรงพระชนมชีพได้ถึงกัปหรือมากกว่านั้น (กัปหนึ่งคืออายุขัยของคนสมัยพุทธกาล-ประมาณ 100 ปี)

นั่นเป็นการบอกให้รู้เป็นนัยๆ อย่างหยาบๆ (เรียกว่าทำนิมิต ทำโอภาส) ซึ่งพระอานนท์ก็ไม่ได้ฉุกคิดอะไร จึงมิได้ทูลอาราธนาให้ทรงดำรงพระชนมชีพยืนยาวออกไปอีกเพื่อประโยชน์สุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย. พระพุทธองค์รับสั่งอย่างนั้นอีกเป็นครั้งที่ 2 เป็นครั้งที่ 3 แต่พระอานนท์ก็ไม่ได้ฉุกคิดอะไรขึ้นมาได้ คล้ายกับถูกมารสิง(ยถา ตํ มาเรน ปริยุฏฐจิตฺโต) จนกระทั่งพระพุทธองค์รับสั่งให้ออกไปจากที่นั่น ซึ่งท่านก็ลุกขึ้นถวายบังคม กระทำประทักษิณ แล้วไปนั่งอยู่ที่โคนต้นไม้ต้นหนึ่งไม่ไกลจากที่ประทับ

ทรงปลงอายุสังขาร

(95) เมื่อพระอานนท์ออกไปนั่งห่างจากที่ประทับไม่นาน มารใจบาปก็เข้าไปเฝ้าพระพุทธองค์ ทูลว่า เวลาปรินิพพานของพระองค์มาถึงแล้ว ขอจงทรงปรินิพพาน, พระพุทธองค์รับสั่งกะมารว่า เมื่อก่อนทรงเห็นว่า ภิกษุ, ภิกษุณี, อุบาสก, อุบาสิกา ผู้เป็นสาวกสาวิกาของพระองค์ ยังไม่ฉลาด ไม่ได้รับการแนะนำพร่ำสอน ไม่แกล้วกล้า ไม่เป็นพหูสูต ไม่ทรงธรรม ไม่ปฏิบัติธรรมอันถูกต้อง ไม่ประพฤติชอบ ไม่ประพฤติตามธรรม, เมื่อได้เรียนกับอาจารย์ของตน ก็จะบอกกล่าวเผยแผ่ธรรมได้ดี สามารถจะโต้แย้งฝ่ายตรงกันข้ามได้ บัดนี้สาวกสาวิกาของพระองค์มีความพร้อมทุกอย่างแล้ว เมื่อก่อนทรงเห็นว่าพรหมจรรย์(พระธรรมวินัย-พระพุทธศาสนา)ของพระองค์ยังไม่สมบูรณ์แพร่หลายกว้างไกล ผู้คนยังไม่รู้กันทั่วถึง ยังไม่เป็นปึกแผ่น แต่บัดนี้พรหมจรรย์ของพระองค์สมบูรณ์แพร่หลายมั่นคงแล้ว ถึงเวลาแล้วที่พระองค์จะต้องดับขันธปรินิพพาน (ตามคำทูลรบเร้าของมาร) ในอีก 3 เดือนข้างหน้า, ทรงปลงอายุสังขารด้วยพระสติสัมปชัญญะ ณ ปาวาลเจดีย์นั้น บัดดลนั้นก็เกิดแผ่นดินไหวใหญ่ชวนพรั่นพรึง และกลองทิพย์ก็บันลือก้องไกล ทรงเปล่งอุทานในเวลานั้นว่า

(96) "พระมุนีปลงวางแล้วซึ่งกรรมดีและกรรมชั่ว(ตุลม-ตุลำ) อันเป็นเหตุให้เกิดอีก อันปรุงแต่งภพ(ภวสงฺขารำ) มีแต่ความยินดีอยู่ภายใน จิตตั้งมั่นแล้ว ทำลายกิเลสภายในตนได้แล้ว เหมือนทำลายเกราะกระจุยกระจาย"

สาเหตุแผ่นดินไหว

(97-99) พระอานนท์เห็นอาการแผ่นดินไหวน่ากลัว ได้ยินเสียงกลองทิพย์บันลือลั่น ก็เกิดความพิศวง จึงเข้าเฝ้า ทูลถามว่าเกิดอะไรขึ้น? พระพุทธองค์ตรัสว่า มีเหตุปัจจัย 8 อย่าง ที่ทำให้เกิดแผ่นดินไหว(ภูมิจาลสฺส ปาตุภาวาย) คือ

1. แผ่นดินใหญ่ตั้งอยู่บนน้ำ น้ำตั้งอยู่บนลม ลมตั้งอยู่บนอากาศ เมื่อเกิดพายุใหญ่ถาโถม น้ำก็ปั่นป่วน, น้ำปั่นป่วนย่อมทำให้แผ่นดินไหว (เป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติ)

2. สมณะหรือพราหมณ์ผู้มีฤทธิ์ ชำนาญทางจิต หรือเทวดาผู้มีฤทธานุภาพมาก เจริญปฐวีสัญญาเล็กน้อย เจริญอาโปสัญญามาก (เพ่งดินเป็นอารมณ์น้อย เพ่งน้ำเป็นอารมณ์มากในการเข้าฌาน) ย่อมบันดาลให้แผ่นดินไหวได้ (เป็นปรากฏการณ์ทางจิต)

3. เมื่อใด พระโพธิสัตว์จุติจากสวรรค์ชั้นดุสิตลงสู่ครรภ์พระมารดา เมื่อนั้น แผ่นดินย่อมหวั่นไหว (เป็นปรากฏการณ์ทางบุญญาภินิหาร)

4. เมื่อใด พระโพธิสัตว์ประสูติจากพระครรภ์ เมื่อนั้น ย่อมเกิดแผ่นดินไหว (เป็นปรากฏการณ์ทางบุญญาภินิหาร)

5. เมื่อใด พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ เมื่อนั้น ย่อมเกิดแผ่นดินไหว (เป็นปรากฏการณ์แห่งพุทธานุภาพ)

6. เมื่อใด พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงธัมมจักกัปปวัตตนสูตร(ปฐมเทศนา) เมื่อนั้น ย่อมเกิดแผ่นดินไหว (เป็นปรากฏการณ์แห่งพุทธานุภาพ)

7. เมื่อใด พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงปลงอายุสังขาร เมื่อนั้น ย่อมเกิดแผ่นดินไหว (เป็นปรากฏการณ์แห่งพุทธานุภาพ)

8. เมื่อใด พระสัมมาสัมพุทธเจ้าปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ(สิ้นพระชนม์) เมื่อนั้น ย่อมเกิดแผ่นดินไหว (เป็นปรากฏการณ์แห่งพุทธานุภาพ)

ทรงเนรมิตกายแสดงธรรมหลายครั้ง

(99) พระพุทธองค์ตรัสแก่พระอานนท์ว่า พระองค์เคยเสด็จเข้าไปในชุมนุมชนต่างๆ คือ กษัตริย์, พราหมณ์, คหบดี, สมณะ(นักบวช), เทวดาชั้นจาตุมหาราช, เทวดาชั้นดาวดึงส์, มาร, และพรหม ในแต่ละชุมนุมชนเหล่านั้น พระองค์เคยเสด็จไปนั่งร่วมและสนทนาปราศรัยด้วยเป็นหลายร้อยครั้ง พวกเขามีรูปร่างผิวพรรณเป็นอย่างไร พระองค์ก็เป็นอย่างนั้น ทรงแสดงธรรมให้ชุมนุมชนเหล่านั้นเห็นแจ้งยอมรับนับถือ(สมาทาน)และเพลินพอใจในธรรม โดยที่พวกเขาไม่รู้ว่าพระองค์เป็นใคร คือไม่รู้ว่าเป็นเทวดาหรือมนุษย์ เมื่อพระองค์หายตัวไป(ด้วยฤทธิ์) พวกเขาก็ไม่รู้เลยว่าทรงหายไป

อภิภายตนะ-วิธีครอบงำธรรมฝ่ายต่ำ

(100) (คำว่า"อภิภายตนะ" (อภิภู+อายตนะ) แปลตรงตัวว่า "อายตนะที่เป็นใหญ่" หมายถึงวิธีปฏิบัติเพื่อเอาชนะธรรมหรืออารมณ์ฝ่ายต่ำที่เกิดขึ้นในขณะบำเพ็ญฌาน (D.B.2/118 แปลคำนี้ว่า the positions of Mastery (over the declusion

arising from the apparent permanence of external things)

พระพุทธองค์ตรัสแก่พระอานนท์ว่า อภิภายตนะมี 8 อย่าง คือ

1. กำหนดหมายรูปภายใน เห็นรูปภายนอกเป็นรูปเล็ก ทั้งที่มีผิวพรรณดีและทราม (ข้อนี้หมายความว่าผู้ปฏิบัติเพ่งสีในกายตนเป็นกสิณ เช่นสีขาวของกระดูก เมื่อปรากฏรูปหรือนิมิตให้เห็น ไม่ว่าจะเป็นสีชนิดใดก็ตาม ก็ให้กำหนดว่ากำลังรู้กำลังเห็น (ไม่วอกแวกหวั่นไหวไปตามอารมณ์ที่รู้ที่เห็น)

2. กำหนดหมายรูปภายใน เห็นรูปภายนอกมีขนาดใหญ่โต ทั้งที่มีผิวพรรณดีและทราม (ข้อนี้หมายความว่า เมื่อผู้ปฏิบัติเพ่งสีในกายและปรากฏรูปหรือนิมิตขนาดใหญ่โต ไม่ว่าจะเป็นสีชนิดใดก็ตาม ก็ให้กำหนดว่า กำลังรู้กำลังเห็นเท่านั้น)

3. กำหนดหมายอรูปภายใน เห็นรูปภายนอกเป็นรูปเล็ก ทั้งที่มีผิวพรรณดีและทราม (ข้อนี้หมายความว่า ผู้ปฏิบัติไม่ได้เพ่งรูปหรือสีในกายตนเป็นกสิณ เมื่อปรากฏรูปหรือนิมิตขนาดเล็ก ไม่ว่าจะเป็นสีใด ก็ให้กำหนดว่า กำลังรู้กำลังเห็น)

4. กำหนดหมายอรูปภายใน เห็นรูปภายนอกขนาดใหญ่โต ทั้งที่มีผิวพรรณดีและทราม (ข้อนี้หมายความว่า ผู้ปฏิบัติไม่ได้เพ่งรูปหรือสีในกายตนเป็นกสิณ เมื่อปรากฏรูปหรือนิมิตขนาดใหญ่โตไม่ว่าจะเป็นสีใดก็ตาม ก็ให้กำหนดว่า กำลังรู้กำลังเห็น)

5. กำหนดหมายอรูปภายใน เห็นรูปภายนอกสีเขียว

6. กำหนดหมายอรูปภายใน เห็นรูปภายนอกสีเหลือง
7. กำหนดหมายอรูปภายใน เห็นรูปภายนอกสีแดง
8. กำหนดหมายอรูปภายใน เห็นรูปภายนอกสีขาว

อภิภายตนะของพระพุทธเจ้า



ความหมายของอภิภายตนะทั้ง 8 ข้อนี้ เป็นเรื่องของการเพ่งกสิณ โดยเอารูปหรืออรูป(มีสี-ไม่มีสี)เป็นกสิณหรือเป็นอารมณ์สำหรับเพ่ง เมื่อเพ่ง (ด้วยการบริกรรม) ก็จะเกิดนิมิตให้เห็น(โดยจิต). การกำหนดจดจ่อว่ากำลังรู้กำลังเห็นเท่านั้น (ไม่หวั่นไหวเป็นอย่างอื่น) นั้นคือการเอาชนะหรือครอบงำนิมิตที่เห็นนั้นได้ จะทำให้ผู้ปฏิบัติผ่านเข้าสู่อัปปนาสมาธิ (สมาธิแน่วนิ่งดิ่งลึก) ต่อไป

จะเห็นได้ว่า ในฌานก็มีสัญญา(ความกำหนดหมาย)ได้ เมื่อใช้ครอบงำนิมิตที่ปรากฏให้จิตเห็นได้ก็เป็นอภิภายตนะ. สัญญาชนิดนี้ต่างจากสัญญานอกฌาน ซึ่งใช้หมายรู้ทั่วๆ ไป

มีข้อน่าสงสัยว่า เหตุใด พระพุทธองค์จึงตรัสเรื่องอภิภายตนะ (และเรื่องวิโมกข์ในลำดับต่อไป) ในคราวนี้?

คัมภีร์สุมังคลวิลาสินี(อรรถกถาแห่งทีฆนิกาย

มหาวรรค)กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า

"อภิภายตนะ 8 เหล่านี้ ท่านนำมากล่าวถึงก็เพื่อแสดงให้เห็นความเป็นผู้ไม่กลัว, พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อตรัสเรื่องอภิภายตนะดังนี้แล้ว ก็รับสั่งแก่พระอานนท์ว่า ความกลัวหรือความกล้าไม่มีแก่ตถาคตผู้กำลังเข้าสมาบัติและกำลังออกจากสมาบัติเหล่านี้ ใครเล่าจะเข้าใจไปว่า ตถาคตเมื่อเห็นมารเพียงลำพัง คงขลาดกลัว ตถาคตไม่มีความกลัว ไม่มีความขลาด ปลงอายุสังขารอย่างมีสติสัมปชัญญะ"

ข้อความดังกล่าวนี้ ช่วยให้เข้าใจอภิภายตนะได้มากขึ้น

วิโมกข์ - วิธีพ้นไปจากธรรมฝ่ายต่ำ

(101) (คำว่า"วิโมกข์"ในที่นี้ ไม่ใช่วิโมกข์ที่เป็นอีกชื่อหนึ่งของนิพพาน แต่หมายถึงภาวะที่จิตพ้นไปจากธรรมฝ่ายต่ำด้วยฌานสมาบัติ เป็นความหลุดพ้นตราบที่ยังอยู่ในฌานสมาบัติเท่านั้น)

พระพุทธองค์ตรัสแก่พระอานนท์ว่า วิโมกข์มี 8 อย่าง คือ

1. ผู้มีรูป มองเห็นรูปทั้งหลาย (คือได้รูปฌาน 4 ด้วยการเพ่งสีเป็นต้น ในกายตน)

2. ผู้มีรูปสัญญาภายใน มองเห็นรูปทั้งหลายภายนอก (คือได้รูปฌาน 4 โดยเพ่งอารมณ์ภายนอกเป็นกสิณ)

3. ผู้น้อมใจดิ่งไปว่า "งาม" (คือได้ฌานเพราะเพ่งสี (วัณณกสิณ) หรือเจริญพรหมวิหาร 4 ซึ่งทำให้เห็นคนและสัตว์ทั้งหลายน่ารักน่าเพลินใจไปหมด

4. ผู้เข้าถึงอากาสานัญจายตนฌาน น้อมนึกเห็นแต่อากาส (ช่องว่าง) อันไม่มีที่สิ้นสุด

5. ผู้เข้าถึงวิญญาณัญจายตนฌาน น้อมนึกเห็นแต่วิญญาณ (ว่างยิ่งกว่าอากาส) อันไม่มีที่สิ้นสุด

6. ผู้เข้าถึงอากิญจัญญายตนฌาน น้อมนึกแต่ว่าไม่มีอะไรเลย

7. ผู้เข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน อยู่ในภาวะมีสัญญาก็ไม่ใช่ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่

8. ผู้เข้าถึงสัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ ดับทั้งสัญญาและเวทนา (ข้อนี้เป็นวิสัยของพระอนาคามีและพระอรหันต์เท่านั้น)

(จะเห็นได้ว่า วิโมกข์ 8 นี้ ก็คือสมาบัติ 9 ที่เรียกว่า "อนุปุพพวิหารสมาบัติ" นั่นเอง, ถ้าเป็นวิมุตติ ก็คือเจโตวิมุตติ เป็นการหลุดพ้นของจิตด้วยสมาธิ D.B.2/119 แปลวิโมกข์ (ในที่นี้)ว่า stages of Deliverance (from the hindrance to thought arising from the sensations and ideas due to external forms.)

มารขอให้ปรินิพพานถึง 2 ครั้ง

(102) ทรงเล่าเรื่องมารมาทูลอาราธนาให้เสด็จปรินิพพานแก่พระอานนท์ว่า ครั้งแรกมีขึ้นขณะประทับอยู่ใกล้ต้นอชปาลนิ-

โครธ(ต้นไทร) ณ ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ตำบลอุรุเวลา. คราวนั้น พระองค์ทรงบอกมารว่า พุทธบริษัท 4 ของพระองค์ยังไม่มีความพร้อม จึงยังปรินิพพานไม่ได้ (เนื้อความแห่งพระดำรัสตอบมาร ที่กล่าวถึงความไม่พร้อมของพุทธบริษัท เหมือนกันทุกครั้ง) แล้วตรัสเรื่องที่มารเข้าไปหาพระองค์อีกที่ปาวาลเจดีย์ในวันนี้เองและทูลอาราธนาให้เสด็จปรินิพพานอีก ซึ่งพระองค์ก็ได้รับปากไปแล้วว่า อีก 3 เดือนข้างหน้า จะเสด็จปรินิพพาน

พระอานนท์(เพิ่งนึกได้) ทูลอาราธนาในทันใดว่า ขอจงทรงดำรงพระชนมชีพให้ถึงกัป เพื่อประโยชน์สุขแก่มหาชนเถิด. แต่ก็ช้าไปเสียแล้ว พระพุทธองค์ตรัสว่า อย่าได้วิงวอนพระองค์เลย เพราะไม่ใช่เวลาที่จะวิงวอนอะไรได้แล้ว. แม้พระอานนท์จะพร่ำทูลวิงวอนถึง 3 ครั้ง ก็ไร้ผล แม้จะกราบทูลเรื่องที่ตนได้ทราบมาว่า อิทธิบาท 4 หากใครเจริญให้มาก ย่อมจะทำให้อายุยืนยาวได้ถ้าปรารถนา. ตรัสถามว่าเชื่อหรือ? พระอานนท์กราบทูลว่า เชื่อ. ถึงกระนั้น พระพุทธองค์ก็ตรัสว่า การที่พระองค์ไม่ได้รับคำอาราธนาของท่าน เป็นความผิดของท่านเอง เพราะได้ทรงแสดงนิมิต แสดงโอภาสให้รู้แล้ว แต่ท่านไม่รู้เอง ถ้ารู้ในเวลาที่ทรงแสดงนิมิต แสดงโอภาส แล้วทูลอาราธนา พระองค์ก็จะรับสั่งห้าม 2 ครั้ง แต่ในครั้งที่ 3 ก็จะทรงคล้อยตาม

ทรงแสดงนิมิตด้วยอิทธิบาท 16 ครั้ง

(103-106) พระพุทธองค์ตรัสแก่พระอานนท์ต่อไปว่า ได้ทรงแสดงอิทธิบาท 4 ว่า เมื่อบุคคลเจริญให้มากแล้ว ถ้า

ปรารถนาจะมีอายุยืนถึงหนึ่งกัป (ประมาณ 100 ปี) ก็เป็นไปได้ เป็นการแสดงนิมิต แสดงโอภาส(บอกใบ้)ให้รู้ แต่พระอานนท์ก็ไม่เคยรู้. สถานที่ที่ทรงแสดงนิมิตดังกล่าว คือ 1. ภูเขาคิชฌกูฏ 2. โคตมนิโครธ(Banyan Grove) 3. เหวทิ้งโจร 4. ถ้ำสัตตบัณณคูหา ข้างภูเขาเวภาระ 5. กาฬศิลา ข้างภูเขาอิสิคิลิ 6. เงื้อมเขาชื่อสัปปโสณฑิก ป่าสีตวัน 7. ตโปทาราม 8. เวฬุวัน 9. ชีวกัมพวัน(สวนมะม่วงของหมอชีวก) 10. มฤคทายวันชื่อ "มัททกุจฉิ" (ทั้ง 10 แห่งนี้อยู่ในอาณาเขตราชคฤห์) 11. อุเทนเจดีย์ 12. โคตมกเจดีย์ 13. สัตตัมพเจดีย์ 14. พหุปุตตเจดีย์ 15. สารันททเจดีย์ 16. ปาวาลเจดีย์ (6 แห่งนี้อยู่ในอาณาเขตเวสาลี)

ทรงลาภิกษุครั้งแรกที่เวสาลี

กูฏาคารศาลา–ป่ามหาวัน

(107) ที่ปาวาลเจดีย์นั้น ทรงสั่งสอนพระอานนท์ว่า พระองค์เคยบอกแล้วมิใช่หรือว่า ความพลัดพราก ความเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น จากสิ่งของและบุคคลอันเป็นที่รักที่ชอบใจทั้งหมดนั้น ย่อมมีแน่นอน ฉะนั้น ไม่มีสิ่งใดบุคคลใดหรอก ที่เกิดแล้วเป็นแล้วปรุงแต่งแล้ว ซึ่งจะต้องแตกทำลายไปเป็นธรรมดา เราจะไปขอไม่ให้แตกทำลายได้ เมื่อพระองค์ทรงปลงอายุสังขารว่าจะปรินิพพานในอีก 3 เดือนข้างหน้าแล้ว เป็นไปไม่ได้ที่จะให้คืนคำให้ชีวิตยืนยาวกว่านั้นได้อีก

หลังจากนั้น พระพุทธองค์ทรงชวนพระอานนท์เดินทาง



โบราณสถานที่เคยเป็นป่ามหาวันในสมัยพุทธกาล

ต่อไปยังกูฏาคารศาลา ณ ป่ามหาวัน กรุงเวสาลี. เมื่อเสด็จไปถึงก็ รับสั่งให้ประชุมสงฆ์ทั่วกรุงเวสาลี ให้มาพร้อมเพรียงกันที่อุปัฏฐานศาลา (Service Hall-ลักษณะเป็นศาลาอเนกประสงค์ขนาดใหญ่)

เมื่อภิกษุทั้งหลายประชุมพร้อมเพรียงกันแล้ว ได้ประทานพระโอวาทว่า ธรรมที่ภิกษุทั้งหลายเรียนแล้ว พึงนำมาประพฤติปฏิบัติให้มาก ให้พรหมจรรย์(พระศาสนา)ดำรงอยู่ยืนนาน เพื่อประโยชน์สุขแก่มหาชน เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย. ธรรมที่ภิกษุทั้งหลายได้เรียนแล้วจากพระองค์คือ สติปัฏฐาน 4 สัมมัปปธาน 4 อิทธิบาท 4 อินทรีย์

5 พละ 5 โพชฌงค์ 7 และอริยมรรคมีองค์ 8 ซึ่งล้วนเป็นธรรมเพื่อตรัสรู้ (อภิญญาเทสิตธรรม)

"ภิกษุทั้งหลาย! บัดนี้เราขอเตือนพวกเธอ สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา ขอเธอทั้งหลายอย่าได้ประมาท (ให้มีสติระลึกอยู่เสมอ) ไม่ช้าตถาคตจักปรินิพพาน คือนับแต่นี้ไปอีก 3 เดือน"

ตรัสด้วยพระคาถาต่อไปอีกว่า

(108) **"ทุกคนไม่ว่าเด็กหรือผู้ใหญ่ ไม่ว่าพาลหรือบัณฑิต ไม่ว่ามั่งมีหรือยากจน ล้วนแต่มีความตายรออยู่เบื้องหน้า ภาชนะดินที่ช่างหม้อทำขึ้น ทั้งเล็กทั้งใหญ่ ทั้งสุกทั้งดิบ ในที่สุดก็ต้องแตกสลายทุกชนิด ชีวิตของสัตว์ทั้งหลายก็เหมือนกัน"**

"วัยของเราแก่หง่อมแล้ว ชีวิตของเรามีอยู่น้อยนิด จำต้องจากพวกเธอไป เราได้ทำที่พึ่งให้แก่ตนเองแล้ว ภิกษุทั้งหลาย! พวกเธอจงอย่าได้ประมาท ขอให้มีสติ มีศีลให้จงดี จงหมั่นรักษาจิตของตนเถิด ผู้ใดไม่ประมาทในธรรมวินัยนี้ ผู้นั้นจักไม่เวียนเกิดเวียนตาย แล้วถึงที่สุด(แห่งทุกข์)ได้"

นาคาวโลก-เหลียวมองเวสาลีเป็นครั้งสุดท้าย

ภัณฑคาม

(109-111) วันรุ่งขึ้น พระพุทธองค์เสด็จเข้าไปบิณฑบาตในกรุงเวสาลี กลับจากบิณฑบาตและเสวยเสร็จแล้วได้ทอดพระเนตร

เหลียวมองกรุงเวสาลี (พระพุทธเจ้าทั้งหลายเมื่อทรงแลดูอะไร ไม่เอี้ยวพระศอไปดู แต่ทรงหันไปทั้งกายเหมือนช้าง จึงเรียกการเหลียวมองของพระพุทธเจ้าว่า "นาคาวโลก" (นาค(ช้าง)+อวโลก (แลดู). การเหลียวมองเมืองอื่นหลังจากนั้น ล้วนเป็นการเหลียวมองครั้งสุดท้ายของพระองค์ แต่ครั้งนี้มีความหมายที่สุด) ตรัสแก่พระอานนท์ว่า การเห็นกรุงเวสาลีครั้งนี้ของพระองค์ เป็นครั้งสุดท้าย. จากนั้น เสด็จไปยังหมู่บ้านภัณฑคาม (ไม่ไกลจากกรุงเวสาลี) พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่

ที่หมู่บ้านภัณฑคามนั้น ทรงสั่งสอนภิกษุทั้งหลายว่า พระองค์และภิกษุทั้งหลาย ต้องเร่ร่อนเวียนตายเวียนเกิดมานานแสนนาน เพราะไม่รู้แจ้งในธรรม 4 ประการคือ 1. อริยศีล 2. อริยสมาธิ 3. อริยปัญญา 4. อริยวิมุตติ. เมื่อทรงรู้แจ้งในธรรม 4 ประการนั้นแล้ว พระองค์ก็ถอนภวตัณหาได้ (อุจฺฉินฺนา ภวตณฺหา ขีณา นตฺถิทานิ ปุนพฺภโว)

แล้วตรัสด้วยพระคาถา(เหมือนในข้อ 108)อีกว่า ณ ที่นี้ ศีล, สมาธิ, ปัญญา ยังเป็นธรรมที่ทรงสอนเน้นย้ำเหมือนเคย

มหาปเทส 4 (หลักตรวจสอบเทียบเคียง)

หัตถิคาม-อัมพคาม-ชัมพุคาม-โภคนคร

(112-116) เมื่อประทับอยู่ที่หมู่บ้านภัณฑคามพอสมควรแก่เวลาแล้ว พระพุทธองค์(พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์)ได้เสด็จไปทางหมู่บ้านหัตถิคาม, อัมพคาม, ชัมพุคาม, และโภคนคร ตามลำดับ เรื่องราวในตอนนี้กล่าวถึงเหตุการณ์เมื่อเสด็จถึงโภคนคร ทรง

แวะพำนักที่อานันทเจดีย์. ที่นี่ ทรงแสดงมหาปเทส 4 แก่ภิกษุทั้งหลายที่ตามเสด็จ

(หมู่บ้านหัตถิคามและอัมพคาม (ซัมพุคามไม่มีข้อมูล) และโภคนครอยู่ในเส้นทางใหญ่จากเวสาลีสู่กุสินารา เป็นหมู่บ้านของแคว้นวัชชี เส้นทางนี้ ศิษย์ 16 คนของพราหมณ์พาวรีที่เรียกว่า "โสฬสมาณพ" เคยผ่านมา)

มหาปเทส คือหลักอ้างอิงสำหรับเทียบเคียง (แปลตามรูปศัพท์ว่า "ข้ออ้างใหญ่"-Great Authorities) ตามพุทธดำรัสมีดังนี้

คำกล่าวอ้างใน 4 ลักษณะต่อไปนี้ ถ้ามีใครมาพูดให้ฟังอย่าเพิ่งยอมรับและอย่าเพิ่งคัดค้าน แต่ให้ศึกษาถ้อยคำ(ปทพฺยญฺชนานิ)ที่เขากล่าวให้ดี แล้วให้ตรวจสอบดูในพระสูตร เทียบเคียงในพระวินัย ถ้าเห็นว่าลงความกันได้จึงค่อยรับเอา คำกล่าวอ้างเหล่านั้นคือ

1. กล่าวอ้างว่า ได้ฟังมาจากพระพุทธองค์โดยตรง ว่านี้เป็นธรรม นี้เป็นวินัย นี้เป็นคำสอนของพระศาสดา

2. กล่าวอ้างว่า ได้ฟังมาจากสงฆ์ ซึ่งมีทั้งพระเถระและผู้นำสงฆ์(ปาโมกข์)ในวัดโน้นมาโดยตรง ว่านี้เป็นธรรม นี้เป็นวินัย นี้เป็นคำสอนของพระศาสดา

3. กล่าวอ้างว่า ได้ฟังมาโดยตรงจากภิกษุเถระมากรูปในวัดโน้น ซึ่งเป็นพหูสูต(deeply read), เชี่ยวชาญในปริยัติ (อาคตาคโม–D.B. แปลว่า holding the faith as handed down by tradition); จำได้แม่นยำทั้งธรรม, วินัย, และมาติกา(หัวข้อธรรมวินัย–the summaries of the doctrines and the

law) ว่านี้เป็นธรรม นี้เป็นวินัย นี้เป็นคำสอนของพระศาสดา

4. กล่าวอ้างว่า ได้ฟังมาโดยตรงจากพระเถระในวัดโน้น ซึ่ง เป็นพหูสูต เชี่ยวชาญในปริยัติ จำได้แม่นยำทั้งธรรม, วินัย, และมาติกา ว่านี้เป็นธรรม นี้เป็นวินัย นี้เป็นคำสอนของพระศาสดา

(มหาปเทส 4 นี้ สอดคล้องกับหลักกาลามสูตร)

สูกรมัททวะ-อาหารมื้อสุดท้าย

ปาวานคร-สวนมะม่วงของนายจุนทะ

(117-118) จากโภคนคร พระพุทธองค์พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ เสด็จต่อไปยังปาวานคร เข้าประทับที่อัมพวัน (สวนมะม่วงของนายจุนทะ กัมมารบุตร-บุตรช่างทอง, เมืองปาวาอยู่ในแคว้นมัลละ ห่างจากเมืองกุสินารา 3 คาวุต (1 คาวุตเท่ากับ 1 ใน 4 ของโยชน์ หรือเท่ากับ 100 เส้น, 3 คาวุตคือ 300 เส้น, จากเมืองปาวาไปยังเมืองกุสินารา มีถนนใหญ่เชื่อมถึงกัน) นายจุนทะทราบว่าพระพุทธองค์ประทับอยู่ที่สวนมะม่วงของตน ก็ไปเข้าเฝ้าฟังธรรมและทูลนิมนต์เพื่อเสวยในวันรุ่งขึ้นพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์

ตกกลางคืน นายจุนทะตระเตรียมของเคี้ยวของฉันอย่างดี และสูกรมัททวะเป็นอันมาก (ปณีตं ขาทนียं โภชนียं ปฏิยาทาเปตฺวา ปหูตญฺจ สูกรมทฺทวं-"สูกรมัททวะ"คืออะไร พึงหาความรู้ใน Miln. (1890), Vol.I, P.244, ในเชิงอรรถ D.B. 2/137 และในหนังสือ *"กรณีเงื่อนงำ : พระพุทธเจ้าปรินิพพานด้วยโรคอะไร?"* โดย พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)

พระพุทธองค์(พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์) เสด็จไปเพื่อเสวย

ภัตตาหารที่บ้านของนายจุนทะ เมื่อประทับบนอาสนะแล้วได้ตรัสแก่เขาว่า จงอังคาส(ถวายอาหาร)พระองค์ด้วยสูกรมัททวะที่เตรียมไว้แล้ว ของเคี้ยวของฉันอย่างอื่นให้ถวายแก่ภิกษุสงฆ์. และรับสั่งว่า จงฝังสูกรมัททวะที่เหลือจากเสวยแล้วลงในหลุมเสีย

"เราไม่เห็นใครในโลกพร้อมทั้งเทวโลก, มารโลก, พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์, เทวดา, และมนุษย์ ซึ่งบริโภคสูกรมัททวะแล้ว จะพึงให้ย่อยได้ด้วยดี นอกจากตถาคต (ปริภุตฺตํ สมฺมา ปริณามํ คจฺเฉยฺย อญฺญตฺร ตถาคตสฺส)"

นายจุนทะทำตามรับสั่ง เมื่อทรงแสดงธรรมให้เขาเข้าใจและรับปฏิบัติตามแล้ว ก็เสด็จกลับสวนมะม่วงที่ประทับ

หลังจากเสวยภัตตาหารมื้อนั้น วันนั้น พระพุทธองค์เกิดพระอาพาธอย่างแรง ทรงประชวรลงพระโลหิต (โลหิตปกฺขนฺทิกา-the disease of dysentery, บทร้อยกรองในคราวสังคายนาใช้คำว่า"วิเรจมาโน" คือถ่ายหรือลงบังคน, "ปักขันทิกาพาธ" แปลว่า"โรคท้องร่วง", โลหิตปักขันทิกา จึงแปลได้ว่า "ถ่ายเป็นเลือด") มีเวทนากล้าแทบจะสิ้นพระชนม์ แต่ทรงมีพระสติสัมปชัญญะอดกลั้นเวทนาเหล่านั้นไว้ได้ มิได้ทรงหวั่นไหว ทรงชวนพระอานนท์ออกเดินทางต่อไปยังเมืองกุสินารา

ในฌานที่ไม่ได้ยินเสียงฟ้าผ่า

ที่โคนไม้ริมทาง (ในเขตเมืองปาวา)

(119-123) ระหว่างที่เสด็จอยู่นั้น พระพุทธองค์มีพระอาการเหนื่อยหนักจนได้ทรงแวะที่โคนต้นไม้ต้นหนึ่งริมทาง และ

รับสั่งกะพระอานนท์ให้ปูผ้าสังฆาฏิพับเป็น 4 ชั้น เพื่อทรงนั่ง แล้วมีรับสั่งให้พระอานนท์ไปตักน้ำมาเพื่อทรงดื่ม เพราะมีพระอาการกระหายน้ำอย่างยิ่ง

พระอานนท์กราบทูลว่า ที่ตรงนี้ เกวียน 500 เล่มเพิ่งข้ามไป น้ำมีเพียงเล็กน้อย ล้อเกวียนบดผ่าน ก็ขุ่นไหล ขอจงทรงดื่มน้ำในแม่น้ำกกุธานทีซึ่งอยู่ไม่ไกล น้ำที่นั่น ใส, จืด, เย็น, สะอาด, มีท่าลงน่ารื่นรมย์: กราบทูลอย่างนั้นถึง 3 ครั้ง พระพุทธองค์ก็ยังรับสั่งให้ไปตักน้ำที่ว่าขุ่นนั่นแหละ, พระอานนท์จำใจต้องถือบาตรไปที่ลำน้ำเล็กๆ สายนั้น พอไปถึง ท่านก็ต้องงวยงง เพราะได้เห็นน้ำใสไหลริน ไม่มีขุ่นขาวแม้แต่น้อย รู้ได้ทันทีว่าเกิดจากพุทธานุภาพอันน่าอัศจรรย์ เมื่อตักน้ำไปถวายก็ได้กราบทูลเรื่องมหัศจรรย์ที่ตนได้เห็นนั้น

ในเวลาเดียวกันนั้น ปุกกุสะ มัลลบุตร ผู้เป็นสาวกของอาฬารดาบส กาลามโคตร เดินทางจากเมืองกุสินาราจะไปยังเมืองปาวา เห็นพระพุทธองค์ประทับอยู่ที่โคนต้นไม้นั้น จึงเข้าเฝ้าและได้ทูลเล่าเรื่องอัศจรรย์ที่ตนได้ประสบมาว่า

ครั้งหนึ่ง อาฬารดาบส แวะนั่งพักที่โคนต้นไม้ริมทางอย่างนี้แหละ ขณะที่ท่านนั่งอยู่นั้น มีกองเกวียน 500 เล่มวิ่งผ่านท่านไป บุรุษคนหนึ่งเดินตามหลังกองเกวียนนั้น เข้าไปถามท่านอาฬารดาบสว่า เห็นเกวียน 500 เล่มผ่านมาทางนี้หรือไม่? ท่านตอบว่า ไม่เห็น, ถามว่า ได้ยินเสียงเกวียนหรือไม่? ท่านตอบว่าไม่ได้ยิน, ถามว่าหลับอยู่หรือ? ท่านตอบว่า ไม่ได้หลับ, บุรุษนั้นถามอีกว่า ท่านมีสัญญาอยู่หรือ (คือมีใจทำหน้าที่

กำหนดนึกหมายอยู่หรือไม่?) ท่านก็ตอบว่า มีอยู่. ถามว่า เกวียนผ่านมาเป็นขบวนตั้ง 500 เล่ม ผ้าสังฆาฏิไม่เปื้อนฝุ่นบ้างหรือ? ท่านก็ตอบว่า เปื้อนอยู่

บุรุษนั้นได้ฟังคำตอบของท่านอาฬารดาบส ก็อัศจรรย์ใจนึกได้ทันทีว่า พวกบรรพชิตอยู่กันด้วยวิหารธรรมอันสงบ (คือสมาธิหรือฌานสมาบัติ) ขณะที่อยู่ในวิหารธรรมอย่างนั้น เกวียน 500 เล่มผ่านไปใกล้ๆ ตัว ก็ยังไม่เห็น ไม่ได้ยินเสียง. เขาได้แสดงความเลื่อมใสเป็นอย่างยิ่งในอาฬารดาบส ก่อนจะลาจากไป

พระพุทธองค์ทรงสดับเรื่องที่ปุกกุสะเล่าถวายแล้ว ก็ตรัสแก่เขาว่า ท่านจะคิดอย่างไร ถ้าผู้มีสัญญาดื่นอยู่ (สญฺญี สมาโน ชาคโร-มีใจกำหนดรู้และไม่ได้หลับ)คนหนึ่ง เห็นเกวียน 500 เล่มเคลื่อนเป็นแถวผ่านไป แต่ก็ไม่ได้ยินเสียงเกวียน หรือเมื่อฝนกำลังตกอย่างหนัก เกิดฟ้าแลบฟ้าผ่าอยู่(ใกล้ๆ ตัว) แต่ก็ไม่เห็น (ทั้งๆ ที่ลืมตาอยู่) และไม่ได้ยินเสียงฝนตกฟ้าร้องฟ้าผ่าเลย อย่างไหนจะทำได้ยากกว่ากัน? ปุกกุสะทูลว่า เสียงเกวียนแสนเล่ม ก็ไม่เท่าเสียงฝนตกฟ้าแลบฟ้าผ่า ทั้งๆ ที่ตื่นอยู่ ยังไม่เห็นและไม่ได้ยินเสียงเลย ทำได้ยากกว่า ทำให้เกิดได้ยากกว่าแน่นอน

แล้วทรงเล่าให้ปุกกุสะฟังว่า คราวหนึ่ง พระองค์ประทับอยู่ในโรงกระเดื่องในเมืองอาตุมา วันนั้นฝนตกหนัก เกิดฟ้าแลบฟ้าผ่า ชาวนาสองพี่น้องและโคผู้ 4 ตัวถูกฟ้าผ่าอยู่ใกล้ๆ โรงกระเดื่องนั้น พวกชาวเมืองต่างออกมามุงดูศพเต็มไปหมด พระองค์เสด็จออกจากโรงกระเดื่อง มาจงกรมอยู่ในที่แจ้งใกล้ประตู

โรงกระเดื่อง มีชายคนหนึ่งมาถวายอภิวาทแล้วก็ยืนอยู่ พระองค์ทรงถามชายคนนั้นว่า พวกชาวเมืองมาชุมนุมอะไรกัน? เขาเล่าเรื่องที่เกิดขึ้น แล้วทูลถามว่า เมื่อสักครู่ที่ฝนกำลังตกนั้น พระองค์ประทับอยู่ที่ไหน? ตรัสตอบว่า อยู่ที่ตรงนี้แหละ. เขาทูลว่า ทรงเห็นอะไรไหม? ทรงได้ยิน เสียงอะไรไหม? ทรงหลับอยู่ไหม? ตรัสตอบว่า ไม่ได้เห็น. ไม่ได้ยิน. และไม่ได้หลับ: เขาถามอีกว่า ทรงมีสัญญา-ใจนึกหมายอะไรอยู่ไหม? ตรัสตอบว่า มี. ชายคนนั้นได้ฟังพระดำรัสอย่างนั้นก็อัศจรรย์ใจ เพราะไม่เคยพบเคยเห็น บอกกับตัวเองว่า พวกบรรพชิตอยู่กันด้วยฌานอย่างนี้เอง เขาออกปากแสดงความเลื่อมใสในพระองค์เป็นอย่างยิ่งก่อนจะกระทำประทักษิณและทูลลา

เมื่อตรัสเล่าเรื่องนี้จบลง ปุกกุสะก็กราบทูลว่า ความเลื่อมใสของเขาในอาฬารดาบสหายวับไปหมดเลย (เหมือนโปรยลงในพายุใหญ่ หรือลอยลงในกระแสน้ำเชี่ยว) และได้ขอถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ ประกาศตนเป็นอุบาสกตลอดชีวิตตั้งแต่บัดนั้น

ทรงรับผ้าครองครั้งสุดท้าย

จากนั้น ปุกกุสะได้สั่งคนติดตามให้นำผ้าเนื้อละเอียดสีทอง 2 ผืน ซึ่งเป็นผ้าทรงของตนเองมาให้ (สิงฺคิวณฺณ ยุคมฏฺจ ธารณีย์-อรรถกถาว่า เป็นผ้าที่ใช้ห่มในบางโอกาส เช่นเวลามีงานมหรสพ ทำนองเป็นผ้ามงคล ไม่ใช่ผ้านุ่งหรือผ้าห่มประจำกายอย่างสบงจีวร). เมื่อได้มาแล้วก็น้อมเข้าไปถวายแด่พระพุทธองค์พร้อมกับทูลว่า ผ้าสีทองคู่นี้เป็นผ้าทรง ขอได้โปรดอนุเคราะห์รับ

ไว้ทรงเถิด. พระพุทธองค์รับสั่งให้ถวายแก่พระองค์ผืนหนึ่ง แก่พระอานนท์ผืนหนึ่ง

เมื่อปุกกุสะลุกจากไปไม่นาน พระอานนท์ก็น้อมผ้าทั้งสองผืนนั้นไปห่มพระวรกายของพระพุทธองค์ สีของผ้าเปล่งประกายเหมือนถ่านไฟที่ไร้เปลว จนพระอานนท์แปลกใจและกราบทูลว่า พระฉวีวรรณของพระองค์ในยามนี้ ช่างบริสุทธิ์ผุดผ่องเสียนี่กระไร ผ้าทรงคู่นี้เมื่ออยู่กับพระวรกายงดงามเหลือเกิน. รับสั่งว่า กายของพระองค์ผุดผ่องเป็นพิเศษ 2 คราว คือในคืนตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ และในคืนปรินิพพานสิ้นพระชนม์ (อนุปาทิเสสนิพพาน). และตรัสว่า

"อานนท์! ในปัจฉิมยามแห่งราตรีวันนี้ ตถาคตจักปรินิพพานที่ระหว่างต้นสาละ 2 ต้น ณ ป่าสาลวันของมัลลกษัตริย์ทั้งหลาย ซึ่งอยู่ใกล้กับเมืองกุสินารา"

แล้วทรงชวนพระอานนท์เดินทาง ต่อไปยังแม่น้ำกกุธานที

ถวายอาหารมื้อสุดท้ายเป็นบุญยิ่งใหญ่

ณ ริมฝั่งกกุธานที (แห่งเมืองปาวา)

(124-125) พระพุทธองค์(พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่) เสด็จลงสรงและดื่มน้ำในแม่น้ำกกุธานที แล้วขึ้นไปที่สวนมะม่วง (อรรถกถาว่า อยู่ใกล้ฝั่งแม่น้ำนั้น (น่าจะเป็นสวนของนายจุนทะที่เดิม). ระหว่างนั้น พระอานนท์กำลังบิดผ้าสรงน้ำอยู่อีกทางหนึ่ง). รับสั่งให้พระจุนทกะปูผ้าสังฆาฏิพับเป็น 4 ชั้น เพื่อจะบรรทม

เพราะทรงรู้สึกอ่อนเพลียมาก ทรงบรรทมโดยสีหไสยา คือนอนตะแคงขวา พระบาทซ้อนกัน มีพระสติสัมปชัญญะ ตั้งพระทัยว่าจะลุกขึ้น (อุฏฐานสญฺญา). พระจุนทกะนั่งเฝ้าอยู่เบื้องพระพักตร์ (เมื่อทรงบรรทมหายเหนื่อยแล้วก็เสด็จลุกขึ้นนั่ง)



แม่น้ำกกุธานทีที่กุสินารา

(126-127) ณ ที่นั้น พระพุทธองค์รับสั่งกะพระอานนท์ว่า อาจจะมีใครไปทำให้นายจุนทะ กัมมารบุตร(ผู้ถวายสูกรมัททวะให้เสวย)เดือดร้อนใจได้ว่า เขาบาปหนักแล้ว ที่พระพุทธองค์ได้เสวยบิณฑบาตของเขาเป็นครั้งสุดท้าย เป็นเหตุให้เสด็จปรินิพพาน. ทรงให้พระอานนท์ไปช่วยคลายความทุกข์ร้อนใจแก่นายจุนทะ โดยให้บอกว่า เป็นบุญลาภของท่านแล้ว ท่านโชคดีแล้วที่พระพุทธองค์ได้เสวยบิณฑบาตของท่านเป็นครั้งสุดท้าย เพราะได้ ฟังมาจากพระองค์เองว่า บิณฑบาต 2 คราวมีอานิสงส์

เท่ากัน มีผลบุญเสมอกัน มีผลานิสงส์มากกว่าบิณฑบาตอื่นๆ. บิณฑบาต 2 คราวนั้นคือ คราวที่เสวยแล้วได้ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ และคราวที่เสวยแล้วเสด็จปรินิพพานสิ้นพระชนม์. การทำบุญของนายจุนทะครั้งนี้ รับสั่งว่า เป็นไปเพื่อ อายุ. วรรณะ. สุข. ยศ. สวรรค์. และเป็นไปเพื่อความเป็นใหญ่ยิ่ง

แล้วทรงเปล่งอุทานด้วยพระคาถาว่า บุญย่อมเจริญแก่ผู้ให้(ทาน) เวรย่อมไม่ก่อเกิดแก่ผู้สำรวมระวัง ผู้ฉลาดรู้ย่อมละกรรมอันเป็นบาปได้ เขาเป็นคนสงบเย็นได้ เพราะสิ้นราคะ. โทสะ. โมหะ

บรรทมครั้งสุดท้าย (อนุฏฐานไสยา)

แม่น้ำหิรัญวดี-กุสินารา-สาลวัน



แม่น้ำหิรัญวดี อยู่ระหว่างเมืองปาวากับเมืองกุสินารา เป็นแม่น้ำปันเขตแดนของเมืองทั้งสอง(บางตำราว่าเป็นแม่น้ำสายเดียวกับกกุธานที)ซึ่งอยู่ในแคว้นมัลละ. กุสินาราเป็นเมืองหลวงของแคว้นมัลละ มีชื่อเรียกหลายชื่อ เช่น กุสินคร. กุสิคาม. กุสาวดี: ในสมัยพุทธกาล กุสินาราไม่ใช่เมืองใหญ่ และไม่มีความสำคัญอะไรนัก ดังที่พระอานนท์กราบทูลทัดทานไม่อยากให้เสด็จไปปรินิพพานที่นั่น เพราะ"เป็นเมืองเล็ก เป็นเมืองดอน เป็นกิ่งเมือง เป็นเมืองกลางป่า" แต่พระ

พุทธองค์ตรัสว่า ในอดีตกาล กุสินาราเจริญรุ่งเรือง เป็นอันมาก เป็นเมืองมั่งคั่งอุดมสมบูรณ์ มีพลเมือง เนืองแน่น เนื้อที่ยาว 12 โยชน์ กว้าง 7 โยชน์, ตำแหน่งที่ตั้งของกุสินาราอยู่ระหว่างกรุงสาวัตถีกับกรุงราชคฤห์ อยู่บนฝั่งแม่น้ำหิรัญวดี, ประวัติศาสตร์โบราณบอกระยะทางที่เชื่อมกับเมืองต่างๆ ว่า ห่างจากเมืองปาวา 3 คาวุต ห่างจากกรุงราชคฤห์ 25 โยชน์ ห่างจากเมืองสาคละ 100 โยชน์ ห่างจากกรุงพาราณสี 500-600 ลี้, หลักฐานทางโบราณคดีได้ข้อสรุปว่า กุสินาราคือเมืองกาเซียในอุดรประเทศปัจจุบัน, พระพุทธองค์รับสั่งก่อนปรินิพพานว่า กุสินาราเป็นสังเวชนียสถานแห่งหนึ่ง

ป่าสาลวัน อยู่ไม่ไกลจากกุสินารา (กุสินารายं อุปวตฺตเน-คำว่า "อุปวตฺตน" แปลกันว่า เป็นที่แวะเวียนหรือที่แวะพักของมัลลกษัตริย์ (D.B. ทับศัพท์เอาไว้) อรรถกถากล่าวว่า อุปวัตตนะ คือทางโค้ง, ป่าสาลวันอยู่ทางทิศตะวันออกของพระราชอุทยาน แนวป่าเลี้ยวโค้งไปทางทิศเหนือ(ทิศอุดร)

(129-130) จากเมืองปาวา พระพุทธองค์พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ ข้ามไปยังฝั่งกุสินาราที่แม่น้ำหิรัญวดี เมื่อเสด็จไปถึงก็รับสั่งให้พระอานนท์ตั้งเตียงถวาย หันหัวเตียงไปทางทิศเหนือ ระหว่าง



ดอกสาละ ก้านช่อใหญ่และยาว ดอกสีชมพูอมเหลืองและแดง
กลีบดอก 4-6 กลีบ กลิ่นหอมแรง

ต้นสาละ 2 ต้น เพราะทรงเหนื่อย มีพระประสงค์จะบรรทม ทรงบรรทมตะแคงขวา(สีหไสยา-อย่างราชสีห์นอน) พระบาทซ้อนกัน มีพระสติสัมปชัญญะบริบูรณ์ รับสั่งกะพระอานนท์ว่า ต้นสาละทั้งคู่ออกดอกบานสะพรั่งนอกฤดูกาล หล่นโปรยลงยังพระวรกาย ดอกมนทารพอันเป็นดอกไม้ทิพย์พริ้วพรูลงมาจากอากาศโปรยปรายอยู่ทั่วพระสรีระ จุณแห่งจันทน์หอมพรูพรมพระวรกาย ดนตรีและสังคีตทิพย์ขับขานอยู่ในอากาศ ทั้งปวงนั้นเพื่อบูชาพระองค์ แต่นั่นก็หาได้ชื่อว่าเป็นการสักการะเคารพนับถือบูชานอบน้อมพระองค์อย่างแท้จริงไม่ ผู้ใดก็ตามไม่ว่าจะเป็นภิกษุ ภิกษุณี อุบาสกหรืออุบาสิกา หากได้ประพฤติธรรมอย่างถูกต้องเหมาะสม ผู้นั้นย่อมได้ชื่อว่าเป็นผู้สักการะเคารพนับถือบูชาพระ

องค์ด้วยการบูชาอันสูงส่ง ฉะนั้น พึงตั้งใจว่าจักประพฤติธรรมให้ถูกต้องเหมาะสมไว้เสมอ

เทวดาใน 10 โลกธาตุมาชุมนุมอาลัยอาดูร

(130) ขณะนั้น พระอุปวาณะยืนถวายงานพัดอยู่ที่เบื้องพระพักตร์พระพุทธองค์ มีรับสั่งให้ออกไปจากที่นั่น. พระอานนท์แปลกใจว่า เหตุใดจึงทรงไล่พระอุปวาณะอย่างนั้น? เพราะพระอุปวาณะเป็นพระอุปัฏฐากอยู่ใกล้ชิด(องค์หนึ่ง)มานาน ได้เข้าทูลถามว่าเป็นเพราะเหตุใด? พระพุทธองค์ตรัสว่า ขณะนี้ เทวดาใน 10 โลกธาตุ (ทสสุ โลกธาตูสุ (D.B. แปลว่า The gods of ten world-systems มีแปลกันว่า"หมื่นโลกธาตุ"?) มาประชุมกันครั้งใหญ่เพื่อจะได้เห็นพระองค์. ในพื้นที่ 12 โยชน์รอบป่าสาลวันไม่มีที่ว่างแม้เท่าปลายขนทราย (วาลคฺคโกฏินิตุทฺทนมตฺโตปิ-There is no spot in size even as the pricking of the point of the tip of a hair). ที่จะไม่มีเทวดามเหสักข์(ศักดิ์ใหญ่)ยึดพื้นที่นั้น ไม่มีเลย (คือแออัดยัดเยียดไม่มีที่ว่าง). พวกเทวดาต่างขัดใจว่า อุตส่าห์มาตั้งไกลเพื่อจะได้เห็นพระพุทธองค์ซึ่งไม่ใช่จะมาอุบัติได้ง่ายๆ และพระองค์ก็จะต้องปรินิพพานในปัจฉิมยามนี้แล้ว แต่ภิกษุศักดิ์ใหญ่(กว่าตน)รูปนี้(หมายถึงพระอุปวาณะ)ก็มายืนบังไม่ให้เห็นพระองค์เป็นครั้งสุดท้ายเสียนี่

พระอานนท์ทูลถามว่า พวกเทวดากำลังคิดอะไรกันอยู่? ตรัสว่า พวกเทวดาที่เป็นปุถุชนพากันสยายผมยกแขนคร่ำครวญล้มกลิ้งเกลือกไปมาเหมือนเท้าขาด รำพันว่า พระพุทธองค์ปริ-

นิพพานเร็วเหลือเกิน. ส่วนเทวดาที่ปราศจากราคะ(อนาคามี) มีสติสัมปชัญญะอดกลั้นได้ด้วยคิดปลง(เกิดธรรมสังเวช)ว่า สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง

สังเวชนียสถาน 4 แห่ง

(131) พระอานนท์กราบทูลว่า เมื่อก่อน ภิกษุทั้งหลายมาจากที่ไหนๆ ก็ได้เห็น ได้เข้าเฝ้าพระองค์อย่างใกล้ชิด จากนี้ไป



ลุมพินีวัน-ที่ประสูติ



พุทธคยา-ที่ตรัสรู้



ธัมเมกขสถูป-ที่แสดงปฐมเทศนา



สาลวัน(ที่กุสินารา)-ที่ปรินิพพาน

ไม่มีพระองค์แล้ว ก็ไม่มีโอกาสได้เห็นได้เข้าเฝ้า, พระพุทธองค์รับสั่งว่า สำหรับผู้มีศรัทธาในพระองค์ มีสถานที่ 4 แห่ง สำหรับให้ระลึกถึงพระองค์(สำเวชนียานิ ฐานานิ) คือ 1. สถานที่ประสูติ 2. สถานที่ตรัสรู้ 3. สถานที่ทรงแสดงธัมมจักกัปปวัตตนสูตร (ปฐมเทศนา) 4. สถานที่เสด็จดับขันธปรินิพพาน, ตรัสว่า

"อานนท์! ชนเหล่าใดเดินทางไปยังเจดีย์(เจติยจาริกं อาหิณฺฑนฺตา–journeying on such pilgrimage ไปแสวงบุญที่สังเวชนียสถาน) ด้วยจิตที่เลื่อมใส เมื่อตายไป พวกเขาจักไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์"

วิธีปฏิบัติต่อสตรีและพุทธสรีระ

(132) พระอานนท์ทูลถามว่า ภิกษุทั้งหลายควรปฏิบัติ (วางตนให้เหมาะสม)ต่อสตรีอย่างไร?

พระพุทธองค์: ไม่ต้องเห็นเลย(อทสฺสนं)

พระอานนท์: ถ้าเห็นจะทำอย่างไร?

พระพุทธองค์: ไม่ต้องพูดด้วย(อนาลาโป)

พระอานนท์: ถ้าจำเป็นต้องพูดด้วย จะทำอย่างไร?

พระพุทธองค์: ขอให้ตั้งสติ(สติ อุปฏฐาเปตพฺพา-อย่าได้ประมาท)

(133) พระอานนท์ทูลถามว่าควรปฏิบัติอย่างไรต่อพระสรีระ(พระบรมศพ)ของพระองค์, มีรับสั่งว่า อย่าขวนขวายเพื่อบูชาร่างกายของพระองค์เลย จงสืบต่อในประโยชน์ตน มุ่งมั่นใน

ประโยชน์ตน ไม่ประมาทในประโยชน์ตน อยู่อย่างมีความเพียร กันเถิด หน้าที่ทำการบูชาพระบรมศพของพระองค์คงมีกษัตริย์, พราหมณ์, และคฤหบดี ผู้ฉลาดและเลื่อมใสในพระองค์จัดการกันได้. เมื่อพระอานนท์ทูลถามว่า ควรให้เขาปฏิบัติอย่างไรกับพระสรีระ? รับสั่งว่า เหมือนที่เขาปฏิบัติกับพระบรมศพของพระเจ้าจักรพรรดิ คือ 1. ห่อพระสรีระด้วยผ้าใหม่ 2. ครั้นห่อด้วยผ้าใหม่ชั้นหนึ่งแล้ว หุ้มด้วยสำลีอีกชั้นหนึ่ง 3. ห่อด้วยผ้าใหม่ ทับด้วยสำลีอีกชั้นหนึ่ง ผ้าใหม่ที่ห่อทับสำลีนี้ใช้ผ้า 500 คู่ 4. อัญเชิญพระบรมศพลงในรางเหล็กซึ่งใส่น้ำมันเต็ม แล้วครอบด้วยรางเหล็ก อีกรางหนึ่ง(ปิดฝาเหล็ก) 5. ทำจิตกาธานที่ถวายพระเพลิงด้วยของ หอมทุกชนิด 6. สร้างสถูป(บรรจุพระอัฐิธาตุ)ไว้ที่ทางใหญ่ 4 แพร่ง

รับสั่งอีกว่า พระบรมสารีริกธาตุของพระองค์ก็ควรอยู่ในสถูปที่ทาง 4 แพร่ง เพื่อให้เหล่าชนที่มีจิตเลื่อมใสได้กราบไหว้ด้วยมาลัย, ของหอม, หรือจุณ ซึ่งจักอำนวยประโยชน์สุขแก่มหาชนเหล่านั้น

(134) บุคคลที่สมควรมีการสร้างสถูปไว้เป็นที่บูชา เรียกว่า "ถูปารหบุคคล" พระพุทธองค์ตรัสว่า มี 4 ประเภทคือ 1. พระสัมมาสัมพุทธเจ้า 2. พระปัจเจกพุทธเจ้า 3. พระสาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า 4. พระเจ้าจักรพรรดิ(ในฐานะเป็นธรรม-ราชา) คนที่มีจิตเลื่อมใสในสถูปนั้นๆ แล้ว ตายไปย่อมไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์

ทรงให้กำลังใจและยกย่องพระอานนท์

(135) พระอานนท์ในขณะนั้น จิตใจมีแต่ความทุกข์โศก เข้าไปยืนเหนี่ยวสลักประตูวิหาร (กปิสีส่-สลักประตูทำเป็นรูปหัวลิง. "วิหาร"ในที่นี้ได้แก่ที่พัก. อรรถกถาว่าได้แก่ มณฑมาฬ-พลับพลา) ร้องไห้รำพันว่า ตนยังไม่ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ พระพุทธองค์ซึ่งจะเป็นผู้โปรดอนุเคราะห์ได้ ก็จะปรินิพพานเสียแล้ว. พระพุทธองค์ทรงถามหาว่าพระอานนท์อยู่ไหน เมื่อทรงทราบจากภิกษุทั้งหลายว่า ท่านไปยืนร้องไห้อยู่ในที่พัก ก็รับสั่งให้เรียกมาเฝ้า พระดำรัสที่รับสั่งแก่พระอานนท์ มีว่า อย่าเศร้าโศกรำพันไปเลย เคยบอกไว้ก่อนแล้วมิใช่หรือว่า ความพลัดพรากเป็นของธรรมดา สิ่งใดเกิดแล้ว ก็ต้องแตกทำลายไปเป็นธรรมดา

"อานนท์! เธอได้เป็นอุปัฏฐากตถาคตด้วยกายกรรม, วจีกรรม, มโนกรรม อันประกอบด้วยเมตตา เป็นประโยชน์เกื้อกูล เป็นความสุขสถานเดียวหาประมาณมิได้มาช้านาน เธอได้กระทำบุญไว้แล้ว จงประกอบความเพียรเถิด เธอจักสิ้นอาสวะในเร็ววัน"

รับสั่งดังนั้นแล้วก็ได้ตรัสยกย่องท่านแก่ภิกษุทั้งหลายว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย ทั้งในอดีตและในอนาคต มีภิกษุอุปัฏฐากที่ยอดเยี่ยม ก็เท่ากับพระอานนท์นี้แหละ พระอานนท์เป็นบัณฑิต รู้ว่าเวลาไหนเหมาะที่ใครจะเข้าเฝ้า

(136) ตรัสว่า พระอานนท์มีคุณลักษณะน่าอัศจรรย์(อัพภูตธรรม)อยู่ในตัว คือ ไม่ว่าจะเป็นภิกษุ, ภิกษุณี, อุบาสก, หรืออุบาสิกา เมื่อเข้าไปหาเพื่อจะได้เห็นตัวท่าน พอได้เห็นแล้วก็ดีใจ(อตฺตมนา)ที่ได้เห็น ถ้าพระอานนท์แสดงธรรมให้ฟัง ก็พอใจ

ที่ได้ฟัง แต่ฟังยังไม่ทันจะอิ่ม พระอานนท์ก็หยุดไม่แสดงธรรมต่อ ซึ่งเป็นคุณลักษณะอย่างเดียวกับพระเจ้าจักรพรรดิ

อดีตอันยิ่งใหญ่ของกุสินารา

(137) ครั้นแล้ว พระอานนท์ได้กราบทูลเรื่องสถานที่ปรินิพพานว่า ไม่อยากให้พระพุทธองค์ปรินิพพานในเมืองเล็ก (ขุทฺทกนครเก), เมืองดอน(อุชฺชงฺคลนครเก), กิ่งเมือง(สาขานครเก), อย่างเมืองกุสินารานี้เลย เมืองใหญ่ที่เหมาะสมอื่นๆ ยังมีอยู่ คือเมืองจัมปา, เมืองราชคฤห์, เมืองสาวัตถี, เมืองสาเกต, เมืองโกสัมพี, เมืองพาราณสี เพื่อว่ากษัตริย์, พราหมณ์, และคฤหบดีผู้ยิ่งใหญ่(มหาศาล)ที่เลื่อมใสในพระองค์ จะได้พากันสักการะบูชาพระบรมศพ: พระพุทธองค์รับสั่งว่า อย่าเห็นเมืองกุสินาราเป็นเมืองเล็กอย่างนั้นเลย เพราะในอดีตกาล เมืองกุสินารานี้คือราชธานีกุสาวดีของพระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงพระนามว่ามหาสุทัสสนะ, กุสาวดีครั้งนั้น มีอาณาเขตยาวไกลจากทิศตะวันออกจรดทิศตะวันตก(บูรพา-ประจิม)ถึง 12 โยชน์ กว้างไกลจากเหนือจรดใต้(อุดร-ทักษิณ) 7 โยชน์ เป็นเมืองมั่งคั่งรุ่งเรืองเนืองแน่นด้วยผู้คน ข้าวปลาอาหารอุดมสมบูรณ์ เปรียบปานราชธานีชื่อ"อาลก-มันทา"ของหมู่เทพยดา ซึ่งเนืองแน่นด้วยยักษ์(เทวดา) เพียบพร้อมด้วยอาหารการกิน

มีรับสั่งแก่พระอานนท์ให้เข้าไปบอกพวกมัลลกษัตริย์ในเมืองกุสินาราเรื่องที่พระองค์จะปรินิพพานในยามสุดท้าย(ปัจฉิม-ยาม)ของคืนนี้ว่า ให้พากันรีบเข้าเฝ้า เพื่อจะได้ไม่เสียใจภายหลัง

ว่า พระพุทธองค์เสด็จมาปรินิพพานถึงถิ่นของตน ก็ยังพลาดโอกาสได้เข้าเฝ้าเป็นวาระสุดท้าย

วันนั้น พระอานนท์ได้เข้าไปบอกข่าวแก่พวกมัลลกษัตริย์ตามรับสั่งเพียงองค์เดียว ขณะที่พวกมัลลกษัตริย์กำลังประชุมเรื่องงานบางอย่างที่หอประชุม(สัณฐาคาร). (พระอานนท์ใช้คำเรียกพวกมัลลกษัตริย์ว่า"วาสิฏฐะ") กษัตริย์แห่งกุสินาราทั้งหลาย รวมไปถึงพระโอรส. พระสุณิสา(สะใภ้). และพระชายา(ปชาบดี) เมื่อได้ฟังพระเถระบอกข่าว ต่างร้องไห้กลิ้งเกลือกรำพันเพ้อกันระงมว่า พระพุทธองค์จะมาด่วนปรินิพพานเร็วนัก. ได้พากันไปพบพระอานนท์ที่สาลวันทันที เพื่อขอเข้าเฝ้าพระพุทธองค์

ในการเข้าเฝ้าของพวกมัลลกษัตริย์ทั้งเมืองนั้น พระอานนท์คิดได้ว่า ถ้าจัดให้เข้าเฝ้าทีละองค์ ทั้งคืนก็ไม่ครบคน จึงจัดลำดับให้เข้าเฝ้าเป็นสกุล คือแต่ละองค์เข้าเฝ้าพร้อมด้วยพระโอรส. พระชายา. ข้าราชบริพาร. และอำมาตย์ โดยกุศโลบายอย่างนี้ การเข้าเฝ้าของชาวมัลลกษัตริย์ทั้งปวงก็เสร็จสิ้นในปฐมยามนั่นเอง

สุภัททะ-พระสาวกองค์สุดท้าย

(138) ในคราวเดียวกันนั้น สุภัททปริพาชก อยู่ในเมืองกุสินารา เมื่อได้ทราบข่าวว่า พระพุทธองค์จะปรินิพพานในปัจฉิมยามคืนนี้ ก็นึกถึงพวกผู้เฒ่าผู้แก่ซึ่งเป็นชั้นครูบาอาจารย์ชาวปริพาชก ซึ่งพูดกันว่า นานเหลือเกินพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงอุบัติขึ้นในโลก. เรื่องนี้ทำให้สงสัยอยู่ ตนเองก็เชื่อว่า พระพุทธองค์จะแก้ข้อสงสัยนี้ได้ จึงเข้าไปหาพระอานนท์ เล่าความในใจ

ของตนให้ท่านฟัง และขอโอกาสให้ได้เข้าเฝ้า พระอานนท์ห้าม ปรามไม่ให้เข้าเฝ้าเพราะจะเป็นการรบกวนขณะที่ทรงเหน็ดเหนื่อย สุภัททะขอร้องถึง 3 ครั้งก็ไม่สำเร็จ

คำเจรจาของท่านทั้งสองได้ยินถึงพระกรรณ พระพุทธองค์ตรัสแก่พระอานนท์ว่า อย่าห้ามสุภัททะเลย ขอให้เขาได้เข้าเฝ้า เพราะเขาจะถามคำถามเพื่อความรู้ ไม่ใช่เพื่อทำให้พระองค์ลำบาก และเขาจะได้คำตอบหายสงสัยในทันที

เมื่อได้โอกาสเข้าเฝ้าและได้กราบทูลเรื่องอื่นๆ พอเป็นธรรมเนียมแล้ว สุภัททปริพาชกก็ทูลถามเรื่องที่ตนสงสัยมานานว่า พวกสมณพราหมณ์ ที่คนทั้งหลายยกย่องว่าเป็นคนดี คือ ปูรณะ กัสสปะ, มักขลิ โคสาล, อชิตะ เกสกัมพล, ปกุธะ กัจจายนะ, สัญชัย เวลัฏฐบุตร และนิครนถ์ นาฏบุตร ทั้งหมดนั้นได้ตรัสรู้ตามคำประกาศรับรองของตนหรือไม่? หรือมีบางคนบางพวกในจำนวนนั้นที่ได้ตรัสรู้?

พระพุทธองค์ตรัสว่า เรื่องนั้นอย่าเพิ่งพูดถึงเลย, ทรงชี้ชวนให้สุภัททะตั้งใจฟังเรื่องอริยมรรคอันประกอบด้วยองค์ 8 ว่า

"ในธรรมวินัย(ศาสนา)ใด ไม่มีอริยมรรค สมณะทั้ง 4 คือ โสดาบัน, สกทาคามี, อนาคามี, และอรหันต์ ก็ไม่มีอยู่ในธรรมวินัยนั้น ส่วนในธรรมวินัย(คือพระพุทธศาสนา)นี้ มีอริยมรรค จึงมีอริยบุคคลทั้ง 4 นั้น, ลัทธิอื่นไม่มีอริยมรรค ก็มีอริยบุคคลทั้ง 4 ไม่ได้, ภิกษุทั้งหลายนั้น หากเป็นอยู่โดยชอบโลกก็จะไม่ว่างจากพระอรหันต์ทั้งหลาย (สมฺมา วิหเรยฺยุ อสุญฺโญ โลโก อรหนฺเตหิ อสฺส)"

รับสั่งด้วยพระคาถาอีกว่า

(139) **"สุภัททะ! เราบวชเมื่ออายุได้ 29 ปี ใฝ่ใจแต่ว่าอะไรเป็นกุศล(โพธิญาณ), ตลอดเวลา 51 ปี ไม่เห็นใครเลยนอกพระธรรมวินัยนี้ ที่มีส่วนได้เข้าถึงอริยมรรค"**

(140) สุภัททปริพาชกกราบทูลยกย่องชื่นชมพุทธวาจาว่าแจ่มแจ้งยิ่งนัก, ได้ขอถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ และขอบรรพชาอุปสมบทจากพระพุทธองค์ เมื่อมีรับสั่งว่า คนที่เคยเป็นเดียรถีย์หากต้องการบรรพชาอุปสมบทในพระธรรมวินัยนี้ จะต้องอยู่ปริวาส 4 เดือน เมื่อครบ 4 เดือนแล้ว ถ้าภิกษุทั้งหลายพอใจว่าสมควรบวชได้ จึงจะได้บวชเป็นภิกษุ, แต่พระองค์รู้ดีว่าคนเรานั้นมีอัธยาศัยต่างกัน(ปุคฺคลเวมตฺตตา วิทิตา) สุภัททะกราบทูลว่าอย่าว่าแต่ 4 เดือนเลย ต่อให้อยู่ปริวาสถึง 4 ปี ภิกษุทั้งหลายจึงพอใจบวชให้ ก็ยอม, เมื่อสุภัททะกราบทูลแข็งขันอย่างนั้น พระพุทธองค์ก็รับสั่งให้พระอานนท์ดำเนินการบวชให้

สุภัททปริพาชกกล่าวกะพระอานนท์ก่อนบวชว่า ช่างเป็นลาภของพระอานนท์แท้ ที่พระพุทธองค์ทรงอภิเษกท่านด้วยอันเตวาสิกาภิเษก (คือได้รับเกียรติให้ทำหน้าที่แทนพระองค์), การบวชของสุภัททะโดยพระอานนท์นั้น ได้ชื่อว่าบวชจากพระพุทธองค์โดยตรง และบวชได้ไม่นานก็ได้เป็นพระอรหันต์ ซึ่งนับว่าเป็น"สักขิสาวก"องค์สุดท้าย (he was the last disciple whom the exalted one himself converted.)

(อรรถกถากล่าวถึงการบวชของสุภัททะว่า พระอานนท์พาสุภัททะไปยังที่แห่งหนึ่ง เอาน้ำจากคณโฑรดศีรษะพร้อมกับ

บอกกรรมฐาน(ตจปัญจกกัมมัฏฐาน) ให้ปลงผมและหนวด แล้วให้ครองผ้ากาสายะ และให้สรณะ, จากนั้นพาเข้าเฝ้า(เป็นขั้นตอนแห่งบรรพชา). พระพุทธองค์ให้อุปสมบทและตรัสบอกกรรมฐาน เมื่อรับกรรมฐานแล้ว พระสุภัททะอธิษฐานจงกรม ณ ที่แห่งหนึ่งในสาลวันนั้น เพียรเพ่งวิปัสสนาไม่นานก็สำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้วกลับมาเข้าเฝ้าพระพุทธองค์อีกครั้งหนึ่ง. (แสดงว่า สุภัททะไม่ได้บวชด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจาจากสงฆ์ และการบวชด้วยวิธีนี้ ก็ไม่เคยปรากฏในช่วงต้นพุทธกาล (ดูเชิงอรรถ D.B. 2/169-170). คำว่า "กัมมัฏฐาน"กับ"กรรมฐาน" เป็นคำเดียวกัน)

พระดำรัสสั่งครั้งสุดท้าย (ปัจฉิมวาจา)

(141) พระพุทธดำรัสที่นับว่าเป็น"ปัจฉิมวาจา" มีทั้งที่รับสั่งแก่พระอานนท์ และแก่ภิกษุทั้งหลาย ดังนี้

1. พระธรรมวินัยคือศาสดา

รับสั่งแก่พระอานนท์ว่า

"อานนท์! บางทีพวกเธออาจจะมีความคิดกันว่า ธรรมวินัย(ปาวจน์)ที่พระศาสดาล่วงลับไปแล้ว ก็เท่ากับพวกเราไม่มีพระศาสดา พวกเธออย่าได้คิดอย่างนั้น ธรรมและวินัยอันเราแสดงแล้ว บัญญัติแล้วแก่พวกเธอ นั่นแหละคือศาสดาของพวกเธอเมื่อเราล่วงลับไป"

2. ปรับปรุงการเรียกขานภิกษุด้วยกัน

รับสั่งแก่พระอานนท์ว่า

"อานนท์! ปัจจุบันภิกษุทั้งหลายเรียกขานกันด้วยคำว่า "อาวุโส" เมื่อเราล่วงลับไป ภิกษุทั้งหลายไม่ควรใช้คำเรียกกันว่า อาวุโส (เสมอกันหมด-เทียบกับภาษาไทยคือ "คุณ"). ภิกษุผู้มีพรรษาแก่กว่า(เถรตโร) ควรเรียกภิกษุผู้มีพรรษาอ่อนกว่า(นวก-ตโร)ด้วยชื่อ หรือด้วยโคตร หรือด้วยคำว่า"อาวุโส". ภิกษุผู้มีพรรษาอ่อนกว่า ควรเรียกภิกษุผู้มีพรรษาแก่กว่าด้วยคำว่า "ภัน-เต"หรือ"อายัสมา" (เทียบกับภาษาไทยคือ "ท่าน")"

3. ให้สงฆ์ถอนสิกขาบทเล็กน้อยได้

รับสั่งแก่พระอานนท์ว่า

"อานนท์! เมื่อเราล่วงลับไป ถ้าสงฆ์ปรารถนาจะถอนสิกขาบทเล็กน้อยเสียบ้าง ก็จงถอนเถิด (อากงฺขมาโน อานนฺท สงฺโฆ มมจฺจเยน ขุทฺทานุขุทฺทกานิ สิกฺขาปทานิ สมูหนตุ.)"

4. ให้ลงพรหมทัณฑ์แก่พระฉันนะ

รับสั่งแก่พระอานนท์ว่า เมื่อพระองค์ล่วงลับไป พึงลงพรหมทัณฑ์แก่พระฉันนะ. พระอานนท์ทูลถามว่า ลงพรหมทัณฑ์คืออย่างไร? ตรัสว่า คือฉันนะจะพูดอะไรก็ได้ตามที่เธอต้องการจะพด ภิกษุทั้งหลายไม่ต้องไปว่ากล่าวตักเตือนเธอ

5. ให้ภิกษุทั้งหลายถามข้อข้องใจ

(142) รับสั่งกะภิกษุทั้งหลายว่า ถ้ามีภิกษุรูปใดยังสงสัยเคลือบแคลงในพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์, ในมรรค, หรือในข้อปฏิบัติ(ปฏิปทาย) ก็จงถาม อย่าเสียดายภายหลังว่าไม่ได้ถามต่อ

พระพักตร์, ก็ปรากฏว่าภิกษุทุกรูปนั่งนิ่ง ไม่มีรูปใดทูลถามอะไรเลย แม้จะรับสั่งอย่างนั้นถึง 3 ครั้ง ก็ไม่มีคำทูลถามจากภิกษุแม้แต่รูปเดียว, จึงรับสั่งว่า ที่ไม่ถาม อาจจะเป็นเพราะความเคารพยำเกรงในพระองค์ ถ้าเป็นอย่างนั้น ก็ให้บอกต่อๆ กันระหว่างเพื่อนภิกษุด้วยกันได้, แต่ภิกษุทั้งหลายก็ล้วนแต่นั่งนิ่งอยู่อย่างเดิม

พระอานนท์จึงกราบทูลขึ้นว่า เป็นเรื่องน่าอัศจรรย์ไม่เคยมี ทำให้เกิดความเลื่อมใสในภิกษุสงฆ์ที่ไม่มีความเคลือบแคลงสงสัยในพระรัตนตรัย, ในมรรค, และในข้อปฏิบัติ แม้แต่รูปเดียว

พระพุทธองค์ตรัสว่า ทรงหยั่งรู้ข้อที่ภิกษุสงฆ์ไม่มีความเคลือบแคลงสงสัยอย่างนั้นเหมือนกัน เพราะเหตุว่า ภิกษุในที่นั้นมีอยู่ 500 รูป ล้วนแต่เป็นพระอริยบุคคล อย่างต่ำที่สุดก็เป็นโสดาบัน ซึ่งเที่ยงแท้แน่นอนที่จะได้ตรัสรู้ในภายหน้า

6. ทรงเตือนไม่ให้ประมาท

(143) พระวาจาท้ายสุด(ปจฺฉิมา วาจา) มีรับสั่งแก่ภิกษุทั้งหลายว่า

"ภิกษุทั้งหลาย! บัดนี้ เราขอเตือนพวกเธอว่า สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมเถิด (วยธมฺมา สงฺขารา อปฺปมาเทน สมฺปา-เทถ.)"

มหาปรินิพพาน

(144-145) หลังจากมีปัจฉิมวาจาแก่ภิกษุทั้งหลายแล้ว พระพุทธองค์ก็ทรงเข้าฌานเพื่อปรินิพพานตามลำดับ ดังนี้



พระพุทธรูปปางปรินิพพานภายในสถูปซึ่งสร้างเป็นอนุสรณ์ที่เสด็จดับขันธปรินิพพาน ณ เมืองกุสินารา (ปัจจุบันคือหมู่บ้านกาเซีย)

ทรงเข้าออกในปฐมฌาน, ทุติยฌาน, ตติยฌาน, จตุตถฌาน, อากาสานัญจายตนฌาน, วิญญาณัญจายตนฌาน, อากิญจัญญายตนฌาน, เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน (แต่ละฌานนั้นทรงเข้าแล้วก็ออก)

หลังจากทรงเข้าเนวสัญญานาสัญญายตนฌานแล้วออกก็ทรงเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ(นิโรธสมาบัติ-ดับสัญญาและเวทนา)

ขณะที่ทรงอยู่ในสัญญาเวทยิตนิโรธนั้น พระอานนท์เรียนถามพระอนุรุทธะว่าทรงปรินิพพานแล้วหรือ? พระอนุรุทธะตอบว่า ทรงเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ ยังไม่ปรินิพพาน

พระพุทธองค์ทรงออกจากสัญญาเวทยิตนิโรธ ย้อนกลับเข้า-ออกในเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน, อากิญจัญญายตนฌาน, วิญญาณัญจายตนฌาน, อากาสานัญจายตนฌาน, จตุตถ-

ฌาน, ตติยฌาน, ทุติยฌาน, ปฐมฌาน ตามลำดับ

จากปฐมฌาน ทรงย้อนกลับเข้าทุติยฌาน, ออกจากทุติย-ฌานแล้วเข้าตติยฌาน, ออกจากตติยฌานแล้วเข้าจตุตถฌาน

และแล้วก็ทรงปรินิพพานในระหว่างที่ออกจากจตุตถฌานนั่นเอง (จตุตฺถา ฌานา วุฏฺฐหิตฺวา สมนนฺตรา ภควา ปรินิพฺพายิ.)

(เป็นที่น่าสังเกตว่า จากปฐมฌานถึงจตุตถฌาน ใช้คำว่า "เข้าฌาน-ออกจากฌาน", จากอากาสานัญจายตนะถึงเนวสัญญา-นาสัญญายตนะ เมื่อออกใช้คำว่า"ออกจากอากาสานัญจายตน-สมาบัติ" เป็นต้น, โปรดเข้าใจว่า รูปฌานและอรูปฌานทั้ง 8 นั้น ล้วนเป็นสมาบัติ, สัญญาเวทยิตนิโรธ(นิโรธสมาบัติ)นั้น เป็นสมาบัติในลำดับที่ 9, สมาบัติทั้ง 9 นี้มีชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า "อนุ-ปุพพวิหารสมาบัติ" (สมาบัติซึ่งมีภาวะละเอียดขึ้นตามลำดับ)

ทันทีที่ทรงปรินิพพานนั้นเอง ก็เกิดแผ่นดินไหวใหญ่สะเทือน สะท้านน่าสะพึงกลัว มีเสียงกลองทิพย์ก้องกระหึ่มไปทั่ว

วาจาบันทึกการเสด็จปรินิพพาน

(146) พร้อมกับขณะที่ทรงปรินิพพานนั้น ท้าวสหัมบดี-พรหมกล่าวขึ้นว่า สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงจำต้องทิ้งร่างไว้ในโลก แม้แต่พระตถาคตผู้เป็นพระศาสดา เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงพลานุภาพไม่มีใครในโลกเทียบได้ ก็ยังเสด็จปรินิพพาน

(147) ท้าวสักกเทวราชกล่าวขึ้นว่า สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ เกิดขึ้นแล้วก็เสื่อมไปเป็นธรรมดา เกิดขึ้นแล้วก็ดับ, ความดับสนิทของสังขารเหล่านั้น เป็นสุข

(148) พระอนุรุทธะกล่าวว่า ลมหายใจ(อัสสาสะ-ปัสสาสะ) ของพระพุทธมุนี ผู้มีพระทัยแน่วแน่มั่นคง มุ่งต่อสันติ ดับลงแล้ว พระองค์มีพระทัยเบิกบาน(เป็นปกติ) ทรงอดกลั้นเวทนาได้อย่างเด็ดขาด ทรงล่วงลับไปแล้วทั้งดวงจิต เหมือนดวงไฟที่ดับมอดลง (ปชฺโชตสฺเสว นิพฺพานา วิโมกฺโข เจตโส อหุ.)

(149) พระอานนท์กล่าวขึ้นว่า เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ประเสริฐเสด็จปรินิพพานนั้น ได้เกิดปรากฏการณ์อัศจรรย์น่าสะพึงกลัว ทำให้ขนพองสยองเกล้า (ตทาสิ ยํ ภีสนกํ ตทาสิ โลมหํสนํ.)

ความโศกเศร้าของภิกษุและเทวดา

(150-151) เมื่อรู้ว่าพระพุทธองค์ทรงปรินิพพานแล้ว เหล่าภิกษุ ณ ที่นั้น ผู้ที่ละราคะ(ความรัก)ยังไม่ได้(พระโสดาบันและพระสกทาคามี) ต่างก็ร้องไห้กลิ้งเกลือกรำพึงรำพันว่าพระองค์ไม่น่าจะด่วนดับขันธ์เร็วนัก ส่วนพระอนาคามีและพระอรหันต์มีสติสัมปชัญญะ ทำใจได้ว่า สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง. พระอนุรุทธะกล่าวเตือนภิกษุทั้งหลายว่า อย่าได้พากันเศร้าโศกไปเลย ขอให้นึกถึงพระดำรัสสั่งที่ว่า ความพลัดพรากจากกันจะต้องมีเป็นธรรมดา มัวแต่เศร้าโศกกันอยู่อย่างนั้น พวกเทวดาก็จะดูแคลนเอาได้. พระอานนท์ถามว่า พวกเทวดาคิดกันอย่างไรเมื่อได้ทราบข่าวปรินิพพาน? พระอนุรุทธะตอบว่า เทวดาก็มี 2 จำพวก เหมือนกับภิกษุทั้งหลาย พวกที่ยังมีราคะก็เศร้าโศกคร่ำครวญ พวกที่เป็นอนาคามีก็อดกลั้นทุกข์โศกไว้ได้ด้วยสติสัมปชัญญะ

ยามราตรีที่ยังเหลืออยู่เล็กน้อยในคืนนั้น พระอนุรุทธะและพระอานนท์ใช้ไปในการกล่าวสอนภิกษุทั้งหลายจนสว่าง แล้วพระอนุรุทธะได้มอบหมายให้พระอานนท์เข้าเมืองกุสินารา ไปบอกข่าวพุทธปรินิพพานแก่พวกมัลลกษัตริย์. เช้าวันนั้น พระอานนท์เข้าไปบิณฑบาตและบอกข่าวตามที่ได้รับมอบหมายเพียงลำพัง ขณะที่พวกมัลลกษัตริย์ก็กำลังประชุมกันด้วยเรื่องพุทธปรินิพพานนั่นเอง

พิธีบูชาและปลงพุทธสรีระ

(152-153) พวกมัลลกษัตริย์ซึ่งกำลังประชุมกันอยู่ที่หอประชุม(สัณฐาคาร)เพื่อเตรียมการเกี่ยวกับการปรินิพพานของพระพุทธองค์ เมื่อได้ทราบข่าวจากพระอานนท์ ต่างก็พากันเศร้าโศกพิไรรำพันกันไปทั่ว ได้มีการสั่งการให้จัดเตรียมของหอมดอกไม้และเครื่องดุริยางค์(ตาฬาวจร-the musical instruments) ไว้ให้พร้อม พากันถือไปพร้อมด้วยผ้า 500 คู่ เสด็จสู่ป่าสาลวันที่ปรินิพพาน. เมื่อไปถึงพระบรมศพ ก็แสดงการสักการะบูชาด้วยการฟ้อนรำขับร้องประโคมดนตรีและด้วยของหอมดอกไม้. ดาดเพดานผ้า. แต่งบริเวณมณฑลพิธีกันทั้งวัน พวกเขาได้น้อมสักการะบูชาพุทธสรีระอย่างนั้นจนถึงวันที่ 7 แล้วตกลงกันว่าจะอัญเชิญพุทธสรีระไปถวายพระเพลิงทางด้านทิศใต้(ทักษิณ)แห่งพระนคร. พอได้เวลา ผู้นำ(มัลลปาโมกข์) 8 องค์ ซึ่งสระสรงเกล้า นุ่งผ้าใหม่อย่างดี พากันยกพุทธสรีระ แต่กลับยกไม่ขึ้น. พวกเขาถามพระอนุรุทธะว่าเกิดอะไรขึ้น? พระเถระกล่าวว่าเป็น

เพราะพวกมัลลกษัตริย์กับพวกเทวดามีความประสงค์ไม่ลงรอยกัน คือ ขณะที่พวกมัลลกษัตริย์ต้องการถวายพระเพลิงพุทธสรีระที่ด้านทิศใต้พระนคร พวกเทวดากลับเห็นว่าควรอัญเชิญพุทธสรีระเข้าสู่พระนครทางประตูด้านทิศเหนือ(อุดร) ผ่านกลางนครไปออกประตูทางด้านทิศตะวันออก(บูรพา) แล้วถวายพระเพลิงที่มกุฏ-พันธนเจดีย์ของมัลลกษัตริย์ ซึ่งอยู่ทางทิศนั้น. เมื่อได้ฟังดังนั้น พวกมัลลกษัตริย์ก็ตกลงตามความประสงค์ของเทวดา

การปฏิบัติต่อพุทธสรีระนั้น พวกมัลลกษัตริย์ได้ถามพระอานนท์ว่า ควรจะทำอย่างไร? พระอานนท์ให้ดำเนินการเหมือนอย่างที่ปฏิบัติต่อพระบรมศพแห่งพระเจ้าจักรพรรดิทุกประการ

พระมหากัสสปะและหลวงตาสุภัททะ

(154-155) ในพระบาลีกล่าวว่า วันนั้น(วันที่ 7 นับแต่พุทธปรินิพพาน) เมืองกุสินาราสะพรั่งไปด้วยดอกมนทารพ(มนฺทารวปุปฺเผหิ สณฺฐิตา)ของเทวดา ปูดาดไปทั่วเมือง สูงถึงเข่า

(อรรถกถาอธิบายว่า ดอกมนทารพนั้น ไม่ได้มีอยู่ในโลกมนุษย์บ่อยนัก จะมีต่อเมื่อผู้มีฤทธิ์บันดาลขึ้น หรือในคราวพิเศษต่างๆ ของพระพุทธเจ้า เช่นเมื่อเสด็จลงสู่พระครรภ์เป็นต้น. มนทารพ เขียนเป็นสันสกฤตว่า "มณฑารพ". ถ้าหมายถึง"ดอกมณฑา" ก็มีลักษณะดังในภาพประกอบหน้า 209)

วันที่พวกมัลลกษัตริย์และเทวดาทำการสักการะบูชาและปลงพุทธสรีระที่มกุฏพันธนเจดีย์นั้น พระมหากัสสปะพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ประมาณ 500 รูป เดินทางจากเมืองปาวาเพื่อไปยังเมือง





ดอกมณฑา-สีเหลืองอ่อนขนาดใหญ่ บานในเวลาเช้าตรู่ กลิ่นหอมแรง

กุสินารา ระหว่างทางได้แวะนั่งพักที่โคนไม้ต้นหนึ่ง เป็นเวลาเดียวกับที่อาชีวกคนหนึ่งถือดอกมนทารพจากกุสินาราเดินทางไกลไปยังเมืองปาวา พระมหากัสสปะเห็นแต่ไกล เมื่อเขาเดินมาถึงที่นั่นจึงถามขึ้นว่า ได้ข่าวพระศาสดาของเราหรือไม่? อาชีวกตอบว่า พระสมณะโคดมปรินิพพานได้ 7 วันนี้แล้ว พร้อมกับชูดอกมนทารพให้ดูว่าเป็นดอกไม้จากกุสินารา. ภิกษุทั้งหลายได้ฟัง ที่ยังมีราคะก็ร้องไห้ระงม ที่เป็นพระอนาคามีและพระอรหันต์ก็ปลงใจด้วยสติสัมปชัญญะ

ในจำนวนนั้น มีภิกษุรูปหนึ่ง (ชื่อสุภัททะ) ซึ่งบวชเมื่อแก่ (วุฑฺฒปพฺพชิโต) แทนที่จะแสดงอาการเศร้าโศกเหมือนภิกษุทั้งหลาย กลับพูดขึ้นว่า พวกคุณๆ อย่าโศกเศร้ารำพึงรำพันกันไปเลย พวกเราหลุดรอดกันมาดีแล้ว เพราะว่า เมื่อพระพุทธองค์ยังอยู่ ก็ทรงทำให้พวกเราลำบาก ว่าอะไรสมควร-ไม่สมควรอยู่

นั่นแหละ ต่อไปนี้เราต้องการทำอะไรก็ทำได้ ไม่อยากทำก็ไม่ต้องทำ

ส่วนพระมหากัสสปะได้กล่าวสอนภิกษุทั้งหลายไม่ให้เศร้าโศกต่อการจากไปของพระพุทธองค์ ให้ระลึกถึงพระดำรัสเตือนของพระองค์ในเรื่องความพลัดพรากซึ่งต้องเกิดแก่ทุกชีวิตเป็นธรรมดา

พิธีถวายพระเพลิง

(156) พิธีถวายพระเพลิงพุทธสรีระเริ่มด้วยหัวหน้ามัลลกษัตริย์(มัลลปาโมกข์) 4 องค์ สระสรงเกล้า นุ่งผ้าใหม่ จุดไฟเพื่อถวายพระเพลิง ปรากฏว่าจุดไฟไม่ติด(น สกฺโกนฺติ อาฬิมฺเปตุ์) จึงถามพระอนุรุทธะว่าเป็นเพราะเหตุใด? ได้รับคำตอบว่า เป็น



โบราณสถานมกุฏพันธนเจดีย์ เมืองกุสินารา

เพราะเทวดาเห็นว่า พระมหากัสสปะพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ 500 รูปกำลังเดินทางมา ตราบใดที่พระมหากัสสปะยังไม่ได้ถวายบังคมที่พระบาทของพระพุทธองค์ด้วยมือตน ตราบนั้น ไฟที่จิตกาธานก็จะไม่ติด, พวกมัลลกษัตริย์ต้องรอตามความประสงค์ของเทวดา

พระมหากัสสปะเดินทางถึงมกุฏพันธนเจดีย์ ตรงไปที่จิตกาธาน พอเข้าไปถึง ก็ห่มจีวรเฉวียงบ่าข้างหนึ่ง (เอกังส จีวรं กตฺวา) ประนมมือทำประทักษิณรอบจิตกาธาน 3 รอบ แล้วเปิด(ผ้า)ทางพระบาทถวายบังคม (ปาเท สิรสา วนฺทิ) ภิกษุอีก 500 รูปก็ทำอย่างเดียวกัน ทันใดนั้นไฟจิตกาธานก็ลุกโพลงขึ้นเอง

พุทธสรีระในพระเพลิง

พระสรีระที่ถูกไฟไหม้นั้น อวัยวะส่วนที่ไหม้ไม่เหลืออยู่เลย คือ พระฉวี(ผิว-skin), พระจัมมะ(หนัง-integument), พระมังสะ(เนื้อ-flesh), พระนหารุ(เอ็น-nerves), และพระลสิกา (ไขข้อ-fluid of the joints) และไม่เหลือแม้แต่เถ้าเขม่าของชิ้นส่วนเหล่านั้น ไม่ต่างอะไรกับเนยใสและน้ำมันที่ถูกไฟไหม้ คงเหลือแต่พระอัฐิ(พระบรมสารีริกธาตุ)เท่านั้น

ส่วนผ้า 500 คู่ที่ห่อพระสรีระนั้น เพลิงเผาไหม้เพียง 2 ผืน คือผืนในสุดกับผืนนอก

เมื่อพระสรีระถูกไฟไหม้แล้ว ก็มีท่อน้ำพวยพุ่งจากอากาศและจากต้นสาละลงมาดับจิตกาธาน, ขณะเดียวกัน พวกมัลลกษัตริย์ก็หลั่งรดจิตกาธานด้วยน้ำหอม และอัญเชิญพระบรมสารี-

ริกธาตุไปประดิษฐานไว้ในสัณฐาคาร โดยจัดชายฉกรรจ์ถือหอกอารักขา (สตฺติปญฺชรํ กริตฺวา) และรายล้อมด้วยช้าง, ม้า, รถ, และเหล่าทหารเป็นชั้นๆ ชั้นนอกสุดเป็นเหล่าทหารถือธนูครบมือ

(การอารักขาเป็นชั้นๆ โดยรอบนี้ อรรถกถาขยายความจากพระบาลีว่า "ธนุปาการ ปริกฺขิปิตฺวา" ส่วน D.B. 2/187 แปลการอารักขาทั้งหมดนี้ว่า surrounded the bones of the Exalted One in their council hall with a lattice work of spears, and with a rampart of bows)

ที่สัณฐาคารนั้น พวกเจ้ามัลละได้ทำการสักการะบูชาพระบรมสารีริกธาตุด้วยการฟ้อนรำขับร้องประโคมดนตรี และด้วยดอกไม้ของหอมอีก 7 วัน

โทณพราหมณ์แบ่งพระบรมสารีริกธาตุ

(157-160) ข่าวการเสด็จดับขันธปรินิพพานของพระพุทธองค์แพร่สะพัดไปทั่วแว่นแคว้นทั้งหลาย พวกษัตริย์และพราหมณ์ผู้ปกครองรัฐและเมืองสำคัญๆ ต่างส่งทูตไปทวงขอพระบรมสารีริกธาตุจากพวกมัลลกษัตริย์แห่งเมืองกุสินารา โดยอ้างว่า พระพุทธองค์เป็นกษัตริย์ พวกตนก็เป็นกษัตริย์ หรือไม่ก็ว่าเป็นพราหมณ์ ควรจะมีสิทธิได้ส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ เพื่อจะได้สร้างสถูปไว้สักการะบูชา, กษัตริย์และพราหมณ์ที่ทวงขอพระบรมสารีริกธาตุ คือ 1. พระเจ้าอชาตศัตรูแห่งแคว้นมคธ 2. กษัตริย์ลิจฉวีแห่งแคว้นวัชชี 3. กษัตริย์ศากยะแห่งกรุงกบิลพัสดุ์ 4. กษัตริย์ถูลีแห่งเมืองอัลลกัปปะ 5. กษัตริย์โกลิยะแห่งเมืองราม-

คาม 6. พราหมณ์เมืองเวฏฐทีปะ 7. กษัตริย์มัลละแห่งเมืองปาวา

พวกมัลลกษัตริย์แห่งกุสินาราได้ตอบปฏิเสธที่จะแบ่งพระบรมสารีริกธาตุโดยสิ้นเชิง โทณพราหมณ์ (ซึ่งอรรถกถากล่าวว่าเป็นอาจารย์สอนคนทั่วทั้งชมพูทวีป) ต้องออกมาเตือนสติทุกฝ่ายว่า พระพุทธเจ้าของเรานั้นทรงสรรเสริญขันติธรรม การที่จะสู้รบกันด้วยพระสรีรธาตุเป็นเหตุ ไม่สมควรเลย ขอให้ทุกฝ่ายพร้อมใจกันแบ่งพระสรีรธาตุออกเป็น 8 ส่วนเถิด เพื่อพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุจะได้แพร่หลายไปทั่วทิศให้ผู้เลื่อมใสทั้งหลายได้สักการะบูชาโดยทั่วกัน

คำกล่าวของโทณพราหมณ์เป็นที่ยอมรับของทุกฝ่าย และเขาได้รับความไว้วางใจให้ทำหน้าที่แบ่งพระบรมสารีริกธาตุออกเป็น 8 ส่วนแก่ 8 เมือง (รวมทั้งเมืองกุสินารา) เมื่อแบ่งกันครบถ้วนแล้ว โทณพราหมณ์ได้กล่าวขอทะนาน(ตุมฺพ) ซึ่งใช้ตักแบ่งพระสรีรธาตุเป็นส่วนของตน เพื่อจะไปสร้างสถูปบรรจุไว้สักการะบูชาบ้าง ทูตทุกคนพร้อมใจกันยกให้ด้วยความยินดี

กษัตริย์ที่ส่งทูตไปช้ากว่าเขาอื่น คือกษัตริย์โมริยะแห่งเมืองปิปผลิวัน พวกเจ้ามัลละแห่งกุสินาราบอกว่า พระสรีรธาตุแบ่งกันไปหมดแล้ว เหลือแต่พระอังคาร(เถ้าถ่าน) และได้ยกพระอังคารให้ไป

สถูปพระบรมสารีริกธาตุ

(161) เมื่อได้รับส่วนแบ่งพระสรีรธาตุแล้ว กษัตริย์และพราหมณ์แต่ละเมืองก็สร้างสถูปประดิษฐาน (และเฉลิมฉลองพระ

สรีรธาตุ)ไว้ในเมืองของตน จึงมีสถูปทั้งสิ้น 8 แห่งใน 8 เมือง รวมเป็น 10 แห่งกับสถูปของโทณพราหมณ์ที่สร้างบรรจุทะนาน (ไม่ระบุว่าอยู่ในเมืองไหน) และสถูปของกษัตริย์โมริยะ ที่สร้างบรรจุพระอังคารในเมืองปิปผลิวัน



เนินดินที่รามคาม(เชื่อกันว่าเคยเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ)

(162) ความเป็นไปอีกส่วนหนึ่งของพระบรมสารีริกธาตุปรากฏอยู่ในคาถาว่า การบูชาพระสรีรธาตุ 7 ทะนานมีขึ้นในชมพูทวีป อีก 1 ทะนานมีขึ้นในเมืองรามคามของพวกนาค (แสดงว่ารามคามอยู่นอกชมพูทวีป? นาคในที่นี้ D.B.2/191 แปลว่า the serpent race ซึ่งหมายถึงงู). พระเขี้ยวแก้ว(ทาฐะ)องค์หนึ่งอยู่ในชั้นดาวดึงส์. องค์หนึ่งอยู่ในคันธารปุระ. องค์หนึ่งอยู่ในแคว้นกาลิงคะ. อีกองค์หนึ่งพวกนาคมีไว้บูชา (เอกं ปน นาคราชา มเหนฺติ.)

คาถากล่าวในตอนท้ายอีกว่า พระทนต์(ฟัน)มีอยู่ครบ 40 องค์(ซี่) พระเกศาและพระโลมา(ขน) ก็เช่นเดียวกัน พวกเทวดาได้กันไปคนละองค์ และได้รักษาสืบทอดไว้ในจักรวาล (คาถานี้ไม่ระบุว่าใครเป็นคนกล่าว)

มหาสุทัสสนสูตร

มหาสุทัสสนสูตรและชนวสภสูตร มีเนื้อหาสืบเนื่องมาจากมหาปรินิพพานสูตร ในลักษณะขยายความให้พิสดารขึ้น เหมือนเป็นเกร็ดประวัติศาสตร์หรือตำนาน ที่แฝงไว้ด้วยคำสอน

กุสินาราคือกุสาวดีในอดีต

(163) เมื่อคราวพระพุทธองค์ประทับอยู่ที่ป่าสาลวันของมัลลกษัตริย์แห่งเมืองกุสินารา ระหว่างต้นสาละ 2 ต้น ใกล้จะทรงดับขันธปรินิพพานนั้น วันหนึ่ง พระอานนท์เข้าเฝ้า กราบทูลว่า กุสินาราเป็นเมืองเล็ก, เป็นเมืองดอน, เป็นเมืองกิ่ง ไม่คู่ควร

ที่จะเป็นสถานที่ปรินิพพานของพระองค์ ทูลขอให้เสด็จไปปรินิพพานในนครใหญ่ เช่น จัมปา, ราชคฤห์, สาวัตถี, สาเกต, โกสัมพี, พาราณสี เพราะนครใหญ่เหล่านั้น มีกษัตริย์, พราหมณ์, และคหบดีผู้มั่งคั่ง(มหาศาล-wealthy)เป็นจำนวนมากที่เลื่อมใสในพระองค์ ซึ่งท่านเหล่านั้นจะได้บูชาพระสรีระของพระองค์

พระพุทธองค์ตรัสแก่พระอานนท์ว่า อย่าได้กล่าวว่า กุสินาราเป็นเมืองเล็กเมืองดอนเมืองกิ่งเลย เพราะในอดีตกาลนานมาแล้ว กุสินาราคือราชธานีนามว่า"กุสาวดี", ทรงเล่าถึงอดีตของกุสินารา ดังนี้

กาลครั้งนั้น พระเจ้ามหาสุทัสสนะ เป็นกษัตริย์ขึ้นครองราชย์ด้วยมูรธาภิเษก มหาสมุทรทั้ง 4 เป็นพระราชอาณาเขต มีราชธานีนามว่ากุสาวดี เนื้อที่ด้านยาวจากทิศตะวันออกไปทางทิศตะวันตก 12 โยชน์ กว้างจากทิศเหนือไปทางทิศใต้ 7 โยชน์ เป็นเมืองมั่งคั่งอุดมสมบูรณ์ เนืองแน่นด้วยผู้คน เปรียบปานราชธานีชื่อ"อาลกมันทา"ในสวรรค์, ทั้งกลางวันกลางคืน กุสาวดีอึกทึกครึกโครมไปด้วยเสียง 10 อย่าง คือ เสียงช้าง, เสียงม้า, เสียงรถ, เสียงกลอง, เสียงตะโพน, เสียงพิณ, เสียงขับร้อง, เสียงกังสดาล, เสียงประโคม, และเสียงเรียกขานชวนกันดื่มกิน(สรวลเสเฮฮา)

กุสาวดีมีกำแพงล้อมรอบ 7 ชั้น คือกำแพงทองคำ, กำแพงเงิน, กำแพงแก้วไพฑูรย์, กำแพงแก้วผลึก, กำแพงแก้วทับทิม, กำแพงบุษราคัม, และกำแพงแก้วทุกชนิดรวมกัน มีประตูเมือง 4 ชนิด คือ ประตูทองคำ, ประตูเงิน, ประตูแก้วไพฑูรย์, และประตูแก้วผลึก แต่ละประตูปักเสาระเนียด(เอสิกา-pillars)ไว้

7 ต้น แต่ละต้นปักลึก 3 ชั่วคน สูงจากพื้นดิน 1 ชั่วคน เสาทั้ง 7 นั้น คือเสาทองคำ, เสาเงิน, เสาแก้วไพฑูรย์, เสาแก้วผลึก, เสาแก้วทับทิม, เสาบุษราคัม, และเสาแก้วทุกชนิดรวมกัน รอบเมืองมีแถวต้นตาลล้อมรอบ 7 แถว (ชนิดของต้นตาลแต่ละแถว เหมือนกำแพง 7 ชั้น คือเป็นต้นตาลทองคำ ซึ่งเป็นทองทั้งลำต้นและลูกตาล เป็นต้น) ยามลมโชยพัด ตาลเหล่านั้นก็จะส่งเสียงไพเราะชวนเคลิบเคลิ้มดุจเดียวกับเสียงดนตรี เวลาที่เสียงตาลเคล้าคลอสายลม พวกนักเลงนักเล่นนักดื่มก็จะขับคลอเพลงไปตาม

แก้ว 7 ฤทธิ์ 4 ของพระเจ้าจักพรรดิ

(164-170) พระเจ้ามหาสุทัสสนะ ทรงมีแก้ว 7 อย่าง และฤทธิ์ 4 อย่าง

แก้ว 7 อย่างนั้นคือ จักรแก้ว, ช้างแก้ว, ม้าแก้ว, แก้วมณี, นางแก้ว, คฤหบดีแก้ว, ปริณายกแก้ว

1. **จักรแก้ว(จกฺกรตนํ)** เป็นล้อทิพย์มีกำ, กง, ดุม ครบลักษณะของล้อทุกอย่าง เมื่อพระเจ้ามหาสุทัสสนะสนานพระเศียรรักษาอุโบสถ(ศีล) ประทับอยู่บนปราสาทในวันอุโบสถขึ้น 15 ค่ำ ได้ปรากฏจักรแก้วให้ทอดพระเนตร ก็ทรงระลึกถึงคำบอกเล่าที่ว่า กษัตริย์ผู้ได้มูรธาภิเษกองค์ใดสนานเกล้ารักษาอุโบสถอยู่บนปราสาทในวันขึ้น 15 ค่ำ ถ้าปรากฏจักรแก้วให้เห็น กษัตริย์องค์นั้นคือพระเจ้าจักรพรรดิ แสดงว่าเราเป็นจักรพรรดิอย่างนั้นหรือ? เมื่อทรงระลึกเช่นนั้นแล้ว ทรงลุกขึ้นทรงผ้าสไบเฉวียงบ่า

ทรงจับพระเต้าทองด้วยพระหัตถ์ซ้าย ทรงยกจักรแก้วนั้นชูขึ้นด้วยพระหัตถ์ขวา และตรัสขึ้นว่า จักรแก้วเอย เจ้าจงหมุนไป, จักรแก้วเอยเจ้าจงพิชิต; ทันใดนั้นจักรแก้วก็หมุนคว้างไปทางทิศตะวันออก พระองค์พร้อมด้วยกองทัพ ๔ เหล่า(จตุรงคเสนา)ก็เสด็จตามจักรแก้วนั้นไป จักรแก้วไปหยุดอยู่ ณ ที่ใด ก็เสด็จเข้าพัก ณ ที่นั้น, พระราชาฝ่ายข้าศึกที่นั่น ก็มาเข้าเฝ้ายอมสวามิภักดิ์ และยกราชสมบัติทั้งหมดถวายพร้อมกับขอพระราชทานพระบรมราโชวาท, พระเจ้ามหาสุทัสสนะก็ได้พระราชทานศีล ๕ ให้รักษา และให้เสวยราชสมบัติไปตามเดิม เป็นอันว่า อริราชศัตรูทางทิศตะวันออกนั้นได้กลายเป็นราชบริพารของพระองค์, จากนั้น จักรแก้วก็เคลื่อนสู่ทะเลทางทิศตะวันออก แล้วหมุนไปทางทิศใต้, จากนั้น เคลื่อนต่อไปยังทะเลทางทิศใต้แล้วหมุนต่อไปทางทิศตะวันตก แล้วเคลื่อนสู่ทะเลทางทิศตะวันตกและหมุนต่อไปทางทิศเหนือ, ทุกที่ที่จักรแก้วไปหยุดอยู่ หมายถึงอาณาจักร ณ ที่นั้นกลายเป็นพระราชอาณาจักรของพระเจ้ามหาสุทัสสนะโดยหมดสิ้น ทรงให้พระราชาฝ่ายตรงกันข้ามทุกพระองค์ ณ ที่นั้นๆ รักษาศีล ๕ และให้ครองราชสมบัติไปดังเดิม เมื่อจักรแก้วนำทางไปพิชิตแผ่นดิน จรดขอบทะเลทั้ง ๔ ทิศแล้ว ก็กลับมาหยุดนิ่งอยู่ที่กรุงสาวัตถีตรงหน้าศาล(อตฺถกรณปมุเข)ใกล้ประตูพระราชวังของพระเจ้ามหาสุทัสสนะ อาการเหมือนล้อที่ถูกถอดเพลา ตั้งอยู่อย่างสง่างามประดับพระราชวัง

๒. **ช้างแก้ว(หตฺถิรตนํ)** เป็นพญาช้าง(นาคราชา)เผือก มีชื่อว่า"อุโบสถ" เพียบพร้อมด้วยคชลักษณ์ ๗ ประการ มีฤทธิ์เหาะ

ได้(เวหาสงฺคโม). เมื่อได้ทอดพระเนตรเห็น พระเจ้ามหาสุทัสสนะ ก็ทรงทราบได้ทันทีว่าเป็นช้างที่ฝึกได้ดี และเมื่อฝึกก็กลายเป็นช้างแสนรู้เหมือนได้รับการฝึกมาแล้วนานแสนนาน ว่ากันว่า ความเร็วของพญาช้างแก้วนั้น สามารถพาพระเจ้ามหาสุทัสสนะเดินทางเลียบไปทั่วแผ่นดินจรดฝั่งทะเลทุกทิศทาง จากเวลารุ่งเช้ากลับมาทันเสวยพระกระยาหารเช้าได้

3. **ม้าแก้ว(อสฺสรตนํ)** เป็นพญาม้าสีขาว ชื่อ"วลาหก" ศีรษะดำเหมือนกา เส้นผมเป็นพวงเหมือนหญ้าปล้อง มีฤทธิ์เหาะได้, ฉลาดฝึกง่าย, และมีความเร็ว (เหมือนช้างแก้ว)

4. **แก้วมณี(มณิรตนํ)** เป็นแก้วมณีชนิดไพฑูรย์น้ำงามมีแปดเหลี่ยม เจียระไนอย่างดี ประกายสุกใส เปล่งแสงวาววับไปไกลถึงหนึ่งโยชน์รอบด้าน เล่าลือกันว่า พระเจ้ามหาสุทัสสนะเมื่อจะเคลื่อนทัพ 4 เหล่า ทรงวางแก้วมณีนั้นบนยอดคันธง เสด็จออกในคืนเดือนมืด พวกชาวบ้านในบริเวณที่เสด็จผ่าน สามารถทำการงานได้เหมือนอยู่ในเวลากลางวัน

5. **นางแก้ว(อิตฺถีรตนํ)** เป็นหญิงรูปงามน่ารักน่าชม ผิวพรรณพิลาสล้ำ ไม่สูง ไม่เตี้ย ไม่ผอม ไม่อ้วน ไม่ดำ ไม่ขาวเกินไป ไม่ถึงกับเป็นผิวทิพย์ แต่ก็งามเกินผิวมนุษย์ทั่วไป กายของนางอ่อนนุ่มเหมือนปุยนุ่น มีความอุ่นเมื่ออากาศเย็น และมีความเย็นเมื่ออากาศร้อน กายของนางกรุ่นกลิ่นจันทน์ ลมปากของนางหอมละมุนเหมือนกลิ่นดอกบัว นางตื่นก่อนนอนทีหลังพระเจ้ามหาสุทัสสนะเสมอ คอยปรนนิบัติเป็นที่พอพระราชหฤทัย ทูลแต่คำน่ารัก ความประพฤตินอกพระหฤทัยนั้น แม้แต่จะคิด

ก็ไม่มี. ทางกายจะเป็นอื่น(นอกใจ)เป็นไปไม่ได้สำหรับนาง

6. **คฤหบดีแก้ว(คหปติรตน์)** เป็นคนมีตาทิพย์ซึ่งเกิดจากผลบุญแต่ปางก่อน สามารถมองเห็นขุมทรัพย์ทั้งที่มีเจ้าของและไม่มีเจ้าของ ได้เข้าเฝ้ากราบทูลไม่ให้พระเจ้ามหาสุทัสสนะทรงกังวลเรื่องพระราชทรัพย์. เล่ากันว่า ครั้งหนึ่งพระเจ้ามหาสุทัส-สนะทรงทดลองเขา โดยเสด็จประทับเรือ ล่องไปกลางแม่น้ำคงคา. ณ ที่นั้น รับสั่งกะเขาว่าอยากได้เงิน เขากราบทูลให้เทียบเรือที่ริมตลิ่ง เอามือสองข้างจุ่มลงน้ำ แล้วยกหม้อซึ่งบรรจุเงินทองไว้เต็ม ขึ้นมาทูลเกล้า

7. **ปริณายกแก้ว(ปริณายกรตน์)** เป็นบัณฑิต มีความฉลาดสามารถและเข้มแข็ง ในอันที่จะให้เสด็จหรือไม่ให้เสด็จไปในที่ต่างๆ ไม่ให้ทรงกังวลเรื่องภัยพาลทั้งหลายทั้งปวง ((D.B. แปลคำ "ปริณายกรตน์" ว่า a wonderful adviser, พระพุทธโฆสกล่าวว่า ปริณายกแก้ว คือพระโอรสองค์ใหญ่ของพระเจ้ามหาสุ-ทัสสนะ-ดูเชิงอรรถ D.B. 2/208)

(171-174) ฤทธิ์ 4 อย่างของพระเจ้ามหาสุทัสสนะ คือ พระรูปงาม. พระชนมายุยืนยาว. พระโรคาพาธน้อย. และทรงเป็นที่จงรักภักดีของพวกพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย

(175-178) พระเจ้ามหาสุทัสสนะ ทรงให้ขุดสระโบกขรณีไว้ในระหว่างต้นตาลรอบพระนคร แต่ละสระห่างกันระยะร้อยชั่วธนู(bow-lengths) สระเหล่านั้นก่อด้วยอิฐทอง. อิฐเงิน. อิฐแก้ว. ไพฑูรย์. และอิฐแก้วผลึกที่ขอบคู. บันได. และเสา: ปลูกดอกอุบล. ปทุม. โกมุท. และบุณฑริก ซึ่งผลิดอกทุกฤดูกาลไว้เต็ม

สระ. รอบๆ สระ ตั้งโรงทานไว้บริการประชาชน: ทรัพย์นั้น พวกพราหมณ์และคฤหบดีนำเข้าไปถวาย. แต่นอกจากจะไม่ทรงรับแล้ว ยังให้ขนจากพระราชวังไปใช้สอยด้วย จนพวกพราหมณ์และคฤหบดีหาทางให้ได้ถวายทรัพย์ด้วยการสร้างพระราชวังให้เป็นที่ประทับ ส่วนท้าวสักกเทวราชก็สร้างธรรมปราสาทอันวิจิตรล้ำค่าถวาย. ข้างหน้าธรรมปราสาทนั้น พระเจ้ามหาสุทัสสนะทรงให้สร้างสระโบกขรณีชื่อ"ธัมมาโบกขรณี"ไว้ มีความกว้าง-ยาวด้านละกึ่งโยชน์

การประพฤติธรรมของพระเจ้ามหาสุทัสสนะ

(178-181) วันหนึ่ง พระเจ้ามหาสุทัสสนะเกิดพระดำริว่าอะไรทำให้พระองค์มีฤทธิ์มีอานุภาพมากมายอย่างนั้น ก็ทรงได้คำตอบในพระองค์เองว่า เพราะผลกรรม 3 อย่าง คือ ทาน(การให้). ทมะ(ความข่มใจ). และสัญญมะ(ความสำรวม) เมื่อทรงคิดเห็นดังนั้น ก็เสด็จไปยังเรือนยอดหลังใหญ่(มหาวิยูหำ กูฏาคารำ) ประทับยืนอยู่ที่ประตู ทรงเปล่งอุทานขึ้นว่า พอกันทีสำหรับกามวิตก. พยาบาทวิตก. และวิหิงสาวิตก แล้วเสด็จเข้าไปภายในเรือนยอดหลังนั้น ทรงนั่งบนพระบัลลังก์ทอง ทรงชำระจิตให้ปราศจากอกุศลธรรมทั้งปวง(คือนิวรณ์ทั้ง 5) แล้วเข้าฌานตั้งแต่ฌานที่ 1 ถึง 4 ตามลำดับ จากนั้นเสด็จออกจากเรือนยอดหลังใหญ่ เข้าสู่เรือนยอดทอง ประทับบนพระบัลลังก์เงิน ทรงเพียรเพ่งแผ่เมตตาจิต. กรุณาจิต. มุทิตาจิต. และอุเบกขาจิต (พรหมวิหาร 4) อันกว้างไกลไร้ขอบเขตโดยลำดับ

ราชสมบัติของพระเจ้ามหาสุทัสสนะ เช่นพระนครและ

ปราสาทที่ประทับเป็นต้น มีมากมายมหาศาล ตัวเลขที่ระบุความมากมายมหาศาลนั้น ตั้งไว้ด้วยจำนวน 84,000 ทั้งสิ้น

พระเจ้ามหาสุทัสสนะสวรรคต

(182-184) พระพุทธองค์ตรัสเล่าเรื่องพระเจ้ามหาสุทัสสนะแก่พระอานนท์ต่อไปว่า เมื่อทรงบำเพ็ญเพียรปฏิบัติธรรมโดยเข้มงวดภายในเรือนยอดหลังใหญ่นั้น วันหนึ่งพระองค์มีพระดำริว่า พวกช้างจำนวน 84,000 เชือกต้องมาเข้าเฝ้าพระองค์ทั้งเช้าและเย็น ต่อไปนี้น่าจะให้ช้างจำนวนครึ่งหนึ่งมาเข้าเฝ้าร้อยปีต่อหนึ่งครั้งก็พอ แล้วรับสั่งให้ปริณายกแก้วดำเนินการตามพระราชประสงค์นั้น นับแต่นั้น การมาเข้าเฝ้าของโขลงช้างก็ทิ้งระยะห่างจากทุกเช้าเย็นของทุกวันมาเป็นร้อยปีต่อหนึ่งครั้ง และแต่ละครั้งก็ลดจำนวนช้างลงเหลือ 42,000 เชือกเท่านั้น

กล่าวถึงพระอัครมเหสีสุภัททาเทวี นับแต่พระเจ้ามหาสุทัสสนะปลีกพระองค์ปฏิบัติธรรม ก็ไม่ได้เข้าเฝ้าเลย ปีแล้วปีเล่า ร้อยปีแล้วร้อยปีเล่า พันปีแล้วพันปีเล่า กระทั่งวันหนึ่ง พระนางก็มีพระดำริจะเข้าเฝ้า รับสั่งเรียกนางสนมให้เข้าเฝ้าพร้อมกัน โดยให้สระผมห่มผ้าสีเหลือง (สีสนฺหายิตฺวา ปีตานิ วตฺถานิ ปารุปิตฺวา) เหมือนกันหมด ให้ปริณายกแก้วจัดกองทัพ 4 เหล่านำทัพเข้าเฝ้า เมื่อเสด็จถึงเรือนยอดหลังใหญ่ พระนางได้ทรงยืนเหนี่ยวบานประตูอยู่ก่อน พระเจ้ามหาสุทัสสนะทรงได้ยินเสียงคนจำนวนมากข้างนอกก็เสด็จออกไปทอดพระเนตร เมื่อทรงเห็นพระอัครมเหสียืนอยู่ที่ประตู ก็ได้มีรับสั่งให้ทรงยืนอยู่ตรงนั้น มิให้เสด็จ

เข้าสู่ห้องที่ประทับส่วนพระองค์ จากนั้น รับสั่งให้คนยกบัลลังก์ทองจากเรือนยอดไปตั้งที่สวนตาลทอง. ณ ที่นั้น ทรงบรรทมสีหไสยา มีพระสติสัมปชัญญะบริบูรณ์

พระอัครมเหสีทอดพระเนตรเห็นพระอินทรีย์ของพระเจ้ามหาสุทัสสนะบริสุทธิ์ผ่องใส พระฉวีวรรณขาวนวล ก็ทรงดำริถึงการเสด็จสวรรคตของพระองค์ ไม่อยากจะให้เกิดขึ้น กราบทูลขอให้ทรงปล่อยวางความห่วงใยในราชสมบัติทั้งหลายทั้งปวง ขอจงทรงห่วงใยแต่พระชนมชีพเถิด. พระเจ้ามหาสุทัสสนะตรัสแก่พระนางว่า นานมาแล้วที่พระนางทักทายกับพระองค์ล้วนแต่ด้วยเรื่องน่ารักน่าใคร่น่าพอใจ แต่ต่อไปนี้ ขอให้พระนางพูดจากับพระองค์ด้วยเรื่องที่ตรงกันข้ามแทนเถิด. เมื่อพระอัครมเหสีทูลถามว่า จะให้ทรงกล่าวเรื่องเช่นไร? รับสั่งว่า ขอให้พูดถึงความพลัดพราก ความปรวนแปร ของสิ่งที่น่ารักน่าพอใจ ขออย่าให้ทรงห่วงใยในการสวรรคต เพราะการตายของคนที่ยังมีความห่วงใย เป็นความทุกข์ น่าติเตียน ขออย่าให้ทรงห่วงใยในราชสมบัติอันมหาศาลทั้งหลายทั้งปวงและพระชนมชีพเลย

พระนางสุภัททาเทวี ได้ยินรับสั่งดังนั้นก็ทรงกันแสงกลั้นพระอัสสุชลไม่อยู่ เมื่อทรงซับน้ำพระเนตรแล้ว ก็ได้กราบทูลข้อความตามพระราชประสงค์ทุกประการ

พระพุทธองค์ตรัสแก่พระอานนท์ว่า นับจากนั้นไม่นาน พระเจ้ามหาสุทัสสนะก็ได้เสด็จสวรรคต พระองค์ก็เหมือนคนครองเรือนทั่วไป ทรงเสพเสวยอาหารที่พอใจ ก็ทรงเมาเพลินจนกระทั่งสิ้นพระชนม์ พระองค์ได้บังเกิดในสุคติพรหมโลก ชีวิต

ของพระองค์อยู่ในวัยคะนอง 84,000 ปี อยู่ในตำแหน่งอุปราช 84,000 ปี ครองราชย์ 84,000 ปี ประพฤติพรหมจรรย์ในเพศคฤหัสถ์ 84,000 ปี ทรงบำเพ็ญพรหมวิหารธรรม 4 เป็นเหตุให้อุบัติในพรหมโลก

แก่นของเรื่อง

(185) เมื่อทรงเล่าเรื่องพระเจ้ามหาสุทัสสนะมาตามลำดับดังนี้แล้ว พระพุทธองค์ก็ตรัสแก่พระอานนท์ในตอนสุดท้ายว่า พระองค์เองคือพระเจ้ามหาสุทัสสนะในชาตินั้น สำหรับจักรพรรดิ-สมบัติอันมหาศาลนั้น พระองค์ตรัสว่า ทรงมีพระนคร 84,000 แต่พระนครที่ทรงอยู่ครอบครองจริงๆ ก็มีเพียงแห่งเดียวคือกุสาวดีราชธานี, ปราสาทมีถึง 84,000 ก็ทรงอยู่ประทับเพียงธรรม-ปราสาทหลังเดียว, มีเรือนยอด 84,000 ก็ทรงอยู่ครองแต่เรือนยอดหลังใหญ่หลังเดียว, พระบัลลังก์ล้ำค่ามีถึง 84,000 ก็ได้ประทับเพียงบัลลังก์เดียว, ในบรรดาช้าง 84,000 เชือก ช้างทรงก็มีเพียงเชือกเดียว คือพญาช้างตระกูลอุโบสถ(อุโปสโถ นาค-ราชา), ม้า 84,000 ม้า ม้าที่เป็นม้าทรงก็มีเพียงม้าวลาหกตัวเดียว, ในจำนวนรถ 84,000 รถพระที่นั่งก็มีเพียงคันเดียว คือรถไพชยันต์, ทรงมีสตรีแวดล้อม 84,000 นาง แต่ก็มีเพียงนางเดียวที่เป็นพระมเหสีบำรุงบำเรอพระองค์, ทรงมีผ้าตั้ง 84,000 โกฏิพับ เป็นผ้าเนื้อดีแค่ไหน ก็ทรงได้ใช้ผ้าคู่เดียว, ถาดพระกระยาหารมีให้เลือกเสวยตั้ง 84,000 สำรับ ก็เสวยได้อย่างมากไม่เกินข้าวสุกหนึ่งทะนาน(ต่อมื้อ) กับก็พอเหมาะแก่ข้าวสุกในมื้อนั้น

ถาดพระกระยาหารก็ถาดเดียวเท่านั้นแหละ

พระพุทธองค์ตรัสสอนพระอานนท์ว่า

"อานนท์! ดูเอาเถิด สังขารเหล่านั้นล่วงไป ดับไป แปรไป ไม่เหลืออะไรเลย สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงอย่างนี้ สังขารทั้งหลาย ไม่ยั่งยืนอย่างนี้ สังขารทั้งหลายไม่น่ายินดีอย่างนี้, ก็เพราะอย่างนี้แหละ จึงควรหายติดในสังขารทั้งปวง ควรจะคลายรัก ควรจะหลุดพ้นไปจากสังขาร"

ตรัสถึงกุสาวดี ซึ่งปัจจุบันคือกุสินารา ว่า ทรงรู้ว่าที่นี่คือที่รองรับร่างกายอันแตกดับของพระองค์มา 7 ครั้งแล้ว โดยครั้งที่ 7 เป็นร่างกายของพระเจ้ามหาสุทัสสนะจอมจักรพรรดิ และไม่ทรงเล็งเห็นเลยว่าจะมีภูมิประเทศใดไม่ว่าในโลกไหนๆ ที่จะได้ทรงทอดทิ้งร่างกายไว้เป็นครั้งที่ 8 เหมือนกับที่กุสินาราแห่งนี้

(186) พระดำรัสสุดท้ายแห่งพระสูตรนี้ ตรัสเป็นพระคาถาว่า

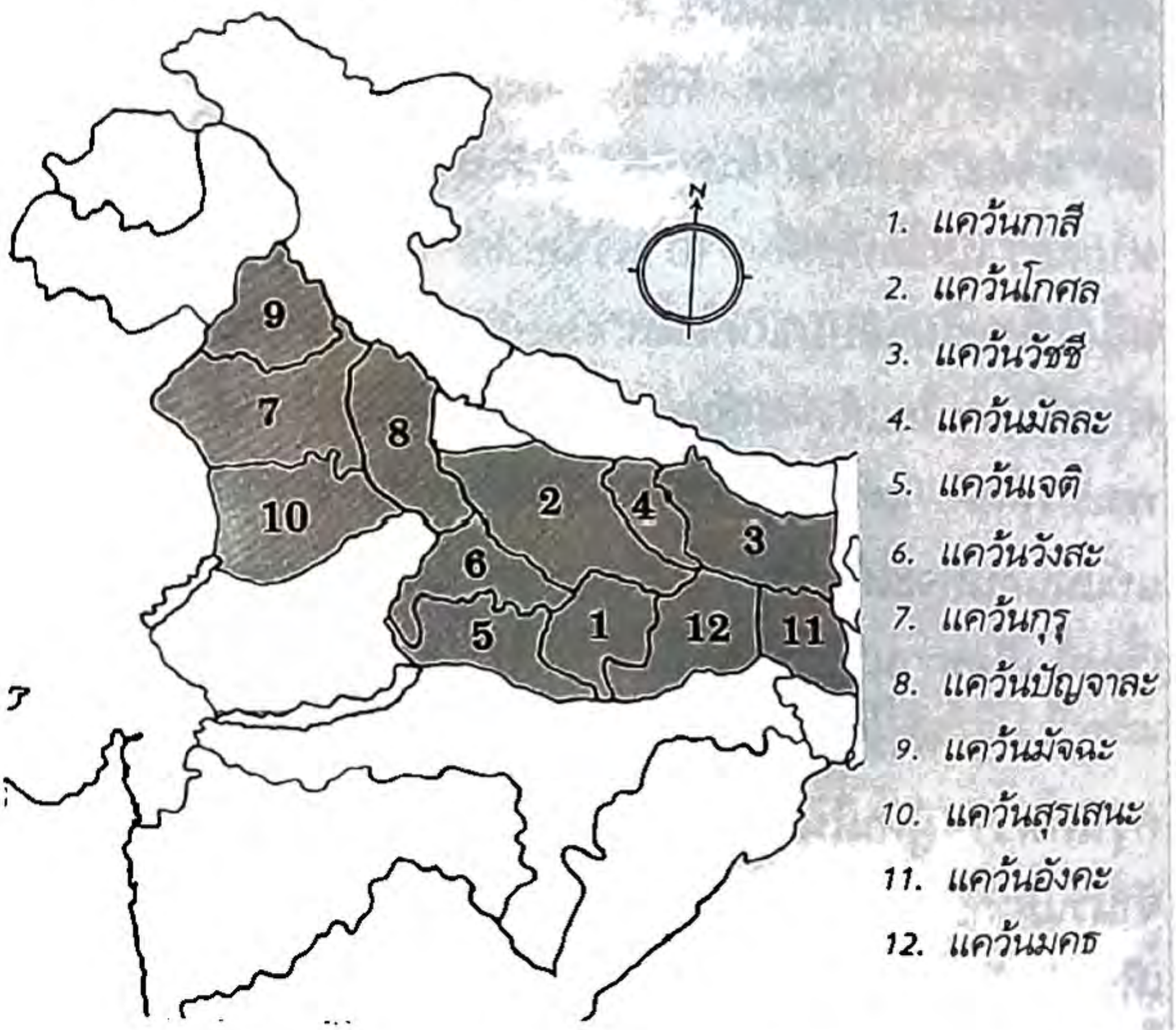
"สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ มีเกิดก็มีเสื่อมเป็นธรรมดา เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป การเข้าไปสงบระงับสังขารเหล่านั้น เป็นความสุข"

ชนวสภสูตร

นาทิกคาม

ในพระสูตรนี้ ไม่ได้ระบุว่า หมู่บ้านนาทิกะ หรือ“นาทิกคาม”อยู่ในแคว้นใด, หนังสือ Buddhist Centres in Ancient India (B.C.A.I.)กล่าวว่า นาทิกะเป็นตำบลหนึ่งในแคว้นวัชชี อยู่ระหว่างโกฏิคาม กับกรุงเวสาลี พระพุทธองค์ได้เสด็จประทับหลายคราว คราวนี้ประทับที่คิญชกาวสถะ (แปลกันว่าพระตำหนักคิญชกาวสถะ, “คิญชกา”แปลว่า อิฐ, “อาวสถะ” แปลว่า ที่อยู่, ที่อาศัย (ในที่นี้ขอแปลว่า“พระวิหาร”), แสดงว่าสิ่งก่อสร้างแห่งนี้ทำด้วยอิฐ น่าจะเป็นศาลาที่พักซึ่งก่อด้วยอิฐ

พระสูตรที่ทรงแสดงที่นาทิกคาม มี จูฬโคสิงค-สูตร, ชนวสภสูตร: ครั้งสุดท้ายตรัสธัมมาทาสสูตรแก่พระอานนท์ พุทธสาวกที่ปรากฏชื่อในหมู่บ้านนี้ มี พระสาฬหะ, ภิกษุณีนันทา, และอุบาสิกาสุชาดา เป็นต้น



แคว้นที่ปรากฏชื่อในพระสูตรนี้ มี 12 แคว้นคือ กาสี, โกศล, วัชชี, มัลละ, เจติ, วังสะ, กุรุ, ปัญจาละ, มัจฉะ, สุรเสนะ, อังคะ, มคธ และเรื่องราวในพระสูตรนี้มีขึ้นภายหลังพระเจ้าพิมพิสารเสด็จสวรรคตหลายปีแล้ว แสดงว่าเป็นคราวปัจฉิมโพธิกาล

คติภพของอริยบุคคล

(187-190) เมื่อครั้งประทับที่พระวิหารคิญชกาวสถะ ณ หมู่บ้านนาทิกะ คราวหนึ่งพระพุทธองค์ทรงกล่าวถึงการเกิดในภพต่างๆ ของคนทั้งหลายผู้เคยอุปถัมภ์บำรุงพระรัตนตรัย ซึ่งคนเหล่านั้นตายไปนานแล้ว คนที่พระองค์ทรงกล่าวถึงอยู่ใน 10 แคว้น คือ กาสี, โกศล, วัชชี, มัลละ, เจติ, วังสะ, กุรุ, ปัญจาละ, มัจฉะ, สุรเสนะ เฉพาะชาวนาทิกะมี 50 คนที่เป็นอนาคามีตายแล้ว เป็นโอปปาติกะ (อ่านว่าโอปะปาติกะ) คือเทวดาประเภทหนึ่ง ซึ่งจะไม่กลับมาเกิดในโลกมนุษย์อีก, กว่า 90 คนเป็นสกทาคามี ตายไปแล้วจะกลับมาเกิดเป็นมนุษย์อีกชาติเดียวก็จะเป็นพระอรหันต์, และกว่า 500 คนเป็นโสดาบัน ซึ่งตายไปแล้วเที่ยงแท้แน่นอนที่จะได้ตรัสรู้ ไม่มีทางตกต่ำได้ พระดำรัสที่เปิดเผยเรื่องนี้ เมื่อชาวนาทิกะได้ยินได้ฟังต่างก็ปลาบปลื้มยินดีกันทั่วหน้า

ส่วนพระอานนท์ เมื่อได้ฟังพระพุทธดำรัสดังนั้น กลับครุ่นคิดว่า ผู้คนในแคว้นมคธที่ทำนุบำรุงพระรัตนตรัยมีเป็นจำนวนมากและเป็นคนเก่าแก่(รัตตัญญู) ตายกันไปก็นานแล้ว ไม่เห็นตรัสถึง, หรือว่าแคว้นอังคะและแคว้นมคธไม่มีคนทำบุญบำรุงพระรัตนตรัยเสียเลย ก็ไม่น่าจะใช่ ในเมื่อชาวอังคะและชาวมคธ(เป็นอันมาก) เป็นผู้เลื่อมใสในพระรัตนตรัย บริบูรณ์ด้วยศีล ถ้าได้รับการกล่าวถึงโดยพระพุทธองค์ว่าพวกเขาไปเกิดที่ไหนก็จะเกิดประโยชน์แก่พวกเขา โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระเจ้าพิมพิสารอดีตจอมราชาแห่งแคว้นมคธนั้น ทรงเลื่อมใส อุปถัมภ์บำรุงพระรัตนตรัย และบริบูรณ์ด้วยศีลเป็นอย่างยิ่ง ถ้าพระพุทธองค์

ทรงกล่าวถึง ว่าพระองค์เสด็จสวรรคตไปนานแล้วและไปอุบัติที่ไหนอย่างไรก็เพราะพระพุทธองค์ ชาวมคธทั้งหลายก็จะพากันเลื่อมใสยิ่งขึ้น, พระอานนท์เกิดความคิดดังนี้แล้วก็กราบทูลเปรยๆ ต่อพระพุทธองค์ในวันหนึ่ง

ใกล้รุ่งหลังจากคืนที่พระอานนท์กราบทูลเรื่องนี้ พระพุทธองค์ทรงบาตรและจีวรเสด็จเข้าไปบิณฑบาตในหมู่บ้านนาทิกะ กลับจากเสด็จบิณฑบาตและเสวยพระกระยาหารแล้ว ทรงล้างพระบาทเสด็จเข้าที่พำนัก ทรงนึกถึงชาวมคธผู้เลื่อมใสในพระรัตนตรัย ตั้งพระทัยเพ่งพินิจดูความเป็นไปของพวกเขาบรรดาที่ล่วงลับไปแล้วว่ามีคติภพเป็นประการใดกันบ้าง จนกระทั่งบ่ายคล้อยจึงเสด็จออกมาประทับบนอาสนะ ซึ่งจัดแต่งไว้ที่ร่มเงาพระวิหาร

พระเจ้าพิมพิสารเกิดเป็นเทพชั้นดาวดึงส์

(191-194) ณ โอกาสนั้น พระอานนท์ได้เข้าไปเฝ้าพระพุทธองค์ กราบทูลว่า วันนี้ทรงมีพระอิริยาบถสงบยิ่ง พระฉวีวรรณแห่งพระพักตร์ก็เปล่งปลั่งยิ่งนัก คงประทับอยู่ด้วยวิหารธรรมอันสงบเป็นแน่, พระพุทธองค์ตรัสถึงเรื่องเมื่อวันวานที่พระอานนท์กราบทูลเลียบเคียงเกี่ยวกับคติภพของชาวมคธ ซึ่งพระองค์ได้ตั้งพระทัยเพ่งสำรวจ(ด้วยพุทธญาณ)แล้ว ก็ได้รู้ว่า พวกชาวมคธผู้ใฝ่บุญกับพระรัตนตรัยทั้งหลาย ตายแล้วไปเกิดกันที่ไหนบ้าง

ทรงเล่าให้พระอานนท์ฟังว่า ขณะที่ประทับเพ่งพระทัยในเรื่องนี้ ได้ปรากฏยักษ์ตนหนึ่ง(หมายถึงเทวดา) เปล่งแต่เสียงให้ได้ยินว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ชื่อ"ชนวสภะ", ข้า

แต่พระสุคตเจ้า ข้าพระองค์ชื่อ"ชนวสภะ", ทรงถามพระอานนท์ว่า นามชนวสภะนี้เคยได้ยินมาก่อนหรือไม่? พระอานนท์กราบทูลว่า ไม่เคยได้ยินมาก่อนเลย แต่ได้ฟังเพียงชื่อก็ขนลุกซู่ แสดงว่า ยักษ์ตนนั้นคงจะไม่ใช่ยักษ์ชั้นต่ำแน่นอน. พระพุทธองค์ตรัสเล่าต่อไปว่า ระหว่างที่เสียงนั้นเอ่ยอยู่อย่างนั้น ร่างของเจ้าของเสียงก็ปรากฏให้เห็น เป็นเทพผิวพรรณพิลาสล้ำ และเปล่งเสียงขึ้นอีกเป็นครั้งที่สองว่าตนคือพระเจ้าพิมพิสาร ซึ่งเมื่อสวรรคตแล้ว ได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์อยู่กับท้าวเวสวัณมหาราช ครั้งนี้เป็นครั้งที่ 7 ที่จุติจากดาวดึงส์ทุกครั้งได้มาเกิดเป็นพระราชาในโลกมนุษย์. ในคำกราบทูลของยักษ์ซึ่งกล่าวเป็นคาถานั้น เขาเกิดในเทวโลกที่เดียวกันนี้ 7 ครั้ง และจุติมาเกิดในมนุษยโลก 7 ครั้ง รวมเป็น 14 ครั้ง จึงรู้จักภพที่เคยอยู่มาก่อนเป็นอย่างดี

ยักษ์ได้กราบทูลว่า นับแต่ตนได้เป็นโสดาบันที่สวนตาล (ลัฏฐิวัน) เพราะได้ฟังธรรมจากพระพุทธองค์แล้ว ก็มุ่งหวังที่จะได้เป็นสกทาคามีเรื่อยมา

เมื่อพระพุทธองค์ตรัสเล่ามาถึงตรงนี้ พระอานนท์ก็กราบทูลขึ้นว่า เป็นเรื่องน่าอัศจรรย์ที่ยักษ์กล่าวอย่างนั้น เขารู้ได้อย่างไรว่า ตนบรรลุธรรมเป็นโสดาบัน และยังมุ่งมั่นที่จะเป็นสกทาคามีต่อไปอีก?

พระพุทธองค์ตรัสเล่าต่อไปว่า ยักษ์ได้กล่าวชัดเจนว่า การบรรลุธรรมอันวิเศษยิ่งเช่นนี้ มีอยู่แต่ในพระศาสนาของพระองค์ ไม่เคยพบในลัทธิอื่น นับแต่วันที่เขาเลื่อมใสในพระองค์ จิตของเขาก็ไม่เคยตกต่ำ และความมุ่งหวังที่จะเป็นสกทาคามีของเขาก็ไม่เคยเปลี่ยนแปลง, วันที่ท้าวเวสวัณมหาราชส่งเขาไปยังสำนักของ

ท้าววิรุฬหกมหาราชเพื่อธุระอย่างหนึ่ง เขาบังเอิญผ่านมาเห็นพระพุทธองค์กำลังประทับอยู่ในพระวิหารเพื่อตรวจดูคติภพของชาวมคธผู้ล่วงลับทั้งหลาย จึงได้ปรากฏกายเข้าเฝ้า

ยักษ์กราบทูลว่า เรื่องที่น่าพิศวงอยู่เนืองๆ คือคำกล่าวของท้าวเวสวัณที่ว่า ชาวมคธผู้ล่วงลับเหล่านั้นตายแล้วไปเกิดที่ไหนกันบ้าง ก็ได้แต่คิดว่าจะเข้าเฝ้าพระพุทธองค์เพื่อกราบทูลเรื่องนี้ให้จงได้

อีกเรื่องหนึ่งที่ยักษ์ได้ประสบมาและกราบทูลให้ทรงสดับมีดังต่อไปนี้

เทวดาชุมนุมใหญ่คราวพิเศษ

วันหนึ่งนานมาแล้ว วันนั้นเป็นวันอุโบสถ 15 ค่ำ (อาสาฬห-ปุรณมี)ก่อนถึงวันเข้าพรรษา(วัสสูปนายิกา) เทวดาชั้นดาวดึงส์ทุกองค์ประชุมกันที่สุธัมมาสภา มีหมู่เทพนั่งอยู่รายรอบ ท้าวมหาราชทั้ง 4 (จาตุมหาราช) นั่งประจำ 4 ทิศ ทิศตะวันออกท้าวธตรฐนั่งหันหน้าไปทางทิศตะวันตก, ทิศใต้ท้าววิรุฬหกนั่งหันหน้าไปทางทิศเหนือ, ทิศตะวันตกท้าววิรูปักข์นั่งหันหน้าไปทางทิศตะวันออก, ทิศเหนือท้าวเวสวัณนั่งหันหน้าไปทางทิศใต้ ท้าวมหาราชทั้ง 4 แต่ละองค์ล้วนมีหมู่เทพนั่งแวดล้อม ถัดจากที่นั่งของท้าวมหาราชทั้ง 4 เป็นที่นั่งของชนวสภยักษ์ ซึ่งอยู่ในพวกเทพที่ได้ประพฤติพรหมจรรย์ในพระพุทธศาสนา และทันทีที่เทพเหล่านี้มาบังเกิดในดาวดึงส์ ก็มีผิวพรรณและยศรุ่งโรจน์กว่าเทพเหล่าอื่น ทั้งเป็นที่ปลาบปลื้มยินดีของเทพชั้นดาวดึงส์ทั้งปวงว่า หมู่เทพ(ทิพยกาย) ใน

ดาวดึงส์เกิดเพิ่มพูน ขณะที่อสุรกายเสื่อมทรามลง

เพลานั้นท้าวสักกะจอมเทพแห่งดาวดึงส์(พระอินทร์) เมื่อทรงทราบในความเปรมปรีปราโมทย์ของเหล่าเทพ ก็พลอยรื่นรมย์ใจไปด้วย พระองค์กล่าวเป็นคาถาความว่า ทวยเทพชั้นดาวดึงส์พร้อมทั้งพระอินทร์ขอน้อมนมัสการแด่พระตถาคตเจ้าและพระธรรมที่ตรัสไว้ด้วยดี เมื่อได้เห็นทวยเทพใหม่ๆ มีผิวพรรณและยศเพราะได้ประพฤติพรหมจรรย์มาประชุม ณ ที่นี้ ย่อมดีใจกันทั่วหน้า เหล่าเทพชั้นดาวดึงส์บรรดาที่เป็นพุทธสาวกและได้บรรลุธรรมแล้วในที่ประชุมนี้ ย่อมรุ่งเรืองกว่าเทพเหล่าอื่นโดยผิวพรรณ, ยศ, และอายุ ชาวดาวดึงส์ขอน้อมนมัสการพระตถาคตเจ้าและพระธรรม ด้วยความบันเทิงใจ

การประชุมของเทวดาชั้นดาวดึงส์ครั้งนั้น อรรถกถากล่าวว่า เป็นการประชุมมอบหมายงานให้เทวดาทั้งหลายไปอารักขาตามวัดต่างๆ ซึ่งจะมีภิกษุเข้าจำพรรษาในวันรุ่งขึ้น ท้าวมหาราชทั้ง 4 เมื่อได้รับคำสั่ง ต่างก็ดีใจและยืนสงบนิ่งอยู่ในตำแหน่งของตน

การเกิดของพรหม

(195-197) ชนวสภยักษ์ทูลเล่าเรื่องที่เกิดขึ้นในดาวดึงส์ต่อไปว่า ครั้งหนึ่งได้เกิดแสงสว่างเจิดจ้าขึ้นทางทิศเหนือ แสงนั้นสว่างไสวลบรัศมีของทวยเทพชั้นดาวดึงส์ทั้งปวง ท้าวสักกะทรงเรียกทวยเทพมาบอกว่า แสงสว่างที่ปรากฏนั้นเป็นนิมิตหมายว่าจะมีพรหมมาเกิด

เมื่อได้ทราบว่าจะมีพรหมมาเกิด พวกเทวดาชั้นดาวดึงส์ ก็เข้านั่งประจำที่ ท้าวมหาราชทั้ง 4 ก็เช่นเดียวกัน ต่างรอดูว่าจะเกิดอะไรขึ้น บัดดลนั้น สนังกุมารพรหมก็ปรากฏกายแก่ชาวดาวดึงส์ทั้งมวล โดยเนรมิตอัตภาพอันใหญ่ยิ่งอย่างที่ชาวดาวดึงส์ไม่เคยเห็นมาก่อน ผิวพรรณและยศของพระองค์รุ่งโรจน์ ข่มรัศมีสีแสงของทวยเทพชั้นดาวดึงส์โดยสิ้นเชิง ห่างชั้นกันลิบลับ ไม่ต่างอะไรกับรัศมีของเทพชั้นดาวดึงส์เมื่อเปรียบเทียบกับมนุษย์ เมื่อพรหมปรากฏกายขึ้นนั้น มีเทพบางองค์ไม่ไหว้ ไม่แสดงการต้อนรับ ไม่เชื้อเชิญให้นั่ง แต่เทพทั้งหมดก็นั่งนิ่งประนมมือเหมือนกันทุกองค์. เวลานั้น ถ้าสนังกุมารพรหมปรารถนาจะนั่งบนบัลลังก์ของเทพองค์ใด ก็จะนั่งได้ทันที(ไม่มีใครจะขัดขวางได้) และเทพผู้เป็นเจ้าของบัลลังก์นั้นก็จะดีอกดีใจเป็นอย่างยิ่ง ไม่ต่างอะไรกับพระราชาได้มูรธาภิเษกเป็นพระมหากษัตริย์ครองราชย์ใหม่ แต่สนังกุมารพรหม ก็ไม่ได้ประทับบนบัลลังก์ของเทพองค์ใด ทรงเนรมิตอัตภาพอันใหญ่ยิ่ง แปลงเพศเป็นปัญจสิขเทพบุตรหนุ่ม(เทพนักดนตรีนามว่า"ปัญจสิขะ" เป็นเทวดาประเภทคนธรรพ์อยู่ใต้ปกครองหรือเป็นบริวารของท้าวธตรฐมหาราช) เหาะขึ้นไปนั่งขัดสมาธิอยู่ในเวหา แล้วกล่าวคาถาดุจเดียวกับคำกล่าวของท้าวสักกะนั้น

สนังกุมารพรหมแสดงธรรม

(198-206) ชนวสภยักษ์ได้เล่าเรื่องถวายพระพุทธองค์สืบไปว่า น้ำเสียงของสนังกุมารพรหมนั้นมีลักษณะ 8 ประการ คือ

แจ่มใส, ชัดเจน, นุ่มนวล, น่าฟัง, กลมกล่อม, ไม่แหบพร่า, แน่นลึก, และกังวาน ประสงค์จะให้ได้ยินถึงไหน เสียงก็ดังอยู่ในขอบเขตนั้น เสียงที่ประกอบด้วยลักษณะ 8 ประการดังกล่าว จึงพูดกันว่า"เหมือนเสียงพรหม"

ลำดับนั้น สนังกุมารพรหมได้เนรมิตอัตภาพขึ้น 33 อัตภาพ(เท่าจำนวนเทวดาชั้นดาวดึงส์) แต่ละอัตภาพนั่งอยู่บนบัลลังก์ของเทวดาชั้นดาวดึงส์ครบทุกบัลลังก์ แล้วกล่าวเชื้อเชิญให้เทวดาเจ้าของบัลลังก์ตั้งใจฟังการกล่าวสรรเสริญพระพุทธองค์ว่าทรงอุบัติขึ้นมาเพื่อบำเพ็ญประโยชน์สุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย, และกล่าวว่า ผู้ที่ถึงพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์เป็นสรณะบริบูรณ์ด้วยศีล เมื่อตายไป บางพวกเกิดในสวรรค์ชั้นปรนิมมิต-วสวัตดี บางพวกเกิดในสวรรค์ชั้นนิมมานรดี บางพวกเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต บางพวกเกิดในสวรรค์ชั้นยามา บางพวกเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ บางพวกเกิดในสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา ต่ำสุดเกิดเป็นเทพคนธรรพ์

สุรเสียงของสนังกุมารพรหมนั้น เมื่อเทวดาเจ้าของบัลลังก์ทั้งหลายได้ยิน ต่างเข้าใจเหมือนกันหมดว่า องค์ที่อยู่บนบัลลังก์ของตนเท่านั้นเป็นผู้กล่าว, แม้แต่ท้าวสักกะก็เข้าใจอย่างนั้น

ต่อจากนั้น สนังกุมารพรหมก็กลับคืนเป็นตนเองที่แท้จริง นั่งบนบัลลังก์ของท้าวสักกะจอมเทพ และเชื้อเชิญเทวดาแห่งดาวดึงส์ฟังธรรมที่ตนกล่าวตามลำดับ ดังนี้

อิทธิบาท 4-พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้เพื่อทำฤทธิ์ให้มาก เพื่อทำฤทธิ์ให้วิเศษ เพื่อแสดงฤทธิ์ได้ มี 4 อย่างคือ 1.

ฉันทสมาธิ-สมาธิที่เกิดจากฉันทะ(ความพอใจที่จะทำ) 2. *วิริย-สมาธิ*-สมาธิที่เกิดจากวิริยะ(ความพากเพียรทำ) 3. *จิตตสมาธิ*-สมาธิที่เกิดจากจิตตะ(ความมีจิตฝักใฝ่มุ่งมั่น) 4. *วีมังสาสมาธิ*-สมาธิที่เกิดจากวิมังสา(การใช้ปัญญาสอบสวน).โดยสมาธิแต่ละอย่างกำกับด้วยความเพียรพยายามที่เรียกว่า"ปธานสังขาร" (สังขารที่เป็นตัวความเพียร หรือความเพียรที่เป็นเครื่องปรุงแต่ง). สมณะหรือพราหมณ์ทั้งในอดีต, ในอนาคต, และในปัจจุบัน แสดงฤทธิ์ได้หลายอย่างก็เพราะได้เจริญอิทธิบาท 4 เป็นอันมากทั้งนั้น แม้แต่สนังกุมารพรหมเองก็ยืนยันว่า ตนมีฤทธิ์มีอานุภาพมากถึงเพียงนี้ ก็เพราะได้เจริญอิทธิบาท 4 นั้น

การบรรลุโอกาส(โอกาสาธิคม) 3-สนังกุมารพรหมกล่าวว่า เป็นหลักธรรมที่พระพุทธองค์ตรัสรู้เพื่อเข้าถึงความสุข คือ

1. สำหรับบุคคลที่ยังเกี่ยวข้องอยู่กับกาม ยังคลุกคลีอยู่ด้วยอกุศลธรรม เมื่อได้ฟังธรรม ได้พิจารณาโดยแยบคาย (โยนิโสมนสิการ) และได้ปฏิบัติธรรมอย่างถูกต้อง(ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม)แล้ว ก็ไม่เกี่ยวข้องกับกาม ไม่คลุกคลีด้วยอกุศลธรรมต่อไป เขาก็มีความสุขกายสุขใจยิ่งกว่าเก่า(หมายถึงได้บรรลุฌานที่ 1)

2. สำหรับบุคคลที่มีกายสังขาร, วจีสังขาร, และจิตตสังขารยังไม่สงบระงับ (สังขารในที่นี้หมายถึงสภาพปรุงแต่งทางกาย, วาจา, และจิต) เมื่อได้ฟังธรรม ได้พิจารณาโดยแยบคาย และได้ปฏิบัติธรรมอย่างถูกต้อง กายสังขาร, วจีสังขาร, และจิตตสังขารของเขาก็สงบระงับได้ เขาย่อมเข้าถึงความสุขที่ยิ่งขึ้นไปอีก (หมายถึงได้บรรลุฌานที่ 2 ถึงที่ 4)

3. สำหรับบุคคลที่ไม่รู้ตามความเป็นจริงว่าอะไรเป็นอะไร คือ กุศล-อกุศล, มีโทษ-ไม่มีโทษ, ควรเสพ-ไม่ควรเสพ ไม่รู้ว่าอะไรเลวหรือดี, อะไรเป็นธรรมดำ-ธรรมขาว เมื่อได้ฟังธรรม ได้พิจารณาโดยแยบคาย ได้ปฏิบัติธรรมอย่างถูกต้อง เขาก็จะรู้ทุกสิ่งทุกอย่างตามความเป็นจริง ละอวิชชาได้ เกิดวิชชาขึ้นแทนที่ (หมายถึงได้บรรลุอรหัตมรรค-อรหัตผล) เป็นอันได้เข้าถึงความสุขที่ยิ่งขึ้นไปอีก (ใจความคือ การได้โอกาสอย่างใดอย่างหนึ่ง อย่าฝังจมอยู่กับสภาพเดิม)

สติปัฏฐาน 4-สนังกุมารพรหมแสดงธรรมเรื่องสติปัฏฐาน 4 ว่า สติปัฏฐาน พระพุทธองค์ทรงบัญญัติเพื่อบรรลุกุศล มี 4 ประการ คือ

1. พิจารณากายในกายของตัวเอง
2. พิจารณาเวทนาในเวทนาที่เกิดแก่ตัวเอง
3. พิจารณาจิตในจิตของตัวเอง
4. พิจารณาธรรมในธรรม คืออารมณ์ที่เกิดกับจิตของตัวเอง

(คำว่า"พิจารณา"ในสติปัฏฐาน คือมีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติในการเพ่งดูกาย, เวทนา, จิต, และธัมมารมณ์ ไม่ให้มีความยินดี(อภิชฌา)และความยินร้าย(โทมนัส)ในสิ่งที่เพ่งดู เมื่อปฏิบัติต่อกาย, เวทนา, จิต, ธัมมารมณ์ ซึ่งเป็นของตัวเองอย่างดีแล้ว ก็ไปทำให้เกิดญาณทัสสนะ(รู้แจ้งเห็นจริงตามความเป็นจริง)ในกาย, เวทนา, จิต, ธัมมารมณ์ ที่อยู่นอกตัวเอง)

บริชารแห่งสมาธิ 7-สนังกุมารพรหมแสดงธรรมเรื่อง

บริขารของสมาธิ โดยชี้ไปที่สัมมาทิฐิ, สัมมาสังกัปปะ, สัมมาวาจา, สัมมากัมมันตะ, สัมมาอาชีวะ, สัมมาวายามะ, และสัมมาสติ (คือองค์ 7 แรกของอริยมรรค): จิตที่แวดล้อมด้วยสัมมาทิฐิ เป็นต้นนั้น เมื่อเป็นสมาธิ(ตั้งมั่น) ก็จะเป็นสัมมาสมาธิอันประเสริฐ สัมมาสมาธิเช่นนี้เรียกว่า"มีอุปนิสัย-มีบริขาร", และกล่าวว่า องค์ของมรรคนั้นต่างก็เกื้อหนุนซึ่งกันและกัน เมื่อมีสัมมาทิฐิ ก็ส่งเสริมให้มีสัมมาสังกัปปะ เป็นต้น บริขารแห่งสมาธิดังกล่าวนี้ พระพุทธองค์ทรงบัญญัติไว้เพื่อความเจริญ-เพื่อความบริบูรณ์แห่งสัมมาสมาธิ

สนังกุมารพรหมได้กล่าวสรรเสริญพระธรรมอีกในตอนท้ายก่อนที่จะเผยว่า บุคคลผู้มีความเลื่อมใสอย่างมั่นคงในพระรัตนตรัยและมีศีลที่พระอริยเจ้าพอใจ ล้วนเป็นโอปปาติกะ มีชาวมคธกว่า 2,400,000 คนแล้วที่ได้เป็นโสดาบันและตายไป (เป็นโอปปาติกะในสวรรค์) แต่ก็ไม่กล้าที่จะคำนวณว่า ในจำนวนนี้มีสกทาคามีกี่ท่าน เพราะเกรงว่าจะเป็นการพูดเท็จ ที่เหลือจากนี้ก็ล้วนได้ไปเกิดในที่ดีๆ ด้วยบุญ

(207-208) ท้าวเวสวัณมหาราชเมื่อได้ฟังธรรมที่สนังกุมารพรหมแสดง ก็เกิดความคิดว่า, น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคยรู้มาก่อนว่า จักมีพระศาสดาผู้ยิ่งใหญ่ถึงเพียงนี้, จักมีการแสดงธรรมที่ยอดเยี่ยมปานนี้, และจักมีการได้บรรลุธรรมอันวิเศษดังว่านี้:, ความคิดของท้าวเวสวัณนั้น สนังกุมารพรหมรู้ได้ด้วยใจ จึงกล่าวขึ้นว่า ท่านเวสวัณไม่รู้หรอกว่า ในอดีตกาลก็มีพระศาสดา, มีการแสดงธรรม, และมีการบรรลุธรรมอย่างนี้มาแล้ว แม้ในอนาคตก็จักมีต่อไปอีกเหมือนที่เคยมี

ทั้งหมดนี้ เป็นการเล่าเรื่องที่เกิดขึ้นในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ที่ชนวสภยักษ์(พระเจ้าพิมพิสารผู้ล่วงลับไปหลายปีแล้ว)เล่าถวาย พระพุทธองค์

สรุปว่า สนังกุมารพรหมเป็นผู้กล่าวถึงคำสอนของพระพุทธองค์, การได้บรรลุธรรม, และการเกิดในคติภพใหม่ของชาวมคธ ให้ทวยเทพชั้นดาวดึงส์ฟัง เมื่อท้าวเวสวัณได้ฟังโดยตรงจากสนังกุมารพรหม ก็นำความมาบอกเล่าแก่เทพบริวารของตน ชนวสภยักษ์ ซึ่งเป็นเทพบริวารองค์หนึ่ง ได้ฟังจากท้าวเวสวัณก็นำมาเล่าถวายแด่พระพุทธองค์ พระพุทธองค์ทรงเล่าต่อให้พระอานนท์ฟัง พระอานนท์ ได้ฟังจากพระพุทธโอษฐ์แล้ว ก็เล่าเรื่องนี้ให้ภิกษุ, ภิกษุณี, อุบาสก, และอุบาสิกาทั้งหลายฟังอีกต่อหนึ่ง

เป็นอันว่า คติภพของชาวมคธผู้เลื่อมใสในพระรัตนตรัยนั้น สนังกุมารพรหมเป็นผู้ให้คำตอบ ณ สวรรค์ชั้นดาวดึงส์

มหาโควินทสูตร

ปัญจสิขเทพบุตร



คำว่า"เทพบุตร" แปลว่า บุตรของเทวดา ซึ่งหมายถึงเทวดาชั้นบริวาร มีหัวหน้าปกครอง, ปัญจสิข-เทพบุตรนั้นเป็นบริวารของเทวดาคนธรรพ์ ซึ่งมีท้าวธตรฐมหาราช(หนึ่งในเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกา)เป็นหัวหน้า

มีเรื่องเล่าเกี่ยวกับปัญจสิขเทพบุตรว่า คำว่า "ปัญจสิขะ" แปลว่ามี 5 จุกหรือ 5 แหยม(อยู่บนศีรษะ) ปัญจสิขเทพบุตรเมื่อเกิดเป็นมนุษย์ เขาเป็นเด็กไว้จุก 5 จุก เป็นหัวหน้าโคบาล(เด็กเลี้ยงโค) ได้พาพวกเด็กด้วยกันบำเพ็ญประโยชน์ด้วยการสร้างศาลาไว้ตามทาง

สี่แยก ขุดสระบัว ผูกสะพาน ปรับแต่งทางเดินไม่ให้เป็นหลุมเป็นบ่อ ขนไม้มาทำเพลาและไม้สอดเพลาของยานทั้งหลาย แต่แล้วก็อายุสั้น เสียชีวิตตั้งแต่ยังเป็นเด็กหนุ่ม เป็นที่อาลัยอาวรณ์ของคนทั้งหลาย เขาไปเกิดในเทวโลกชั้นจาตุมหาราชิกา มีอายุ ๙ ล้านปี ร่างของปัญจสิขเทพบุตรเป็นทอง สูง 3 คาวุต ประดับกายด้วยเครื่องอลังการประมาณ 60 เล่มเกวียน ประพรมของหอมประมาณ ๙ หม้อ นุ่งผ้าทิพย์สีแดง ทัดทรงดอกกรรณิกาทองแดง มีผม 5 แหยมห้อยลงข้างหลัง ลักษณะเหมือนเด็ก 5 จุก พวกเทพด้วยกันจึงเรียกว่า "ปัญจสิขะ"

สุธัมมาสภา

สุธัมมาสภา เป็นหอประชุมใหญ่ของทวยเทพชั้นดาวดึงส์ เกิดจากผลบุญของสตรีนางหนึ่งชื่อ "สุธัมมา" จึงได้ชื่อว่า "สุธัมมาสภา", พื้นของสุธัมมาสภาเป็นแก้วผลึก ลิ่มสลักตอกตรึงทั้งหลายล้วนแต่เป็นแก้วมณี เสาเป็นทองคำ จุดเชื่อมต่อและเต้า(ที่ปลายเสา)เป็นเงิน รูปสัตว์ทั้งหลายทำด้วยแก้วประพาฬ (สีแดงอ่อน); จันทัน, เพดาน, และขอบหน้ามุข ทำด้วยแก้ว 7 ประการ กระเบื้องมุงด้วยแผ่นอิฐสีแก้วอินทนิล พื้นหลังคาเป็นทองคำ โดมทำด้วยเงิน ยาวกว้างด้านละ 300 โยชน์

สูง 500 โยชน์ บริเวณรอบๆ (ภูมิทัศน์) 900 โยชน์ จาตุมหาราช คือเทวดาชั้นปกครอง ที่เรียกว่า "ท้าวมหาราชทั้ง 4" มี 1. ท้าวธตรฐ 2. ท้าววิรุฬหก 3. ท้าววิรูปักข์ 4. ท้าวเวสวัณ

ท้าวธตรฐเป็นราชาของเทพคนธรรพ์(เทพนักฟ้อน) จำนวนแสนโกฏิ, ท้าววิรุฬหกเป็นราชาของเทพกุมภัณฑ์ ("ท้าวกุเวร"ก็เรียก) จำนวนแสนโกฏิ, ท้าววิรูปักข์เป็นราชาของเทพนาค จำนวนแสนโกฏิ, และท้าวเวสวัณเป็นราชาของเทพยักษ์จำนวนแสนโกฏิ; เมื่อมีการประชุมใหญ่ พวกเทพบริวารเหล่านี้จะถือแผ่นโล่เงินและหอกทองคำยืนอารักขาอยู่ด้านหลังเทพมหาราชของตน ศูนย์กลางของที่ประชุมเป็นที่นั่งของเทวดาจากเทวโลกทั้งสอง (คือ จาตุมหาราชิกาและดาวดึงส์)

(ทั้งหมดนี้ กล่าวตามคัมภีร์สุมังคลวิลาสินี(อรรถกถาแห่งทีฆนิกาย) ซึ่งนอกจากนี้ ยังมีเรื่องต้นปาริฉัตร (ปาริชาต)ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ด้วย)

พุทธคุณ 8 ประการ

(209-211) ณ ราตรีหนึ่ง ขณะพระพุทธองค์ประทับอยู่ที่ภูเขาคิชฌกูฏ กรุงราชคฤห์ ปัญจสิขเทพบุตรไปปรากฏกายด้วยรัศมีงดงามยิ่ง ส่องสว่างไปทั่วภูเขาคิชฌกูฏ เข้าเฝ้าพระพุทธองค์ กราบทูลเรื่องที่ตนได้ประสบมาในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ว่า ในวัน

อุโบสถ 15 ค่ำวันหนึ่งซึ่งตรงกับวันออกพรรษา(วันปวารณา) พวกเทวดาชั้นดาวดึงส์ทุกองค์ไปประชุมกันที่สุธัมมาสภาท่ามกลางทวยเทพหมู่ใหญ่ มีท้าวมหาราชนั่งประจำทิศทั้ง 4 (เหมือนที่กล่าวแล้วในชนวสภสูตร) เมื่อปรากฏว่ามีเทวดาองค์ใหม่ซึ่งเคยประพฤติพรหมจรรย์ในพระพุทธศาสนามาเกิดด้วยรัศมีและยศงามเด่น ก็พากันดีใจ เป็นเหตุให้ท้าวสักกะจอมเทพได้ยกเรื่องพุทธคุณ 8 ประการขึ้นแสดงแก่ทวยเทพในที่ประชุม

พุทธคุณ 8 ประการนั้น คือ

1. ทรงปฏิบัติเพื่อประโยชน์สุข เพื่ออนุเคราะห์มหาชน เพื่อเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

2. คำสอนของพระพุทธเจ้า ตรัสไว้ดี, ผู้ปฏิบัติเห็นได้ด้วยตนเอง, ไม่ขึ้นอยู่กับกาลเวลา, ท้าพิสูจน์ได้, ควรน้อมเข้ามาไว้ในใจ(โอปนยิโก)

3. ทรงแสดงธรรมครบถ้วนทุกแง่ทุกมุม ทั้งกุศลและอกุศล ทั้งด้านโทษและด้านไม่มีโทษ ทั้งธรรมที่ควรประพฤติและไม่ควรประพฤติ ทั้งธรรมหยาบและเอียด ทั้งธรรมดำธรรมขาวและธรรมอันมีส่วนเปรียบ ("สปฺปฏิภาคา" ในที่นี้น่าจะหมายถึงธรรมที่ไม่ดำไม่ขาว อันได้แก่นิพพานหรือโลกุตรธรรม)

4. ทรงสอนข้อปฏิบัติเพื่อเข้าถึงนิพพาน อันกลมกลืนกัน เหมือนสายน้ำคงคากับยมุนาที่ไหลรวมเป็นอันเดียวกัน

5. ทรงได้ทั้งพระเสขะ(ผู้ปฏิบัติธรรม)และพระอรหันต์เป็นพวกพ้อง แต่ก็ไม่ติดอยู่กับทั้งพระเสขะและพระอรหันต์ ทรง

ยินดีแต่กับการอยู่ตามลำพังพระองค์

6. ทรงมีลาภมีชื่อเสียงมากมาย แต่ก็เสวยพระกระยาหารอย่างสำรวมมักน้อย (ไม่มัวเมากับรสอาหาร)

7. ทรงกล่าวอย่างไรก็ทำอย่างนั้น ทำอย่างไรก็กล่าวอย่างนั้น (ปากกับใจตรงกัน ไม่ใช่มือถือสากปากถือศีล)

8. ทรงข้ามพ้นความสงสัย(ในข้อปฏิบัติเพื่อสิ้นทุกข์โดยสิ้นเชิง)

พุทธคุณทั้ง 8 ประการแต่ละข้อนั้น ท้าวสักกะกล่าวไว้ในทุกข้อว่า ไม่เคยพบเคยเห็นในศาสดาอื่น ไม่ว่าในอดีตหรือปัจจุบัน

โลกธาตุหนึ่งมีพระพุทธเจ้าเพียงองค์เดียว

(212-218) ปัญจสิขเทพบุตรกราบทูลต่อไปว่า เมื่อเทวดาชั้นดาวดึงส์ได้ฟังเรื่องพุทธคุณอันน่าอัศจรรย์ดังนั้น บางพวกก็กล่าวขึ้นว่า ถ้าโลกมีพระพุทธเจ้าเกิดขึ้น 4 พระองค์ (พร้อมกัน) ก็คงจะยิ่งเอื้อประโยชน์สุขแก่มนุษย์และเทวดาไม่รู้อีกเท่าไร บางพวกก็กล่าวถึงว่า ถ้าโลกมีพระพุทธเจ้า 3 พระองค์, บางพวกก็กล่าวถึงว่าถ้าโลกมีพระพุทธเจ้า 2 พระองค์ (คงจะน่าอัศจรรย์ยิ่งนัก) ซึ่งคำกล่าวอย่างนั้น ท้าวสักกะบอกว่าเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ เพราะโลกธาตุหนึ่งเป็นไปไม่ได้ที่พระอรหันต-สัมมาสัมพุทธเจ้าจะอุบัติขึ้นพร้อมกัน 2 พระองค์ (อรรถกถากล่าวว่า "หนึ่งโลกธาตุ"หมายถึงจักรวาลหนึ่ง, พระจันทร์และพระอาทิตย์ส่องแสงถึงไหน นั่นคือขอบเขตของหนึ่งโลกธาตุ)

เทพบุตรกราบทูลว่า ระหว่างที่ชาวดาวดึงส์กำลังนั่งประจำที่ของตนฟังท้าวสักกะกล่าวเรื่องนี้อยู่นั่นเอง สนังกุมาร-พรหม(หรือท้าวมหาพรหม)ก็ปรากฏกายขึ้น โดยเริ่มจากสีแสงเจิดจ้าทางทิศเหนือ (เหมือนกับที่กล่าวแล้วในชนวสภสูตร) พระองค์ได้ขอให้ท้าวสักกะกล่าวพรรณนาพุทธคุณ 8 ประการนั้นอีก ท้าวสักกะก็ได้กล่าวอีกรอบหนึ่ง

(219) ท้าวมหาพรหมเมื่อได้ฟังพุทธคุณ ก็สุดแสนปลาบปลื้มยินดี ได้เนรมิตกายเป็นชายหนุ่มไว้ผม 5 จุกต่อหน้าชาวดาวดึงส์ แล้วเหาะขึ้นนั่งขัดสมาธิในห้วงหาว เล่าเรื่องพระชาติยิ่งใหญ่ของพระพุทธเจ้าให้ชาวดาวดึงส์ฟัง ดังนี้

มหาโควินท์

กาลครั้งหนึ่ง มีพระราชาพระนามว่า "ทิสัมบดี" ทรงมีพราหมณ์ที่ปรึกษาชื่อ"โควินท์" มีพระโอรสพระนามว่า"เรณุ", โควินทพราหมณ์นั้นมีบุตรชื่อ"โชติบาล",กลุ่มหนุ่มรุ่นราวคราวเดียวกัน ที่เป็นเพื่อนกัน คือ เรณุราชกุมาร, โชติบาล, และราชกุมารอื่นอีก 6 องค์ รวมเป็น 8 องค์ เมื่อโควินทพราหมณ์สิ้นชีวิตลง พระเจ้าทิสัมบดีทรงเศร้าโศกอาลัยเป็นอันมาก เพราะงานทุกอย่างทรงมอบหมายไว้กับเขาหมด เรณุกุมารทรงปลอบใจพระชนกว่าอย่าทุกข์ท้อไปนักเลย เพราะยังมีโชติบาลอยู่ โชติบาลนั้นเป็นคนฉลาดหลักแหลมไม่แพ้บิดาเสียด้วย บิดารู้อะไร โชติบาลก็รู้เท่าเทียมกันตามที่ถูกพร่ำสอน พระเจ้าทิสัมบดีรับสั่งให้คนไปเชิญโชติบาลเข้าเฝ้า ทรงแต่งตั้งเขาไว้ในตำแหน่งปุโรหิต และให้ทำ

หน้าที่แทนโควินทพราหมณ์ผู้บิดาทุกอย่าง โชติบาลทำหน้าที่ได้อย่างสมบูรณ์ครบถ้วนเหมือนบิดาผู้ล่วงลับไม่มีที่ติ จนคนทั้งหลายเรียกชื่อเขาว่า "มหาโควินท์" แทนชื่อจริง

ประวัติศาสตร์ของ 7 แคว้นโบราณ

(220-223) วันหนึ่ง มหาโควินท์เข้าเฝ้าเจ้าชาย 6 พระองค์ ปรารภเรื่องพระเจ้าทิสัมบดีทรงพระชราภาพมากแล้ว จะเสด็จสวรรคตเมื่อไรก็ไม่รู้ได้ เมื่อพระองค์สวรรคต ก็จะต้องอภิเษกเรณุราชกุมารขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ถึงเวลานั้น เจ้าชายทั้ง 6 พระองค์ซึ่งเป็นพระสหายรักใคร่กันมากน่าจะได้มีส่วนแบ่งเบาพระราชภาระในการปกครองราชอาณาจักร โดยจัดแบ่งแผ่นดินให้ปกครองเท่าๆ กัน เมื่อปรึกษากันในเรื่องนี้แล้ว ก็พากันเข้าเฝ้าเรณุกุมาร ทูลเรื่องนี้ให้ทรงพิจารณา ซึ่งเรณุกุมารก็ตกลงพระทัยด้วย โดยตรัสว่า ถ้าพระองค์มีความสุข พระสหายทุกองค์ก็ต้องมีความสุขด้วย

ครั้นเมื่อพระเจ้าทิสัมบดีเสด็จสวรรคต เรณุกุมารได้ขึ้นครองราชย์ มหาโควินท์พร้อมด้วยเจ้าชาย 6 พระองค์ก็เข้าเฝ้านำความที่เคยปรึกษากันไว้ทูลปรึกษาอีกครั้งหนึ่ง พระเจ้าเรณุก็ไม่ทรงลืมเรื่องนี้ ในที่สุดทรงมอบหมายให้มหาโควินท์เป็นผู้จัดแบ่งพระราชอาณาจักรผืนใหญ่ โดยคำนวณตามยาวเหมือนทางเกวียน จากเหนือจรดใต้ ให้ได้ 7 ส่วนเท่าๆ กัน แผ่นดินส่วนกลางให้เป็นพระราชอาณาจักรของพระเจ้าเรณุ

แผ่นดิน 7 ส่วนนั้น กลายเป็น 7 แคว้นสำหรับ 7

กษัตริย์หนุ่มผู้เป็นสหายกัน แต่ละแคว้นได้สร้างราชธานีไว้เป็นศูนย์กลางการปกครอง ดังนี้

1. แคว้นกาลิงคะ ราชธานีชื่อ "ทันตปุระ"
2. แคว้นอัสสกะ ราชธานีชื่อ "โปตนะ"
3. แคว้นอวันตี ราชธานีชื่อ "มหิสสติ"
4. แคว้นโสจิระ(หรือโสวีระ) ราชธานีชื่อ "โรรุกะ" (หรือโรทุกะ)
5. แคว้นวิเทหะ ราชธานีชื่อ "มิถิลา"
6. แคว้นอังคะ ราชธานีชื่อ "จัมปา"
7. แคว้นกาสี ราชธานีชื่อ "พาราณสี"

กษัตริย์มหาราชที่ปรากฏพระนามในครั้งนั้น มี 7 พระองค์ คือ 1. พระเจ้าสัตตภู 2. พระเจ้าพรหมทัต 3. พระเจ้าเวสสภู 4. พระเจ้าภรตะ 5. พระเจ้าเรณุ อีก 2 พระองค์มีพระนามตรงกันคือ "พระเจ้าธตรฐ" (ไม่ระบุว่าแต่ละพระองค์ทรงปกครองแคว้นใด)

มหาโควินท์อยากเห็นพรหม

(224-229) ภายหลังที่กษัตริย์ 6 พระองค์ได้ครองแคว้นเป็นพระเจ้าแผ่นดินแล้ว แต่ละพระองค์ก็ไปขอให้มหาโควินท์เป็นปุโรหิตทำหน้าที่พร่ำสอนตนอย่างที่รับราชการในพระเจ้าเรณุ นอกจากนี้มหาโควินท์ยังเป็นอาจารย์พร่ำสอนพราหมณ์มหาศาลอีก 7 คน และสอนมนต์แก่ข้าบริวารอีก 700 คน ชื่อเสียงของเขาจึงกระฉ่อน ร่ำลือกันว่าเขาติดต่อกับพรหมได้ ทำให้เขา

เกิดความไม่สบายใจว่า ตนเองเคยแต่ได้ยินได้ฟังจากพราหมณ์แต่โบราณว่า คนจะติดต่อกับพรหมได้จะต้องปลีกตนหลีกเร้นอยู่ 4 เดือนในฤดูฝนเพื่อเพียรเพ่งกรุณาฌาน จึงจะเห็นพรหมได้ ส่วนตนนั้นไม่เคยได้ปฏิบัติอะไรเพื่อจะได้ใกล้ชิดกับพรหมเลย เขาอยากจะติดต่อสัมพันธ์กับพรหมได้ตามที่คนร่ำลือ จึงขอลาราชการต่อพระเจ้าแผ่นดินทุกพระองค์ตลอดถึงพราหมณ์มหาศาลข้าบริวารทั้งปวงและภรรยา 40 นาง เพื่อหลีกเร้นในฤดูฝน 4 เดือน บำเพ็ญกรุณาฌาน ไม่ให้ใครเข้าไปใกล้เลย ยกเว้นแต่คนส่งอาหาร

มหาโควินท์ให้สร้างห้องโถง(สัณฐาคาร)ไว้ทางทิศตะวันออกของเมืองสำหรับเป็นที่หลีกเร้น เขาหลีกเร้นอยู่ด้วยการเพ่งกรุณาฌานจนครบ 4 เดือน ก็ไม่เกิดผลอะไรขึ้นมา ในใจก็ยังมีความกระสันรัญจวนอยู่ ทำให้ทุกข์ร้อนใจว่า คำสอนของพราหมณ์โบราณาจารย์ไม่เป็นมรรคเป็นผลสำหรับตนเลย

พรหมสอนวิธีเข้าถึงพรหม

สนังกุมารพรหมทราบความในใจของมหาโควินท์ ก็หายตัวไปปรากฏองค์ให้เขาเห็น พอได้เห็น มหาโควินท์ก็รู้สึกครั่นคร้ามจนตัวสั่นเพราะไม่เคยเห็นอะไรที่เป็นรูปร่างอย่างนั้น เขาได้กล่าวถามออกไปว่า ท่านเป็นใคร? เหตุใดจึงมีรัศมีงดงามปานนั้น? ทำอย่างไรจะได้รู้จักท่าน? ท้าวมหาพรหมตอบว่า พวกเทพในพรหมโลกเรียกพระองค์ว่า"กุมาร"มานมนานแล้ว ไม่มีใครที่ไม่รู้จัก. มหาโควินท์กล่าวถวายเครื่องบูชาพรหมตามธรรมเนียม

พราหมณ์มีอาสนะ, น้ำ, น้ำมันทาเท้า(ปฺชฺช่), และขนมสุกคลุกน้ำผึ้ง(มธุปากๆ) ท้าวมหาพรหมยินดีรับและให้โอกาสถามเรื่องที่อยากรู้ เพื่อประโยชน์ปัจจุบัน และเพื่อความสุขในกาลภายหน้า

มหาโควินท์ไม่ติดใจสงสัยประโยชน์ปัจจุบัน เพราะตนเองมีเพียบพร้อมพอแล้ว ที่อยากจะรู้คือประโยชน์ในภพหน้า จึงกล่าวถามท้าวมหาพรหมว่า สัตว์อยู่ในธรรมข้อใดและประพฤติตนอย่างไรจึงจะเข้าถึงพรหมโลกอันอมตะได้

สนังกุมารพรหมตอบว่า สัตว์ละความยึดถืออัตตาว่าเป็นของเรา ปลีกตนอยู่โดดเดี่ยว น้อมจิตไปในกรุณา ไม่เป็นคนมีกลิ่นคาว งดเว้นเมถุน จึงจะเข้าถึงพรหมโลกได้

คำกล่าวของพรหม ทำให้มหาโควินท์รู้ได้ทันทีว่า คนที่ปฏิบัติเพื่อไปเกิดในพรหมโลกนั้น ต้องสละทรัพย์สมบัติและญาติมิตร ออกบวชเป็นบรรพชิต เรียกว่าละความเป็นของเรา (มมัตตา) อยู่ในที่สงบสงัดตามป่า, โคนไม้, ภูเขา เป็นต้น โดยลำพังแต่ผู้เดียว เรียกว่าปลีกตนอยู่โดดเดี่ยว มีจิตที่เปี่ยมกรุณาปกแผ่ไปทั่วทุกทิศานุทิศ ไม่มีเวรไม่มีพยาบาท มีความยิ่งใหญ่ไร้ขีดจำกัด เรียกว่า น้อมจิตไปในกรุณา, แต่ข้อที่ยังไม่รู้ความหมายคือ"คนมีกลิ่นคาว"หมายถึงอย่างไร? อะไรทำให้สัตว์มีกลิ่นคาว เป็นสัตว์อบายเกิดในพรหมโลกไม่ได้?

ท้าวมหาพรหมตอบว่า กิเลสต่อไปนี้ ทำให้สัตว์มีกลิ่นคาว, กลายเป็นสัตว์อบาย, พรหมโลกไม่ต้อนรับ คือความโกรธ (โกโธ), ความเท็จ(โมสวชฺช่), ความหลอกลวง(นิกติ), ความประทุษร้ายมิตร(โทพฺโภ หรือ ทุพฺโภ), ความตระหนี่(กทริยตา), ความ

ถือตัวจัด(อติมาโน), ความริษยา(อุสฺสุยา หรือ อุสูยา), ความอยาก(อิจฺฉา), ความสงสัย(วิจิกิจฺฉา), ความเบียดเบียนผู้อื่น(ปรเหฐนา), ความโลภ(โลโภ), ความประทุษร้าย(โทโส), ความมัวเมา(มโท), และความหลง(โมโห)

(230-234) เมื่อได้ฟังคำตอบนี้ มหาโควินท์ก็รู้ได้ทันทีว่ากิเลสที่ทำให้เกิดกลิ่นคาวติดตัวสัตว์นั้น คนอยู่ครองเรือนไม่อาจกำจัดได้ง่าย จำเป็นต้องออกบวช จึงจะกำจัดได้

มหาโควินท์ออกบวช

มหาโควินทพราหมณ์เข้าเฝ้าพระเจ้าเรณุ ขอให้ทรงแต่งตั้งปุโรหิตคนใหม่แทนตนซึ่งจะต้องทูลลาออกบวช พระเจ้าเรณุทรงทัดทานอย่างไรก็ไม่เป็นผล ในที่สุดก็ทรงคล้อยตาม และขอออกผนวชตาม ไปทูลลาพระเจ้าแผ่นดินอีก 6 พระองค์ ก็ถูกเกลี้ยกล่อมห้ามปราม เพิ่มทรัพย์สมบัติและสตรีให้โดยนึกว่ามหาโควินท์จะละโมบในเรื่องเหล่านั้นเหมือนพราหมณ์ทั่วไป, มหาโควินท์ทูลว่า ทรัพย์สมบัติที่มีอยู่ก็มากพอแล้ว สตรี 40 นางที่เป็นภรรยาเท่าเทียมกันก็มากพอแล้ว ทั้งหมดนั้นก็จะต้องสละไว้ข้างหลัง, เมื่อสุดจะทัดทานได้ กษัตริย์ทั้ง 6 ก็ขอผัดผ่อนให้ยืดระยะเวลาที่จะออกบวช เพราะทุกพระองค์ก็จะสละราชสมบัติออกผนวชตาม ขอให้รออีก 7 ปี มหาโควินท์ทูลว่านานไป ชีวิตจะสิ้นสุดเมื่อไรก็มิรู้ได้, ให้รอ 6 ปี 5 ปี 4 ปี...หรือแม้แต่ 7 เดือน 5 เดือน...หรือแม้แต่ 1 เดือนครึ่งเดือน มหาโควินท์ก็ว่านานไป, เขาทูลว่า ภพหน้าจำต้องไป ต้องใช้ความรู้ตัดสินใจให้เด็ดขาด

ต้องสร้างกุศล ต้องประพฤติพรหมจรรย์ รีรออยู่ไม่ได้. เมื่อขอยืดเวลาออกไป 7 วัน มหาโควินท์จึงยอมและยินดีคอยการเสด็จออกผนวชกันของกษัตริย์เหล่านั้น

เมื่อไปกล่าวลาพวกพราหมณ์มหาศาลและข้าบริวารเขาเหล่านั้นก็ห้ามไว้ บอกว่าการออกบวชมีศักดิ์น้อยมีลาภน้อย ไม่เหมือนการอยู่เป็นพราหมณ์. มหาโควินท์กล่าวว่า อย่าได้พูดอย่างนั้น เพราะปัจจุบันเขาได้ชื่อว่ามีศักดิ์ใหญ่มีลาภใหญ่ เหมือนราชาของพระราชา เหมือนพรหมของพราหมณ์ เหมือนเทพของพวกคหบดี แต่ชีวิตครองเรือนก็เหมือนท้าวมหาพรหมกล่าวสอนยากที่จะกำจัดกิเลสเหล่านั้นได้ พราหมณ์มหาศาลทั้ง 7 และข้าบริวาร 700 ได้ฟังก็เลื่อมใส ขอบวชตาม. ภรรยา 40 นางของมหาโควินท์ก็เช่นเดียวกัน พวกนางพร้อมใจกันสละบ้านเรือนออกบวชไม่เหลือแม้แต่นางเดียว

เพศนักบวชของมหาโควินทพราหมณ์และบริวารในครั้งนั้น คือโกนผมและหนวด นุ่งห่มผ้าย้อมฝาด จาริกไปไร้บ้านเรือน จาริกถึงคามนิคมราชธานีใด มหาโควินท์ก็งามเด่นเป็นสง่า ผู้คนศรัทธาเลื่อมใสถึงกับว่า เวลาจามหรือลื่นล้ม ก็จะหลุดคำว่า "นมตฺถุ มหาโควินฺทสฺส พฺราหฺมณสฺส นมตฺถุ สตฺตปุโรหิตสฺส" (ขอนอบน้อมแด่พราหมณ์มหาโควินท์ ขอนอบน้อมแด่ปุโรหิตของพระเจ้าอยู่หัวทั้ง 7)

ทางพรหม-ทางนิพพาน

เรื่องราวทั้งหมดนี้ ปัญจสิขเทพบุตรได้ฟังจากสนัง-

กุมารพรหมซึ่งเล่าให้ชาวดาวดึงส์ฟังแล้วเล่าถวายพระพุทธองค์อีกต่อหนึ่ง. ตอนท้ายของเรื่องเล่าว่า มหาโควินทพราหมณ์ในครั้งนั้นเจริญพรหมวิหารธรรม ๔ ประการ คือ เมตตา, กรุณา, มุทิตา, อุเบกขา แนวคำสอนของท่านที่พร่ำสอนสาวกทั้งหลายคือบอกวิธีปฏิบัติเพื่อไปเกิดในพรหมโลก เหล่าสาวกที่ปฏิบัติตามคำสอนได้อย่างบริบูรณ์ เมื่อตายไปก็ล้วนแต่ไปเกิดในพรหมโลก ที่ปฏิบัติตามได้ไม่ถึงที่สุด บางพวกก็ไปเกิดในสวรรค์ชั้นปรนิม-มิตวสวัตดี ต่ำกว่านั้นก็ชั้นนิมมานรดี, ชั้นดุสิต, ชั้นยามา, ชั้นดาวดึงส์ ตามลำดับ ต่ำกว่านั้นอีก คือชั้นจาตุมหาราชิกา ส่วนพวกที่กายหยาบกว่านั้น ได้แก่เทพคนธรรพ์: เป็นอันว่า การบวชตามมหาโควินท์ครั้งนั้นไม่สูญเปล่าจากประโยชน์อันพึงได้กันเลย

ปัญจสิขเทพบุตรทูลถามพระพุทธองค์ว่า ยังทรงระลึกเรื่องที่เล่าถวายนี้ได้หรือไม่?

พระพุทธองค์ตรัสว่า ในกาลครั้งนั้น พระองค์คือมหาโควินทพราหมณ์ ซึ่งสอนแนวทางปฏิบัติเพื่อไปเกิดในพรหม-โลก แต่พรหมจรรย์อย่างนั้น ก็ไม่เป็นไปเพื่อความหายติด(นิพ-พิทา) ไม่เป็นไปเพื่อคลายกำหนัด(วิราคะ) ไม่เป็นไปเพื่อดับอย่างสิ้นเชิง(นิโรธะ) ไม่เป็นไปเพื่อเข้าไปสงบ(อุปสมะ) ไม่เป็นไปเพื่อรู้ยิ่ง(อภิญญา) ไม่เป็นไปเพื่อตรัสรู้(สัมโพธะ) ไม่เป็นไปเพื่อนิพ-พาน พรหมจรรย์ที่เป็นไปเพื่อนิพพิทา...เพื่อนิพพาน ได้แก่การปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ ๘ (มีสัมมาทิฐิ เป็นต้น) ต่างหาก

ตรัสต่อไปว่า หมู่สาวกของพระองค์ที่ปฏิบัติตามอริย-มรรคมีองค์ ๘ ย่อมรู้ทั่วถึงเจนจบด้วยหมดสิ้นอาสวะ ทำเจโต-

วิมุตติ-ปัญญาวิมุตติอันหมดจดให้แจ่มแจ้งด้วยอภิญญาในปัจจุบันทันที. ที่ยังไม่รู้เจนจบถึงที่สุด ถ้าละสังโยชน์ 5 เบื้องต่ำได้ ตายไปก็เป็นโอปปาติกะ จักปรินิพพานในโลกนั้น (คือเป็นอนาคามี). ที่ละสังโยชน์ 3 เบื้องต้นได้ มีราคะโทสะโมหะเหลือเบาบางก็เป็นสกทาคามี กลับมาสู่โลกนี้อีกครั้งเดียวก็จะได้ตรัสรู้. ที่ละสังโยชน์ 3 เป็นโสดาบัน ก็จะไม่ตกต่ำอีก มีแต่จะก้าวไปสู่การตรัสรู้ การบวชเช่นนี้จึงไม่สูญเปล่า ไม่เป็นหมัน มีผลมีกำไรอย่างแน่นอน

ปัญจสิขเทพบุตรฟังพระดำรัสดังนี้แล้ว ก็แสนจะดื่มด่ำใจ ได้ทูลชื่นชมยินดี แล้วถวายอภิวาททำประทักษิณและหายวับไปในบัดดล

ภาคผนวก

แนะนำคัมภีร์เพื่อศึกษาเพิ่มเติม

อรรถกถาแห่งพระสุตตันตปิฎก

ดรรชนี

นามานุกรม

แนะนำคัมภีร์เพื่อศึกษาเพิ่มเติม

อรรถกถาแห่งพระสุตตันตปิฎก

คัมภีร์อรรถกถา หรือที่บาลีเขียนว่า "อฏฐกถา" นั้น แปลเป็นภาษาอังกฤษว่า commentary มีความหมายตรงกับคำว่า explanation และ exposition of sene. พระอรรถกถาจารย์ผู้แต่งอรรถกถามักจะเรียกงานของท่านว่า "สังวัณณนา" (สังวรรณนา). พระไตรปิฎกทุกเล่มทุกเรื่องมีอรรถกถาเป็นคัมภีร์อธิบายความ-อธิบายศัพท์ทั้งหมด และมีชื่อของแต่ละคัมภีร์ เช่น อรรถกถาของทีฆนิกาย มีชื่อว่า "สุมังคลวิลาสินี" เป็นต้น

แต่เดิม คัมภีร์ที่แต่งหลังยุคพระไตรปิฎก จัดว่าเป็นอรรถกถาทั้งสิ้น (แม้แต่คัมภีร์มิลินทปัญหา และคัมภีร์มหาวงส์ เป็นต้น) แล้วเรียกคัมภีร์ที่แต่งอธิบายอรรถกถาเหล่านี้ว่า "ฎีกา" คือ มิลินทปัญหาฎีกา, มหาวงสฎีกา ฯลฯ. ในยุคหลัง คัมภีร์ประเภทมิลินทปัญหา จัดเป็นประเภท "ปกรณ์วิเสส" หรือปกรณ์พิเศษ ("ปกรณ์" มีความหมายเท่ากับ"คัมภีร์" นั่นเอง)

อรรถกถาในพระไตรปิฎก

ความเข้าใจโดยทั่วไป เห็นว่า พระไตรปิฎกกับอรรถกถาอยู่คนละส่วน หรือถ้าเป็นหนังสือก็เป็นหนังสือคนละเล่ม แต่ความจริง ลักษณะเนื้อหาของอรรถกถานั้นมีอยู่ในพระไตรปิฎกด้วย คือวินัยบางเรื่อง ธรรมบางตอน มีคำอธิบายในลักษณะของอรรถกถาอยู่ในพระไตรปิฎกมาแล้ว เช่นบทภาชนีย์ในพระวินัยปิฎก ซึ่งยกเอาคำศัพท์มาไขความ, สุตตวิภังค์ในพระวินัยปิฎกก็เป็นการขยายความของสิกขาบทเหมือนอรรถกถานั่นเอง, นิทานในคัมภีร์อุทานและสุตตนิบาตแห่งพระสุตตันตปิฎก(ธัมมปทัฏฐกถา) และคัมภีร์วิภังค์ในพระอภิธรรมปิฎก ก็มีลักษณะเป็นอรรถกถาอย่างเห็นได้ชัด

ด้วยเหตุนี้ ในสมัยคัมภีร์ฎีกา จึงมีความเชื่อว่าอรรถกถาไม่ใช่เป็นเพียงผลงานอธิบายของพระเถระในการสังคายนาครั้งที่ 1 เท่านั้น แต่เป็นพุทธวาจาโดยตรงด้วย (สารัตถทีปนีฉบับสิงหล หน้า 18 แสดงมติในเรื่องนี้เป็นภาษาบาลีว่า "น หิ ภควตา อพฺยากตํ นาม ตนฺติปทํ อตฺถิ. สพฺเพสํเยว อตฺโถ กถิโต. ตสฺมา สมฺมาสมฺพุทฺเธนว ติณฺณํ ปิฏกานํ อตฺถวณฺณนากุกโมปิ ภาสิโตติ ทฏฐพฺพํ. ตตฺถ ภควตา ปวตฺติตา ปกิณฺณกเทสนาเยว หิ อฏฐกถา.")

คัมภีร์อรรถกถาดั้งเดิม

ความเชื่อที่ว่า อรรถกถามีมาตั้งแต่มีการสังคายนาครั้งที่ 1 ปรากฏอยู่ในงานอรรถกถาของพระพุทธโฆส, ในคัมภีร์ทีปวงส์, ในคัมภีร์มหาวงส์, และในคัมภีร์สัทธัมมสังคหะ โดยกล่าวว่า อรรถกถาก็ได้มีการสวดและท่องจำสืบทอดกันมาเหมือนพระไตรปิฎก: เมื่อพระเจ้าอโศกมหาราชแผ่

พระพุทธศาสนาไปสู่เกาะลังกา พระมหินทเถระก็ได้นำทั้งพระไตรปิฎก และอรรถกถาไปยังเกาะนั้นด้วย ทั้งพระไตรปิฎกและอรรถกถาได้มีการ ปริวรรตเป็นอักษรสิงหลตั้งแต่สมัยนั้น

ต่อมา เมื่อพระพุทธศาสนาในลังกาแตกแยกเป็น 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายมหาวิหารกับฝ่ายอภัยคีรีวิหาร คัมภีร์อรรถกถาที่เป็นอักษรสิงหลได้ รับการเก็บรักษาไว้ที่ฝ่ายมหาวิหาร และได้รับการจารึกใบลานด้วยภาษา สิงหลทั้งพระไตรปิฎกและอรรถกถาในสมัยนั้น

คัมภีร์มหาวงส์และคัมภีร์สัทธัมมสังคหะ กล่าวว่า ในสมัยที่พระ พุทธโฆสแต่งอรรถกถานั้น อรรถกถาต้นฉบับทั้งภาษาบาลีและภาษาสิงหล ได้สูญหายไปหมดแล้วจากอินเดียและลังกา (กล่าวกันว่า เมื่อพระพุทธโฆส แต่งอรรถกถาเป็นภาษาบาลีจบลงแล้ว อรรถกถาในอักษรสิงหลก็ถูกเผา ทำลายหมดสิ้น)

อย่างไรก็ตาม งานอรรถกถาของพระพุทธโฆสนั้นเองทำให้ได้ทราบ ว่า ในขณะที่ท่านแต่งอรรถกถานั้น มีคัมภีร์อรรถกถาที่ท่านใช้อ้างอิงอยู่ ถึง 19 คัมภีร์ คือ

1. **มหาอัฏฐกถา**-(บางทีเรียกว่า "มูลอัฏฐกถา" หรือ "อัฏฐกถา" เท่านั้น) เป็นคัมภีร์ที่ถูกอ้างอิงมากที่สุด พระพุทธโฆสมักระบุชื่อเจ้าของ คัมภีร์นี้ว่า โบราณาจารย์, บุพพาจารย์, อัฏฐกถาจารย์, อัฏฐกถิกา, หรือ ธัมมสังคาหิกา: สันนิษฐานว่า มหาอัฏฐกถาเป็นผลงานของพระเถระชาว ชมพูทวีป (ไม่มีอะไรเป็นหลักฐานยืนยันได้ว่า เป็นผลงานของพระเถระใน คราวสังคายนาครั้งที่ 1)

2. **อุตตรวิหารอัฏฐกถา**-ชื่ออรรถกถานี้ ทราบได้จากคัมภีร์ฎีกาซึ่ง เกิดขึ้นหลังสมัยอรรถกถา พระพุทธโฆสกล่าวระบุชื่ออาจารย์ในฝ่ายคัมภีร์

นี้ด้วยคำว่า "เกจิ" (อาจารย์บางเหล่า), "อปเร" (อาจารย์อีกฝ่ายหนึ่ง) นั่น หมายถึงอาจารย์ฝ่ายอภัยคีรีวิหาร ซึ่งมีความเห็นแตกต่างไปจากฝ่ายมหาวิหาร

3. **มหาปัจจริยัฏฐกถา(มหาปัจจรี)**-

4. **กุรุนทีอัฏฐกถา**-

ทั้งสองคัมภีร์นี้ เป็นอรรถกถาพระวินัยปิฎก มีอ้างอิงในคัมภีร์สมันตปาสาทิกาของพระพุทธโฆส, หนังสือ Ceylon Lectures โดย D.L. Barua กล่าวว่า มหาปัจจรีเป็นงานของสงฆ์ฝ่ายอภัยคีรีวิหาร ส่วนกุรุนที เป็นงานของสงฆ์วัดเชตวัน (ในลังกา), มีผู้ตั้งข้อสังเกตว่า ถ้าพระพุทธโฆสกล่าวถึงสงฆ์ฝ่ายอื่น จะไม่ระบุชื่อคัมภีร์ในการอ้างอิง แต่จะใช้คำว่า "เกจิ" และ "อปเร" เป็นต้น การที่ระบุชื่อคัมภีร์มหาปัจจรีและกุรุนทีในสมันตปาสาทิกา จึงชวนให้สงสัย

5. **อันธกัฏฐกถา**-อันธกะ เป็นชื่อของภาษาทางอินเดียตอนใต้ จึงสันนิษฐานว่า อรรถกถานี้อยู่ในภาษาอันธกะ พระพุทธโฆสมีความเห็นแตกต่างจากคัมภีร์นี้

6. **สังเขปัฏฐกถา**-ความคิดเห็นในอรรถกถานี้ตรงกับคัมภีร์มหาปัจจรี เพียงแต่ย่นย่อกว่า (จึงให้ชื่อว่า"สังเขป") G.P. Malalasekera และ B.C. Law เห็นตรงกันว่า สังเขปัฏฐกถาแต่งโดยพระเถระในอินเดียทางตอนใต้ พระพุทธโฆสกล่าวถึงคัมภีร์นี้ในฐานะเป็นคัมภีร์ภาษาอื่น (ไม่ใช่ภาษาสิงหล)

7. **อาคมัฏฐกถา**-มีความชัดเจนอย่างหนึ่งคือ พระพุทธโฆสได้กล่าวเปรียบเทียบกัน ระหว่างคัมภีร์มหาอัฏฐกถากับคัมภีร์อาคมัฏฐกถา แสดงว่า(ชื่อสองคัมภีร์นี้)ไม่ใช่คัมภีร์เดียวกันอย่างแน่นอน, อาคมัฏฐกถา

ถูกอ้างถึงในคัมภีร์อัฏฐสาลินี(อรรถกถาแห่งพระอภิธรรมปิฎก) แต่คำว่า "อาคม" หมายถึงนิกายทั้ง 5 ในพระสุตตันตปิฎก จึงอาจเป็นไปได้ว่า เป็นอรรถกถาแห่งพระสุตตันตปิฎก

8. โปราณัฏฐกถา-
9. ปุพโพปเทสัฏฐกถา(ปุพพัฏฐกถา)-
10. วินยัฏฐกถา-
11. สุตตันตกถา-
12. อภิธัมมัฏฐกถา-
13. สิงหลมาติกัฏฐกถา-
14. ทีฆัฏฐกถา-
15. มัชฌิมัฏฐกถา-
16. สังยุตตัฏฐกถา-
17. อังคุตตรัฏฐกถา-
18. ชาตกัฏฐกถา-
19. วิภังคัปปกรณัสสะ สีหลัฏฐกถา-

ชื่ออรรถกถาทั้ง 12 คัมภีร์นี้ ไม่แน่ชัดว่า เป็นชื่อแต่ละคัมภีร์หรือเป็นชื่อแต่ละตอนของมหาอัฏฐกถา

เป็นอันได้เค้าว่า งานแต่งอรรถกถาของพระพุทธโฆสนั้น อย่างน้อยก็ได้อาศัยคัมภีร์อรรถกถาที่มีชื่อปรากฏทั้ง 19 คัมภีร์เป็นแหล่งอ้างอิงและเทียบเคียง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คัมภีร์มหาอัฏฐกถานั้น น่าจะเป็นคัมภีร์หลัก จึงมีชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า"มูลอัฏฐกถา"

ชื่อและผู้แต่งอรรถกถาแห่งพระสุตตันตปิฎก

อรรถกถา	ชื่อคัมภีร์	ผู้แต่ง
ทีฆนิกาย	สุมังคลวิลาสินี	พระพุทธโฆส
มัชฌิมนิกาย	ปปัญจสูทนี	พระพุทธโฆส
สังยุตตนิกาย	สารัตถปกาสินี	พระพุทธโฆส
อังคุตตรนิกาย	มโนรถปูรณี	พระพุทธโฆส
ขุททกนิกาย	ปรมัตถโชติกา	
(ขุททกปาฐะ)		พระพุทธโฆส
ธัมมบท	ปรมัตถโชติกา	
	(ธัมมปทัฏฐกถา)	พระพุทธโฆส
อุทาน	ปรมัตถทีปนี	พระธรรมปาละ
อิติวุตตกะ	ปรมัตถทีปนี	พระธรรมปาละ
สุตตนิบาต	ปรมัตถโชติกา	พระพุทธโฆส
วิมานวัตถุ	ปรมัตถทีปนี	พระธรรมปาละ
เปตวัตถุ	ปรมัตถทีปนี	พระธรรมปาละ
เถรคาถา	ปรมัตถทีปนี	พระธรรมปาละ
เถรีคาถา	ปรมัตถทีปนี	พระธรรมปาละ
ชาตก	ชาตกัฏฐกถา	พระพุทธโฆส
นิทเทส	สัทธัมมปัชโชติกา	พระอุปเสนะ
ปฏิสัมภิทามัคค์	สัทธัมมปกาสินี	พระมหานามะ

อรรถกถา	ชื่อคัมภีร์	ผู้แต่ง
อปทาน	วิสุทธชนวิลาสินี	พระพุทธโฆส (ระบุโดยคัมภีร์จูฬคันถวงส์ของพม่า)
พุทธวงส	มธุรัตถวิลาสินี	พระพุทธทัตตะ
จริยาปิฎก	ปรมัตถทีปนี	พระธรรมปาละ

เป็นที่น่าสังเกตว่า ในภาษาบาลี คำว่า"อัฏฐกถา" ใช้กับชื่อคัมภีร์ใหญ่เช่น ทีฆนิกาย เป็น"ทีฆนิกายัฏฐกถา" กับชื่อคัมภีร์ย่อยใช้คำว่าวัณณนา เช่น อุทานวัณณนา เป็นต้น. เฉพาะคัมภีร์ธัมมบทนั้น ชื่ออรรถกถาคัมภีร์ใหญ่ คือ ธัมมปทัฏฐกถา เมื่อกระจายเป็นเรื่องย่อยออกไป จึงใช้คำว่า"วัณณนา"

พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา–ในชุดพระสุตตันตปิฎกนี้ เมื่ออ้างถึงอรรถกถาในแต่ละนิกาย, แต่ละสูตร, หรือแต่ละเรื่อง ขอให้รู้ว่าเป็นการอ้างถึงคัมภีร์อรรถกถาดังที่แสดงไว้นี้

ดรรชนี

เรียงตามลำดับพยัญชนะและสระที่อักษรตัวแรกของคำหน้า
(จัดทำพอได้ใช้สืบค้นเนื้อหาในระดับหนึ่งสำหรับงานวิชาการ)

ก

กง 217

กฎของวรรณะ 48

กปฺป์ วา ติฏฺเฐยฺย กปฺปาวเสสํ วา 168

กปิสีส-สลักประตูทำเป็นรูปหัวลิง 196

กรรม 23, 36, 101, 121 กรรมกร 37, 38, 68 กรรมชั่ว 169 กรรมฐาน (กัมมัฏฐาน) 201 กรรมดี 169 กรรมวิบาก 132 กรรมอันเป็นบาป 189

กรุณา 121, 251 กรุณาฌาน 247 กรุณาจิต 221

กรวดหิน 102

กลองทิพย์ 169, 170, 205

กล่าวชมในเรื่องศีล 11 กล่าวชมพระพุทธองค์ 10 กล่าวเท็จ 67, 130 กล่าวโทษผู้บำเพ็ญตบะ 77, 78 กล่าวอย่างไรก็ทำอย่างนั้น 243

กลิ้งเกลือกไปมาเหมือนเท้าขาด 192

กลิ่นคาว 248 กลิ่นจันทน์ 219

กยวิกกยา ปฏิวิรโต 10

กวาง 77

กสิณ 150, 172, 173 กสิณนิมิต 146

กสิกรรม 65

กษัตริย์ 92, 126, 127, 128, 129, 171, 195, 197, 212, 216, 246, 249, 250 กษัตริย์พราหมณ์ แพศย์ ศูทร 44 กษัตริย์เนรเทศกษัตริย์ด้วยกัน 49

กษัตริย์เลว ก็ยังอยู่ในฐานะสูงกว่าพราหมณ์ 49 กษัตริย์ประเสริฐสุดในหมู่คนผู้ถือโคตร 49
กองทัพ 13, 218, 222
กองทุกข์ 145 กองศีล 4 กองเกวียน 184
กอบัวที่งอกอยู่ใต้น้ำ 99
ก่อด้วยอิฐ(คิชฌกาวสถะ) 162
กระแอม 43
กระทบ (ปฏิฆะ) 144
กักขังหน่วงเหนี่ยว 154
กัณหโคตร 52
กัลบก 111
กัป 20, 21, 101, 126, 130, 136, 176, 177
กัสสปสีหนาทสูตร 3
กาสายะ 201
กาสกปรก 7
กาสาวพัสตร์ 133
กาม 27, 85, 98, 141
กามคุณ 53, 118, 131
กามฉันท์ 137
กามตัณหา 144
กามวิตก 221 กามภพ 141
กามาวจร 93
กามุปาทาน 141
กาย 74, 75, 236
กายกรรม 157
กายกรรมวจีกรรมมโนกรรม อันประกอบด้วยเมตตา 196 กายกับจิต 73 กายของผู้ได้ปฐมฌาน 98 กายทิพย์ 26, 89 กายที่สงบแล้วย่อมเป็นสุข 98, 120
กายสัมผัส 142, 144
กายสังขาร 235
กาลามสูตร 182
กำ 217
กำจัดด้วยน้ำทั้งปวง 36
กำจัดบาปด้วยข้อปฏิบัติอันเป็นเครื่องกำจัด 36
กำหนดหมายรูปภายใน 172
กำหนดหมายอรูปภายใน 172, 173 กำหนดอารมณ์ภายนอก 150
กำแพงแก้วทับทิม 216
กำแพงแก้วทุกชนิดรวมกัน 216 กำแพงแก้วไพฑูรย์ 216 กำแพงแก้วผลึก 216 กำแพงทองคำ 216 กำแพงบุษราคัม 216 กำแพงล้อมรอบ 7 ชั้น 216
กำแพงเงิน 216
กำมืออาจารย์ 166
กิตติศัพท์ในทางชั่ว 161
กิเลส 248, 250 กิเลสที่ทำให้เกิดกลิ่นคาว 249
กิเลสอย่างกลาง 37
กิโลเมตร 158
กิ่งเมือง 189, 197
กุมภทาสี 80
กุมาร 247
กุศล 22, 78, 200, 236, 242, 250 กุศลธรรม 110
กุสินารายํ อุปวตฺตเน 190
กุหนลปนา ปฏิวิรโต 13
กุ่มน้ำ 125 กุ่มบก (ปุณฑรีก) 127
กูฏทันตสูตร 3, 4, 62
เกจิ 257
เกศา 214
เกรงกลัวต่อบาป 50
เกาะ 167, 256
เกวัฏฏสูตร 3, 5, 103, 104, 109
เกวียน 184, 185, 240, 245 เกวียนแก่คร่ำคร่า 166
เกิดด้วยปฐมฌาน 148 เกิดจากเท้าของพรหม 52
เกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน 112, 113 เกิดเป็นมนุษย์แล้วจะเป็นเทวดาเป็นพรหมในคราวเดียวกันไม่ได้ 94
เกินกว่าที่จะคาดคะเนอาเองได้ 28
เกี่ยวหญ้า 68
แกะ 10
แก้ว 7 ฤทธิ์ 4 ของพระเจ้า

จักพรรดิ 217 แก้ว 7 ประการ 240 แก้วมณี 132, 217, 219, 240 แก้วมณีวางอยู่บนผ้ากาสิกพัสตร์ 131 แก้วไพฑูรย์ 131 แก้วประพาฬ 240 แก้วผลึก 240
แก่งแย่ง 143
โกงด้วยตาชั่ง 10
โกฏิ 241
โกตุหลศาลา 84
โกนศีรษะเอาขี้เถ้าละเลงแล้วเนรเทศ 48 โกนผมและหนวด 250
โกมุท (บัวแดง) 32, 220
โกรธ 248
ไก่ 10

ข
ขโต อุปทโต 40
ขนพองสยองเกล้า 206
ขนมสุกคลุกน้ำผึ้ง (มธุปากํ) 248
ขนุนสำมะลอ 37
ข่มแล้วยกย่องให้เกียรติ 46 ข่มเหงรังแก 154
ของเคี้ยวของฉัน 182, 183 ของหอม 13
ขอดเส้นด้ายที่เป็นปม 140
ขอบเขตของหนึ่งโลกธาตุ 243
ขอบหน้ามุข 240
ข้อข้องใจ 202 ข้อเสียของการแสดงฤทธิ์ 104 ข้อปฏิบัติ 202, 203 ข้อปฏิบัติของพระเสขะ 50 ข้อปฏิบัติเพื่อไปถึงพรหมโลก 120 ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ 90 ข้ออ้างใหญ่ 123, 181
ขัดขวางการทำบาปด้วยข้อปฏิบัติสำหรับขัดขวางบาป 35 ขัดกระบี่อารักขาป้อมคูเมือง 53
ขัตติยสกุล 126, 127, 129
ขันติธรรม 213
ขันธ์ 147 ขันธ์ 5 ที่ยึดว่าเป็นตัวตนเป็นของตน 134
ขับตามกล่าวตามบทมนต์ของเก่า 53 ขับร้อง 11
ขับไล่อาพาธด้วยพระวิริยะ 166
ข้าว 13 ข้าวสาลี 53
ข้ามพ้นความสงสัย 243
ข้าราชการ 65 ข้าราชบริพาร 198
ขุดสระบัว 240
ขุททกนิกาย 259
ขุททกปาฐะ 259 ขุททกนครเก อุชชงคลนครเก สาขานครเก 197
ขุนนาง (ขตฺติยา อนุยนฺตา) 65, 68
ขุมทรัพย์ 220
เขตอภัยทานสำหรับสัตว์ 77
เข้าฌาน-ออกจากฌาน 205 เข้าฌานเพื่อปรินิพพาน 203 เข้าสมาบัติดับสัญญาทั้งๆ ที่รู้ตัว 87
เข้าถึงที่สุดแห่งพรหมจรรย์ด้วยธรรมอันเป็นเครื่องป้องกันบาป 36
เข้าถึงได้ทุกด้าน 109
เข้าใจแจ่มแจ้งในตัวบทและไวยากรณ์ 59 เข้าไปสงบ 251
เขี้ยวแก้ว (ทาฐะ) 214
โขลงช้าง 222

ค
คชลักษณ์ 218
คิญชกา 226
คณโฑ 200
คณิกา 165
คติ 112 คติภพ 229, 231, 238 คติภพของชาวมคธผู้เลื่อมใสในพระรัตนตรัย 238 คติภพของอริยบุคคล 228
คนกล้า 13 คนใช้ 68 คนเดินทางไกลที่พ้นจากทางกันดาร 98 คนตาย 13

คนนอกพระธรรมวินัย 89 คนป่วยหายขาดจากโรค 98 คนเปาสังข์ 121 คนรับใช้ (ปริจาริโก)ของท่านผู้ถึงพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ 51 คนรับใช้ของพราหมณ์ 44 คนหลุดจากหนี้สิน 98
คนธรรพ์ 233, 234, 239, 251
คบคนชั่ว 156
ครรภ์ 130, 145, 170
ครองเรือน 249
ครอบด้วยรางเหล็ก 195
ครูทั้ง 6 6, 7
คฤหัสถ์ 12, 224
คฤหบดี 13, 38, 57, 63, 104, 171, 195, 197, 216, 220, 221 คฤหบดีแก้ว 217, 220 คฤหบดีผู้มั่งคั่ง 65
คลายกำหนัด 225, 251
ควาญช้าง 91, 94
ความกระสันรัญจวน 247
ความเท็จ (โมสวชฺช) 248
คหปติรตน์ 220
ค้อนเหล็กใหญ่ไฟลุกแดงโชน 46
คันถภุฏี 125
คันธตัณหา 142
คันธารี 106
คัมภีร์ย่อย 260 คัมภีร์ภาษาอื่น 257 คัมภีร์ทั้ง 5 59 คัมภีร์ที่แต่งหลังยุคพระไตรปิฎก 254 คัมภีร์ที่แต่งอธิบายอรรถกถา 254 คัมภีร์เกตุภะ (คัมภีร์วิชากวี) 42 คัมภีร์โลกายตะ 59 คัมภีร์ใหญ่ 260 คัมภีร์ประวัติศาสตร์พงศาวดาร 42 คัมภีร์ว่าด้วยชื่อของสิ่งต่างๆ มีชื่อต้นไม้เป็นต้น 42 คัมภีร์ว่าด้วยเรื่องเหลือเชื่อ 42
คาถา 179, 180, 189, 200, 214, 225, 230, 232, 233
ความนิคมชนบทราชธานี 133
คาวุต 190, 240
ค่าของความเป็นสมณะ 38
ค้าขาย 65
คำกล่าวอ้าง 181 คำทูลรบเร้าของมาร 169 คำทูลอาราธนาของท้าวมหาพรหม 134 คำบอกเล่าของพวกเทวดาชั้นสุทธาวาส 137 คำพูดของชาวเมือง (โปรี) 9 คำพูดที่เลื่อนลอย (เชื่อไม่ได้) 92 คำสอนของพระศาสดา 181 คำสอนของพระพุทธเจ้า 242 คำสอนเพื่อให้ไปอยู่ร่วมกับพรหม 5 คำสอนมีผลเป็นอัศจรรย์ 106
คำนวณ (คณนา) 18
คิดจำนง 87 คิดเดาเอาด้วยหลักเหตุผล 21 คิดปรุงแต่ง 87 คิดหาเหตุผลเอาเอง 21
คืนปรินิพพาน 187
คุยทะ 55 คุยทะเร้นอยู่ในฝัก 54
คุณสมบัติ 63 คุณสมบัติ 8 ประการ (ของพระเจ้าแผ่นดิน) 68 คุณสมบัติของพราหมณ์ 4, 58 คุณสมบัติของพราหมณ์ปุโรหิต 68
คุณและโทษของเวทนา 28
คุณลักษณะน่าอัศจรรย์ 196
คุ้มครองทวารในอินทรีย์ 97
เคารพนับถือและเชื่อฟังเจ้าวัชชีผู้ใหญ่ผู้เฒ่า 154
เครื่องดวงวัด 10 เครื่องบูชาพรหมตามธรรมเนียมพราหมณ์ 247 เครื่องปูลาดมีเพดาน 12 เครื่องปูลาดมีหมอน 2 ข้าง 12 เครื่องปูลาดขนแกะ 12 เครื่องปูลาดขนแกะสีขาว 12 เครื่องปูลาดขนแกะขนาดใหญ่จุนางรำได้

16 คน 12 เครื่องปูลาด ขนแกะอันวิจิตร 12 เครื่องปูลาดทำด้วยไหม ขลิบทองและเงิน 12 เครื่องปูลาดทำด้วยทองและเงินแกมไหม 12 เครื่องปูลาดในรถ 12 เครื่องปูลาดหนังชะมด 12 เครื่องปูลาดหนังเสือ 12 เครื่องปูลาดหลังม้า 12 เครื่องปูลาดหลังช้าง 12
เครื่องผูกพันคือสตรี 121
แคฝอย(ปาฏลี) 126 แคฝอยที่ตรัสรู้ 134
แควันใหญ่ 138
โค 10. โคบาล 239. โครักขกรรม 65
โคตร 44. 202
โคนไม้ 97. 248
ไครในการฝึกฝนตน 167

ฆ
ฆานสัมผัส 142. 144
ฆ่าโคผู้ ลูกโคผู้ ลูกโคเมีย แพะและแกะ อย่างละ 700 ตัวเพื่อบูชายัญ 62 ฆ่าฟัน 10 ฆ่าสัตว์ 9. 67. 130

ง
งดเว้นเมถุน 248
งานบูชายัญ 63
เงิน 240 เงินเดือน 65
เงื้อมเขา 177

จ
จฏกรตน์ 217
จงกรม 43. 53. 185
จดหมายเหตุ 103
จตุตถฌาน 27. 39. 86. 99. 204
จตุตถา ฌานา วุฏฐหิตวา สมนนฺตรา ภควา ปรินิพฺพายิ 205
จตุรงคเสนา 218
จบไตรเพท 59
จรณะ 49. 50. 51. 63
จริยาปิฎก 260
จองจำ 10. 64
จักกวัตติสีหนาทสูตร 3 จักกวัตติสูตร 3
จักขุสัมผัส 142. 144
จักรแก้ว 217. 218
จักรพรรดิ 42. 124. 139. 195. 197. 217. 225
จัณฑาล 11
จัดกระบวนทัพ 11 จัดลำดับให้เข้าเฝ้าเป็นสกุล 198
จันทัน 240
จันทรคราส 17 จันทร์ 243
จัมมะ (หนัง-Integument) 211
จาตุมหาราช 107. 231. 241
จาตุยามสวรสวุโต 35
จาม 250
จาริก 250
จารึกใบลาน 256
จำนวน 84,000 ทั้งสิ้น 222
จำได้แม่นยำทั้งธรรม. วินัย. และมาติกา 181. 182
จินดามณี 106
จิต 75. 84. 85. 101. 119. 173. 175. 230. 236 จิตของผู้มีความสุขย่อมตั้งมั่น 98 จิตถูกจรดอยู่กับอารมณ์ (วิตก) 98 จิตที่เลื่อมใส 194 จิตที่เปี่ยมกรุณา 248 จิตนุ่มนวลพร้อมที่จะใช้งาน 100 จิตฝึกใฝ่มุ่งมั่น 235 จิตเบียดเบียน 119. 121 จิตเศร้าหมอง 119. 121 จิตใจ(สัญญา)ต่างกัน 148 จิตใจอย่างเดียวกัน 148 จิตพยาบาท 121 จิตอย่างพรหม 121 จิตผูกพันอยู่กับอารมณ์นั้น (วิจาร) 98
จิตตสัมปทา 79. 80 จิตตสังขาร 235 จิตตสมาธิ 235 จิตตสิกขา 86
จิตกาธาน 195. 211

จิตฺต์ อภินีหรติ อภินินฺนาเมติ 100
จีวร 167, 229
จุก 239, 240
จุณ 98, 195 จุณสำหรับอาบน้ำในสมัยโบราณ 98 จุณแห่งจันทน์ 191
จุดเชื่อมต่อและเต้า(ที่ปลายเสา) 240
จุดไฟไม่ติด 210
จุติ 145
จุตูปปาตญาณ 39, 49
จุลศีล 8, 10, 14, 19, 38, 97
จุฬสีลฺ นิฏฺฐิตฺ 10
จูฬโคสิงคสูตร 227
เจดีย์ 155, 194
เจตยมานสฺส เม 87
เจตียจาริกๆ อาหิณฺฑนฺตา 194
เจเตยฺยๆ อภิสฺขาเรยฺยๆ 87
เจโตสมาธิ 20, 21, 22, 23 เจโตวิมุตติ 79, 121, 151, 162, 175, 252 เจโตวิมุตติไม่มีนิมิต 166 เจโตปริยญาณ 39, 49, 100, 101, 160
เจนจบไตรเพท 42
เจรจาปรองดอง 155
เจริญสมาธิทั้งสองส่วน (อุภยัสภาวิตาสมาธิ) 72 เจริญสมาธิโดยส่วนเดียว-เอกัสภาวิตาสมาธิ) 72 เจริญกสิณเอาสีที่งามเป็นอารมณ์ 150 เจริญเมตตาจิต 80 เจริญเมตตาจิตอันไม่มีเวรไม่มีความเบียดเบียน 79
เจ้าคณะ 7, 32
เจ้าชาย(กษัตริย์)กับสาวพราหมณ์มีบุตรด้วยกัน 48 เจ้าลัทธิ 7, 29, 31, 32, 34, 36, 93 เจ้าหมู่ 1, 7, 32
แจกพระบรมสารีริกธาตุ 123
โจร 13
ใจที่ประกอบด้วยเมตตา 120 ใจมีปีติ กายก็สงบ 120

ฉ

ฉวี (ผิว-skin) 211
ฉันทสมาธิ 235
ฉันทราคะ(ความชิดชอบติดพัน) 142
ฉันในเวลาวิกาล 9 ฉันอาหารหนเดียว 9

ช

ชนกระบือ, ชนแกะ, ชนไก่, ชนโค, ชนช้าง, ชนนกกระทา, ชนแพะ, ชนม้า 11
ชนมายุยืนยาว 220
ชนมายุอ่อนกว่าครูทั้ง 6 7
ชนวสภสูตร 3, 122, 124, 215, 226, 227, 242, 244
ชรามรณะ 140, 141
ชะแผล 19
ชักดาบออกจากฝัก 100
ชั่วคน 217
ชาครียานุโยค 50
ชาดก 7
ชาดก 259
ชาตรูปรชตปฏิคฺคหณา ปฏิวิรโต 9
ชาติ 29, 140, 141 ชาติกำเนิด 60 ชาติกำเนิดของพราหมณ์ 59 ชาติชรามรณะ 145 ชาตินี้ชาติหน้า 35 ชาติเป็นปัจจัยให้เกิดชรามรณะ 141
ชายา(ปชาบดี) 198
ชายฉกรรจ์ถือหอกอารักขา 212
ชาเยถ วา ชีเยถ วา มีเยถ วา จเวถ วา อุปปชฺเชถ วา 145
ชาลิยสูตร 3, 5, 75, 76
ชาวนา 37, 38 ชาวนาสองพี่น้อง 185
ชาวประมง 29
ช่างหม้อ 179 ช่างงาช่างทอง

101
ช้าง 10, 32, 33, 219, 222
ช้างแก้ว 217, 218, 219
ชำนาญทางจิต 170
ชิวหา 55 ชิวหาสัมผัส 142, 144 ชิวหา(ลิ้น)ใหญ่ 54
ชีเปลือย 77
ชีวะ 5, 35, 73, 74, 75, 76, 84 ชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่าง 91 ชีวะกับสรีระเป็นอันเดียวกัน 91
ชีวิตครองเรือน 250 ชีวิตที่มีสัญญาคือจิตใจ 149 ชีวิตที่มีวิญญาณ 148
ชื่อ 202 ชื่อคัมภีร์ 259, 260 ชื่อและผู้แต่งอรรถกถาแห่งพระสุตตันตปิฎก 259 ชื่อเสียงเสียหาย 161
เชิงอรรถ 182, 201
เชี่ยวชาญมนต์ 59
เชี่ยวชาญในปริยัติ 181, 182
เชื่อฟังโอวาท 156
เชื้อพระวงศ์ (อยุยปุตตา) 45
ใช้กลักยา 12 ใช้ของที่สะสม 11 ใช้ดาบ 12 ใช้ทรัพย์น้อยกว่า เตรียมการน้อยกว่า แต่มีอานิสงส์มากกว่า 69 ใช้พัดใบตาล 12 ใช้มีดสองคม 12 ใช้ไม้เท้า 12 ใช้ร่ม 12 ใช้สอยปัจจัยที่ได้มาโดยชอบธรรม 157 ใช้อำนาจจิตทำให้คนสลบไสล 85

ซ
ซอกเขา 97
ซัดข้าวสาร 15 ซัดรำบูชาไฟ 15
ซึก (สิรีส) 128
ซื้อขาย 10
แซมด้วยไม้ไผ่ 166

ฌ
ฌาน 37, 39, 50, 70, 85, 86, 87, 88, 93, 98, 102, 149, 151, 170, 171, 173, 175, 204, 221 ฌานสมาบัติ 185 ฌานที่ไม่ได้ยินเสียงฟ้าผ่า 183

ญ
ญาณ 88, 160 ญาณหยั่งรู้ว่าตนสิ้นทุกข์ 101 ญาณวิสัยของพระสาริบุตร 160 ญาณทัสสนะ 70, 100, 102, 236
ญัตติจตุตถกรรมวาจา 201
ญาติ 13

ฎ
ฎีกา 254, 255, 256

ด
ดนตรีและสังคีตทิพย์ 191
ดวงดาว (นกฺขตฺต) 17 ดวงจันทร์ 17 ดวงตาเห็นธรรม 70, 134, 135 ดวงไฟที่ดับมอดลง 206 ดวงอาทิตย์ 17
ดอกบัว 219 ดอกบานสะพรั่งนอกฤดูกาล 191 ดอกไม้ 13 ดอกไม้ทิพย์ 191 ดอกสาละ 191
ดักใจเป็นอัศจรรย์-the wonder of manifestation 105
ดับขันธปรินิพพาน 123, 166 ดับทุกข์ 90, 148 ดับทั้งสัญญาและเวทนา 175, 204 ดับสัญญา 87 ดับอย่างสิ้นเชิง 251
ดาดเพดานผ้า 207
ดาบส 51
ดาวหาง 17
ดำว่า มึง! มึง! 143
ดำดิน 100
ดำรัสสั่งครั้งสุดท้าย 201
ดำริที่จะไม่แสดงธรรม 134
ดำเนินไป 7 ก้าว 132
ดิน น้ำ ไฟ ลม 35, 107
ดิรัจฉานวิชา 14, 16, 17,

18 ติรัจฉานกถา 84
ดีใจ(อตฺตมนา) 196
ดึงไส้ออกจากหญ้าปล้อง 100 ดึงงูออกจากกล่อง 100
ดื่มน้ำเมา 130
ดุม 217
ดุริยางค์ 207
ดุษณี 161
ดูการเล่น 9 ดูกองทัพ 11 ดูเคราะห์ร้าย 18 ดูโชคดี 18 ดูฤกษ์เกี่ยวกับการรบทัพจับศึก 17 ดูลักษณะที่ไร่นา (เขตฺตวิชฺชา) 16 ดูลักษณะพื้นที่ (วตฺถุวิชฺชา) 15
เดรัจฉาน 141, 148 เดรัจฉานวิชา 14
เด็กเลี้ยงโค 239 เด็กไว้จุก 239 เด็กหนุ่ม 13 เด็กๆ เก่งจริงหนอ (สกฺยา วต โภ กุมารา) 45 เด็กๆ เก่งเหลือเกินหนอ (ปรมสกฺยา วต โภ กุมารา) 45
เดินทะลุกำแพง 100 เดินทะลุกำแพงและภูเขา 106
เดียรถีย์ 82, 200
โดม 240

ต
ตกนรก 112, 113
ตกกี 21
ตจปัญจกกัมมัฏฐาน 201
ตं ชีวं ตं สรีรं 74
ตติยฌาน 86, 99, 204, 205
ตถาคโต คำนี้เป็นพระนามหนึ่งของพระพุทธเจ้า 91
ตทาสิ ยं ภีสนกं ตทาสิ โลมหंสนं 206
ต้นตาล 220 ต้นตาลล้อมรอบ 7 แถว 217 ต้นเหตุใหญ่ 123 ต้นวงศ์ของกัณหายนโคตร 45
ตบะ 34, 78, 80, 81 ตบะดีก็มีไม่ดีก็มี 77
ตรวจพล 11 ตรวจสอบดูในพระสูตร 181
ตรอก 13
ตรัสรู้ 160, 199, 203, 251, 252 ตรัสรู้ในอนาคตแน่นอน 164 ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ 137, 187 ตรัสรู้อริยสัจ 39
ตระหนี่ (กทริยตา) 248
ต้อนคนผู้ไม่รู้จริง 92
ตะโกนเรียกฝั่งโน้นให้มาหาตน 118
ตักน้ำมาเพื่อทรงดื่ม 184
ตัณหา 28, 140, 141, 142, 144, 156 ตัณหาทางสังคม 144 ตัณหาทางจิต 144 ตัณหาทำให้เกิดการแสวงหา 142 ตัณหาเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน 142 ตัณหาในรูป เสียง กลิ่น รส ฯลฯ 144
ตัดสินคดีได้ถูกต้องด้วยพระญาณ 132
ตัดเครื่องจองจำเก่าได้แล้วไปสร้างเครื่องจองจำอย่างอื่นใหม่ 113
ตัวตนของแต่ละคน 146 ตัวตนที่มีแต่ความรู้สึกนึกคิด (สัญญา) ไม่มีรูป 93 ตัวตนที่มีแต่ใจ 93 ตัวตนที่เกิดจากใจ 88 ตัวตนไม่มีรูปซึ่งเกิดจากสัญญา 89 ตัวตนอย่างหยาบ 93
ตัวเหตุให้เกิดผัสสะ 145
ตั้งข้อบัญญัติขึ้นใหม่ 154
ตั้งจิตแผ่เมตตา เป็นวิธีเจริญสมาธิอย่างหนึ่ง 79
ตั้งจิตเป็นศัตรู 112
ตั้งเตียงถวาย 190
ตั้งพระทัยว่าจะลุกขึ้น 188 ตั้งสติ (สติ อุปฏฺฐาเปตพฺพา- อย่าประมาท) 194

ตาข่ายของพรหม 6 ตาข่าย
คลุมโลก 29 ตาทิพย์
49, 101, 220
ตาบอดเข้าแถวเกาะหลัง
กันเดิน 117
ตามประทีปไว้ในที่มืดให้คน
ตาดีมองเห็น 70
ตายแล้วสูญ 146, 148 ตาย
แล้วเกิด 148 ตาย
แล้วไปไหน 162 ตายไป
เกิดในอบาย ทุคติ
วินิบาต (เปรต) 162
ตาฬาวจร์-the musical
instruments 207
ตำนานที่แฝงไว้ด้วยคำสอน
215
ตำบล 13
ติดกรอบหน้า 12
ติดต่อกับพรหม 246, 247
ติณทุกาจิเร 83
ติรัจฉาน แปลว่าขวาง 14
ติรัจฉานกถา 13
ตีชิง 10
ตื่นตัวมีความหมั่นเพียร 50
ตุลมตุล์ 169
เตวิชชสูตร 3, 5, 115, 121
เต้าทอง 218
เติมเนยบูชาไฟ 15
เตียงมีเท้าสูงเกิน 12 เตียงมี
เท้าทำเป็นรูปสัตว์ร้าย
12
แต่งบทกวี (กาเวยย์) 18
แต่งมนต์ 117
แต่งผมแต่งหนวด 53
แต้มตา 12
โต้แย้งฝ่ายตรงกันข้ามได้
169
ไตรเพท 52, 58, 59, 66,
116, 117, 119 ไตรเพท
ทุ่งร้าง 119 ไตรเพทป่า
แล้ง (เตวิชชาวิวน์-ป่าที่
ไม่มีน้ำ) 119 ไตรเพท
อันตราย (เตวิชชา
พยสน์-มีแต่จะทำความ
ย่อยยับ) 119 ไตรปิฎก
254, 255, 256

ถ
ถนนใหญ่เชื่อมถึงกัน 182
ถวายพระเพลิง 207, 208,
210 ถวายพระเพลิงด้วย
ของหอมทุกชนิด 195
ถวายอาหารมื้อสุดท้ายเป็น
บุญยิ่งใหญ่ 187
ถ่ายเป็นเลือด 183 ถ่ายหรือ
ลงบังคน 183
ถ่านไฟที่ไร้เปลว 187
ถ้ำ 97
ถีนมิทธะ (ความง่วงซึม) 97
ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ
69 ถึงพร้อมด้วยวิชชา
และจรณะ 50
ถือมีด 143 ถือเสียมและ
ตะกร้าเข้าป่า 51 ถือไม้
143 ถือเคร่ง 78, 80
ถือเคร่งไม่ใช่เครื่องวัด
ความดีเสมอไป 79
ถือตัวจัด (อติมาโน)
249
ถูปารหบุคคล 195
เถรคาถา, เถรีคาถา 259
เถ้าเขม่า 211

ท
ทนต์ (ฟัน) 214
ทมะ 221
ทฤษฎี 141
ทสสุ โลกธาตูสุ 192
ทสุตตรสูตร 3
ทหารถือธนูครบมือ 212
ทองคำ 240
ทอดพระเนตรเห็นคนแก่คน
เจ็บคนตาย 133
ทอดพระเนตรได้ไกล
โยชน์หนึ่ง 132
ท่อน้ำพวยพุ่งจากอากาศและ
จากต้นสาละลงมาดับ
จิตกาธาน 211
ทะนาน (ตุมพ่) ซึ่งใช้ตักแบ่ง
พระสรีรธาตุ 213
ทะยานอยากในรูป 142
ทะเล 13
ทะเลาะ 143
ทักษิณาบถ 47
ทัดดอกไม้ 12 ทัดทรงดอก
กรรณิกาทองแดง 240

ทัดทรงตกแต่งร่างกาย 9 ทางไกลกันดาร 98 ทางโค้ง 190 ทางไปอยู่กับพรหม 117, 118, 120, 121 ทางไปอยู่ร่วมกับพระจันทร์และพระอาทิตย์ 118 ทาง พรหม-ทางนิพพาน 250 ทางสี่แยก 240 ทาง เสื่อม(อบายมุข)ของวิชชาและจรณะ 51, 52 ทาง แห่งการบัญญัติ 148 ทางใหญ่ 4 แพร่ง 195
ทาน 35, 189, 221
ทาปาก 12
ทายความครึกครอง 106 ทายความรู้สึกในใจ 106 ทายใจ 106 ทายนิมิต (นิมิตฺต์) 14 ทายลักษณะแก้วมณี 17 ทายลักษณะช้าง 17 ทายลักษณะสตรี 17 ทายอุปบาท(อุปฺปาท์) 14 ทายอวัยวะ (องฺค์) 14
ทารุปัตติกะ 74, 75
ทาส 37, 38, 52, 68, 98 ทาสที่ได้ความเป็นไท 98
ทาสี 45, 46
ท่าน้ำ 13 ท่าลงน่ารื่นรมย์ 184
ท้าวมหาราชทั้ง 4 231, 233
ท้าวมหาพรหม 244
ทำกระเทยให้กลับเป็นชาย 18 ทำชายให้กลายเป็นกระเทย 18
ทำนายฝัน(สุปินฺ) 14 ทำนายลักษณะ(ลกฺขณ์) 14 ทำนายหนูกัดผ้า (มูสิกจฺฉินฺน์) 15
ทำนิมิตทำโอภาส 168 ทำบุญทำทาน 35, 66, 67 ทำพลีกรรมด้วยโลหิต(โลหิตโหม์) 15 ทำพิธีชัดแกลบบูชาไฟ 15 ทำพิธีบวงสรวงเจ้าที่ 18 ทำพิธีบูชาไฟ 15, 19 ทำพิธีเสกเปาบูชาไฟ (มุขโหม์) 15 ทำพิธีเชิญขวัญ 18 ทำพิธีเปิกแว่นเวียนเทียน(ทพฺพิโหม์) 15 ทำพิธีปลูกเรือน 18 ทำราคะโทสะและโมหะให้เบาบาง 73 ทำไร่ทำนา 65 ทำฤทธิ์ให้มาก 234 ทำฤทธิ์ให้วิเศษ 234 ทำลายเกราะ 169 ทำหน้าที่แทนพระองค์ 200 ทำให้เป็นประหนึ่งยาน 168 ทำให้เป็นประหนึ่งที่ตั้ง 168 ทำให้แตกแยกกัน 155 ทำอย่างไรก็กล่าวอย่างนั้น 243
ทิฏฐิชาละ 30
ทิฏฐิธัมมนิพพานวาทะ 24, 27
ทิฏฐิธรรม 27
ทิฏฐุปาทาน 141
ทิพพจักขุ 49, 39, 78, 100, 101 ทิพพโสต 39, 49, 100, 101, 125
ทิพยกาย 231 ทิพยจักขุแต่กำเนิด 132
ทิฐิ 4, 6, 7, 19 ทิฐิ (62) 20, 26, 28, 29, 75, 90
ทิวงคตสู่สวรรค์ชั้นดุสิต 131
ทิ่มปฏักให้ลาวิ่ง 53
ทิ้งธรรมที่ทำให้เป็นพราหมณ์ 118 ทิ้งนาตัวเองไปเห็นว่านาของคนอื่นต้องทำให้ดี 113
ทีฆนิกาย 2, 3, 4, 173, 259, 260 ทีฆนิกาย มหาวรรค 122, 123 ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค 161 ทีฆนิกายัฏฐกถา 260
ที่ชุมนุมโต้ตอบเรื่องลัทธิกันของพวกนักบวช 83
ที่ตรัสรู้ ที่ประสูติที่ปรินิพพาน
ที่แสดงปฐมเทศนา 193
ที่นอน 13 ที่นั่งที่นอนอันสูงใหญ่ 9, 12
ที่มาของการพูดจา (นิรุตฺติปโถ) 145 ที่มา

ของชื่อ(อธิวจนปโถ) 145
ที่มาของบัญญัติ 145
ที่โล่ง 97 ที่แวะเวียน
หรือแวะพักของพวก
มัลลกษัตริย์ 190
ที่สุด(แห่งทุกข์) 179
ทุกข์ 29, 35, 99
ทุคติ 140
ทุติยฌาน 27, 39, 86, 99,
204, 205
ทุศีล 161
ทูต 10, 13, 71
ทูเตยยปหิณคมนานุโยคา
ปฏิวิรโต 10
เทพของพวกคหบดี 250
เทพเจ้า 85 เทพที่ได้
ประพฤติพรหมจรรย์ใน
พระพุทธศาสนา 231
เทพยดา 197 เทพนัก
ดนตรี 233 เทพนัก
ฟ้อน 241 เทพบริวาร
238, 241 เทพบุตร
239, 244
เทวดา 23, 29, 81, 89, 92,
107, 108, 129, 131,
135, 137, 148, 168,
170, 171, 178, 183,
197, 206, 207, 208,
211, 214, 228, 229,
233, 234, 239, 241,
242, 243 เทวดาที่มีรูป
ร่างอวัยวะครบทุกอย่าง
ในรูปของวิญญาณ 26
เทวดาประเภท
มโนปโทสิกา 21 เทวดา
มเหสักข์ 192 เทวดาคิด
กันอย่างไรเมื่อได้ทราบ
ข่าวปรินิพพาน 206
เทวดาชั้นสุภกิณหะ 149
เทวดาชั้นสุทธาวาส 136
เทวดาชั้นกามาวจร 26
เทวดาชั้นบริวาร 239
เทวดาชั้นอาภัสสระ 148
เทวดาชุมนุมใหญ่ 231
เทวดาที่นับเนื่องในชั้น
พรหม 148 เทวดาที่
ปราศจากราคะ 193
เทวดาใน 10 โลกธาตุมา
ชุมนุมอาลัยอาฬวร 192
เทวดาประเภท
ขิฑฑาปโทสิกา 21
เทวโลก 107, 130, 183,
230, 240, 241
เทียบกับอะไรไม่ได้ 109
เทียบเคียงในพระวินัย
181
เทือกเขาหิมาลัย 136
โทมนัส 164
โทษ 242 โทษของศีลวิบัติ
161
โทสะ 101, 189
ไทร (นิโครธ) 128, 134
ธ
ธนุปาการ์ ปริกฺขิปิตฺวา 212
ธมฺมธาตุยา สุปฺปฏิวิทฺธตฺตา
129
ธรรม 181, 182, 201, 255
ธรรมขาว 236
ธรรมชาละ 30 ธรรมดำ
236 ธรรมดำธรรมขาว
242 ธรรมที่ควร
ประพฤติและไม่ควร
ประพฤติ 242 ธรรมที่
ทำให้เป็นพราหมณ์ 118
ธรรมที่พระพุทธองค์
ตรัสรู้เพื่อเข้าถึงความสุข
235 ธรรมที่ไม่ดำไม่ขาว
242 ธรรมธาตุ 129
ธรรมในชีวิตประจำวัน
160 ธรรมเพื่อตรัสรู้
179 ธรรมวินัย 169,
179, 199, 200 ธรรม-
วินัยคือศาสดา 201
ธรรมหยาบและเอียด
242 ธรรมหรืออารมณ์
ฝ่ายต่ำ 171 ธรรมอันมี
ส่วนเปรียบ 242
ธรรมเนียมเก่า 154
ธรรมปราสาท 221
ธรรมารมณ์ 142, 236
ธรรมราชา 195
ธรรมสังเวช 193
ธัญชาติดิบ (อามกธญฺญ-)
10

ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร 170
ธัมมตัณหา 142
ธัมมบท 259
ธัมมปทัฏฐกถา 255
ธัมมาทาสสูตร 227
ธัมมสังคาหิกา 256
ธัมมวิจัย 157
ธาตุ 4 89, 93, 100, 107, 108, 109 ธาตุ 4 ดับไม่เหลือที่นิพพาน 108

น
นกฺขตฺตคาโห-an eclipse of a star 17
นกดูฝั่ง (นกตีรทัสสี) 108 นกที่มีแต่ปีกเป็นภาระ 39, 97 นกบินหาฝั่ง 109 นกยูง 7
นตฺถิทานิ ปุนพฺภโว 132
นมตฺถุ มหาโควินฺทสฺส พฺราหฺมณสฺส นมตฺถุ สตฺตปุโรหิตสฺส 250
นมสดเกิดจากแม่โค 94 นมส้ม 68 นมส้มเกิดจากนมสด 94
นรก 78, 162
นวดคลึง 12 นวดตัว 12
น สกฺโกนฺติ อาฬิมฺเปตุ 210
นหารุ (เอ็น-nerves) 211
นอนคลุมโปงอยู่ที่ฝั่งนี้ 118
น้อมจิตไปเพื่อแสดงฤทธิ์ 39 น้อมจิตไปเพื่อญาณทัสสนะ 39 น้อมจิตไปในกรุณา 248, น้อมใจดิ่งไปว่างาม 150, 175
นักคิด 23 นักปรัชญา 21, 23 นักโทษที่พ้นจากเรือนจำ 98
นักษัตรคราส 17
นัดกันรู้ 148
นั่งขัดสมาธิตั้งกายตรง 97 นั่งขัดสมาธิในห้วงหาว 244 นั่งคลุมตัวด้วยผ้าขาว 99 นั่งบนอาสนะที่ต่ำกว่า 61 นั่งพิงเสากลาง 33
นัตถิกทิฏฐิ 35
นับนิ้ว (มุทฺทา-นับจำนวนเพื่อการต่างๆ) 18
นาค 180, 214
นาคาวโลก 179, 180
นางแก้ว 217, 219
นามกาย 144
นามรูป 140, 141, 145 นามรูปเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ 145 นามรูปเป็นปัจจัยให้เกิดผัสสะ 144
น่าอัศจรรย์ไม่เคยมี 203
น้ำ 13, 48, 248 น้ำก็ปั่นป่วน น้ำปั่นป่วน ย่อมทำให้แผ่นดินไหว 170 น้ำตั้งอยู่บนลม 170 น้ำมัน 68, 195 น้ำมันทาเท้า (ปชฺชี) 248 น้ำใสไหลริน 184 น้ำพุ 99 น้ำนมโค 94 น้ำฝั้ง 68 น้ำอ้อย 68
นิกาย 260 นิกายทั้ง 5 ในพระสุตตันตปิฎก 258
นิคมของชาวกุรุ 140
นิครนถ์ 35
นิตยทาน 69
นิทาน 141 นิทานชาดก 138
นิทเทส 259
นิพพิทา 251
นิพพาน 13, 24, 27, 34, 90, 109, 148, 162, 242, 251 นิพพานอันสูงสุดในปัจจุบัน 27
นิมิต 172, 173, 176, 177 นิมิต (characters) 144 นิมิตหมายว่าจะมีพรหมมาเกิด 232
นิโรธะ 251 นิโรธสัญญา 157 นิโรธสมาบัติ 151, 204, 205
นิวรณ์ 39, 79, 85, 98, 118, 120, 161, 221
นิสีทนะ(ผ้าปูนั่ง) 167
นึกว่าตนถูกสร้างโดยพรหม 21
นุ่งห่มผ้ามีชายยาว 12 นุ่งห่มผ้าขาว 12, 53, 105 นุ่งห่มผ้าย้อมฝาด 250
เนยข้น 68 เนยข้นเกิดจาก

นมส้ม 94 เนยใส 68 เนยใสและน้ำมันที่ถูกไฟไหม้ 211 เนยใสเกิดจากเนยข้น 94
เนรเทศ 65
เนรมิตกายแสดงธรรม 171 เนรมิตกายเป็นชายหนุ่มไว้ผม 5 จุก 244 เนรมิตรูปอันเกิดจากใจ 100 เนรมิตอัตภาพ 233, 234
เนวสัญญานาสัญญีสัตว์ 149 เนวสัญญานาสัญญายตนะ 27, 205 เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน 151, 175, 204 เนวสัญญีนาสัญญีวาทะ 24, 25
เนื้อดิบ (มังส) 10
แนวธรรม (ธมฺมนฺวโย) 160
แนวป่าเลี้ยวโค้งไปทางทิศเหนือ 190

บ

บทภาชนีย์ 255 บทร้อยกรองในคราวสังคายนา 183
บรมศพของพระเจ้าจักรพรรดิ 195, 208 บรมสารีริกธาตุ 195, 212, 213, 214
บรรจุพระอัฐิธาตุ 195
บรรทมครั้งสุดท้าย 189
บรรพชาอุปสมบท 82, 94, 121, 135, 200
บรรพชิต 38, 39, 69, 135, 248 บรรพชิตอยู่กันด้วยฌาน 186 บรรพชิตอยู่กันด้วยวิหารธรรมอันสงบ 185
บรรพบุรุษ 45 บรรพบุรุษของชาวศากยะ 45
บรรลุฌานที่ 1 235 บรรลุฌานที่ 2 ถึงที่ 4 235 บรรลุธรรม 237 บรรลุธรรมชั้นต่ำแล้วไม่หยุด 156 บรรลุอรหัตมรรค อรหัตผล 236 บรรลุโอกาส 235
บริกรรม 173
บริขาร 69, 237 บริขาร (16) 66, 68 บริขาร (4) 66 บริขารของสมาธิ 236, 237
บริจาค 67
บริวาร 16 64
บริเวณที่ทำพิธีบูชายัญ 70
บวงสรวงท้าวมหาพรหม 18 บวงสรวงบูชา 154 บวงสรวงพระอาทิตย์ 18
บวช 249, 250, 252 บวชเมื่อแก่ (วุฑฺฒปพฺพชิโต) 209 บวชประพฤติพรหมจรรย์ 73
บอกทางแก่คนหลงทาง 70 บอกใบ้ 177 บอกลาภิกษุสงฆ์ก่อนปรินิพพาน 166 บอกให้รู้เป็นนัยๆ 168
บ่อเกิดของทิฐิ 62 / 28
บังคับจิตให้อยู่ในอำนาจ 119, 121
บัณฑิต 59, 66, 179, 196, 220
บัญญัติ 145, 148 บัญญัติสิ่งที่ตถาคตมิได้บัญญัติ 155
บันดาลด้วยฤทธิ์ (อิทฺธาภิสงฺขาร อภิสงฺขาเรสิ) 54
บันได 92
บันลือสีหนาท 80, 81
บัลลังก์ 224 บัลลังก์ทอง 221 223 บัลลังก์ของเทวดาชั้นดาวดึงส์ 234 บัลลังก์เงิน 221
บาป 34, 111, 188 บาปอกุศลธรรม 143
บาตร 167, 184, 229 บาตรไม้ 75
บำเหน็จ 110
บิณฑบาต 167, 179, 188, 207, 229 บิณฑบาต 2 คราวมีอานิสงส์เท่ากัน 188, 189
บุคคลที่สมควรมีการสร้าง

สถูปไว้เป็นที่บูชา 195
บุญ 34, 196 บุญญาภินิหาร 170 บุญลาภ 188
บุณฑริก 220
บุตรของเทวดา 239 บุตรคฤหบดี 105 บุตรช่างทอง 182
บุพนิมิต 107
บุพพาจารย์ 256
บุพเพนิวาส 125, 130 บุพเพนิวาสานุสติญาณ 39, 49
บุรุษ 13 บุรุษจูโจมเข้าหาสตรีที่ถดถอยหนี 113 บุรุษเข้าไปกอดสตรีผู้หันหลังให้ 113
บูชา 35, 67 บูชายัญ 65, 66, 67, 69 บูชายัญแบบลัทธิพราหมณ์ 4 บูชาและปลงพุทธสรีระ 208 บูชาร่างกาย 194 บูชาไฟ 15, 51 บูชาพระสรีรธาตุ 7 ทะนาน 214 บูชาพระบรมศพ 195
บูรพาจารย์ของพวกพราหมณ์ 52, 53, 117
เบียดเบียนผู้อื่น (ปรเหฐนา) 249
เบี้ยเลี้ยง 65
เบื่อหน่าย 90, 251
เบื้องต้นของสิ่งทั้งหลาย 20
เบื้องปลาย 23 เบื้องปลายหรือจุดสุดท้ายของสิ่งทั้งหลาย 20
แบ่งแผ่นดินให้ปกครองเท่าๆ กัน 245
แบ่งพระบรมสารีริกธาตุออกเป็น 8 ส่วนแก่ 8 เมือง 213
โบกขรณี 56, 220, 221
โบราณสถาน 178, 210 โบราณคดี 190
โบราณาจารย์ 256

ป

ปกรณ์ มีความหมายเท่ากับคัมภีร์ 254 ปกรณ์วิเสส 254
ปจฺจตฺตํ 148
ปจฺฉิมา วาจา 203
ปชฺโชตสฺเสว นิพฺพานํ วิโมกฺโข เจตโส อหุ 206
ปชานนฺ น ปรามสติ 28
ปฏิคาหก-สมณพราหมณ์, ยาจก, วณิพกเป็นต้น 67
ปฏิจจสมุปบาท 28, 123, 133, 140, 141, 144, 145 ปฏิจจสมุปบาททางจิต, ปฏิจจสมุปบาททางสังคม 144
ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม 235 ปฏิบัติเพื่อเป็นฤาษี 53
ปฏิปทา 79 ปฏิปทาที่เป็นทางบรรลุวิชชา 49
ปฏิโลม 151
ปฏิเสธความเป็นไปได้ของความรู้ 36
ปฏิสัมภิทามัคค์ 259
ปฐมฌาน 27, 39, 85, 86, 98, 204, 205
ปฐมเทศนา 170, 194
ปฐมยาม 198
ปฐมสังคายนา 95
ปฐวีสัญญา 170
ปณีตं ขาทนียं โภชนียं ปฏิยาทาเปตฺวา ปหูตญฺจ สูกรมทฺทวं. 182
ปถคมน์-อุปฺปถคมน์ 17
ปทพฺยญฺชนานิ 181
ปทุม 220
ปธานสังขาร 235
ปนิมมิตวสวัตดี 107
ปรมาตมัน 146
ปรัชญา 6 ปรัชญาวิมตินิยม -Skepticism 36
ปรับปรุงการเรียกขานภิกษุด้วยกัน 201
ปรับไหม 64
ปรากฏการณ์สะท้านสะเทือนไปทั่วหมื่นโลกธาตุ 30
ปรากฏการณ์แห่งพุทธานุภาพ 170, 171
ปรากฏการณ์ทางจิต

170 ปรากฏการณ์ธรรมชาติ 170 ปรากฏการณ์อัศจรรย์น่าสะพึงกลัว 206 ปรากฏตัว 100, 106 ปราบแคว้นวัชชี 153 ปราโมทย์ 93, 98, 120 ปรารถนาในทางชั่ว (ปาปิจฉา) 156 ปราสาท 92, 118, 217, 222, 224 ปริคคหะ (การยึดถือครอบครอง) 142 ปริณายก 222 ปริณายกแก้ว 217, 220 ปริณายกรตน์ 220 ปริตตสญญี- limited consciousness 25 ปริตโต อตตา-อัตตาเล็ก 146 ปรินิพพาน 73, 124, 169, 176, 177, 179, 187, 188, 189, 190, 192, 196, 198, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 212, 216, 252 ปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ 171 ปรินิพพานในระหว่างที่ออกจากจตุตถฌาน 205 ปริพาชก 7, 8, 74, 75, 83, 90, 91, 198, 199, 200 ปริภุตต์ สมมา ปริณามี คจฉเณยย อณณตร ตถาคตสส 183 ปริเยสนา 142, 144 ปริวาฬโม 22 ปริวรรต 256 ปริวาส 200 ปรุงแต่งภพ (ภวสงขาร์) 169 ปรุงยาแก้ปวดศีรษะ 19 ปรุงยาตา 19 ปรุงยาถ่าย 19 ปรุงยาถ่ายโทษเบื้องบน 19 ปรุงยาถ่ายโทษเบื้องล่าง 19 ปรุงยาทาสมาน 19 ปรุงยาทากัด 19 ปรุงยานัตถุ์ 19 ปรุงยาสำรอก 19 ปลงผมและหนวด 201 ปลงพระเกศาและพระมัสสุ 133 ปลงพระชนม์พระราชบิดา 40 ปลงอายุสังขาร 169, 171, 177 ปลงอายุสังขารอย่างมีสติสัมปชัญญะ 174 ปลา 102 ปลาตัวใหญ่ 29 ปลาไหล 23 ปล่อยสัตว์ทุกตัวที่หลักยัญ 70 ปล่อยวาง 90 ปล้นจี้ 10 ปลีกตนอยู่โดดเดี่ยว 248 ปลูกเรือนมีประตูทั้ง 4 ด้าน ที่ทาง 4 แยก 51 ปหานสัญญา 157 ประกอบด้วยน้ำทั้งปวง 35 ประกอบในธรรมอันเป็นเครื่องประกอบเพื่อหมดบาป 35 ประโคมดนตรี 11 ประจาน 64 ประชวร 165, 166 ประชวรลงพระโลหิต 183 ประชุมสงฆ์ทั่วกรุงราชคฤห์ 155 ประชุมสงฆ์ทั่วกรุงเวสาลี 178 ประชุมมอบหมายงานให้เทวดาทั้งหลายไปอารักขาตามวัด 232 ประชุมกันเนืองนิตย์ 154 ประชุมใหญ่ 126, 127, 128 ประชุมพระสาวกครั้งใหญ่ 129 ประดับข้อ 12 ประดับตกแต่งร่างกาย 12 ประตูกำแพง 160 ประตูแก้วไพฑูรย์ 216 ประตูแก้วผลึก 216 ประตูเงิน 216 ประตูทองคำ 216 ประตูเมือง 4 ชนิด 216 ประท้วง 113 ประทักษิณ 168, 186, 252 ประทุษร้าย (โทโส) 249 ประทุษร้ายมิตร (โทพฺโภ หรือ ทุพฺโภ) 248 ประเทืองผิว 12 ประนมมือ(อญชลี

ปคุณเหยย์) 61
ประนมมือทำประทักษิณรอบจิตกาธาน 211
ประพรมของหอม 240
ประพรมด้วยน้ำทั้งปวง 36
ประพฤติผิดในกาม 67, 130
ประมาท 179 ประมาทในประโยชน์ตน 195
ประเมินการ (สำชาน์) 18
ประโยชน์ 243 ประโยชน์สุข 242 ประโยชน์ที่เห็นได้อย่างทันตาสำหรับการบวชเป็นสมณะ 34 ประโยชน์เกื้อกูลแก่สัตว์ทั้งปวง 9 ประโยชน์ในความเป็นสมณะ 37 ประโยชน์ในภพหน้า 248 ประโยชน์ปัจจุบัน 248
ประวัติของพระวิปัสสีพุทธเจ้าเมื่อเป็นราชกุมาร 132
ประวัติย่อของเจดีย์ทั้ง 6 167 ประวัติพระพุทธเจ้าทั้ง 7 พระองค์ 123, 129 ประวัติศาสตร์ของ 7 แคว้นโบราณ 245 ประวัติศาสตร์แห่งศากยวงศ์ 43 ประวัติศาสตร์โบราณ 190
ประสูติได้ 7 วัน 131
ประหารชีวิต 64
ปักขันทิกาพาธ 183
ปักปิ่น 12
ปัจจัย 141 ปัจจัยปรุงแต่ง 147
ปัจเจกพุทธเจ้า 195
ปัจฉิมยาม 187, 192, 197, 198 ปัจฉิมวาจา 201, 203 ปัจฉิมโพธิกาล 227
ปัญญา 50, 60, 79, 80, 81, 97, 100, 102, 107, 114, 157, 159, 160, 161, 180 ปัญญาสัมปทา 79, 80 ปัญญาสอบสวน 235 ปัญญาวิมุตติ 79, 151, 162, 252 ปัญญาวิมุตต์ 150 ปัญญาจะบริสุทธิ์ได้ก็เพราะศีล 60 ปัญญารู้แจ้งด้วยตัวเอง 28 ปัญญาอันเกิดขึ้นต่อจากจตุตถฌาน 100
ปัญหาของท้าวสักกะ 124 ปัญหาที่ไม่ทรงตอบ 89, 90
ปัสสัทธิ 157
ปากกับใจตรงกัน 243
ปาจารย์ 43, 117
ปาฏิกสูตร 3, 4 ปาฏิกวรรค 3, 4
ปาฏิโมกข์ 136
ปาฏิหาริย์ 105, 106
ปาณาติบาต 70
ปาเท สิรสา วนฺทิ 211
ปาปิโย 87
ปาโมชช์-ความยินดีอย่างอ่อนเป็นความยินดีที่อ่อนกว่าปีติ 98
ปายาสิสูตร 124 ปายาสิราชัญญสูตร 3, 122, 124 ปาราสิสูตร 3
ปาวจน์ 201
ปาสาทิกสูตร 3
ป่า 97, 248 ป่าช้า 97 ป่าใหญ่ 139 ป่าสักใหญ่ 45
ป้ายยาตา 19
ปิดฝาเหล็ก 195
ปิตุฆาต 39
ปีติ 85, 86, 93, 98, 99, 120 ปีติทำให้กายสงบ 98
ปุคคลเวมตฺตตา วิทิตา 200
ปุถุชน 10, 14, 19 ปุถุชนกล่าวชม 8
ปุพเพนิวาสานุสสติ 100, 101
ปุพพันตกัปปิกะ 20, 24
ปุโรหิต 64, 65, 66, 67, 69, 134, 244, 246, 249, 250
ปูนบำเหน็จ 41
ปูนิสทนะ 168 ปูผ้าสังฆาฏิพับเป็น 4 ชั้น 184, 187

ปู(ปิดามหะ) 45
เปตวัตถุ 259
เปรต 148
เป็นไปเพื่อความสิ้นทุกข์โดยส่วนเดียว 91 เป็นไปเพื่อความเป็นใหญ่ยิ่ง 189 เป็นไปไม่ได้ที่พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าจะอุบัติพร้อมกัน 2 องค์ 243 เป็นยอดของโลก 132 เป็นใหญ่แห่งโลก 132
เปล่งวาจาอย่างองอาจสง่างาม 81 เปล่งอุทาน 169, 189, 221
เปลื้องผ้าโพกศีรษะลง 61
เป่าสังข์ 121
เป้าหมายของสมาธิภาวนา 73
เปิดของที่ปิด 70
โปฏฐปาทสูตร 3, 5, 83
โปโนพภวิกา 156
โปรดเสียงเบา 84
โปรยลงในพายุใหญ่ 186
ไปด้วยฤทธานุภาพของเทวดา 136

ผ
ผรณาปีติ 98
ผลกรรม 3 อย่าง 221 ผลของการบวชประพฤติพรหมจรรย์ 4 ผลบุญ 240 ผลบุญแต่ปางก่อน 220 ผลสมาบัติข่มพระโรคา พาธ 165 ผัดหน้า 12
ผัสสะ 28, 140, 141, 144 ผัสสะเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา 144 ผัสสายตนะ 29
ผาสุกอย่างยิ่ง (ผาสุตโร) 167
ผ่าตัด 19
ผ้า 13 ผ้า 500 คู่ที่ห่อพระสรีระ 211 ผ้าทิพย์สีแดง 240 ผ้าที่ใช้ห่มในบางโอกาส 186 ผ้านุ่ง 186 ผ้าเนื้อละเอียดสีทอง 186 ผ้ามงคล 186 ผ้าห่มประจำกาย 186 ผ้าใหม่ 195
ผี 45
ผืนในสุดกับผืนนอก 211
ผุดขึ้น-ดำลงในแผ่นดินเหมือนอยู่ในน้ำ 106 ผุดเกิด 162 ผุดอยู่ในแห 29
ผูกสะพาน 240 ผูกมนต์ 52
ผู้แต่ง 259, 260 ผู้นำสงฆ์ (ปาโมกข์) 181 ผู้เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะประเสริฐสุดในหมู่เทวดาและมนุษย์ 49 ผู้สร้าง 107 ผู้ห้ามน้ำทั้งปวง 35
แผ่นดินใหญ่ตั้งอยู่บนน้ำ 170 แผ่นดินไหว 17, 169, 170, 171
โผฏฐัพพตัณหา 142

ฝ
ฝนตกหนัก 185
ฝังสูกรมัททวะที่เหลือจากเสวย 183
ฝึกจิต 85
ใฝ่รู้ใฝ่ศึกษา 50

พ
พญาช้าง(นาคราชา)เผือก 218 พญาม้าสีขาว 219 พญาสาละ (สาลราช) 136
พนัน 11
พ่นน้ำมนต์ 18
พยากรณ์ 17, 18
พยาบาท 67, 79, 80, 119, 121, 248 พยาบาทวิตก 221 พยาปาทปโทสะ (ความประทุษร้ายคือพยาบาท) 97
พรมชนสัตว์ 12
พรรษาสุดท้าย 158, 165
พรากพืชคามและภูตคาม 11
พรหม 21, 107, 108, 115,

116, 118, 120, 121, 149, 171, 232, 233, 246, 247, 248
พรหมมนต์ 47 พรหมมี เครื่องผูกพันคือสตรี 119 พรหมของพราหมณ์ 250 พรหมคุณ 79
พรหมจรรย์ 9, 90, 137, 148, 169, 178, 232, 242, 250, 251
พรหมกาย 148
พรหมกายิกา 107, 108, 148 พรหมชาลสูตร 3, 4, 6, 38, 97 พรหมชาละ 6 พรหมทัณฑ์ 47, 202 พรหมไทย 41, 56, 62 พรหมปรากฏกาย 233 พรหมปาริสัชชะ 148 พรหมปุโรหิต 148
พรหมโลก 107, 108, 109, 120, 130, 183, 223, 224, 247, 248, 251 พรหมวิหาร 150, 175, 221, 224, 251
พราหมณ์ 13, 41, 51, 52, 57, 58, 59, 63, 65, 66, 79, 80, 92, 110, 116, 118, 119, 120, 124, 127, 128, 129, 170, 171, 195, 197, 212, 216, 220, 221, 247, 249
พราหมณ์มหาศาล 115, 116, 246, 247, 250
พราหมณ์ที่ปรึกษา 244
พราหมณ์หมอดูลักษณะ 132 พราหมณ์หนุ่มกับธิดาของพวกกษัตริย์มีบุตรด้วยกัน 48
พราหมณ์ผู้เฒ่า 43
พราหมณสกุล 127, 128 พราหมณคาม 41, 62
พร้อมเพรียงกันประชุมเนืองๆ 155 พร้อมเพรียงกันทำกิจกรรมของสงฆ์ 155 พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม 155
พลัดพราก 196, 223
พหูสูต 46, 50, 59, 66, 157, 169, 181, 182
พละ 179
พ่อค้าเดินเรือมหาสมุทร 108
พะอง(นิสฺเสณี-ลำไม้ไผ่สำหรับพาดขึ้น) 118
พระอรหันต์ 162
พระวาจานุ่มนวลด้วยภาษาชาวเมือง (โปริยาวาจาย) 57
พักตร์เบิกบานอยู่เสมอ 57
พาตัวเองไปพรหมโลก 106
พายุ 170
พาล 179
พาหุสัจจะ 157
พิจารณากายในกาย 164, 167, 236 พิจารณาจิตในจิต 164, 167, 236 พิจารณาธรรมในธรรม 164, 167, 236 พิจารณาเวทนาในเวทนา 164, 167, 236 พิจารณาเห็น 157 พิจารณาโดยแยบคาย 235, 236 พิจารณาในสติปัฏฐาน 236
พิธีแก้บน (ปณิธิกมฺม่) 18 พิธีบนบาน(สนฺติกมฺม่) 18 พิธีบูชามหายัญ 64 พิธีถวายพระเพลิงพุทธสรีระ 210 พิธีบูชาและปลงพระพุทธสรีระ 207
พิสูจน์เรื่องตายแล้วเกิด 124
พืชเกิดจากผล, พืชเกิดจากยอด, พืชเกิดจากลำต้น, พืชเกิดจากเมล็ด, พืชเกิดจากเหง้า 11 พืชคาม 9
พุทธคุณ 56, 57, 243 พุทธคุณ 8 ประการ 241, 242, 243, 244
พุทธเจ้า 130 พุทธเจ้า 7 พระองค์ 125
พุทธญาณ 229
พุทธานุภาพ 170, 171, 184 พุทธบริษัท 176

พุทธปรินิพพาน 95
พุทธภาวะหลังเสด็จดับขันธปรินิพพาน 29
พุทธรูปปางปรินิพพาน 204 พุทธลักษณะ 55
พุทธวงส 260 พุทธวาจา 255 พุทธวิธีตอบปัญหา 90 พุทธศาสนา 169, 199 พุทธสาวก 232
พุทธสรีระ 207, 208
พุทธสรีระในพระเพลิง 211
พูดแก่งแย่งเอาแพ้เอาชนะกัน 13 พูดโกหก (กุหกา) 13 พูดคำหยาบ 9, 67
พูดชัดสายไม่ชี้ชัด 20
พูดด้วยชั้นเชิงที่จะให้ได้ลาภ 13 พูดแต่คำสัตย์ 9 พูดแต่ถ้อยคำที่เชื่อถือได้ 9 พูดเท็จ 9 พูดเพ้อเจ้อ 9, 67 พูดในสิ่งที่ตนไม่รู้ไม่เห็นจริง 93
พูดไม่อยู่ในร่องในรอย 23 พูดยุแหยให้คนแตกแยกกัน 9 พูดลวงโลก 9 พูดเลียบเคียง 13 พูดและเล็ม (นิปฺเปสิกา) 13
พูดส่อเสียด 9, 67
พูดหลอกลวง 13 พูดหว่านล้อม(เนมิตฺติกา) 13 พูดให้คนสมัครสมานกัน 9 พูดให้ดื่นได้ด้วยการกล่าวปฏิเสธ 22
เพ่งกสิณ 173 เพ่งดินเป็นอารมณ์น้อย 170 เพ่งน้ำเป็นอารมณ์มาก 170 เพ่งสีเป็นต้นในกายตน 174 เพ่งสีในกายตนเป็นกสิณ 172 เพ่งอารมณ์ภายนอกเป็นกสิณ 174
เพดาน 240
เพลา 240
เพลินดีใจในคำชม 8
เพศ (features) 144
เพิกถอนสิ่งที่ตถาคตบัญญัติไว้แล้ว 156
เพิ่มข้าวปลูกและข้าวกินให้ 65
เพิ่มทุน (ปาภตำ อนุปฺปาเทตฺ) 65
เพียร 236
แพะ 10
แพศย์ 92
โพชฌงค์ 157, 161, 179
โพธิ์(อสฺสตฺถ) 129
โพธิญาณ 200 โพธิสัตว์ 65, 66, 130 โพธิสัตว์จุติจากสวรรค์ 170 โพธิสัตว์จุติและประสูติ 129 โพธิสัตว์ประสูติ 132 โพธิสัตว์อยู่ในพระครรภ์ 131
ไพฑูรย์น้ำงาม 219

ฟ
ฟองเนยใสเกิดจากเนยใส 94
ฟ้อน 11 ฟ้อนรำขับร้องประโคมดนตรี 9, 212
ฟังจากพระพุทธองค์ 181, 238 ฟังเพียงชื่อก็ขนลุกชู่ 230 ฟังมาจากสงฆ์ 181 ฟังมาโดยตรงจากพระเถระ 182 ฟังยังไม่ทันจะอิ่ม 197
ฟันเหยิน 74
ฟาดศีรษะด้วยค้อนไฟ 46
ฟ้าร้อง 17 ฟ้าแลบฟ้าผ่า 185

ภ
ภควติ พฺรหฺมจริยํ จริตฺวา กาเมสุ กามฉนฺทสฺส วิราเชตฺวา 137
ภพ 29, 140, 141, 230 ภพเบื้องหน้า 28 ภพเป็นปัจจัยให้เกิดชาติ 141 ภพใหม่ของภิกษุและชาวนาทิกะหลายคนที่ล่วงลับไป 162 ภพหน้าจำต้องไป 249
ภวตัณหา 144
ภวังคสัญญา 87
ภันเต 202
ภัททิยะค่อม 74
ภัทรกัป 126, 136

ภัยสงคราม 13
ภาชนะดิน 179
ภาพบ้านเมืองอันสวยงาม (โสภนครา) 11 ภาพมายา 100
ภาวะข้าวยากหมากแพง 18
ภาวะที่จิตหลุดพ้นจากอกุศลธรรมด้วยกำลังสมาธิในฌาน 150 ภาวะที่จิตพ้นไปจากธรรมฝ่ายต่ำด้วยฌานสมาบัติ 174 ภาวะมีสัญญาก็ไม่ใช่ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่ 175 ภาวะอนันต์ 146
ภาวิตา พหุลีกตา ยานีกตา วตฺถุกตา อนุฏฺฐิตา ปริจิตา สุสมารทฺธา 168
ภาษาของชาวโลก 94 ภาษาบาลี 256 ภาษาอันธกะ 257
ภาษีอากร 68
ภิกขุอปริหานิยธรรม 155
ภิกษุ 169, 191, 196, 206, 238 ภิกษุศักดิ์ใหญ่ 192 ภิกษุผู้มีพรรษาแก่กว่า (เถรตโร), ภิกษุผู้มีพรรษาอ่อนกว่า (นวกตโร) 202
ภิกษุณี 139, 169, 191, 196, 227, 238
ภูเขา 97, 248
ภูตคาม 9
ภูตติกมฺมํ 18
ภูมิจาลสฺส ปาตุภาวาย 170 ภูมิทัศน์ 241
โภคสมบัติ 61
โภชเน มัตตัญญุตา 50

ม
มชฺฌิมสีลํ นิฏฺฐิตํ 10
มณฑมาฬ-พลับพลา 196
มณิกา 106 มณิรตนํ 219
มนต์ 42, 59, 60
มนสิการ 150
มนัส 84
มนฺทารวปุปฺเผหิ สณฺจิตา 208
มนุษย์ 29, 81, 93, 130, 131, 141, 148, 168, 178, 183, 228, 234, 239, 242, 243 มนุษยโลก 130
มโนกรรม 157 มโนมยิทธิ 49, 100 มโนมยํ อภินิมฺมินนาย-to the calling up of a mental image 39 มโนมัย 88, 93 มโนมัยกาย 89 มโนมัยรูป 39 มโนสัมผัส 142, 144
มมัตตา 248
มรรค 79, 202, 203 มรรคมีองค์ 8 74
มฤคทายวัน 134, 177
มวยชก (มุฏฐิยุทธ์) 11 มวยปล้ำ (นิพฺพุทธ์) 11
มหรสพ 11, 186
มหัศจรรย์ 184
มหากรุณา 134 มหาโควินทสูตร 3, 122, 124, 239 มหาชนบท 138 มหานิทานสูตร 3, 122, 123, 138 มหาบุรุษ 42 มหาปทานสูตร 3, 4, 122, 123, 125 มหาปเทส 180, 181, 182 มหาปรินิพพานสูตร 3, 122, 123, 152, 153 มหาปุริสลักษณะ 42, 54, 55, 57, 59, 132 มหาปุริสลักษณะที่เร้นลับ 53 มหาพรหม 107, 108, 148 มหาภูตรูป 107 มหายัญ 68, 69 มหาลิสูตร 3, 5, 71, 76 มหาวรรค 3, 4, 161, 162, 174 มหาวิยูห์ กูฏาคาร์ 221 มหาศาล 197, 216 มหาศีล 10, 14, 19, 38, 97 มหาสังฆสันนิบาต 134 มหาสมยสูตร 3, 122, 124 มหาสมุทรทั้ง 4

เป็นพระราชอาณาเขต 216 มหาสติปัฏฐาน 124 มหาสติปัฏฐานสูตร 3, 122, 124 มหาสีลนิฏฐิตๆ 10 มหาสีหนาทสูตร 3, 5, 77 มหาสุทัสสนสูตร 3, 122, 124, 215 มหาอำมาตย์ 13
มองด้วยตาไม่เห็น 109
มะม่วง 37, 115 มะม่วงที่หลุดจากขั้ว 29 มะม่วงหนุ่ม 159
มะเดื่อ(อุทุมพร) 128
มะพลับ 83
มังสะ (เนื้อ-flesh) 211
มั่งมี 179
มัจฉริยะ 142, 143
มัชฌิมนิกาย 259
มัชฌิมปัณณาสก์ 121
มัชฌิมศีล 10, 13, 38, 97
มัดแขนไพล่หลังตัวเองด้วยเชือก 118
มัลลปาโมกข์ 207, 210
ม้วเมา (มโท) 249 ม้วเมากับรสอาหาร 243
มาฆบูชา 136
มาร 169, 171, 174, 176
มารขอให้ปรินิพพาน 175 มารสิง 168
มารโลก 130, 183
มารดาพระโพธิสัตว์ 131
มาลัยของหอม 195
ม้า 10, 224 ม้าแก้ว 217, 219
มิคทายวัน 77
มิจฉาทิฐิ 4, 6, 7, 19, 26, 67, 90, 110, 112, 113
มิจฉาทิฐิในเรื่องชีวะกับสรีระ 75
มีกายแต่ไม่มีสัญญา 149
มีทาสีและทาสไว้ใช้ 10
มีธรรมเป็นสรณะ 167
มีตนเป็นเกาะ 167 มีศีล 179 มีสัญญาด้วยสัญญา 87 มีสัญญาดื่นอยู่ 185 มีสุขจิตก็จักตั้งมั่น 120 มีเขตสิ้นสุด (อนตวา) 22
มีดที่ตัดศีรษะก็สักแต่ว่าเป็นของมีคมอย่างหนึ่ง 35
มือสะอาด 9 มือถือสากปากถือศีล 243
มุทิตา 121, 251 มุทิตาจิต 221
มุนี 169
มุสาวาท 143
มุ่งมั่นในความเพียร 157
มูรธาภิเษก 97, 216, 217, 233
มูลปริยายสูตร 55
มูลปริยายชาดก 55
มูลอัฏฐกถา 256
เมตตา 157, 251 เมตตาจิต 79, 221
เมือง 13 เมืองกลางป่า 189 เมืองกิ่ง 215 เมืองชายแดน 160 เมืองดอน 189, 197 เมืองยุทธศาสตร์ 161 เมืองเล็ก 189, 197 เมืองเล็กเมืองดอน 215 เมืองเล็กเมืองดอนเมืองกิ่ง 216
แมว 160
แม่น้ำปันขตแดน 189
โมหะ 101, 189
ไม่ดลุกดลีกับหมู่คณะ 156
ไม่เคยพบเคยเห็นในศาสดาอื่น 243 ไม่ต้องเห็นเลย (อทสฺสน่) 194 ไม่ต้องพูดด้วย (อนาลาโป) 194 ไม่เห็นแก่การหลับนอน 156 ไม่เพลินกับการงาน (น กมฺมารามา) ไม่หมกมุ่น 156 ไม่เพลิดเพลินไม่หมกมุ่นอยู่กับการพูดคุย 156 ไม่มีที่ว่างแม้เท่าปลายขนทราย 192
ไม้ 240 ไม้สอดเพลา 240 ไม้ที่ง 12

ย

ยกฐานะของตนเองให้สูงขึ้น 37 ยกปฏิกขึ้น 61 ยกเลิกภาษีอากร 64 ยกย่องพระอานนท์ 196
ยชุพเพท 42
ยถา ตำ มาเรน ปริยุฏฐจิตฺโต 168
ยศ 189
ยอดของเจ้าลัทธิ 63
ย้อนทางเดิม 167 ย้อนอดีตไปถึง 91 กัป 136
ยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อม 203
ยักษ์ 46, 124, 197, 229, 230, 231
ยัญที่ไม่ต้องสังเวยด้วยชีวิต 66 ยัญสมบัติ 64, 66, 69
ยากจน 179
ยาถ่าย 96 ยาผดุงครรภ์ 18
ยาน 13, 240
ยามสังวรลัทธิ 36
ยิงขึ้นฟ้า ฝนก็จะไม่ตก 47 ยิงลงที่พื้น แผ่นดินก็จะทรุด 47
ยาหิ ตถาคโต โวหรติ อปรามสนฺโต 94
ยินดี(อภิชฌา) 236 ยินดีแต่กับการอยู่ตามลำพัง 243 ยินดีพอใจในจีวรและบิณฑบาต 97 ยินดีพอใจในที่อยู่อันสงัด 97 ยินร้าย(โทมนัส) 236
ยึดถืออัตตา 145 ยึดถืออัตตาที่ตัวเองลบล้างความเชื่อของคนอื่น 146 ยึดถืออัตตาที่เที่ยงแท้เป็นนิรันดร์ 146 ยึดถืออัตตาเฉพาะในชาติปัจจุบัน 146 ยึดมั่นในความรู้ชัด 28 ยึดมั่นในทิฐิ 141 ยึดมั่นในศีลและวัตร 141
ยืนถวายงานพัด 192 ยืนเล่าเรื่องพระสัมมาสัมพุทธเจ้า (ทั้ง 7) 137 ยืนเหนี่ยวสลักประตูวิหาร 196 ยืนด้วยพระบาทอันเต็มเสมอกัน
โยชน์ 158, 182, 190, 192, 197, 216, 219, 221, 240, 241
โยนิโสมนสิการ 235

ร

รดน้ำมนต์ (นหาปน์) 19
รถ 224 รถเทียมลา 42 รถเทียมลาทางตัด 53
รสตัณหา 142
ร้องไห้ไปทำงานไป 68
ร้อยชั่วธนู (bow-lengths) 220
ระดมเพียร 50
ระลึกชาติได้ 49, 101 ระลึกชาติได้ด้วยเจโตสมาธิ 20, 21
ระหว่างต้นสาละ 2 ต้น 187
รักษาสืบทอดไว้ในจักรวาล 214 รักษาเด็ก 19
รัตตัญญู 156, 228
รัตนตรัย 8, 40, 70, 82, 104, 121, 186, 200, 203, 228, 229, 237
รับทองและเงิน 9 รับนาและไร่ 10 รับสตรีและเด็ก 10 รับผ้าครองครั้งสุดท้าย 186
รับรู้อารมณ์ 145 รับสารภาพเพื่อการสำรวมต่อไป 40
ราคะ 101, 189, 206, 209 ราคะโทสะโมหะ 252
รำกระบี่กระบอง 11
รางเหล็ก 195
ร่างกายและจิต 145 ร่างของปัญจสิขเทพบุตร 240
ราชธานี 246 ราชโปริสา 65 ราชวงศ์ 13 ราชสีห์ 191
ราชา 13 ราชาของเทพคนธรรพ์ 241 ราชาของเทพยักษ์ 241 ราชาของเทพกุมภัณฑ์ 241 ราชาของเทพนาค 241 ราชาของพระราชา 250

ร่ายมนต์ 18, 117 ร่ายมนต์ขับผี 18 ร่ายมนต์ให้มือสั่น 18 ร่ายมนต์ให้คางแข็ง 18 ร่ายมนต์ให้ลิ้นกระด้าง 18 ร่ายมนต์ไม่ให้หูได้ยินเสียง 18 ร่ายมนต์ฟ่นไฟ 18
ริมฝีปากอันเปียกชุ่ม 74
ริษยา (อุสฺสุยา หรือ อุสูยา) 249
รูป 134, 146, 149, 150 รูปชันธ์ 147 รูปงาม 220 รูปงามน่าเลื่อมใส เปรียบปานพรหม 59 รูปฌาน 50, 86, 150, 151, 174, 205 รูปตัณหา 142 รูปทิพย์ 72, 73 รูปทิพย์-เสียงทิพย์ในสมาธิ 71 รูปพรหม 93 รูปภพ 141 รูปภายนอก 172, 173 รูปภายใน 172 รูปสมบัติ 63 รูปสัตว์ 240 รูปสัญญาภายใน 174 รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ 131, 141
รู้จักประมาณในการบริโภค 50 รู้ชัดตามความเป็นจริง 29 รู้ได้ด้วยปัญญา 148 รู้ตัวในทุกกิริยาอาการ 165
รู้ทั่วถึงธรรมวินัย 13 รู้เท่าทันถึงความดับสิ้น 28 รู้ยิ่ง (อภิญญา) 251 รู้สึกสุขทุกข์เพราะอายตนะ 142
เร็วเหมือนเหยียดแขนเข้าออก 108
เรียกขานกันด้วยคำว่าอาวุโส 202 เรียกชื่อโคตรตามความนิยม 72
เรียนมนต์ 49 เรียนจบคัมภีร์นิฆัณฑุ 42
เรื่องเบ็ดเตล็ด 13 เรื่องโลก 13 เรื่องพื้นๆ (อปฺปมตฺตกำ โอรมตฺตกำ สีลมตฺตกำ) 8
เรือนจำ 98 เรือนยอด 221, 224 เรือนรับรองที่ประทับ 162
โรค 98 โรค(ระบาด) 18 โรคท้องร่วง 183 โรคาพาธน้อย 220
โรงกลม 8, 33, 125, 129 โรงกระเดื่อง 185, 186 โรงทาน 221
โรยผงทำจุณในภาชนะสำริด 98

ฤ

ฤกษ์เก็บทรัพย์ 18 ฤกษ์จ่ายทรัพย์ 18 ฤกษ์เรียงหมอน 18 ฤกษ์วิวาหมงคล 18 ฤกษ์หย่าร้าง 18 ฤกษ์อาวาหมงคล 18
ฤทธิ์ 4 อย่างของพระเจ้ามหาสุทัสสนะ 220 ฤทธิ์ทางใจ 49
ฤๅษี 47, 52, 53, 106, 117

ล

ลดร่มลง 61
ลบหลู่มนต์ 59 ลบหลู่ชาติกำเนิดของพราหมณ์ 59 ลบหลู่วรรณะ 59
ลมตั้งอยู่บนอากาศ 170 ลมหายใจ 206
ล้มล้างข้อบัญญัติเก่า 154
ล่วงลับไปแล้วทั้งดวงจิต 206
ลอยลงในกระแสน้ำเชี่ยว 186
ลอมฟาง 97
ล่อลวงตลบตะแลง 10
ล้อเกวียนบดผ่าน 184 ล้อทิพย์ 217 ล้อที่ถูกถอดเพลา 218
ลสิกา (ไขข้อ-fluid of the joints) 211
ละความยึดถืออัตตาว่าเป็นของเรา 248 ละความเป็นของเรา 248
ละอายต่อบาป 9 ละอายแก่ใจ 50
ลักขณสูตร 3
ลักทรัพย์ 9, 67, 130

ลักษณะบุคคล, สัตว์, และสิ่งต่างๆ 17
ลัทธิ 141 ลัทธิเทวนิยม 25 ลัทธิอื่น 230 ลัทธิอื่นไม่มีอริยมรรค 199
ลา 10
ลาภะ (การได้) 142
ลาภิกษุครั้งแรกที่เวสาลี 177
ล้างเท้าด้วยเท้า 60 ล้างมือด้วยมือ 60
ลิ่นล้ม 250
ลุอำนาจแก่ตัณหา 156
ลูบคลำพระจันทร์พระอาทิตย์ 106
เล่นกังหัน 12 เล่นกำทาย 12 เล่นดวด 11 เล่นตวงทราย 12 เล่นตีกลอง 11 เล่นไถนาน้อย 12 เล่นทายใจ (มเนสิกา) 12 เล่นทายอักษร (อกฺขลิกา) 12 เล่นธนูน้อย 12 เล่นปรบมือ 11 เล่นปลุกผี (เวตาฬ) 11 เล่นปาใบไม้ 12 เล่นไม้สูง 11 เล่นโยนห่วง 11 เล่นรถน้อย 12 เล่นลิ้นเอาแน่อะไรไม่ได้ 22 เล่นเลียนแบบคนพิการ 12 เล่นสะกา 12 เล่นหกคะเมน 12 เล่นหน้าศพ (โธวน่) 11 เล่นหมากเก็บ 11 เล่นหมากไหว 11
เล่านิทาน (อกฺขาน่) 11
เลียบเคียง (ลปกา) 13
เลี้ยงสัตว์ 65
โลก 23, 90, 183, 243 โลกก็จะไม่ว่างจากพระอรหันต์ 199 โลกที่มีแต่สุขอย่างเดียว 92 โลกเที่ยง 91 โลกเที่ยงหรือไม่เที่ยง 90 โลกธาตุ 243 โลกธาตุหมายถึงจักรวาล 243
โลกนฺตริกา อสุรา-อวกาศ 130 โลกนี้ไม่มีขอบเขตที่สิ้นสุด 22 โลกมนุษย์ 230 โลกมีที่สิ้นสุด 91 โลกมีเขตสิ้นสุดเฉพาะด้านบนกับด้านล่าง 22 โลกไม่มีที่สิ้นสุด 91 โลกไม่เที่ยง 91
โลกสมญญา
โลกนิรุตฺติโย โลกโวหารา โลกปญฺญตฺติโย 94
โลกอื่น 92
โลกายตศาสตร์ 18
โลกายตะ 42 โลกายต-Casuistry, Sophistry 18
โลกุตระ 101 โลกุตรธรรม 242
โลภ 67, 111, 249
โลมชาติชูชัน(ขนลุก) 32
โลมา 214
โลหะ 10
โลหิจจสูตร 3, 5, 110
โลหิตปกฺขนฺทิกา 183
โล่เงิน 241
ไล่พระอุปวาณะ 192

ว
วจีกรรม 157 วจีสังขาร 235
วตฺถุปริกรณ์ 18
วยธมฺมา สงฺขารา อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ 203
วรรณะ 4, 44, 60, 189 วรรณะกษัตริย์ 48 วรรณะกษัตริย์มีฐานะสูงสุด (เสฏฐา) 48 วรรณะพราหมณ์ 48
วลฺลี อุทฺธเรยฺย อกิจฺจการี อสฺส 64
วสฺสกมฺมา-โวสฺสกมฺมา 18
วัชชีธรรมโบราณ 154 วัชชีอปริหานิยธรรม 156
วัฏฏะ 145, 148
วัณณกสิณ 175
วัณณนา 260
วัดของศาสนาเชน 104
วันสวดปาฏิโมกข์ 136 วันเข้าพรรษา 231 วันปวารณา 242 วันออกพรรษา 242 วันอุโบสถ 15 ค่ำ 31, 217, 231,

242
วัยของตถาคตมาถึง 80 ปี 166
วัสสูปนายิกา 231
วาจาท้ายสุด 203 วาจาบันทึกการเสด็จปรินิพพาน 205 วาจาอาจหาญ 81
วาลคุคโกฏินิตุทฺทนมตฺโตปิ 192
วาลวิชนี 12
วาเสฏฐสูตร 121
ว่ากล่าวตักเตือน 202
ว่างยิ่งกว่าอากาส 175
วิกเขปิกลัทธิ 36
วิจาร 27
วิจิกิจฉา 97
วิชาความรู้ที่ไม่เป็นไปเพื่อนิพพาน 14
วิชชา 49, 50, 51, 63 วิชชา (8) 37, 39, 49, 100, 102 วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน 50
วิญญาณ 24, 25, 73, 75, 84, 86, 88, 100, 109, 134, 140, 149, 150, 175 วิญญาณของเด็กขาดการสืบต่อ 145
วิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป 145
วิญญาณในนามรูป 145
วิญญาณไม่หยั่งลงในครรภ์มารดา 145
วิญญาณอยู่ในชีวิตใดบ้าง 148 วิญญาณัญจายตนะ 26, 86, 149
วิญญาณัญจายตนฌาน 150, 175, 204
วิญญาณฐิติ 148
วิญฺญาณ์ มาตุ กุจฉิสฺมึ น โอกฺกมิสฺสถ 145
วิญฺญาณ์ เอตฺถ สิตํ เอตฺถ ปฏิพทฺธ์ 100
วิตก 27 วิตกวิจาร 85, 99
วิธีเข้าถึงพรหม 247 วิธีครอบงำธรรมฝ่ายต่ำ 171 วิธีที่จะหลุดพ้นไปจากเวทนา 28 วิธีที่จะพ้นไปจากวิญญาณ 150 วิธีปราบโจรให้ราบคาบ 64 วิธีปฏิบัติต่อสตรีและพระพุทธสรีระ 194 วิธีปฏิบัติเพื่อไปเกิดในพรหมโลก 251 วิธีพ้นไปจากธรรมฝ่ายต่ำ 174
วินัย 181, 201, 255 วินัยของพระอริยะ 40
วินัยปิฎก 72, 161, 162, 255
วินัยปิฎกมหาวรรค 165
วินิจฉัย (การตะกำหนด) 142
วินิบาต 140, 148
วิปัสสนา 49 วิปัสสนาญาณ 49, 100, 102
วิภวตัณหา 144
วิมานวัตถุ 259
วิมุตติ 5, 81, 175
วิโมกข์ 150, 151, 173, 174 วิโมกข์ที่เป็นอีกชื่อหนึ่งของนิพพาน 174
วิราคะ 251 วิราคสัญญา 157
วิริยสมาธิ 235 วิริยะ 157 วิริยารัมภะ-to be to stirred up energy 50
วิเรจมาโน 183
วิวาท 143
วิเวก 86 วิเวกสุข 98
วิสมๆ 21
วิสัยของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า 160 วิสัยของพระอนาคามีและพระอรหันต์ 175
วิสูตร(ม่าน) 52
วิหาร 231 วิหารทาน 69 วิหารที่ประทับ 72, 43, 129 วิหารธรรม 160, 185, 229
วิหิงสาวิตก 221
วีมังสาสมาธิ 235
เวทนา 28, 134, 140, 141, 142, 144, 147, 167, 236 เวทนา-ตัณหา 2 นัย 143 เวทนากับ

อัตตา 146 เวทนากล้าแทบจะสิ้นพระชนม์ 183 เวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา 142 เวทนาเป็นอนัตตา 147 เวทนาหนักแทบจะสิ้นพระชนม์ 165
เวร 121, 248 เวรย่อมไม่ก่อเกิดแก่ผู้สำรวมระวัง 189
เวหาสงฺคโม 219
เวียนตายเวียนเกิด 179, 180
แว่นแคว้น 13
ไวยากรณ์ 42

ศ

ศรัทธา 50, 157
ศาล 218 ศาลพิพากษา 132
ศาลาอเนกประสงค์ 178 ศาลาที่พักซึ่งก่อด้วยอิฐ 226
ศาสดา 5, 32, 78, 113, 201, 209 ศาสดา 3 จำพวกที่ควรถูกประท้วง 113 ศาสดาที่ไม่ควรถูกประท้วง 114
ศาสตราวุธ 9
ศิลาจารึก 103
ศิษย์สำนักบาตรไม้ 74
ศีรษะดำเหมือนกา 219
ศีล 14, 19, 34, 50, 59, 60, 66, 67, 69, 70, 79, 80, 81, 97, 100, 102, 107, 114, 120, 130, 157, 159, 160, 161, 180, 217, 218, 228, 234 ศีลกับปัญญาเป็นยอดในโลก 60 ศีลขนาดกลาง 10 ศีลขนาดยาว 10 ศีลขนาดสั้น 10 ศีลของพระพุทธเจ้า 7 ศีลจะบริสุทธิ์ได้ ก็เพราะปัญญา 60 ศีลที่นำไปสู่สัมมาสมาธิ 157 ศีลที่พระอริยเจ้าพอใจ 237 ศีลบริสุทธิ์บริบูรณ์เพื่อดำเนินไปสู่สัมมาสมาธิ 164 ศีลระดับต้น 8 ศีลระดับสูง 14 ศีลวิบัติ 161 ศีล สมาธิ ปัญญา 5, 85, 162, 164, 165
ศึกษาถ้อยคำ 181
ศูทร 52, 92
เศวตฉัตร 132

ส

สกทาคามี 73, 206, 199, 228, 230, 237, 252
สกสัญญา 86
สงบระงับสังขาร 225
สงสัย (วิจิกิจฉา) 249 สงสัยในกุศลธรรม 98
ส่งทูตไปทวงขอพระบรมสารีริกธาตุ 212
สญฺญิมตฺตานํ ปญฺญเปนฺติ-a conscious existence after death 24
สญฺญี สมาโน ชาคโร-มีใจกำหนดรู้และไม่ได้หลับ 185
สตฺติปญฺชรํ กริตฺวา 212
สตรี 13, 194
สติ 27, 50, 157, 179, 236 สติปัฏฐาน 161, 167, 178, 236 สติเลอะเลือนเมื่อจะตาย 162 สติสัมปชัญญะ 38, 85, 93, 97, 99, 130, 164, 165, 169, 183, 188, 191, 193, 206, 209, 223
สโต โวจฺฉิชฺชิสฺสถ 145
สถานที่ตรัสรู้, สถานที่ประสูติ, สถานที่ปรินิพพาน, สถานที่ทรงแสดงธัมมจักกัปปวัตตนสูตร 194 สถานที่ที่ทรงแสดงนิมิต 177 สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ประจำท้องถิ่น 167 สถานอันรื่นรมย์ 168
สถูป 195, 212 สถูปของโทณพราหมณ์ที่สร้างบรรจุทะนาน 214 สถูป

ซึ่งสร้างเป็นอนุสรณ์ที่เสด็จดับขันธปรินิพพาน 204 สถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ 213 สนามรบ 11 สนทนาธรรม 125 สนานพระเศียรรักษาอุโบสถ 217 สบง 167 สบงจีวร 186 สไบ 217 สปปฏิภาคํ 242 สพฺพโตปหำ 109 สพฺพนิมิตฺตานำ อมนสิการา 167 สพฺพวาริยุตฺโต 35 สพฺพวาริฐโต 36 สพฺพวาริวาริโต 35 สพฺพวาริผุโฏ 36 สภาพที่จะให้เกิดการรับรู้ 145 สภาพปรุงแต่งทางกายวาจาและจิต 235 สภาวะ (ธาตุแท้ดั้งเดิมของสิ่งทั้งหลาย) 7 อย่าง 35 สภาวะที่พึงรู้ได้ (วิญญาณ) 109 สภิยสูตร 7 สมณะ 37, 51, 79, 80, 110, 170, 171 สมณะโล้น 52 สมณพราหมณ์ 183, 199 สมมา วิหเรยฺยุ อสุญฺญโลโก อรหนฺเตหิ อสฺส 199 สมาทาน 97, 156, 171 สมาทานศีล 5 70 สมาธิ 21, 39, 73, 79, 81, 85, 86, 97, 99, 100, 101, 102, 107, 114, 120, 157, 159, 160, 161, 175, 180, 185, 237 สมาธิแน่วนิ่งดิ่งลึก 173 สมาธิที่เกิดจากวิมังสา 235 สมาธิที่เกิดจากฉันทะ 235 สมาธิที่เกิดจากจิตตะ 235 สมาธิที่เกิดจากวิริยะ 235 สมาธิเพื่อเห็นรูปทิพย์ 72 สมาธิเพื่อเห็นรูปทิพย์และได้ยินเสียงทิพย์ 5 สมาธิเพื่อฟังเสียงทิพย์ 72 สมัญญานามว่าวิปัสสี 132 สมบัติ 224 สมบัติ (3) 66 สมาบัติ 174, 205 สมาบัติ (9) 175 สมุทัย 141 สยายผมยกแขนคร่ำครวญ 192 สย์ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา ปเวเทติ 28 สรณะ 167, 186, 200, 201, 234 สรณคมน์ 69 สร้างโรงบูชาไฟไว้ใกล้บ้านเมือง 51 สร้างวิหาร(ที่พักอาศัย)เป็นส่วนกลางแก่พระสงฆ์ 69 สร้างศาลา 239 สรีระ 5, 76, 194 สรีระที่ถูกไฟไหม้ 211 สวดอ้อนวอนเทวดาอินทร์พรหม 118 สวนตาล 230 สวนตาลทอง 223 สวนป่า 77 สวนมะม่วง 104, 115, 116, 159, 164, 165, 183, 187 สวนมะม่วงของนายจุนทะ 182 สวนมะม่วงของหมอชีวก 33, 177 สวมเกี้ยว 12 สวมพวงดอกไม้และเครื่องประดับ 53 สวมรองเท้าอันวิจิตร 12 สวรรค์ 78, 113, 189, 216, 237, 241, 251 สวรรคต 222, 223, 227, 229, 245 สเวชนียานิ ฐานานิ 194 สอนคนอื่น 111, 113 สอนทางไปอยู่กับพรหม 115 สอนมนต์ 48, 246 สอนมนต์คุ้มครองบ้านเรือน(ภูริกมฺม่) 18 ส่องกระจก 12 ส่อเสียด 143 สระบัว 56 สระผมห่มผ้าสีเหลือง 222

สระสรงเกล้านุ่งผ้าใหม่ 210
สะดุ้งดิ้นรน 148
สักกปัญหสูตร 3, 122, 124
สักการะ เคารพ บูชาเจดีย์ 154 สักการะเคารพนับถือบูชาภิกษุผู้เป็นเถระ 156
สังกิเลสธรรม 93
สักขิสาวกองค์สุดท้าย 200
สังขาร 134, 193, 203, 205, 225, 235 สังขารที่เป็นตัวความเพียร 235
สังเขป 257
สังคายนา 255, 256
สังคีติสูตร 3
สังฆาฏิ 185
สังฆบิดา 156 สังฆปรินายก 156
สังยุตตนิกาย 259
สังโยชน์ 73, 162, 252
สังวัณณนา (สังวรรณนา) 254
สังเวชนียสถาน 190, 193, 194
สังสารวัฏ 140
สัญญา 5, 23, 24, 25, 26, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 134, 149, 151, 157, 173, 184, 186 สัญญาสุดท้ายที่เป็นโลกียะ 87 สัญญากับอัตตา 88 สัญญาก่อนวิญญาณ 88 สัญญานอกฌาน 173 สัญญานิโรธ 87, 88 สัญญานิโรธสมาบัติ 87 สัญญาในความจริง (ที่กำลังจดจ่ออยู่) 85 สัญญาในฌาน 85 สัญญามัย 93 สัญญามีเหตุมีปัจจัยทั้งเกิดและดับ 85 สัญญาละเอียดประณีตสุด 86 สัญญาเวทยิตนิโรธ 151, 205 สัญญาเวทยิตนิโรธสมาบัติ 175 สัญญาอย่างยอด 88
สัญญัคคะ 87, 88
สัญญมะ 221
สัญญีวาทะ 24, 25 สัญญีสัตว์ 89
สัณฐาคาร 44, 198, 207, 212, 247
สัตตะ 84
สัตว์ 93 สัตว์มีกลิ่นคาว 248 สัตว์ตายแล้วจะว่าเกิดก็ไม่ใช่ไม่เกิดก็ไม่ใช่ 91 สัตว์ตายแล้วเกิด 91 สัตว์ตายแล้วเกิดก็มีไม่เกิดก็มี 91 สัตว์ตายแล้วไม่เกิด 91 สัตว์นรก 148 สัตว์ในที่ทุกสถานมองเห็นกันหมด 130 สัตว์ในอบาย 148 สัตว์อบาย 248
สัททตัณหา 142
สัทธรรม 50
สันโดษ 85, 97 สันโดษ(พอใจเท่าที่มี)ในจีวรและบิณฑบาต 39
สัมปชัญญะ 87, 236
สัมปทา 80
สัมปสาทนียสูตร 3, 161
สัมโพธะ 251
สัมมัปปธาน 178
สัมมากัมมันตะ 237 สัมมาทิฐิ 67, 112, 157, 237, 251 สัมมาวาจา 237 สัมมาวายามะ 237 สัมมาสติ 237 สัมมาสมาธิ 237 สัมมาสังกัปปะ 237 สัมมาอาชีวะ 237 สัมมาสัมพุทธเจ้า 195 สัมมาสัมโพธิญาณ 160, 161
สัสสตทิฐิ 146 สัสสตวาทะ 20
สามเณร 72
สามเพท 42
สามัญญคุณ 79 สามัญญผล 34, 37, 38, 39 สามัญญผลสูตร 3, 4, 7, 31, 60, 70, 74, 80, 114, 120

สามารถมีชีวิตอยู่ได้ตลอดกัป 168
สารถี 133
สาละ 110, 111, 127
สาวใช้แบกหม้อน้ำ 80
สาวก 78 สาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า 195 สาวกองค์สุดท้าย 198
สำรวมระวัง 97 สำรวมอินทรีย์ 38, 50, 85, 97
สำลี 195
สิกขา 85
สิกขากามา 167
สิกขาบท 255 สิกขาบทเล็กน้อย 202
สิงคาลกสูตร 3
สิงคาโลวาทสูตร 3
สิงคิวณณ์ ยุคมฏฐ์ ธารณีย์ 186
สินบน 10
สิ้นพระชนม์ 171
สีขาวของกระดูก 172
สีลขันธวรรค 3, 4
สีลสัมปทา 79, 80
สีลัพพตุปาทาน 141
สีสนฺหายิตฺวา ปีตานิ วตฺถานิ ปารุปิตฺวา 222
สีหไสยา 188, 191, 223
สุกร 10
สุข 35, 85, 86, 93, 99, 189, 205, 225 สุขจากกามคุณ 27 สุขอันหมดจดจากกิเลส 97
สุคตเจ้า 230
สุคติ 78 สุคติโลกสวรรค์ 194, 195
สุณิสา(สะใภ้) 198
สุดยอดของยัญ 70
สุตตันตปิฎก 4, 123, 260
สุตตนิบาต 259 สุตตวิภังค์ 255
สุทธาวาส 73
สุภกิณหพรหม 149
สุภสูตร 3, 5, 95
สุริยคราส 17
สูกรมัททวะ 182, 183, 188
สูตร 227 สูตรว่าด้วยการประชุมใหญ่ของเทวดา 124
เสขะ 242
เสาแก้วทับทิม 217 เสาแก้วทุกชนิดรวมกัน 217 เสาแก้วผลึก 217 เสาแก้วไพฑูรย์ 217 เสาค่าย 160 เสาเงิน 217 เสาทองคำ 217 เสาบุษราคัม 217 เสาระเนียด (เอสิกา-pillars) 216
เสด็จลงสู่พระครรภ์ 208
เสนาสนะอันสงบสงัด 39
เสพ 236
เสวยได้อย่างมากไม่เกินข้าว สุกหนึ่งทะนาน 224
เสวยพระกระยาหารอย่างสำรวมมักน้อย 243
เส้นทางสู่มหาปรินิพพาน 158
เส้นด้ายที่ขอดกันยุ่ง 140 เส้นสีต่างๆ ที่เกิดโดยธรรมชาติในแก้วมณีและแก้วไพฑูรย์ 100
เสียงกลอง 101, 216 เสียงกังสดาล 216 เสียงของสนังกุมารพรหม 233 เสียงขับร้อง 216 เสียงช้าง 216 เสียงดนตรี 217 เสียงตะโพน 216 เสียงตาลเคล้าคลอสายลม 217 เสียงทิพย์ 72, 73, 101 เสียงประโคม 216 เสียงพรหม 234 เสียงพิณ 216 เสียงม้า 216 เสียงรถ 216 เสียงเรียกขานชวนกันดื่มกิน 216 เสียงสังข์ 101
เสื่อมจากเกียรติยศชื่อเสียง (ยศ-reputation) 61 เสื่อมทรัพย์ 161
แสดงนิมิตด้วยอิทธิบาท 16 ครั้ง 176 แสดงปาฏิโมกข์ทุกๆ 6 ปี 135 แสดงฤทธิ์ 49, 234

แสดงฤทธิ์เป็นอัศจรรย์ 105 แสดงฤทธิ์ให้คนเดียวเป็นหลายคน 106 แสวงบุญ 194 แสวงหา 144 โสกะปริเทวะทุกข์โทมนัส-อุปายาส 141 โสณทัณฑสูตร 3, 4, 56 โสดาบัน 40, 55, 70, 73, 134, 164, 199, 203, 206, 228, 230, 237, 252 โสตสัมผัส 142, 144 โสฬสมาณพ 181 ใส่ยา 19

ห

หงายของที่คว่ำ 70 หญ้ามุงกระต่าย 140 หญ้าปล้อง 140, 219 หญิงงามเมือง 165 หฏฐิรตน์ 218 หนองน้ำ 29 หนี้ 98 หมองู (อหิวิชฺชา) 16 หมอดูรอยเท้าสัตว์(มิคจกฺก) 16 หมอดูอวัยวะ(องฺค-วิชฺชา) 15 หมอผี (ภูติวิชฺชา) 16 หมอทรงกระจก 18 หมอทรงเจ้า 18 หมอทรงหญิงสาว 18 หมอทายเสียงกา (วายสวิชฺชา) 16 หมอทายเสียงนก (สกุณวิชฺชา) 16 หมอทายอายุ (ปกฺกชฺฌานี) 16 หมอปลุกเสก (สิววิชฺชา) 16 หมอแมลงป่อง (วิจฉิก-วิชฺชา) 16 หมอยาพิษ (วิสวิชฺชา) 16 หมอรักษาแผลหนูกัด (มูสิกวิชฺชา) 16 หมอลงเลขยันต์ (ฆริวิชฺชา) 16 หมอเสกกันลูกศร (สรปริตฺตาน์) 16 หมากรุก 11 หมายรู้ 157 ห่มจีวรเฉวียงบ่า 211 หมู่บ้านพราหมณ์ 62 หยั่งรู้จิตใจผู้อื่นได้ 49 หมั่นหยามด้วยเรื่องชาติกำเนิด 47 หมื่นโลกธาตุสั่นสะเทือน 130 หลอกลวง (นิกติ) 248 หลอกลวงคนเพื่อรักษาผลประโยชน์ส่วนตน 61 หลง (โมโห) 249 หล่นจากวรรณะพราหมณ์ 49 หลวงตา 208 หลักกรรมของพระพุทธ-ศาสนา 36 หลักการบริหารแผ่นดินของเจ้าวัชชี 154 หลักตรวจสอบเทียบเคียง 180 หลังจากตาย มีอัตตาที่เที่ยงแท้ถาวร 25 หลังเที่ยง-after midday 9 หลั่งรดจิตกาธานด้วยน้ำหอม 211 หลีกเร้น 71, 133, 136 หลุดจากเครื่องจองจำเก่ามาสร้างเครื่องจองจำใหม่ 111 หลุดพ้นด้วยสมาธิ 79 หลุดพ้นด้วยกำลังสมาธิ 151 หลุดพ้นด้วยปัญญา 79, 150, 151 หลุดพ้นจากบาปอกุศลทั้งด้วยสมาธิและปัญญา 151 หลุดพ้นจากอาสวะ 134 หลุดพ้นตราบที่ยังอยู่ในฌานสมาบัติ 174 หลุดพ้นเพราะไม่ยึดมั่น 150 หลุดพ้นได้เพราะการที่ไม่ยึดมั่น 28 หลุดพ้นไปจากสังขาร 225 หลุมยัญ 69 ห้วงน้ำลึกที่เกิดน้ำพุขึ้นตรงกลาง 99 หอกทองคำ 241 หอยกาบ 102 หอยโข่ง 102 ห่อพระสรีระด้วยผ้าใหม่ 195 หันไปทั้งกายเหมือนช้าง 180 หันหัวเตียงไปทางทิศเหนือ 190 หัวข้อธรรมวินัย 181 หาบเครื่องบริขารของดาบส

เข้าป่า 50
หายจากอาพาธ 166 หายตัว 100, 106 หายวับด้วย ฤทธิ์ 134
หิริ 50, 157
หุงน้ำมันหยอดหู 19
หุ้มด้วยสำลี 195
หูทิพย์ 49
เหตุ 141 เหตุให้เกิดทุกข์ 90 เหตุปัจจัย 23 เหตุปัจจัย 8 อย่าง ที่ทำให้เกิดแผ่นดินไหว 170 เหตุปัจจัยอะไรที่จะทำให้สิ้นทุกข์ 34
เห็นคนและสัตว์ทั้งหลายน่ารักน่าเพลินใจ 175 เห็นด้วยเจโตสมาธิ 22 เห็นในเรื่องเบื้องปลาย 23 เห็นพระโพธิสัตว์ในพระครรภ์ 131 เห็นว่ากายไม่เที่ยง แต่จิตเที่ยง 21 เห็นว่า ตายแล้วดับสูญไม่มีการเกิดอีก (Annihilationists) 26 เห็นว่าเที่ยง 20 เห็นว่าเที่ยงก็มี ไม่เที่ยงก็มี 20, 21 เห็นว่าพรหมผู้สร้างเที่ยง ผู้ถูกสร้างไม่เที่ยง 21 เห็นว่ามีที่สุดและไม่มีที่สุด 20, 21 เห็นว่ามีเทวดาบางพวกเที่ยง บางพวกไม่เที่ยง 21 เห็นว่าเวทนาไม่ใช่อัตตา 147 เห็นว่าสิ่งทั้งหลายเกิดขึ้นเองไม่มีเหตุ 20 เห็นว่าอัตตาและโลกเที่ยง 20, 21 เห็นว่าอะไรจะเกิดก็เกิดขึ้นเอง 23 เห็นว่าสูญ 24
เหวทิ้งโจร 177
เหาะเหิน 100 เหาะเหินไปเหมือนนก 106
เหนี่ยวบานประตู 222
เหลียวมองเวสาลีเป็นครั้งสุดท้าย 179
แหตาถี่ 29
แหยม 239, 240
ไหลรวมเป็นอันเดียวกัน 242
ไหว้ (อภิวาท-lo bow down) 61

อ

อกุศล 22, 27, 78, 236, 242 อกุศลธรรม 98, 221, 235
อกิริยทิฏฐิ 34
อกุโกหมสุมิ โลกสฺส เขฏฺโฐหมสฺมิ โลกสฺส 132
องค์ของมรรค 237
อเจลกะ 77
อชปาลนิโครธ (ต้นไทร) 175
อญฺญา จ โอฬาริกา สญฺญา อุปฺปชฺเชยฺยุ 87
อญฺญ ชีวฺ อญฺญ สรีรฺ 74
อฏฺฐกถา 254
อธิจจสมุปปันนะ 20, 23
อธิจิต 81 อธิปัญญา 81 อธิวิมุตติ 81 อธิศีล 81
อธิษฐานจงกรม 201 อธิษฐานชีวิตสังขาร(ตั้งพระทัยดำรงชีวิต) 166
อดกลั้นเวทนา 206
อดีตชาติของพระพุทธเจ้า 126 อดีตอันยิ่งใหญ่ของกุสินารา 197
อตฺถกรณปมุเข 218
อตฺถกาวจรา 28
อตฺตปฏิลาโภ 93
อตฺตา ทิพฺโพ รูปี กามาวจโร กวฬิงฺการาหารภกฺโข 26
อติหาส 42
อนนฺโต อยฺ โลโก อปริยนฺโต. 22
อนัตตสัญญา 157
อนันตอัตตา 146
อนาคามี 73, 162, 193, 199, 206, 209, 228, 252
อนิจจสัญญา 157
อนิทสฺสนํ 109
อนุเคราะห์มหาชน 242
อนุฏฐานไสยา 189
อนุตรสงครามพิชัย 30 อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ 170, 189

อนุปุพพีกถา 70, 134
อนุปุพพวิหารสมาบัติ 175, 205
อนุปาทา วิมุตโต 28
อนุปาทิเสสนิพพาน 187
อนุมานจากคำสอน 160
อนุโมทนา 67, 68
อนุโลม 151
อนุสาสนีปาฏิหาริย์ 5, 105, 106, 109
อเนกังสิกธรรม 91
อเนกังสิโก 91
อบตัว 12
อบาย 140 อบายมุข 4 51
อบรมจิตด้วยสมาธิ 37
อปทาน 260
อปริมาณสัญญี-infinite consciousness 25
อปเร 257
อปรันตกัปปิกะ 20, 23, 24
อปริหานิยธรรม 154, 155, 156 อปริหานิยธรรมของแควันวัชชี 153
อปัณณกปฏิปทา-ข้อปฏิบัติที่ไม่ผิด 50
อภิชฌา 164 อภิชฌาโลภะ 97
อภิญญา 252 อภิญญาเทสิตธรรม 179
อภิภายตนะ 171, 172, 174 อภิภายตนะของพระพุทธเจ้า 173
อภิภู+อายตนะ 171
อภิเษก 200 อภิเษกเป็นพระเจ้าแผ่นดิน 48
อภิสัญญานิโรธ 5, 83, 84, 85 อภิสัญญานิโรธเกี่ยวกับกาม 85
อยาก (อิจฉา) 249
อยู่ด้วยสัมปชัญญะ (สมฺปชาโน วิหเรยฺย) 164 อยู่ด้วยสติ (สโต วิหเรยฺย) 164 อยู่ปริวาส 4 เดือน 82 อยู่ร่วมกับพรหม 121 อยู่อาศัยตามป่า 156
อมนุษย์ 89, 130, 141
อมราวิกเขปิกะ 20, 22, 23
อรหันต์ 209
อรรถกถา 61, 95, 106, 109, 115, 121, 134, 135, 139, 146, 148, 165, 167, 173, 186, 187, 190, 196, 200, 208, 212, 213, 232, 243, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260 อรรถกถาของทีฆนิกาย 241, 254 อรรถกถาดั้งเดิม 255 อรรถกถาจารย์ 254 อรรถกถาแห่งพระสุตตันตปิฎก 254 อรรถกถาแห่งพระอภิธรรมปิฎก 258 อรรถกถาในพระไตรปิฎก 255 อรรถกถาพระวินัยปิฎก 257
อรรถชาละ 29
อรหัตมรรค 69
อรหันต์ 37, 39, 42, 50, 69, 73, 81, 94, 102, 121, 126, 127, 129, 135, 196, 199, 200, 201, 206, 228, 242 อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า 42, 57, 63, 134
อริยบุคคล 199, 203 อริยปัญญา 180 อริยผล 113 อริยมรรค 179, 199, 200, 237, 251 อริยวิมุตติ 180 อริยศีล 180 อริยสมาธิ 180 อริยสัจ 70, 90, 91, 101, 134, 162
อรูปฌาน 26, 27, 86, 151, 205 อรูปพรหม 93, 149 อรูปภพ 89, 141 อรูปภายใน 172, 173 อรูปสัญญา 150
อลังการ 240
อวดสรรพคุณวิมุตติ 81
อวโลก(แลดู) 180
อวัยวะเพศมีหนังหุ้มปลาย 54
อวิชชา 236
อสฺสตฺตา นาม เทวา-

Unconscious Beings 23
อสุสรตน์ 219
อสัญญีสัตว์ 23, 149
อสัญญีวาทะ 24, 25
อสุภสัญญา 157
อสุรกาย 148, 232
อเหตุกทิฏฐิ 34
ออกพรรษาที่เวฬุวคาม 167
อักษรสิงหล 256
อัคคัญญสูตร 3, 121
อัครสาวก 126, 127, 128, 134, 135
อังคาร(เถ้าถ่าน) 213, 214
อังคาส 183
อังคุตตรนิกาย 259
อัชโฌสาน (ความหมกมุ่นฝังใจ) 142
อัฏฐกถา 256, 260
อัฏฐกถาจารย์ 256
อัฏฐกถิกา 256
อัฐิ (พระบรมสารีริกธาตุ) 211
อัตตา 5, 23, 25, 26, 75, 84, 85, 88, 145, 146, 147, 148 อัตตามีสัญญาต่างกัน 24 อัตตามีสัญญาไร้ขอบเขตจำกัด 25 อัตตามีสัญญาหนึ่งเดียว 24 อัตตามีสัญญาอันจำกัด 25 อัตตามีแต่สุข 25 อัตตามีแต่ทุกข์ 25 อัตตามีทั้งสุขและทุกข์ 25 อัตตามีทั้งที่สิ้นสุดและไม่มีที่สิ้นสุด 24 อัตตามีทั้งที่มีรูปและไม่มีรูป 24 อัตตามีที่สิ้นสุด (อนุตวา-finite) 24 อัตตามีรูป (Form) 24 อัตตาจะว่ามีที่สิ้นสุดก็ไม่ใช่และไม่มีที่สิ้นสุด 24 อัตตาจะว่ามีทุกข์ก็ไม่ใช่มีสุขก็ไม่ใช่ 25 อัตตาจะว่ามีรูปก็ไม่ใช่ ไม่มีรูปก็ไม่ใช่ 24 อัตตาเล็ก 146 อัตตาไม่มีที่สิ้นสุด (อนนตวา-infinite) 24 อัตตาไม่มีรูป (Formless) 24 อัตตาไม่เกิดพร้อมกัน 94 อัตตาหลังจากตาย 24
อัตตวาทุปาทาน 141
อัธยาศัยต่างกัน 200
อัตภาพ 234
อันตานันติกะ 20, 21
อันเตวาสิกาภิเษก 200
อัปปนาสมาธิ 173
อัพภูตธรรม 196
อัมพัฏฐสูตร 3, 4, 41
อัมพวัน 115
อัศจรรย์ที่พระพุทธองค์ทรงระลึกย้อนอดีตได้แสนไกล 129
อัสสาสะ-ปัสสาสะ 206
อากิญจัญญายตนะ อานนท สงฺโฆ มมจฺจเยน ขุทฺทานุขุทฺทกานิ สิกฺขาปทานิ สมูหนตุ. 202
อาการ (mode) 144
อากาส 86, 150, 175
อากาสานัญจายตนะ 26, 86, 149, 205 อากาสานัญจายตนฌาน 150, 175, 204
อากิญจัญญายตนะ 26, 86, 88, 149 อากิญจัญญายตนฌาน 87, 151, 175, 204
อาคม 258
อาคตาคโม 181
อาคารรับรอง 161
อาจมน์ 19
อาจริยมุฏฐิ 166
อาจารย์ของอาจารย์ 117 อาจารย์ที่สืบสายกันมา ชั่วเจ็ดอาจารย์ 117
อาชีวก 209
อาฏานาฏิยสูตร 3
อาถรรพณเพท 42
อาทิตย์ 243
อาทินวสัญญา 157
อาเทสนาปาฏิหาริย์ 5, 105, 106
อาบน้ำทาตัว 53 อาบน้ำหอม 12

อาโปสัญญา 170
อาพาธอย่างแรง 165, 183
อาภัสสรพรหม 148
อามิส 11
อายตนะ 28, 29, 149
อายตนะที่เป็นใหญ่ 171
อายุ 189 อายุสั้น 240
อายัสมา 202
อารกฺขาธิการณ์ 143
อารญฺญเกสุ เสนาสเนสุ
สาเปกฺขา 156
อาราธนาให้ทรงดำรงพระชนมชีพ 168
อารมณ์ 147, 149, 150, 166, 172, 173, 236
อารักขะ (ความหวงกั้น) 143
อารักขา 241 อารักขาเป็นชั้นๆ 212
อาวาหมงคล-วิวาหมงคลในวิชชาและจรณะ 50
อาวุโส 202
อาสนะ 248
อาสภิวาจา 81
อาสวะ 79, 151, 162, 196, 252 อาสวักขยญาณ 39, 49, 100, 101
อาสาฬหปุรณมี 231
อาวสถะ 226 อาวสถาคาร 161
อาหารมื้อสุดท้าย 182
อ่านความหมายของรอยเท้าสัตว์ 16
อำเภอ 13
อำมาตย์ 198
อิฐ 226 อิฐสีแก้วอินทนิล 240 อิฐแก้วผลึก 220
อิฏฐีรตน์ 219
อิติวุตตกะ 259
อิทธิวิชา 100 อิทธิวิธิ 49, 100 อิทธิบาท 168, 176, 178, 234, 235
อิทธิบาท 4 ต่ออายุ 167 อิทธิฤทธิ์ 47
อิทธิปาฏิหาริย์ 5, 105, 106, 109
อินทรีย์ 178 อินทริยสังวร 50 อินทริยสำรวร 38
อินฺทริเยสุ คุตฺตทฺวาโร 97
อิม เทว ธมฺมา ทฺวเยน เวทนาย เอกสโมสรณา ภวนฺติ 14
อิรุพเพท 42
อีกทีกครึกโครมไปด้วยเสียง 10 อย่าง 216
อุกกาบาต 17
อุจฺฉินฺนา ภวตณฺหา ขีณา นตฺถิทานิ ปุนพฺภโว 180
อุจเฉททิฏฐิ 35 อุจเฉทวาทะ 24, 26
อุฏฐานสญฺญา 188
อุตรประเทศ 190
อุทธมาฆตนิกา 26
อุทธัจจกุกกุจจะ 97
อุทาน 259 อุทานวัณณนา 167, 260
อุทุมพริกสีหนาทสูตร 3
อุทุมพริกสูตร 3
อุบล 220
อุเบกขา 27, 86, 99, 121, 251 อุเบกขาจิต 221
อุบัติภัยทางธรรมชาติ 14
อุบาสก 61, 70, 94, 102, 104, 114, 121, 161, 162, 169, 186, 191, 196, 238 อุบาสิกา 104, 169, 191, 196, 227, 238
อุปกิเลส 100
อุปถัมภ์บำรุงพระรัตนตรัย 228
อุปนิสัย 237 อุปนิสัยที่จะปฏิบัติเพื่อเข้าถึงนิพพานในกาลภายหน้า 61
อุปปาติกะ 73
อุปราช 224
อุปวัตตนะ 190
อุปาทาน 29, 140, 141, 142, 144 อุปาทานขันธ์ 134 อุปาทานเป็นปัจจัยให้เกิดภพ 141
อุปาทายรูป 109
อุปสมะ 251
อุปสมบท 201
อุปัฏฐาก 71, 95, 96, 126, 127, 128, 129, 166,

192, 196
อุปัฏฐานศาลา 155, 178
อุโปสโถ นาคราชา 224
อุภโตภาควิมุตต์ 151
อุสสหนติ วาณิชชาย 65
เอกำ ปุน นาคราชา มเหนติ 214
เอกำส จีวรำ กตวา 211
เอกำสิโก 91
เอกังสิกธรรม 91
เอกัจจสัสสติกะ 20
เอกัจจสัสสติกะ เอกัจจอสัสสติกะ 21 เอกัจจอสัสสติกะ 20
เอโกทิภาวำ 99
เอตตาวตา ปญญาวจรำ 145
เอ็นดูกรุณา 9
เอี้ยวพระศอ 180
โอกกมิตวา โวกกมิสสถ 145
โอกาส 236 โอกาสาธิคม 235
โอตตัปปะ 50, 157
โอปนยิโก 242
โอปปาติกะ 162, 228, 237, 252
โอภาส 176, 177
โอรส 198 โอรสผู้มีศักดิ์ใหญ่ 131
โอวาทปาฏิโมกข์ 136
โอฬาริกะ 93

นามานุกรม

(ชื่อพระสูตร, หมวดธรรม, สัตว์, และพืชพรรณต่างๆ จัดไว้ในดรรชนี)

ก

กกุธะ 163

กกุธานที 184, 187, 188, 189

กกุสันธะ 126, 127

กฏิสสหะ 163

กบิลพัสดุ์ 129, 212

กรณีเงื่อนงำ : พระพุทธเจ้าปรินิพพานด้วยโรคอะไร? (ชื่อหนังสือ) 182

กรัณฑุ 45

กัณณกถละ 77

กัณหะ 45, 47

กัณหายนโคตร 44, 46, 47

กัมมาสทัมมะ(กัมมาสธัมมะ) 138, 139, 140

กัสสปะ 72, 77, 79, 126, 128, 199

กัสสปโคตร 127, 128

กาเชีย 190, 204

การฬิมภะ 163

กาลิงคะ 214, 246

กาสี 112, 227, 228, 246

กาฬศิลา 177

กาฬุทายี 74

กิงกี 129

กุมารกัสสปะ 124

กุมารพรหม 236

กุรุ 138, 139, 140, 227, 228

กุรุนที (ชื่อคัมภีร์อัฏฐกถา) 257

กุสาวดี 189, 197, 215, 216, 224, 225

กุสิคาม 189

กุสินคร 189

กุสินารา 158, 181, 182, 183, 184, 187, 189, 190, 193, 197, 198, 204, 207, 208, 209, 210, 212, 213, 215, 216, 225

กูฏาคารศาลา 71, 158, 177, 178
กูฏทันตะ 62, 63, 64, 68, 69, 70, 74
เกวัฏฏะ 104, 105, 106, 109
โกฏิคาม 158, 162, 226
โกณฑัญญโคตร 126, 127
โกนาคมนะ 126, 128
โกลิยะ 212
โกศล 32, 41, 55, 77, 110, 112, 115, 136, 227, 228
โกสัมพี 74, 75, 197, 216

ข
ขัณฑะ 126, 134, 135
ขานุมัตตะ 62, 63
เขมะ (มฤคทายวัน) 128, 134, 135
เขมวดี 128
เขมังกระ 127

ค
คงคา 158, 162, 220, 242
คัคครา 56, 57
คันธาระ 106, 214
คันนิงแฮม 103
คิชฌกูฏ 81, 153, 158, 159, 177, 241
คิญชกาวสถะ 158, 226, 228
โคตมกเจตีย์ 168, 177
โคตมนิโครธ 177
โคตมะ (โคตร) 126, 129
โควินท์ 244, 245

ฆ
โฆสิตาราม 74, 75

จ
จัมปา 56, 197, 216, 246
จาตุมหาราช 171
จาตุมหาราชิกา 234, 239, 240, 241, 251
จิตตะ 91, 94
จุนทะ (กัมมารบุตร) 182, 183, 187, 188, 189
จุนทกะ 187, 188
จูฬคันถวงส์ 260
เจติ 95, 227, 228
เจตกะ 95, 96

ฉ
ฉันนะ 202
ฉันโทกะ 116
ฉาวาละ 167

ช
ชนวสภะ 124, 229, 230, 231, 232, 233, 238
ชมพูทวีป 135, 138, 139, 213, 214, 256
ชัมพุคาม 158, 180, 181
ชาตกัฏฐกถา 258, 259
ชาณุสโสนิ 116
ชาลิยะ 74, 75
ชีวก (โกมารภัจจ์) 31, 32, 33
ชีวกัมพวัน 33, 177
เชตวัน 83, 96, 125
เชตวัน (วัดในสังกา) 257
เชน 104
โชติบาล 244, 245

ญ
ญาติกะ 162

ด
ดาวดึงส์ 132, 171, 214, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 240, 241, 242, 243, 244, 251
ดุสิต 130, 132, 170, 234, 251
เดลฮี 138

ต
ตโปทาราม 177
ตารุกขะ 116
ติตติริยะ 116
ติสสะ 126, 128, 134, 135
ตุฏฐะ 163
ตุสิ 95
โตเทยยะ 95, 96, 116

ไตรปิฎกสยามรัฐ 159

ถ
ถูลี 212

ท
ทักขิณกุรุ 138
ทันตปุระ 246
ทิสา 45
ทิสัมบดี 244, 245
ทีฆัฏฐกถา 258
ทีฆนิกายปัสสี 104
ทีปวงส์ 255
ทุสสปาวาริกะ 159
โทณพราหมณ์ 212, 213

ธ
ธตรฐ 231, 233, 239, 241, 246
ธนวดี 129
ธรรมปราสาท 224
ธรรมปาละ 260
ธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พระ 182
ธัมมบท 260
ธัมมาโบกขรณี 221
ธัมมปทัฏฐกถา 259, 260
ธัมเมกขสถูป 193

น
นันทา 162, 227
นันทุตรา 139
นาคิตะ 71, 72
นาทิกคาม 158, 162, 163, 164, 226, 227, 228, 229
นาลันทา 7, 103, 104, 105, 158, 159, 161
นิครนถ์ นาฏบุตร 7, 32, 35, 104, 199
นิโครธ 81
นิฏกะ 163
นิทดกาลิกา 139
นิมมานรดี 234, 251
เนรัญชรา 176

บ
บักเตียรปูร 103

ป
ปกุธะ กัจจายนะ 7, 32, 35, 199
ปปัญจสูทนี 259
ปภาวดี 127
ปรนิมมิตวสวัตดี 234, 251
ปรมัตถทีปนี 167, 259, 260
ปรมัตถโชติกา 259
ปเสนทีโกศล 41, 52, 83, 110, 112
ปัญจาละ 227, 228
ปัญจสิขะ 233, 239, 240, 241, 243, 250, 251, 252
ปาฏลิคาม 104, 158, 161, 162
ปาฏลิบุตร 162
ปายาสิ 124
ปาริฉัตร, ปาริชาต 241
ปาวานคร 158, 182, 183, 184, 187, 189, 190, 209, 213
ปาวาริกัมพวัน 104, 159, 161
ปาวาลเจดีย์ 158, 167, 168, 169, 176, 177
ปิณโฑละ ภารทวาชะ 81
ปิปผลิวัน 213, 214
ปุกกุสะ 184, 185, 186
ปุพโพปเทสัฏฐกถา(ปุพพัฏฐกถา) 258
ปูรณะ กัสสปะ 7, 32, 34, 199
โปกขรสาติ 41, 42, 43, 44, 52, 54, 57, 63, 116
โปฏฐปาทะ 83, 84, 85, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94
โปตนะ 246
โปราณัฏฐกถา 258

พ
พรหมทัต 7, 129, 246
พหุปุตตเจดีย์ 168, 177
พันธุมะ 126
พันธุมดี 126, 133, 134, 135, 136

พัวหริยะ(พวุหริยา) 116
พาราณสี 129, 190, 197, 216, 246
พาวรี 181
พิมพิสาร 40, 56, 57, 62, 63, 227, 228, 229, 230, 238
พิหาร 103
พุทธคยา 193
พุทธโฆส 220, 255, 256, 257, 258, 259, 260
พุทธทัตตะ 260
ไพชยันต์ 224

ภ
ภฏะ 163
ภรตะ 246
ภัณฑคาม 179, 180
ภัททิยนคร 158, 162
ภารหวาชะ 116, 121, 128
ภิยโยสะ 128
โภคนคร 158, 180, 182

ม
มกุฏพันธนเจดีย์ 208, 210, 211
มคธ 6, 62, 104, 153, 158, 162, 212, 227, 228, 229, 231, 238
มณฑา 208, 209
มธุรัตถวิลาสินี 260
มนทารพ (มณฑารพ) 191, 208, 209
มนสากตะ 115, 120
มโนรถปูรณี 259
มหากัสสปะ 208, 209, 210, 211
มหาโควินท์ 124, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251
มหานามะ 259
มหาปัจจรี 257
มหาปัจจริยัฏฐกถา 257
มหาพรหม 135, 247, 248, 250
มหาโมคคัลลานะ 129
มหาลิ 74
มหาวงส์ 254, 255, 256
มหาวงสฏีกา 254
มหาวัน 71, 158, 177, 178
มหาวิชิต 64, 65, 66, 67, 68
มหาวิทยาลัยนาลันทา 105
มหาวิหาร 256
มหาวีระ (นิครนถ์ นาฏบุตร) 104
มหาสุทัสสนะ 124, 197, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225
มหาอัฏฐกถา 256, 258
มหินทเถระ 256
มหิสสติ 246
มักขลิ โคสาล 7, 32, 34, 104, 199
มัจฉะ 227, 228
มัชฌิมัฏฐกถา 258
มัณฑิยะ 74, 75
มัททกุจฉิ 177
มัททรูปี 47
มันตาธา 138
มัลละ (ชื่อแคว้น) 158, 182, 189, 227, 228
มัลลิกา 83
มัลลกษัตริย์ 187, 197, 198, 207, 208, 211, 212, 213, 215
มายา 129
มิถิลา 246
มิลินทปัญหา 254
มิลินทปัญหาฏีกา 254
มูลอัฏฐกถา 258
โมริยะ 213, 214

ย
ยมุนา 242
ยสวดี 127
ยัญญทัตตะ 128
ยามา 234, 251

ร
ราชคฤห์ 7, 31, 37, 103, 104, 153, 158, 159, 177, 190, 197, 216, 241
รามคาม 212, 214

เรณุ 244, 245, 246, 249
โรทุกะ 246
โรรุกะ 246
โรสิกา 111, 112

ล
ลกุณฏกภัททิยะ 74
ลังกา 256
ลัฏฐิวัน 230
ลิจฉวี 72, 212
ลุมพินีวัน 193
โลหิจจะ 111, 112, 113, 114

ว
วชิรปาณี 46
วลาหก 219, 224
วังกีสะ 116
วังสะ 227, 228
วัชชี 153, 154, 155, 158, 161, 162, 164, 181, 212, 226, 227, 228ว
วัสสการพราหมณ์ 153, 155, 161
วาสิฏฐะ 198
วาเสฏฐะ 116, 119, 120, 121
วิธูระ 128
วินยัฏฐกถา 258
วิภังคัปปกรณัสสะ สีหลัฏฐกถา 258
วิเทหะ 246
วิปัสสี 123, 126, 130, 132, 133, 134, 135, 136
วิรูฬหก 231, 241
วิรูปักข์ 231, 241
วิสาขา 128
วิสุทธชนวิลาสินี 260
วิสุทธิมัคค์ 109
วุทฒิชะ 128
เวฏฐทีปะ 213
เวเทหิ 32
เวภาระ 177
เวสสภู 126, 127, 246
เวสวัณ 230, 231, 237, 238, 241
เวสาลี 55, 71, 158, 162, 164, 165, 167, 168, 177, 178, 179, 180, 181, 226
เวฬุวคาม 158, 165, 167
เวฬุวัน 177

ศ
ศากยะ 44, 45, 47, 212
ศากยวงศ์ 4

ส
สนังกุมารพรหม 49, 233, 234, 235, 237, 238, 244, 247, 248
สภิยะ 7
สมันตปาสาทิกา 257
สหัมบดีพรหม 205
สักกเทวราช 205, 221, 232, 234, 242, 243, 244
สังเขปัฏฐกถา 257
สังยุตตัฏฐกถา 258
สัญชีวะ 128
สัญชัย เวลัฏฐบุตร 7, 32, 36, 199
สัตตัมพเจดีย์ 168, 177
สัตตภู 246
สัตตบัณณคูหา 177
สัทธัมมสังคหะ 255
สัทธัมมปัชโชติกา 259
สัทธัมมปกาสินี 259
สัปปโสณฑิก 177
สัพพมิตตะ 128
สัมภวะ 127
สาเกต 197, 216
สาคละ 190
สารัตถทีปนี 255
สารัตถปกาสินี 159, 165, 259
สารันททเจดีย์ 155, 168, 177
สาริบุตร 129, 160, 161
สาลวัน 158, 187, 190, 191, 192, 193, 198, 201, 207, 215
สาลวติกา 110, 111
สาวัตถี 83, 96, 167, 190, 197, 216, 218
สาฬหะ 162, 227

สิขี 126, 127
สิงหล 256, 257
สิงหลมาติกัฏฐกถา 258
สีตวัน 177
สีทธัตถะ 132
สีนีปุระ 45
สีหะ 72
สุชาดา 227
สุตตันตกถา 258
สุทัตตะ 163
สุทัสสา 137
สุทัสสี 137
สุธัมมา 240
สุธัมมาสภา 231, 240, 242
สุทธาวาส 136, 137, 162
สุทโธทนะ 129
สุนักขัตตะ 72
สุนีธพราหมณ์ 161
สุปปตีตะ 127
สุปิยะ 7, 8
สุภมาณพ 95, 96, 98, 99, 102
สุภควัน 55
สุภฏะ 163
สุภวัน 136
สุภัททะ 198, 199, 200, 201, 208
สุภัททาเทวี 222, 223
สุมังคลวิลาสินี 109, 165, 173, 241, 254, 259
สุรเสนะ 227, 228
เสฏฐะ 118
เสตัพยะ 55
โสจิระ (โสวีระ) 246
โสณะ 127
โสณทัณฑะ 56, 57, 58, 59, 60, 61
โสตถิยะ 128
โสนทินนา 104
โสภะ 128
โสภวดี 128

ห

หัตถิคาม 158, 180, 181
หัตถินีกะ 45
หิรัญวดี 189, 190
หิมพานต์ 45
หิมาลัย 55

อ

อจิรวดี 115, 118
อเจลกัสสปะ 77, 79, 80, 81
อชาตศัตรู 31, 32, 33, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 153, 155, 212
อชิตะ เกสกัมพล 7, 32, 35, 199
อตัปปา 137
อนุรุทธะ 204, 206, 207, 210
อโนมะ 127
อภัยคีรีวิหาร 256, 257
อภิธัมมัฏฐกถา 258
อภิฎู 127
อรุณะ 127
อรุณวดี 127
อวันตี 246
อวิหา 136
อโศกมหาราช 255
อโสกะ 126
อัคคิทัตตะ 128
อังคะ 56, 227, 228, 246
อังคกะ 60
อังคนิกะ ภารทวาชะ 55
อังคุตตรัฏฐกถา 258
อัทธริยะ 116
อันธกะ 257
อันธกัฏฐกถา 257
อัมพคาม 158, 180, 181
อัมพปาลี 164, 165
อัมพปาลิวัน 158, 164, 165
อัมพลัฏฐิกา 8, 62, 63, 158, 159
อัมพวัน 31, 32, 158, 182
อัมพัฏฐะ 4, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55
อัลลกัปปะ 212
อัสสกะ 246
อาคมัฏฐกถา 257
อานนท์ 5, 29, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 102, 124, 129, 140, 141, 142, 145, 146, 148,

149, 150, 154, 159,
162, 163, 166, 167,
169, 170, 171, 176,
177, 180, 183, 184,
187, 188, 189, 190,
191, 192, 193, 194,
195, 196, 197, 198,
199, 200, 201, 202,
203, 204, 206, 207,
208, 215, 216, 222,
223, 224, 225, 227,
228, 229, 230, 238
อานันทเจดีย์ 158, 181
อาตุมา 185
อาลกมันทา 197, 216
อาวสถาคาร 158
อาฬารดาบส กาลามโคตร 184, 185, 186
อิจฉานังคลวัน 41, 42, 54
อินเดีย 256, 257
อินทร์ 232
อิศวร 107
อิสิคิลิ 177
อุกกัฏฐะ 41, 54, 55, 136
อุกกามุข 45
อุกกากราช 45, 47
อุกกเวลคาม 158, 168
อุชุญญา 77
อุตรกุรุ 138
อุตตรา 128
อุตตระ 127, 128
อุตตรวิหารอัฏฐกถา 256
อุทัยภัท 33
อุทายี(ดำ) 74
อุเทนเจดีย์ 168, 177
อุโบสถ (ชื่อช้าง) 218, 224
อุปวาณะ 192
อุปสันตะ 127
อุปเสนะ 259
อุรุเวลา 176
โอฏฐัทธะ 72, 73, 74

ฮ
เฮี่ยนจัง 103

พระไตรปิฎกสำหรับผู้เริ่มศึกษา

เฉลิมพระเกียรติ ๗๒ พรรษา สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ

เป็นหนังสือ ๑๘ เล่มชุด ประกอบด้วย

พระวินัยปิฎก	**จำนวน**	**๔ เล่ม**
พระสุตตันตปิฎก	**จำนวน**	**๑๒ เล่ม**
พระอภิธรรมปิฎก	**จำนวน**	**๒ เล่ม**

จัดทำเนื้อหาจากพระไตรปิฎกบาลี ๔๕ เล่ม ให้อ่านเข้าใจง่าย

ตามลำดับเล่ม หน้าต่อหน้า ตั้งแต่ต้นจนจบ

ผสมผสานทั้งสรุปความและเสริมคำอธิบาย

ทุกบททุกตอนมีระบบเนื้อหาให้ตรวจสอบและเทียบเคียงกับพระไตรปิฎกบาลีได้

ศูนย์ประสานงานและบริการจัดส่งทั่วประเทศ

โทรศัพท์ : (02)243-1842, (02)243-4066, (02)668-6700, (02)668-6701, (08)1627-9409

โทรสาร : (02)243-0638 Email : bodhinet@dictaphone.co.th

พิมพ์ที่

ห้างหุ้นส่วนจำกัด เจริญวิทย์การพิมพ์

โทรศัพท์ : (02)629-1237, (02)280-0346